REGIONÁLIS ERŐNLÉT

A humánerőforrás befolyása Vajdaságban

MTT Könyvtár 13.

A Magyarságkutató Tudományos Társaság könyvsorozata
A kiadványért felel az MTT elnöke

MTT, Szabadka, Branislav Nušić utca 2/I.

REGIONÁLIS ERŐNLÉT
A humánerőforrás befolyása Vajdaságban

Szerkesztette
Gábrity Molnár Irén és **Mirnics Zsuzsa**

Tördelés és fedőlap
Csernik Előd

Korrektúra
Buzás Márta

Nyomda
VERZAL, Újvidék

Szabadka, 2008

REGIONÁLIS ERŐNLÉT

A humánerőforrás befolyása Vajdaságban

Szerkesztette
Gábrity Molnár Irén és **Mirnics Zsuzsa**

MTT Könyvtár 13.

Támogatók:

Magyar Tudományos Akadémia Titkársága, Budapest

MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet,
MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram,
Budapest

Regionális Tudományi Társaság, Szabadka

TARTALOM

Identitásunk nyomában

Gábrity Molnár Irén: Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében 9
Mirnics Zsuzsanna: Ami összeköt, ami elválaszt 73

A régió és humánerőforrása

Takács Zoltán: Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában 123
Mirnics Károly: Vajdaság és a magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezete és változásai (1953–2002) ... 159
Szlávity Ágnes: Az észak-bácskai régió munkaerő-piaci tendenciái 246

Képzett munkaerő

Takács Zoltán: A munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya ... 267
Rác Lívia: A humánerőforrás oktatásának finanszírozása 293

Magunkról

Az MTT tevékenysége 321
A kötet szerzői 335

Sadržaj 343
Contents 345

IDENTITÁSUNK NYOMÁBAN

Tájidentitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében[1]

GÁBRITY MOLNÁR IRÉN

A témához kapcsolódó kiinduló kérdéseim a következők: *Mi az anyagi helyzetnek és a társadalmi közérzetnek a szerepe a regionális tudatképzésben? Vajon Vajdaságban az érzelmi hozzáállású identitástípusok dominálnak, vagy a tudatosabb, a kulturális javakhoz (történelmi kapcsolatok, anyanyelv, művelődési-vallási értékek) való kötődés nőtt? Erősödik-e az identitásukat vállalók befolyása? Mi a szerepe a tájegységek megélésében az anyagi helyzetnek, a migrációs hajlamnak, a munkaéletútnak? Erősebbé vált-e a kultúrnemzeti összetartozás-tudat?*

Az empirikus kutatást megelőzően hipotéziseink:

1. A vajdasági magyarok anyagi helyzetmegélése, sőt a térségben megvalósított társadalmi és gazdasági aktivitása is befolyásolja az identitástudatuk kialakulását. Történelmi tevékenységükben és sorsuk építésében az itt élő magyarok Vajdasághoz kötődnek legerősebben; munkájuk, mozgásterük a kistérségekhez kapcsolódik.

2. A Tito-korszakban sokat utazó lakosság többsége rugalmas az elvándorlási lehetőségekkel kapcsolatban, mégis régiójához ragaszkodó, s jövőjét főleg a tartomány (Vajdaság) életképességéhez köti. A külföldre vándorlás szándéka a magasabb életszínvonal és a kereseti lehetőségek függvénye, ez a fiatalabb, szakképzett korosztály vágya.

3. A tájtudat többsíkú: a településből (szülőhely) indul ki, és addig terjed, ameddig a személy életvitelszerűen mozog (dol-

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

gozik, utazik, jövőképét alkotja), és kulturális életét éli (anyanyelvhasználat, oktatás), vagyis ez főleg Vajdaság területe. Az identitástudat kultúrnemzeti azonosulást mutat, amelyben fontos a térség anyagi és immateriális értékeinek a használata is. Az önbesoroláskor döntő az élet- és mozgástér dimenziója, a nemzeti kulturális javak igénybevételének szintje, de az emocionális emlékek is.

Elméleti fejtegetés

Egy olyan multinacionális és kulturális régióban mint Vajdaság, a lakosság tájidentitása (vagy regionális tudata) nem egyöntetű, pedig a táj fizikai tulajdonságai (mezőgazdasági jellegű síkvidék) az egész határon átívelő környéken hasonlóak. Ennek az az oka, hogy a különböző nemzetállamok területén élők tájhasználata más-más, hiszen az emberek viszonyulása a konkrét térbeli életlehetőségekhez is különbözik (más az anyagi helyzetük, társadalmi közérzetük például Magyarországon, Szerbiában, vagy Romániában).

Ha az identitás az embereknek a kapcsolatrendszerük és társas interakcióik során kialakított és szubjektív tapasztalatukon alapuló énképük, akkor a tájidentitás is legalább háromrétegű szempontrendszerrel[2] jellemezhető. Az alapszinten vannak az objektív jellemzők (a táj természeti, kulturális és társadalmi összetevői), azután a tájidentitás észlelési és interakció szintje következik (az emberi kapcsolatok megélése) és végül a harmadik szint, vagyis az „asszociációkkal és jelentéstani jellemzőkkel”[3] leírható érzelmek (emocionális viszonyulás).

[2] A háromrétegű szempontrendszerről lásd a www.sos-projekt.org honlapon; Sustainable Open Space 2004 műhelymunka-beszámolóját (Parc naturel régional du Vexin francais, Prototype 1 Spatial planning towards Landscape Identity, workshop report, Ile-de-France).

[3] Lásd Duray Balázs tanulmányát: Tájidentitás és területfejlesztés a határmentén, a Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében című tanulmánykötetben. MTA RKK Békéscsaba, 2007. 114. o.

Wascher szerint (2002) a tájkarakter a biofizikai alapstruktúra és a tájhasználati foltok együttese.[4] Egy régió megismerésekor nem elegendő a természeti-ökológiai tulajdonságokat követni; fontos az ottani állapotokat kialakító hatásfolyamatokat is megvizsgálni. Egy régió lakossága sajátosan és tarkán éli meg a kiépített környezetét, az élőhelyi értékeket, kulturális és társadalmi hagyományokat. Egy-egy társadalmi csoport tradicionális, kulturális (és nyelvi, vallási) értékei lehetnek hasonlóak is egy régióban, de a történelmi háttér mássága el is különítheti őket a táj megélésében (más történelmi, közösségi, államhatalmi értékekhez való ragaszkodás). A tájhasználat-változások különösen akkor fontosak, amikor jelentős gazdaságpolitikai események befolyásolják az ott élők esélyeit. Például egy válságos vagy háborús időszak után újra kell vizsgálni egyes lakossági csoportok (szociális vagy etnikai közösségek) tájkaraktert meghatározó, táj-identifikációs elemeit. Felmérhető, hogy vajon konzerválódtak-e az optimális tájhasználati tényezők, avagy új helyzetként alulhasznosítja egy-egy lakossági csoport az addig ismert materiális vagy kulturális értékeit. Kiszorul-e például egy nemzeti kisebbség a korábbi történelmi értékeiből (kulturális, politikai vagy oktatási intézményekből), anyagi javak birtoklásából (pl. földtulajdon-veszteség, alacsonyabb jövedelemszint). Ilyenkor azt kell megvizsgálni, hogy az adott lakossági közösség tájidentitása veszélybe került-e, avagy vannak pozitív értéknövelő hatások: a megmaradási válaszreakciók, önszerveződésre törekvés, hagyományőrzés, rugalmas illeszkedés a térség gazdasági igényeihez. Végső soron az emigráció vagy a térség (végleges vagy részleges) elhagyása is válaszlehetőség.

A jelen tanulmányban a vajdasági magyar lakosság tájidentitását és tájhasználatát elemezzük, miközben összefüggést keresünk a materiális és immateriális tényezők által nyújtott életfeltételek, a jövőkép és a regionális tudat kialakulásában. Az is érdekelt bennünket, hogy a társadalmi-politikai változások az utóbbi két évtizedben hatottak-e a regionális identitás erősödésére.

[4] Wascher, D. M. Agricultural Landscape Indicators Proceedings of the NIJOS/ OECD Expert meeting, Oslo, Norway, 2002.

A tájidentitás kialakulására hatással vannak a materiális és immateriális elemek is, hiszen a társadalmi-gazdasági tevékenységeknek tájalakító szerepük van. Azok az indikátorok, amelyek segítségével szemléltetjük az élettér megélését, vagyis a tájhasználatot, a következők: a magyarok részéről a régióátlag felett vagy alatt használatos anyagi lehetőségek (pl. jövedelemszint, életszínvonal), a társadalmi mobilitás lehetőségei (munkaéletút, továbbtanulás, migráció) és a kulturális értékek (nyelvhasználat, haza–szülőföld megélése, sztereotip vélemények).

Végül nagyon fontos meglátni a tájidentitás sorvadásainak vagy erősödésének a jeleit egy-egy lakossági csoportnál, mert a tájkaraktert meghatározó táj-identifikációs elemek a jövőbe is mutatnak. Megsejtetik velünk egy régió fejleszthetőségének lehetőségeit, hiszen a legtöbb negatív irányú változást is felválthatja egy új keletű tájhasználat, ami pozitív válasz lehet a természeti–társadalmi–kulturális örökségek kiaknázására.

Kutatási háttéradatok

Tájbemutatás – Vajdaság adatai

Területe: 21 506 km², területi részesedése Szerbia területében 24,9%. **Földrajzi felosztása**: három folyója, a Duna, a Tisza és a Száva három nagy földrajzi egységre osztja. Bácska és Nyugat-Bánság a folyók által feltöltött homokos síkság, a magyar Alföld folytatása. A Kárpát-medence nagy folyói itt találkoznak. Szerémségben a Tarcal-hegység (Fruška gora) húzódik, amely keletre téríti a Dunát. Bánságban található a tartomány legmagasabb pontja, a Kudrici tető (641 m), amely a romániai Krassó-Szörényi Érchegységhez kapcsolható Verseci-hegység csúcsa. **Lakosainak** száma: a 2002. évi népszámlálás szerint 2 031 992 (kikerekítve: Bácska 985 000, Bánság 680 000, Szerémség 349 000 fő). **Népsűrűsége**: 94,51 lakos/km². A lakosságnak csak kis százaléka él kistelepüléseken (0,9% él 500 fő alatti településeken; 2,2% 500–999 között; jelentősebb szám, 8,4% lakik 1000–1999 közötti lélekszámú falvakban), ahol elsősorban mezőgazdasággal foglalkozik. Jóval nagyobb számban képviselteti magát Vajdaság lakossága a 2000–4999 lélekszámú településeken: 1/5-e, azaz

20,3%-a; 15,4% lakik 5000–9999 lakosú településen. Az összes településhez viszonyítva a városok Vajdaság településeinek 11,13%-át alkotják, a lakosság túlnyomó többsége itt koncentrálódik: a lakosság nem egész 2/3-a él városban. Vezetnek a 10 000–49 999 lakosú városok: a tartomány lakosságának kb. 1/3-a, azaz 28,2% lakja. A lakosság további százalékos megoszlása az 50 000–99 999 lakost számláló városokban 15,2%; a lakosság 1/10-e a tartományi fővárosban, Újvidéken lakik.

Forrásanyag – 2007. évi empirikus kutatások

1. A Média2007 kutatás: A felmérést a vajdasági magyar lakosság médiafogyasztási szokásairól és igényeiről a **Magyar Nemzeti Tanács megbízásából** készítettük. Az adatgyűjtést a szabadkai **Magyarságkutató Tudományos Társaság** kérdezőbiztosai végezték. **A kutatás célja:** A vajdasági magyar felnőtt lakosság **tájékozódási állapotvizsgálata, regionális tudata és igényeinek felmérése. A kutatás módszertana:** A kiválasztott magyarlakta településeken, a reprezentatív, szociológiai felmérés elvégzése **kérdőíve**s survey-módszerrel történt a vajdasági magyar felnőtt lakosok körében: 18–70 évesek (1417 lekérdezett alany). A kérdőíves adatfelvétel ideje: 2007. február vége és március eleje. A válaszadás **névtelen**ül történt, és az adatokat SPSS programban dolgoztuk fel.

2. A Kárpát-Panel 2007 kutatást végzők: Az MTA Etnikai-Kisebbségkutató Intézet (Magyarország, főpályázó), Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Erdély–Románia), Fórum Kisebbségkutató Intézet (Felvidék–Szlovákia), LIMES Társadalomkutató Műhely (Kárpátalja–Ukrajna), Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság–Szerbia). **A kutatás célja:** Megismételhető identitás-felmérés és időszerű magatartás-vizsgálat. **A kutatás módszertana:** A mintavételi lépcsők alapja: a régió, körzetek, azon belül a magyarlakta községek, települések (kb. fele falu, fele város). A településeken a háztartások, illetve a megkérdezettek kvótás listás kiválasztása az egyszerű véletlen mintavétel mechanikus kiválasztásának technikáját követte (Vajdaságban 380 fős minta). Májusban, 17 községben végeztük el a kérdőívezést, ami 26 települést ölelt fel Bácska és Bánság térségében.

1. Kutatáseredmények

1. Materiális helyzetelemzés

A térség materiális feltételeinek alapos elemzése nélkül röviden szólok e terület állapotát befolyásoló előzményekről. A kilencvenes években zajló háborúk Jugoszlávia/Szerbia gazdaságát teljesen szétzilálták, talpra állítása a becslések szerint is legalább két évtizedet igényel. A délszláv háború következtében Jugoszlávia ENSZ-tagságát felfüggesztették, majd 1992. június 2-ától gazdasági szankciókat vezettek be az ország ellen. A daytoni egyezmény feltételei teljesítésének következményeként 1995 novemberétől a szankciókat enyhítették, megszüntetésük azonban az 1996. évi helyhatósági választásokon elkövetett csalások és egyéb okok miatt megakadt. 1998 tavaszától, az ismert kosovói események következtében ismét a legszigorúbb gazdasági büntetőintézkedések érvényesülnek Szerbiával szemben. Az ország ipari termelése az 1990. évi szint 40%-ára esett vissza, a hiperinfláció miatt a pénzügyi rendszer szétesett. A fokozatosan növekvő kereskedelmi hiányt az egyre zsugorodó vállalati és lakossági tartalékok fedezik. Az országra erejét messze meghaladó terheket ró a mintegy 1 millió főre tehető munkanélküli eltartása. A feketegazdaság részesedése a gazdasági folyamatokban megközelíti a 40–45%-ot. Milošević bukásával (2000) a JSZK előtt újra lehetővé vált, hogy a társadalmi-gazdasági reformoktól függően a közeljövőben ismét tagja lehet azoknak a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek, amelyekből az 1990-es években kizárták, majd 5-6 éven belül az Európai Uniónak is.[5]

[5] Az ország súlyos bel- és külföldi tőkehiánytól szenved. Számítások szerint a gazdaság egészséges dinamizmusának beindításához 20–22 milliárd USD azonnali tőkére lenne szükség, továbbá fontos feltétel lenne normalizált viszonyok kialakítása a szomszédos országokkal, elsősorban a volt jugoszláv köztársaságokkal. Ez a folyamat beindult ugyan, de a belső politikai viszonyok (Kosovo státusa, a hágai nemzetközi törvényszékkel való nem kielégítő együttműködés) miatt igencsak lassan halad.

Vajdaság természet-földrajzilag a hagyományos alföldi gazdálkodás térségébe tartozik.[6] Szerbia iparilag legfejlettebb része. Elsősorban a mezőgazdaság, az élelmiszer-, a fém- és vegyipar, továbbá az építő- és a textilipar a jelentős. A tartomány területén 1,78 millió hektár kitűnő minőségű termőföld van. A jó minőségű föld, a mezőgazdaságban és az élelmiszer-feldolgozóiparban dolgozóknak ad/adott lehetőséget. Az egy főre jutó (2005-ben becsült) GDP Szerbiában 3200$; az inflációs ráta kb. 10–14% (2004–2007).

A vajdasági térség részletes állapotvizsgálata[7] nélkül is állíthatom, hogy a térségfejlesztés részeként, a tájidentitás erősítésében jelentős szerepet játszik a tájról terjesztett ismeretek folyamatos ápolása is. A tájkarakter erősítésében fontos a régióimázs fejlesztése. Komoly előrelépést jelentene a helyismereti, monográfia-készítési tevékenységek eredményeit is felhasználó földrajzi, történelmi, ökológiai-környezetvédelmi, néprajzi vonatkozású anyagok szakszerű, folyamatos terjesztése, helyi oktatása. A média az eddigieknél lényegesen többet tehet a régióról szóló ismeretek közvetítésében, a fejlesztési elképzelések, programok bemutatásában. Az EU-csatlakozást várva, a városi, valamint a községi befektetési és kereskedelmi lehetőségekről részletes és színvonalas kiadványok összeállítása és terjesztése ajánlatos.[8]

1.1. Jövedelemszint, életszínvonal

„A 0,772 HDI-index alapján Szerbia a 74. helyen áll a HDI-számításokkal felölelt 178 ország között. Ha tekintetbe vesszük, hogy a 0,8 és annál magasabb indexet tekintik a fejlettek csoportjának,

[6] A www.vojvodina.com, továbbá a www.vojvodina.sr.gov.yu, a www.fondnps.org.yu, ill. a www.vajdasag.lap.hu weboldalak célja, hogy hasznos információkat nyújtsanak a térségelemzőknek.

[7] Bővebben: Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek tanulmánykötet. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

[8] A vajdasági Befektetési kézikönyv, mint regionális üzleti kalauz bemutatja, hogy ki kicsoda a vajdasági társadalmi-gazdasági színtéren. A szabadkai székhelyű Regionális Tudományi Társaság kötetei a térségfejlesztési lehetőségeket és az arra épülhető operatív terveket koordinálja.

akkor Szerbia a közepesen fejlettek felső részében helyezkedik el. A várható élettartam-index alapján Szerbia a 73., az írástudás és képzettség index alapján a 62. helyen van, a GDP-index alapján a 92. helyen. Ebből következik, hogy a HDI javítása érdekében elsősorban a gazdasági fejlődés a hangsúlyos probléma."[9]

Megjegyzem, hogy az általános gazdasági szempontokat figyelembe véve, a magyarlakta vajdasági területek fejlettsége megalapozottnak mondható. A községei gazdasági életképességet mutatnak, fejlettségi szintjük sok esetben meghaladja Vajdaság fejlettségi szintjét (Szabadka, Magyarkanizsa, Zenta). Marginalizálódás az északi határrégió két községében figyelhető meg, Csóka és Ada községben. Itt minden mutató a vajdasági fejlettségi szint alatt van. Az összes többi község meghaladja a tartományi átlagos szintet, vagy legalábbis ezen a szinten mozog. Némely község, az egy főre eső nemzeti jövedelem alapján, az élen jár (Szabadka, Magyarkanizsa, Törökkanizsa). A foglalkoztatottság esetében ez már nem mondható el. Szinte minden község (Szabadka és Zombor kivételével) a vajdasági fejlettségtől kevéssel elmarad, főleg pedig Csóka. Az utakat illetően Szabadka és Ada község mutat hiányosságokat; a 100 főre jutó orvosi ellátás Csókán, Adán és Magyarkanizsán a legrosszabb.[10]

Konkrét kutatáselemzéseink a Kárpát-Panel projektum vajdasági mintájában megmutatják, hogy a válaszadók egyéni és háztartási havi teljes (nettó) jövedelme a gazdaságilag aktívak esetében 234 euró, ami megközelíti a térség átlagjövedelmét.[11] Az inaktívak 155 eurója már jóval ez alatt van.

[9] Kajári Karolina Életminőség-humánháttér, kultúra c. tanulmánya a Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek c. tanulmánykötetben, 74. o.

[10] Takács Zoltán tanulmánya a Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek kötetben, 2006.

[11] Átlagos havi jövedelem Szerbiában 24 000 YUD körül mozog (2007), ami kb. 300 euró.

1. ábra

A válaszadók egyéni havi teljes (nettó) jövedelme (EUR, folyó érték)

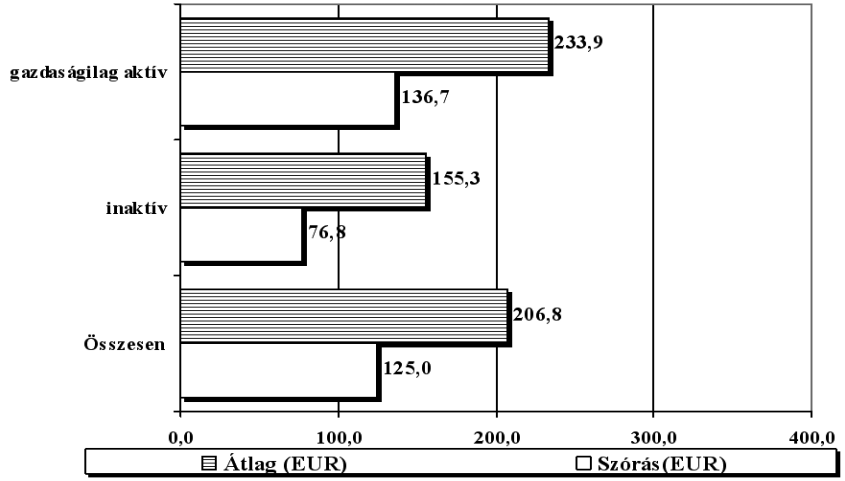

Az egy főre jutó családi havi teljes (nettó) jövedelemátlag 121 EUR a gazdaságilag aktívak esetében. Ennél még alacsonyabb a havi jövedelem az inaktívaknál: 108 EUR.

2. ábra

A válaszadók egy főre jutó családi havi teljes (nettó) jövedelemátlaga (EUR, folyó érték)

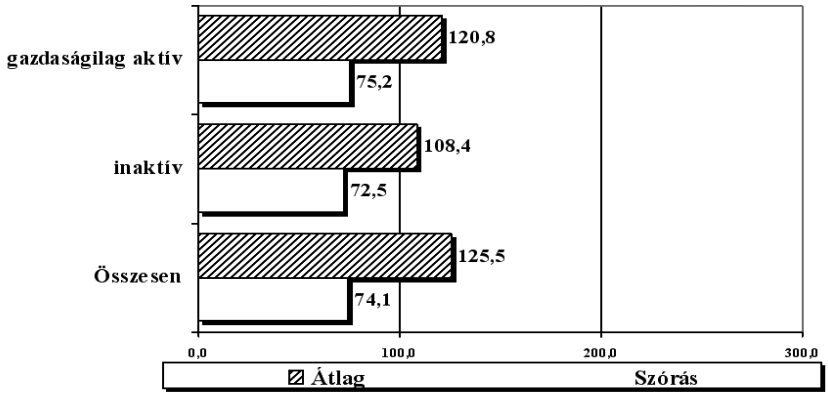

A következő ábra szerint egy viszonylag alacsony havi családi költségvetés (353,5 EUR) fogyasztási struktúrája mutatja, hogy majdnem 90 EUR élelemre, 74 pedig a lakásfenntartásra ment el. Nagyobb tételnek számít még az oktatásra fordított költség (46,8 EUR), a háztartási, ruházkodási, utazási és egyéb költségek 30–35 EUR között vannak. Az alkohol és cigaretta 20 EUR-t visz el havonta, ennél alig nagyobb az egészségügyre vagy a kultúrára/szabad időre fordított összeg.

3. ábra

Az elmúlt egy hónapban a családi költségvetésből kb. mekkora összeget fordítottak az alábbiakra? (összesen 353,5 EUR)

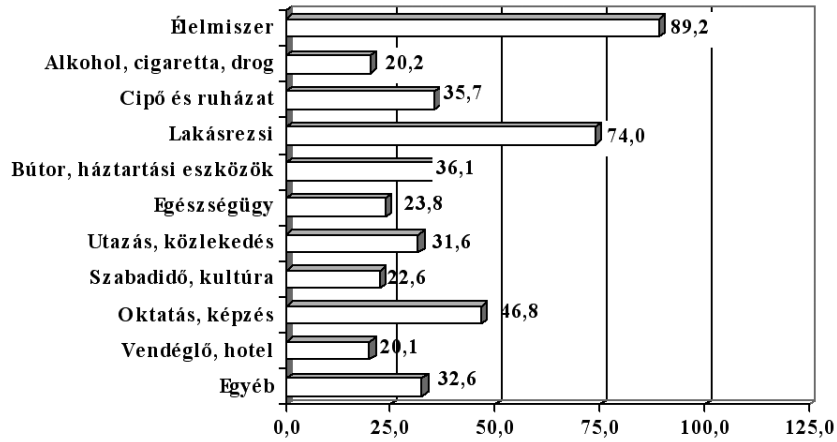

A viszonylag alacsony jövedelemszintre jellemző, hogy sokat költünk élelmiszerre. Tanulságos, hogy a vajdasági magyar családok átlag a havi jövedelmük 25%-át élelemre, 21%-át rezsiköltségekre, 13%-át oktatásra és 10%-át öltözködésre, utazásra költik el. A többi 30%-nyi jövedelemrész marad a kulturális, szórakozási és egyéb kiadásokra (háztartás, bútor, közlekedés, alkohol, cigaretta). Ezek szerint a megtakarított tétel jelentéktelen. Nagyobb beruházásra a folyó jövedelemből nem telik. Az egészségügyi kiadások, a rekreációra, a kultúrára és oktatásra fordított kiadások is elmaradnak a fejlett országok hasonló mutatói mögött.

A magántulajdoni viszonyok elemzésekor a helyzet kedvezőbb, ami a néhány évtizeddel korábbi magasabb életszínvonal következménye. A mintában a családtag tulajdonában van a lakások 92%-a, ami rendkívül jó adat. Mindössze 3%-uk bérel lakást, vagy 5%-uk egyéb megoldást választott. A lakás és háztartás felszereltségével kapcsolatban a helyzet már kedvezőtlenebb. A válaszadók majdnem 89%-ának van saját tulajdonú lakása, 96,3%-nak színes tévéje, 88%-uknak fagyasztóládája, majdnem ugyanannyinak mosógépe. 77%-ának mobiltelefonja, 75%-ának vezetékes telefonja is. CD-lejátszó a minta több mint a felének van. Saját autót használ a vajdasági minta 53,1%-a, motorkerékpárt pedig 36,3%. Mikrohullámú sütőt használ 48,9%. Számítógépe, hifiberendezése, DVD-je vagy videója a megkérdezettek kb. 43–46%-ának van, viszont internetcsatlakozása csak 32%-nak. Értékes művészeti tárgyat mindössze 9%-uk őriz otthon, mosogatógépet, videokamerát kevesen vásároltak. Nyaraló/hétvégi ház tulajdonosa 4,2%.

4a. ábra

Rendelkeznek-e Önök az alábbiakkal? (Igen válaszok, százalékban)

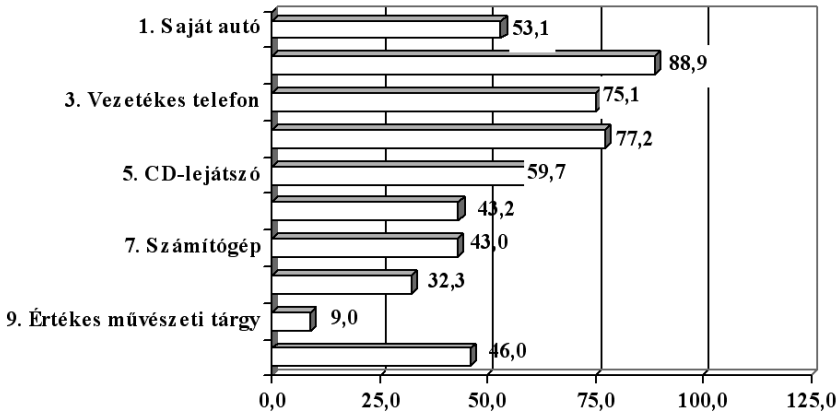

4b. ábra

Rendelkeznek-e Önök az alábbiakkal? (Igen válaszok, százalékban)

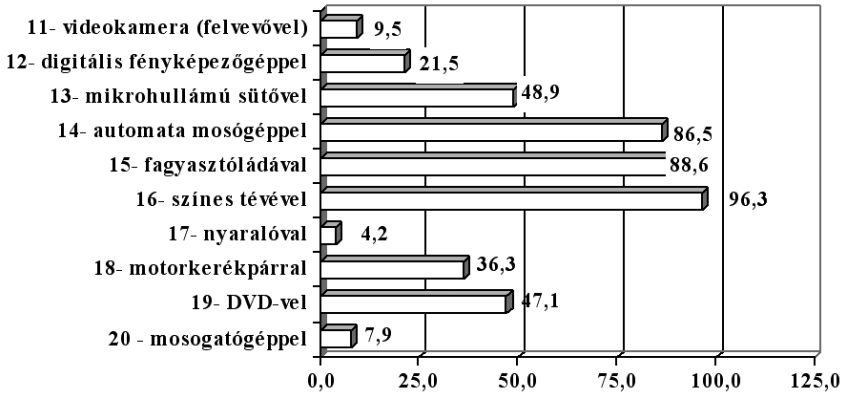

Egy háztartásban legtöbb esetben ketten élnek (a minta 28%), vagy négyen (27,5%). Tíz százalék alatt van az öt vagy annál több tagú háztartás.

5. ábra

Hányan élnek Önök ebben a közös háztartásban? (százalékban)

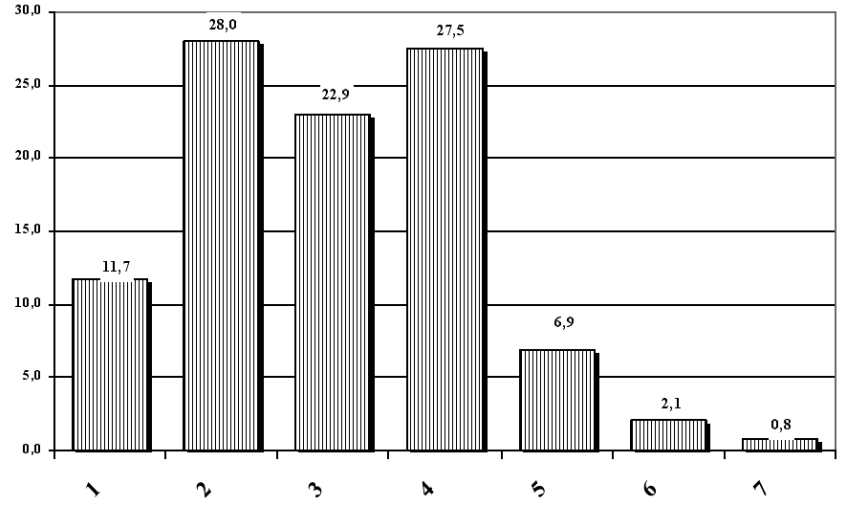

Egy lakásban átlag hárman laknak, ahol a szobák száma 3,2, viszonylag kicsiny területen (89,2 m²). Ez azt jelenti, hogy legtöbb lakás háromszobás (36,7%), majd minden negyedik lakás kétszobás és végül négyszobás lakása a válaszadók 19,5%-ának van. Öt szobánál is többje a minta kb. 13%-ának van.

6. ábra

Hány szobás lakásban élnek?

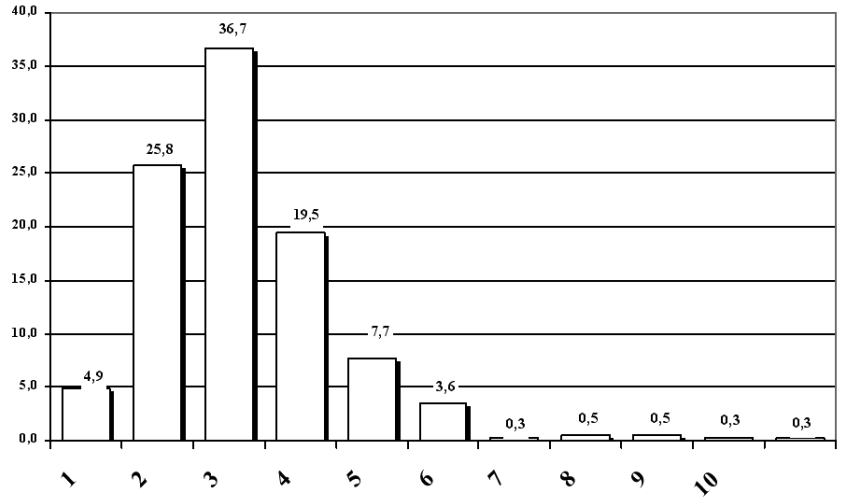

7. ábra

A lakás tulajdonviszonya

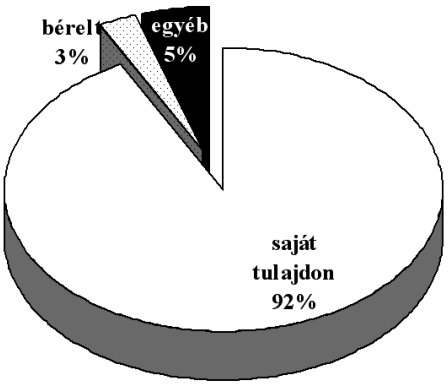

Tanulságos, hogy a lakástulajdonosok részaránya a vajdasági magyarok körében viszonylag magas, a háztartás felszereltsége közepes életszínvonalú, de a havi összjövedelem és a közlekedési feltételek (öreg autók) jelenlegi mutatói elégtelen életminőségre utalnak ugyanúgy, mint a havi fogyasztási szerkezet, amikor egy-egy átlagos háztartásban nem tudnak semmit se félretenni, és hónapról hónapra élnek. Az ilyen anyagi feltételek azt jelzik, hogy a vajdasági magyarok materiális életfeltételei nem kielégítők, a tájkaraktert meghatározó materiális tájidentifikációs elem degradálást mutat. Erre mi a lakosság válasza? Vajon képes-e társadalmi mobilitással növelni a lehetőségeit a térségben? A válaszlehetőségek között lehetnek a munkahelyváltás, vállalkozások beindítása, elköltözés, továbbtanulás stb. A mutatók alapján elemezzük a munka-életutat és az utazási, majd a költözködési hajlamot.

2. A társadalmi mobilitás lehetőségei a térségben

A vajdasági magyarok regionális tudata komplex kategóriaként kezelendő, hiszen a térség multietnikus, multi-konfesszionális, sőt egy évszázad alatt többszörösen le-fel tolódtak az államhatárok, és különböző hatósági előírásokkal szabdalták át a térséget. Az őslakosság gyakori tömeges ki- és betelepítések, migrációk mellett őrizte meg, vagy éppen változtatta életszokásait, alakította munka-életútját, továbbtanulási hajlamát.

2.1. Munkaéletút

Háttéradatként utalok a következőkre: Vajdaságban a munkanélküliek legnagyobb csoportja a fémiparból és a kereskedelemből, vendéglátóiparból és turizmusból kerül ki. Jelentős számú a mezőgazdasági és közgazdasági szakterületű munkanélküliek csoportja is, de kedvező körülménynek tudható be, hogy a legtöbb szabad munkahely az utóbbi években a kereskedelem és közgazdaság területén van. Sok szabad munkahely volt a közgazdasági, jogi és adminisztrációs szakterületen belül is (11%). A

fémiparban is számos szabad munkahely volt, és a munkát talált dolgozók 10,6%-a ezen a területen helyezkedett el.[12]

Kutatáselemzésünkben (Kárpát-Panel) a munkahelyi életútra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a vajdasági magyar felnőtt népesség (N=334) alig több mint fele (58,1%) aktív kereső, az inaktívak részaránya (29%). A válaszadók 7,8%-a még tanul, a munkanélküliek száma pedig csak 5,1%. A munkanélküliek meglepően alacsony aránya vélhetően azzal magyarázható, hogy ezek jelentős hányada inaktívként (háztartásbeli, eltartott stb.) nyilatkozott.

8. ábra

A vajdasági magyarok gazdasági aktivitás szerint (N=334)

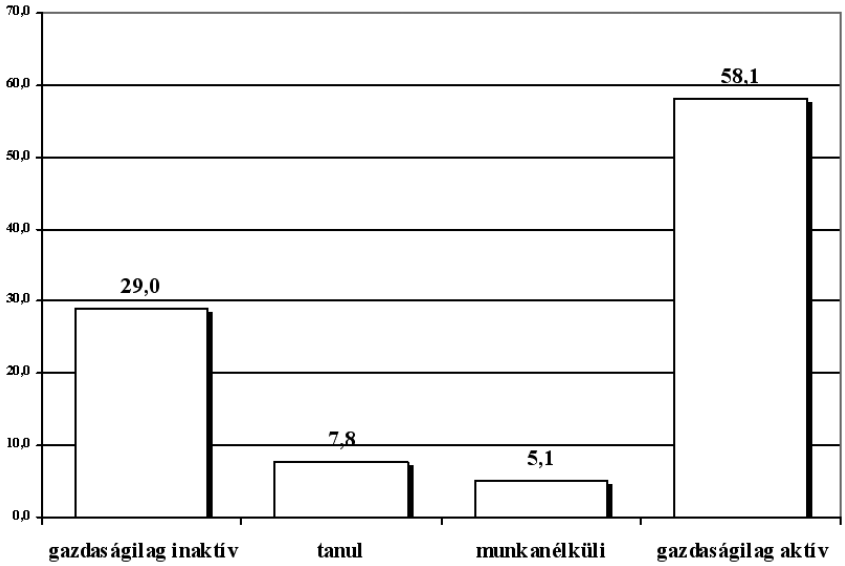

A nemek szerinti megoszlás szerint: a férfiak 65%-a aktív, a nők esetében ez csak 53%. A nők jelentősen felülreprezentáltak az inaktívak csoportjában: 33% (különösen a háztartásbeliek és

[12] Vajdaságban a 2004-es esztendőben 269 910 munkanélkülit tartottak nyilván, így a munkanélküliségi ráta 30,65% volt. A munkanélküliek között a nők és az első munkahelyüket keresők is kb. 53%-ban voltak jelen.

a gyerektartási segélyezettek), de a tanulók és a munkanélküliek között is ők vannak többen. Az inaktívak többségét nyugdíjasok (öregségi 41,2% és rokkantnyugdíjasok 14,4%) teszik ki, a háztartásbeliek aránya pedig majdnem 30%.

9. ábra

Gazdasági aktivitás és nemek szerinti különbségek

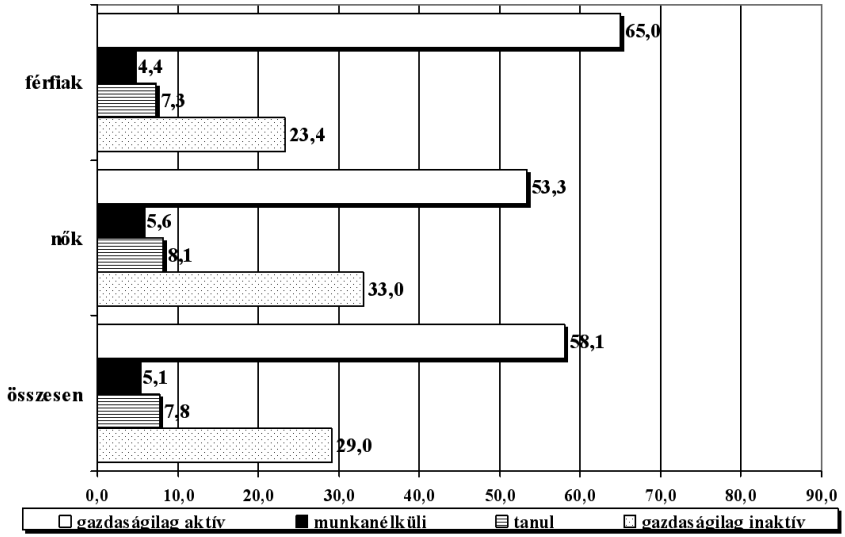

A foglalkoztatott népesség több mint 71%-a alkalmazottként, 12,9% családi gazdaságban dolgozik, a vállalkozók és önfoglalkoztatottak aránya még a besegítő családtagokkal együtt sem éri el a 9%-ot. Viszonylag kevesen vallották be az alkalmi és a feketemunkát.

10. ábra

A gazdaságilag aktívak foglalkoztatottság szerint (N=194)

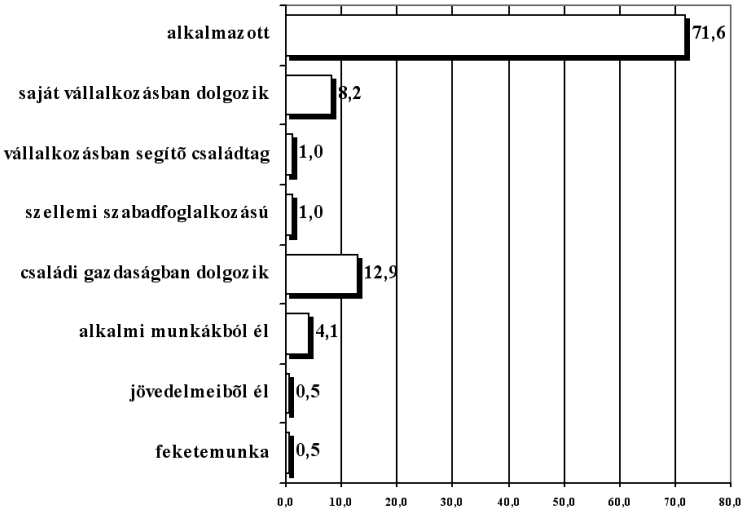

A vajdasági magyarok körében kevesen tartanak fenn saját vagy családi vállalkozásokat. Legtöbben még mindig állami alkalmazottak, pedig a munkavesztés veszélye folyamatosan jelen van.

11. ábra

A gazdaságilag inaktívak összetétele (N=97)

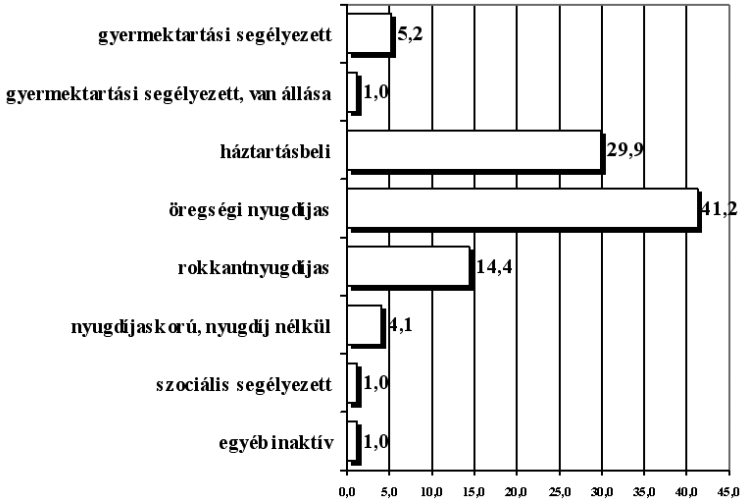

A magyarok foglalkoztatottságának nemzetgazdasági ágazatok szerinti összetétele ipari (8,1% építőipar és egyéb 23%) és mezőgazdasági (23,8%) dominanciát mutat, ezek közül az építőipar minden nyolcadik alkalmazottat foglalkoztat. A vajdasági magyar keresők kb. 16,1%-a dolgozik a főként az állam által működetett egészségügyi, szociális, oktatási stb. szektorban.[13] A kereskedelem és a vendéglátóipar 14,1%-ukat foglalkoztatja, ami a többségi nemzethez képes alulreprezentáltságot jelent. Az üzleti forgalommal jellemezhető piaci ágazatokban (közlekedés, logisztika, hírközlés, pénzügy, bank stb.) a szerbiai magyarok részvétele szintén alacsonynak mondható (4,8%). A tipikus magyar foglalkozások Vajdaságban: építőmunkás, gyári, mezőgazdasági alkalmazott, egészségügyi dolgozó, pedagógus. Alulreprezentáltság tapasztalható viszont az informatikai, pénzügyi, közigazgatási szakmában.

[13] Milošević hatalomátvételével megszűnt a titói Jugoszlávia nemzetiségi kulcsrendszere, amelynek értelmében a kisebbségek esetében alkalmazni kellett az arányos részvételt a társadalmi, a kulturális és a gazdasági életben. A szakmai alkalmasság kizárólagossága elvének hangsúlyozása a gyakorlatban a nemzetiségek tagjait az állami és társadalmi élet peremére szorította. Ennek hatására a magyarok ma már a tömbmagyarság által lakott területeken is számarányukhoz viszonyítva mélyen alulreprezentáltak az állami vállalatok vezetői között vagy a közigazgatásban.

12. ábra

Milyen ágazatba tartozott a cég/vállalat/intézmény, ahol Ön dolgozott/dolgozik? (N=248)

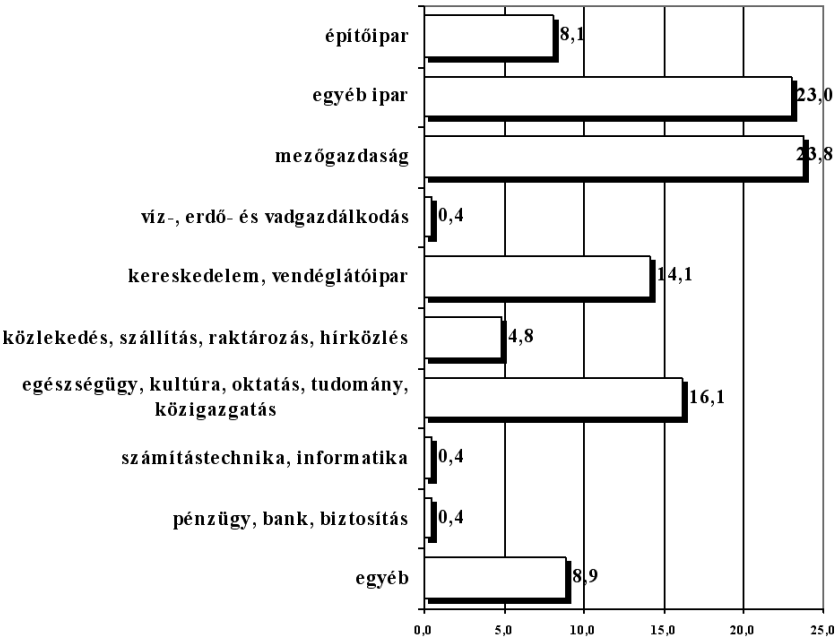

A vajdasági magyar lakos viszonylag immobilitást mutat, amikor 85%-uk lakhelyével megegyező településen dolgozik/dolgozott. Tudnunk kell, hogy a többségük falun és kisvárosban él. Az adatokból kiderül, hogy a foglalkoztatottak mindössze 12,8%-a ingázik 50 kilométeren belüli másik településre.

13. ábra

Hol volt az a cég/vállalat/intézmény, ahol Ön dolgozott/dolgozik? (N=266)

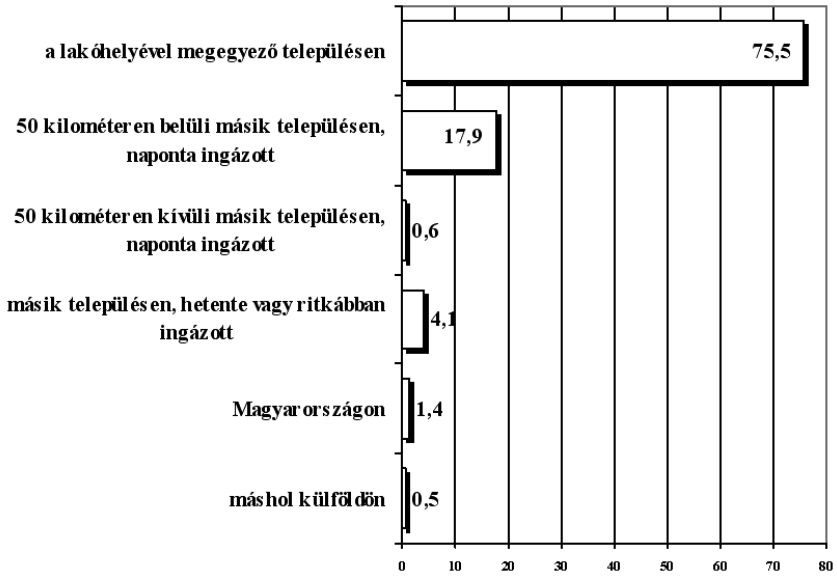

2.2. Továbbtanulási készség

A néhány éve elvégzett empirikus kutatások Vajdaságban már korábban kimutatták, hogy a magyarok továbbtanulási hajlama gyengébb a többségi nemzethez viszonyítva. Összehasonlításképpen illusztráljuk ezt az állítást az alábbi táblázatban:

1. táblázat

Írástudatlanság és képzettségszint (%)

	Írástudatlan	Írni/olvasni tudó	Isk. végz. nélküli	1–3. oszt.	4–7. oszt.	Elemi iskola	Középiskola	Főiskola	Egyetem	N.a.
Szerb	3,35	100,00	5,42	1,94	13,73	23,06	42,23	4,65	6,69	2,29
Magyar	4,99	100,00	2,11	3,09	20,95	29,76	37,34	3,28	3,03	0,45

Forrás: Statistički godišnjak Srbije 2005.

Az elemi iskolát be sem fejezők és az azt végzettek száma a magyarok körében magasabb, míg a közép- és a felsőoktatási szinten a szerbek aránya a magasabb!

Utaljunk még néhány adatra[14]: az oktatással felölelt magyar tanulók aránya kisebb – különösen egyetemi szinten kb. 6% –, mint a magyarok részaránya a vajdasági összlakosságban (ez utóbbi 14,28%). Ez nemcsak azért van, mert kevesebb magyar gyermek születik, hanem azért is, mert továbbtanulási hajlamuk és lehetőségük is kisebb, mint a többségi nemzeté. Joggal féltjük a magyar közoktatási hálózatot az elsorvadástól, és ugyanakkor joggal követeli az anyanyelven vagy részben anyanyelven nyújtott felsőoktatási lehetőségeket a régióban. A magyarság lassan kiszorul a munkaerőpiac által igényelt képzésekből és az oktatási esélyegyenlőségből. Megfelelő törekvéssel – az anyanyelvű minősítő vizsgákra való felkészítéssel, a szerb nyelv jó ismeretével, serkentő ösztöndíj-politikával – ezen mindenképpen javítani lehet és kell. Így tudjuk felváltani ezt az alulreprezentált tájhasználati jelenséget (ami degradációhoz vezet) egy olyan folyamattal, ami a magyar közösséget versenyképessé teszi a régióban.

Az empirikus kutatáselemzési adat sem mutat biztató jeleket: a megkérdezettek jelentéktelen része vett részt továbbképzésben az utóbbi évek során. Legtöbbjüket nem is foglalkoztatja a továbbképzés gondolata.

[14] Gábrity Molnár Irén: Oktatásunk jövője. In: Oktatási oknyomozó. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006. 61–122. o.

14. ábra

Az elmúlt 2 évben részt vett-e Ön valamilyen felnőttképzési/továbbképzési programban? (%)

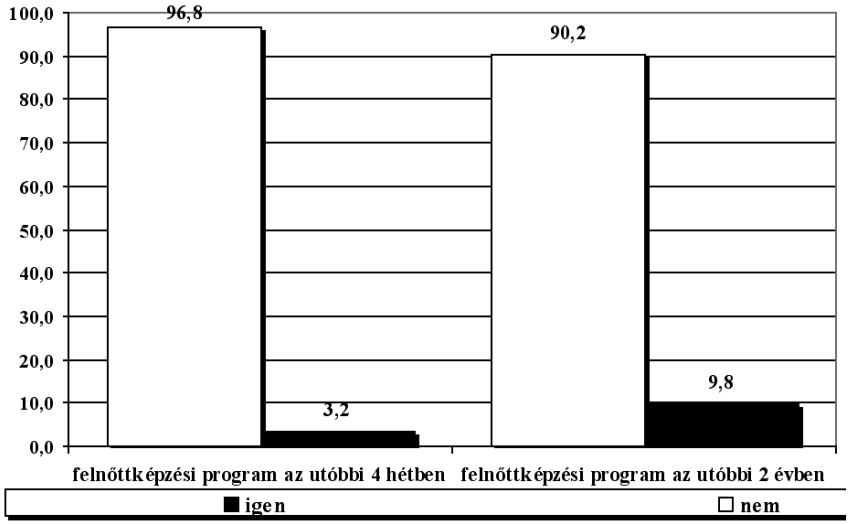

2.3. Vonzáskörzetek a térségben

A tájidentitás jellemzőjeként a kutatók többsége méri a térben tapasztalható mozgást, útvonalakat, azok használatát. Ezt a jelenséget néhány mutató segítségével elemezzük: a lakóhelyi kötődések szubjektív megítélése, utazási szokások, napi ingázások gyakorisága és célirányа stb.

A Kárpát-Panel kutatás szerint a vajdasági magyarok életvitelük szempontjából lakóhelyi kötődésüket bizonyítják: 55%-uk térséghez kötődik, viszont 42%-uk inkább településhez. Vajdasági polgárnak érzi magát 20%-uk, majd 11% egy bizonyos kistérséghez kötődik. A szórványban élők 16%-a kistérségét szórványként nevezte meg, míg a tömbben élő magyarok csak 8%-a nyilatkozott úgy, hogy a tömbben élő magyarokhoz tartozik. A településhez kötődés szintén jelentős: 29%-uk kifejezetten falusi magyarnak, 13%-uk pedig városinak tartja magát. A vajdasági magyarok életvitelük szerint csak 3%-ban kötik magukat Szerbia polgáraihoz.

15. ábra

Magyarként Szerbiában/Vajdaságban életvitele szerint hova tartozik?

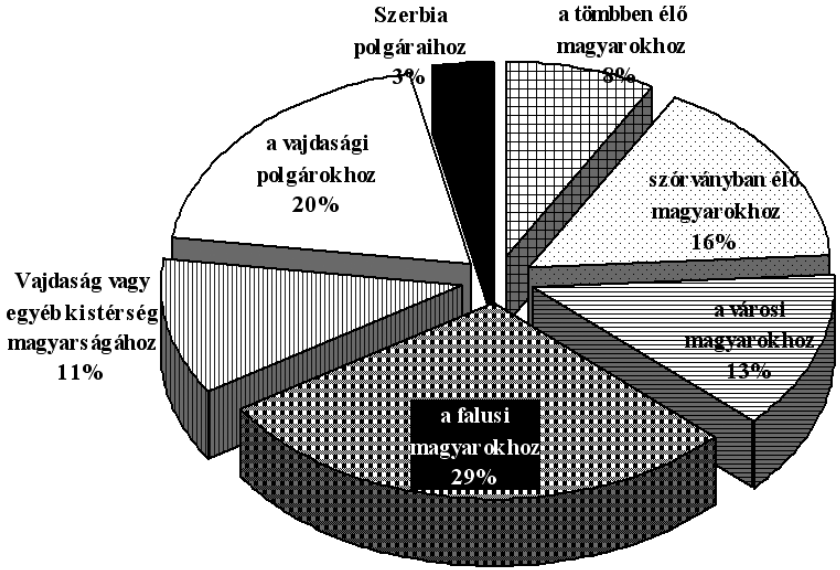

A térség keretében a magyarok migrációs szokása viszonylag gyenge. Legtöbben (71–88%) azt válaszolták, hogy évek óta nem utaztak például Nagykikindára, Nagybecskerekre, Zomborba, Óbecsére, Adára, vagy valamelyik magyarországi városba. (Ebbe a kategóriába soroltuk azokat is, akik még soha nem jártak ezekben a városokban, vagy nem válaszoltak.) A leginkább megcélzott vonzásterület mégis Szabadka és Újvidék. Valószínűleg a munka vagy a tanulás céljából, a válaszadók 31,8%-a naponta ingázik Újvidékre, majdnem 30%-a Szabadkára, közel 24%-a Szegedre, 20%-a pedig Zentára. A többi vajdasági nagyobb városba kb. a magyarok 7–10%-a ingázik naponta. A heti vagy havi ingázás nagy valószínűséggel a középiskolásokra/egyetemistákra és a bejáró munkásokra jellemző: ők főleg Szabadkára (23,8+8,4%), majd Újvidékre (16+3,6%), Zentára (12+3,1%) és Szegedre (10,4+1,8%) járnak. Egy ötös értékskálán, hogy milyen gyakran utazik egyes városokba (0 – többévente, vagy nem járt ott… 4 – naponta) a legnépszerűbb város Szabadka 1,4 átlagjeggyel, majd Újvidék (0,8), egyéb vajdasági városok (0,7), Zenta (0,6), Ada és Szeged (0,5).

16. ábra

Milyen gyakran utazik a következő városokba...
átlag: 0 – többévente/nem járt ott/nincs válasz
1 – évente
2 – havonta
3 – hetente
4 – naponta

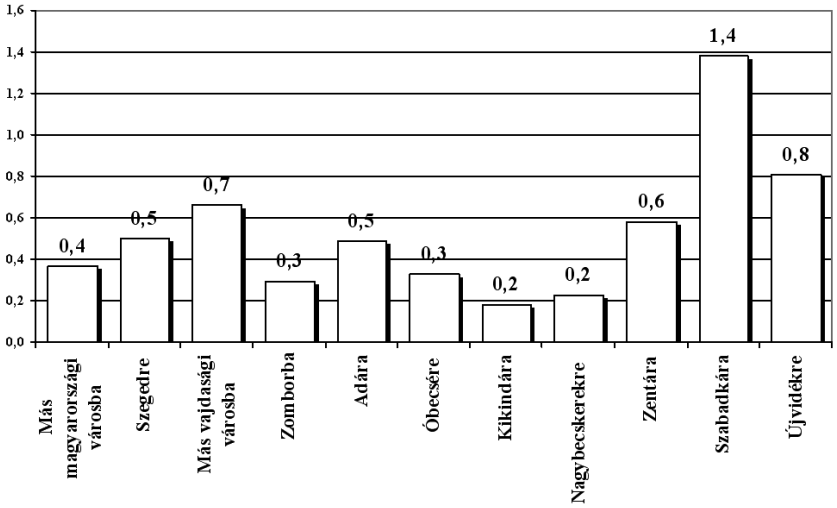

A kutatás alapján megállapíthatjuk, hogy a vajdasági magyarokat tevékenységük (munkájuk, iskola, vásárlás) szerint életvitelszerűen Szabadka és Újvidék vonzza legjobban, ami mellett azonnal megjelenik még Zenta és Szeged is. Tény, hogy az aktuális körzetesítési rendszer éppen ezeket a vonzásterületeket szabdalja szét. Az észak–dél irányú közlekedési és tevékenységi vonalak még elfogadhatóan működnek, de a Bánság–Bácska közötti kelet–nyugat kapcsolatrendszer nem kielégítő a magyaroknak. A tájhasználat ezen a téren degradációt vagy elégtelenséget mutat. Mit lehet tenni azért, hogy megkönnyítsük a magyarok ingázását, migrációját és élettevékenységét ebben a térségben? Szükséges-e területi átszerveződést tervezni, vagy megfelelnek a jelenlegi adminisztratív megoldások? Alternatívák keresésével tettük fel a kérdést, hogy mi a teendő? (1) Szükséges-e a magyarlakta területi önkormányzatok egybefogása, vagy/és (2) Vajdaság tartomány státusának változtatása?

17. ábra
Támogatná-e a magyarok által sűrűn lakott területek együttműködését?

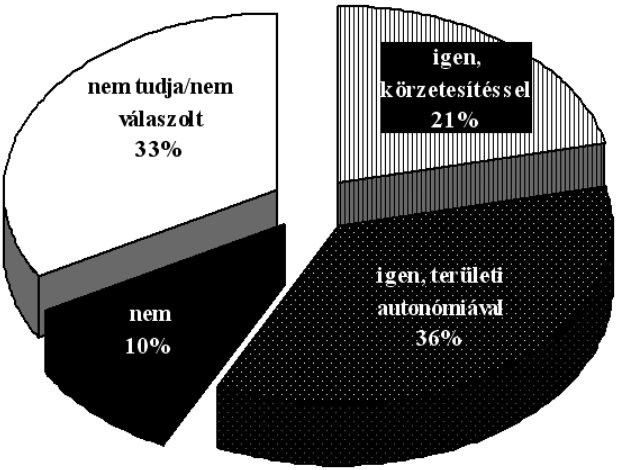

A körzetek és lokális területek jelenlegi adminisztratív megoldásaival a vajdasági magyarok nincsenek megelégedve. Többségük változtatna a magyarlakta területek, de az egész tartomány státusán is! A magyarok által sűrűn lakott területek együttműködéséről hallattak már politikai elvárásokat, de stratégiai terv hiányában nemigen van elképzelésük, hogyan lehetne ezt megvalósítani.[15] A válaszadók több mint a fele elfogadja a regionális egybekapcsolást: 36%-uk területi autonómiával, 21% körzetesítéssel támogatná a magyarlakta önkormányzatok együttműködését, de 43%-uk bizonytalan, ugyanis 33% nem tud ezzel mit kezdeni, 10% pedig ellenzi, mert valószínűleg szórványban élőként kirekedne ebből a térségből. A vajdasági magyarok kifejezetten autonómiapártiak. Vajdaság tartomány státusán a megkérdezettek 81%-a nagyobb autonómia kikövetelésével változtatna, míg a többi nem tudja (14%), vagy nem önállósítana (5%).

[15] Több vajdasági magyar párt elkötelezte magát a perszonális autonómián kívül a területi önkormányzatiság mellett is (7 magyarlakta község együttműködése révén). Ennek a megvalósulhatósága a szerb állam reakciójától függ.

18. ábra

Változtatna-e Vajdaság státusán, Szerbián belül?

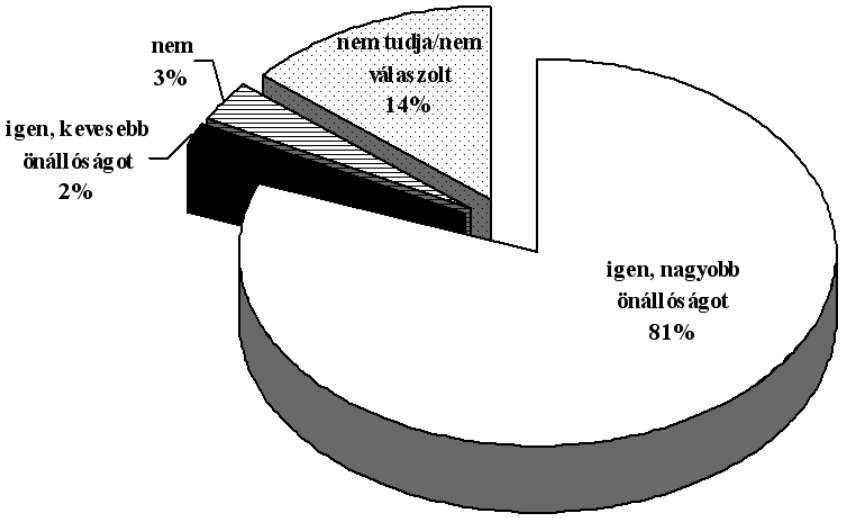

Végül a vajdasági magyarokat érintő vonzásterületek lehetnek az általuk potenciálisan megcélzott migrációs országok is. Arra a kérdésre, hogy elköltözéssel javíthatna-e élet- vagy munkakörülményein, a válaszadók többsége meggyőződéssel válaszolta a nemet. Azok, akik gazdasági okok miatt mégis elköltöznének, elsőbbségbe helyezik a külső migrációt, főleg a fejlett tőkés országok felé. Legtöbben (35,9%) nyugat-európai országot választanának, 28%-uk menne Magyarországra, de 26% más földrészre is akár. A válaszadók majdnem fele számol azzal az alternatívával is, hogy Vajdaságban elköltözne egy másik községbe (22,2%), vagy a szomszéd városba/faluba (20,6%), illetve településre (14,8%).

19. ábra

Ha elköltözés által javíthatna élet- és munkakörülményein, szívesen elköltözne innen…? (%)

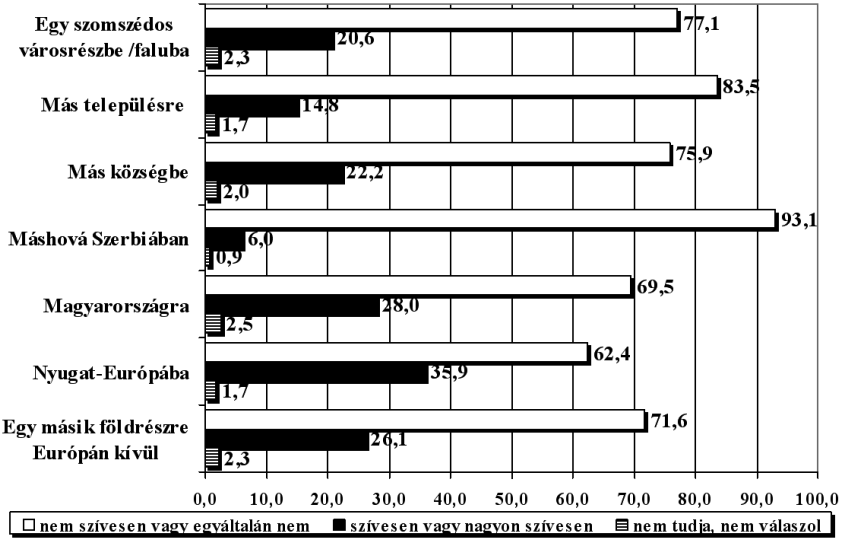

A kilencvenes években a vajdasági magyarok emigrációs hulláma ijesztő méreteket öltött. Mi a helyzet ma a külföldre költözés hajlamával? A válaszadók többsége nem szívesen költözne el.

2.3.1. Migrációs hajlam és az EU elfogadása

Az előzményekről néhány mondatban. Az utóbbi néhány évtizedben a tartomány területét elhagyó, többnyire külföldre irányuló külső migráció súlyosabb veszteségeket okozott az itteni magyarságnak, mint az asszimiláció. A magyar migrációs veszteség 1948 és 1991 között majdnem 70 000 fő volt. A nyugati munkavállalás lehetőségével és a jugoszláv gazdasági válság kibontakozásával összefüggésben, az akkor még csak ideiglenes jellegűnek, csupán munkavállalási célúnak gondolt első nagy kiáramlás 1965 és 1970 között történt: 16 627 magyar, a tartományból származó *vendégmunkások* 27,5%-a vállalt mun-

kát Nyugaton.[16] Legtöbb magyar a szabadkai, újvidéki, topolyai, zombori és adai községekből kelt útra, legnagyobb arányban a bánsági és bácskai nyelvszigetekről. A kilencvenes években a háború közelsége és a *háborús veszélyeztetettség* következtében a migráció nagymértékben megváltoztatta a lakosság nemzetiségi és szociális összetételét (a lakosság veszélyeztetettsége miatt tömeges menekültáradat indult meg az országon belül és külföldre is). A *bombázások* előzményei és következményei (elszegényedés, mozgósítás, kilátástalan jövő) betetézték a migrációs törekvéseket. Mérsékelt becslések szerint a legutóbbi tíz évben kb. 50 000 magyar vándorolt ki Vajdaságból. Vajon lassult ez a migrációs hullám?

Kutatáselemzésünk (Kárpát-Panel) a migrációval kapcsolatos vizsgálatról tanúsítja, hogy mekkora ma a külföldre látogatás intenzitása a vajdasági magyarok körében. A kor szerinti eltérés a válaszokban nem jelentős. A korábbi titói korszakban élő ma már közép- és időskorú lakosság is elég sokat utazott, hiszen, a *Volt-e már külföldön* kérdésre minden korosztály majdnem egyformán, 90,3%–92,9%-ban igennel válaszolt. Természetesen az utóbbi öt évben a fiatalok (18–34) jártak többen idegen országban (70%).

[16] Bukurov, B.: 1977 Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić", 29. 135–156. o.

20. ábra

Volt-e már külföldön? („igen" válaszok aránya, korcsoportok szerint)

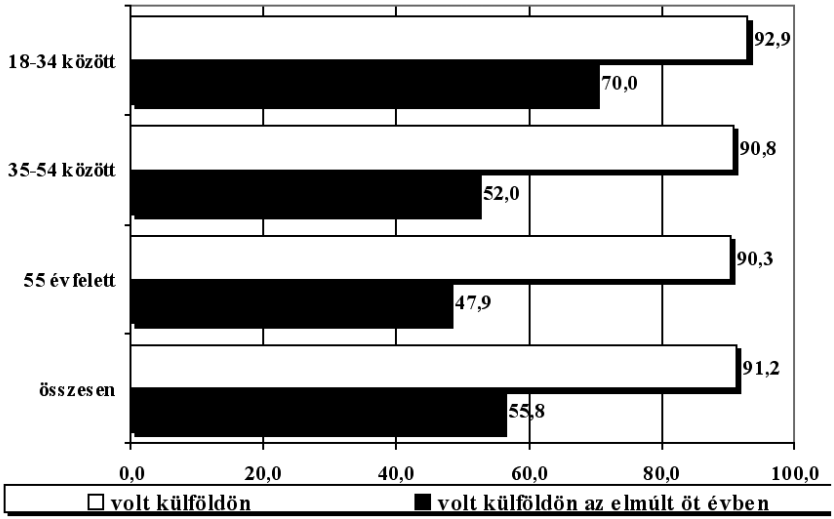

Eltérések mutatkoznak az országon kívülre irányuló népességmozgásban, ha az iskolavégzettséget figyeljük: a legmobilisabb rétegnek az utóbbi öt évben a felsőfokú végzettségű, fiatal városlakók bizonyultak. A gimnáziumot végzettek (hosszú távon) 100%-ban jártak már külföldön. Az általános iskolások kivételével a többieknek is több mint 91%-a utazgatott idegen országokban.

21. ábra
Volt-e már külföldön? („igen” válaszok aránya, iskolai végzettség szerint)

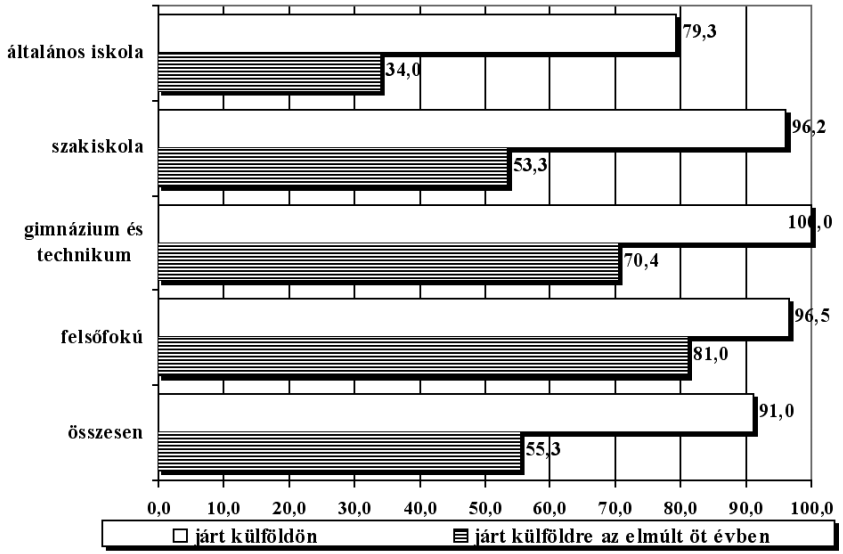

A külföldre utazás Szerbiából immár 1992 óta vízumkötelességgel jár, így nem csoda, hogy a vajdasági magyar lakosság mindössze fele (55,3%) tudott az utóbbi néhány évben külföldre menni. A falusiak és városlakók hosszú távú utazási lehetősége nem különbözik lényegesen (90% felett van), de ha az utóbbi öt évre kérdezünk rá, akkor a városiak mobilisabbak voltak (69,9%), mint a falun élők (44,6%).

22. ábra

Volt-e már külföldön? („igen" válaszok aránya településtípus szerint)

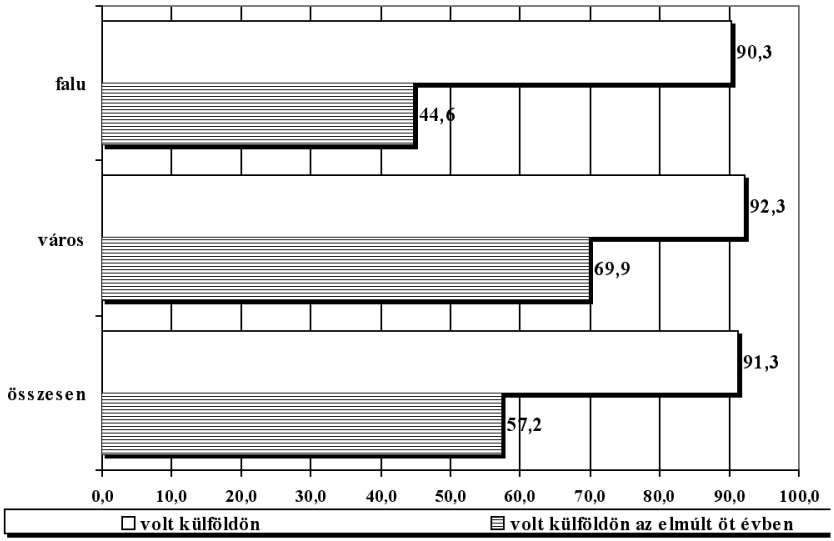

Kiderült továbbá, hogy a látogatások leggyakoribb célja a turizmus (a népesség több mint 81,8%-a járt már e célból külföldön), majd a családi kapcsolattartás (59,1%), és igen számottevő azoknak az aránya is, akik egyéb okokat jelölnek meg (32,9%). A szakmai utak (konferenciák) játszottak közre 16%-ban. A munkavállalás vagy tanulás terén kevesebben próbáltak szerencsét (9,9%, illetve 14,4%). A migrációs mozgások közül a munkavégzés és a tanulás bizonyult legtartósabbnak: az érintett munkások átlagosan 28,9 hónapot, a tanulók pedig 10,6 hónapot töltöttek külföldön.

23. ábra

Milyen célból járt külföldön? (%)

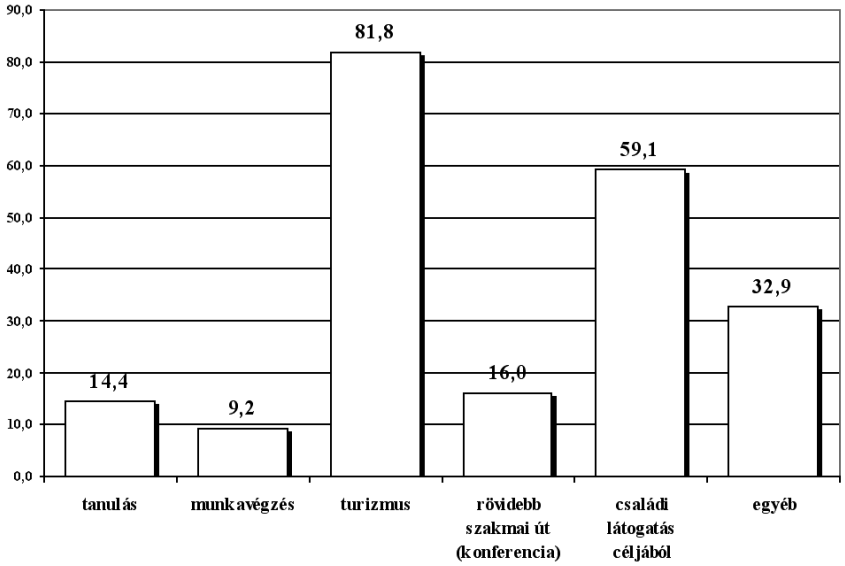

24. ábra

Mennyi időt töltött külföldön? (átlagértékek – hónap)

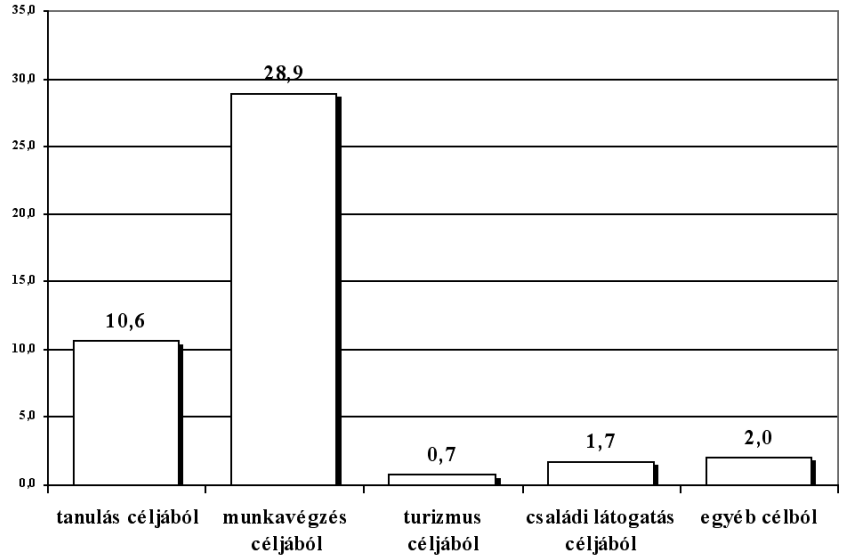

A külföldre irányuló migrációs szándék a kilencvenes évekhez viszonyítva lanyhult: a válaszadók körülbelül 60%-a nem költözne, míg a többiek (majdnem 40%) kitelepednének. A vajdaságiak több mint 21%-a nem is gondolkodik ezen, és 38,4%-a nem telepedne ki gondolkodás után sem. Ugyanakkor 23,7% igen, még konkrét elképzelések nélkül is szívesen, vagy nagyon szívesen próbálna szerencsét valamelyik nyugati országban. A válaszadók több mint 7%-a esetében léteznek konkrét kiköltözési tervek, a megkérdezettek 8,4%-ának egyelőre nincsenek pontos elképzelései a kitelepedés forgatókönyvéről.

25. ábra

Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? (N=380)
A teljes mintára vetített százalékos megoszlás

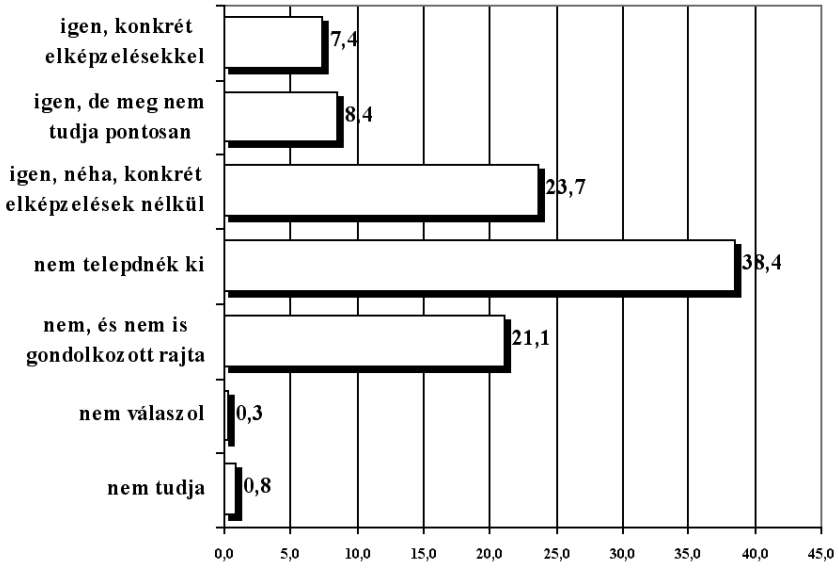

Életkor szerint a fiatalok (18–34 év között) 65,5%-a gondolkozik a távozás lehetőségéről, a 40–50 évesek közül már csak 40%.

26. ábra

Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? Korcsoportok szerint (%)

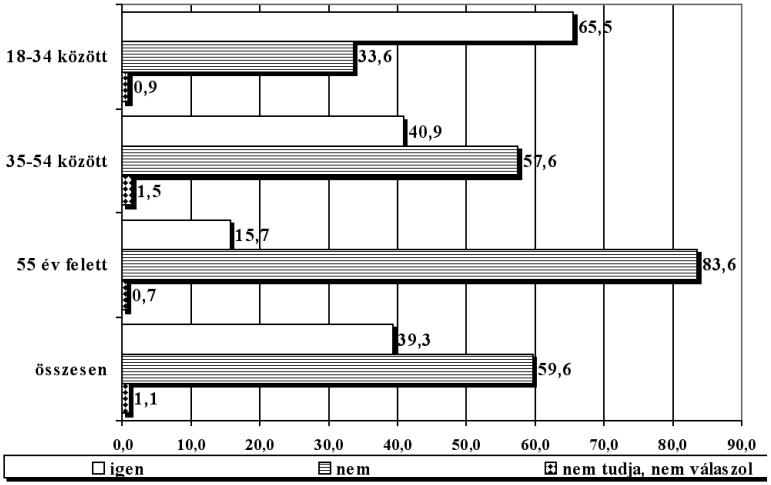

A fontosabb szociodemográfiai jellemzők szerint a gimnáziumot végzett és felsőfokú képzettségűek fele gondolkodik a kitelepülésről. A magasabb végzettségű városi férfiak migrációs hajlama a legnagyobb.

27. ábra

Gondolt-e már arra, hogy kitelepedjen külföldre? Iskolai végzettség szerint (%)

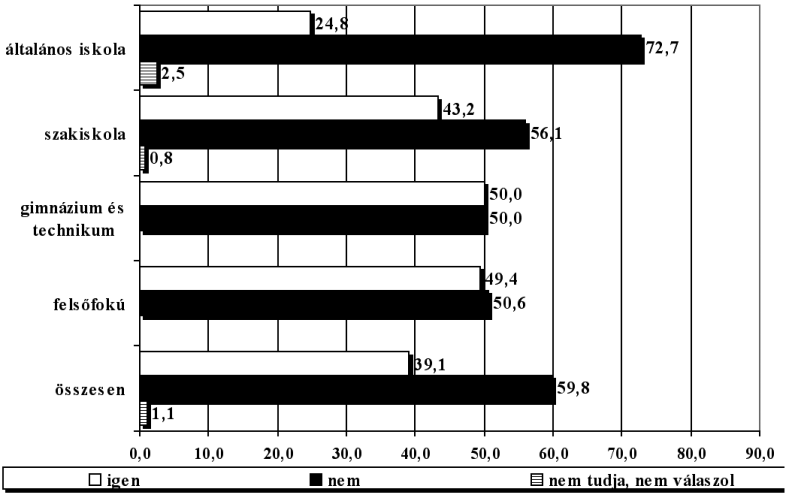

A motivációk tekintetében egyértelműen a könnyebb megélhetés, nagyobb jövedelem iránti igény a domináns (a kivándorlás gondolatát fontolgatóknak több mint 55,5%-a említette ezt az okot), ezt követi az egy kategóriába vehető egyéb okok és a *nem tudja* válasz (4,7+18,3%), majd a családegyesítés (13,1%). A családegyesítés szándéka a korábbi vizsgálatokban lényegesen magasabb arányban volt jelen, és vélhetően csökkenést mutat majd a további migrációs mozgásoknál is. Ezzel kapcsolatban lényeges információ, hogy a megkérdezettek 15,8%-ának már legalább egy közvetlen családtagja él külföldön.

28. ábra

Ha úgy döntene, hogy elkötözne, milyen okból hagyná el Szerbiát? (N=344) A teljes mintára vetített megoszlás (%)

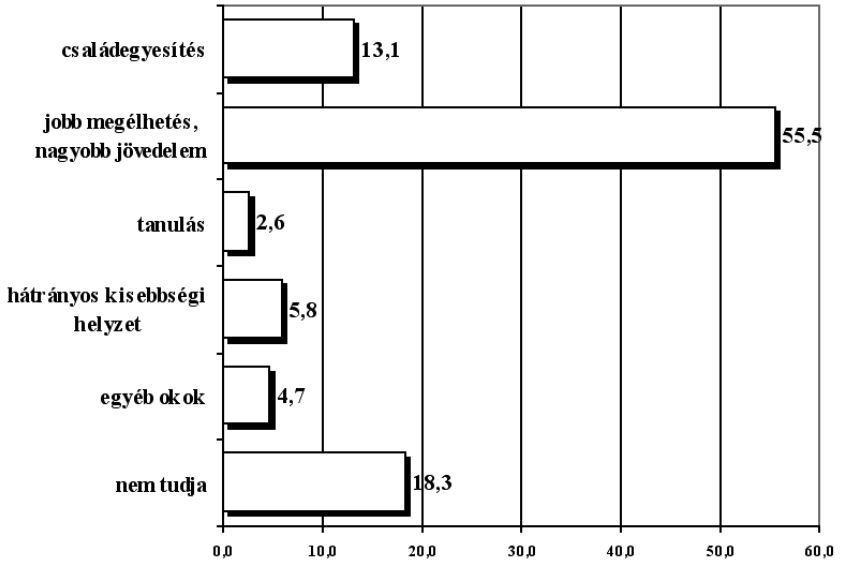

A letelepedési célországok tekintetében a listát Magyarország vezeti (az esetek 31,5%-ában), de a válaszadók 28,8%-a nem tudja még, hova menne. Nyugat-Európába minden negyedik, tengerentúlra pedig kb. minden tizenhatodik potenciális emigráns vándorolna ki.

29. ábra
Ha végleg kivándorolna, hol telepedne le legszívesebben? (N=337) (%)

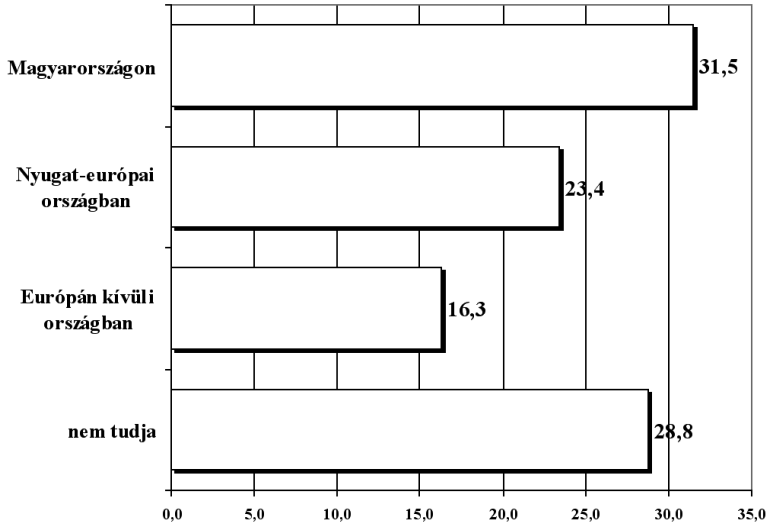

Az időszakos migráció tekintetében Vajdaságból mérséklődő mozgásra számíthatunk: az elkövetkező két évben a délvidéki magyar népesség 9 százaléka kíván tanulni vagy ideiglenesen munkát vállalni külföldön.

30. ábra
Az elkövetkező két évben tervezi-e, hogy (ideiglenesen) külföldre megy tanulás (min. 2 hét) vagy munkavégzés céljából (min. 1 hónap)? (N=368) (%)

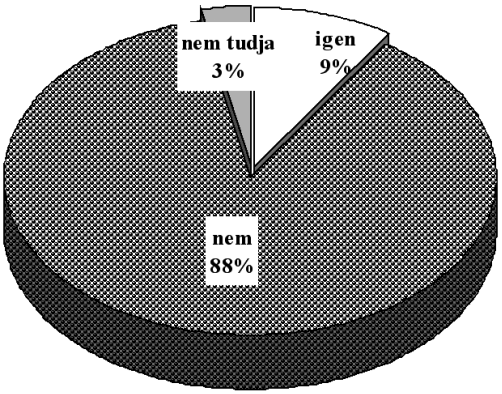

2.3.2. Vélemény az EU-csatlakozási lehetőségről

Nem vitás, hogy Szerbia gazdasága számára az egyetlen túlélési esély az Európai Unióhoz való közeledés és csatlakozás. Feltételezések szerint e csatlakozás az ország viszonylag merev gazdaságpolitikai és kisebbségi, valamint emberjogi feltételei miatt sem várható 2012 előtt. Az ország teljes jogú EU-integrációjának megvalósulásáig a régió és azon belül a vajdasági magyar közösség számára elsőrendű politikai és gazdasági jelentőségű a határokon átívelő, több, szomszédos ország területrészeire kiterjedő nagyrégiók (pl. a Duna–Körös–Maros–Tisza és a Duna–Dráva–Száva eurorégió), ill. a Kárpát-medence és Kelet-Közép-Európa valamennyi országára kiterjedő nagytérségi kooperációk kérdése. Ezek a nemzetközivé bővülő kapcsolatrendszerek regionális léptékű gazdasági előnyeiken túl igen jótékony szerepet játszhatnak a kistérségek társadalmi, gazdasági potenciáljainak mozgósításában, az ott élő népesség életkörülményeinek javításában. A térségben élő magyarok mennyire vannak tudatában annak, hogy a határon átívelő kapcsolatok esélyt jelentenek számukra? Igénylik-e az anyaországgal, vagy az EU-s országokkal való kapcsolattartást?

Az eredmények azt mutatják, hogy Szerbia Európai Unióhoz való csatlakozásának évét a csalódott vajdasági magyarok majdnem 23%-a a végtelenbe rakta („soha”), de a többi válaszadó is megoszlik a következő becslések között: 2010-ben (12%-a szerint), 2012-ben (12,4%), 2015-ben (13,3%), majd 2017-ben (12,95) és 2020-ban (12,4%). A minta zöme tehát 2010–2020 közé rakja Szerbia EU-tagosodásának reális időszakát.

31. ábra

Véleménye szerint Szerbia mikor, melyik évben csatlakozhat az Európai Unióhoz? (%)

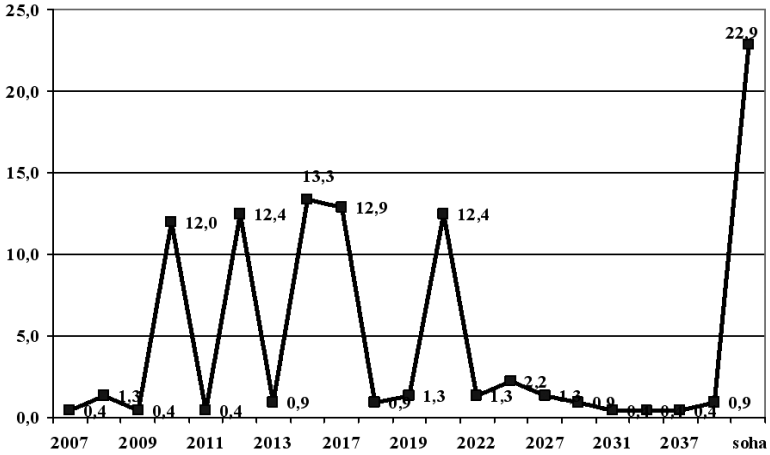

A vajdasági minta zöme nem tudja pontosan, mit fog jelenteni számára a csatlakozás. A vélemény arról, hogy a csatlakozási szándék jó vagy rossz, a válaszadók 44%-a jónak tartja, 31% se jónak, se rossznak, 10% gondolja úgy, hogy rossz lesz, és 15% nem tudja. Az EU-ról általában pozitív a vélemény (30+19%), tekintetbe kell vennünk a 33%-os semleges és a 9% negatív állásfoglalást is.

32. ábra

Általánosságban milyennek tartaná Szerbia EU-s csatlakozását?

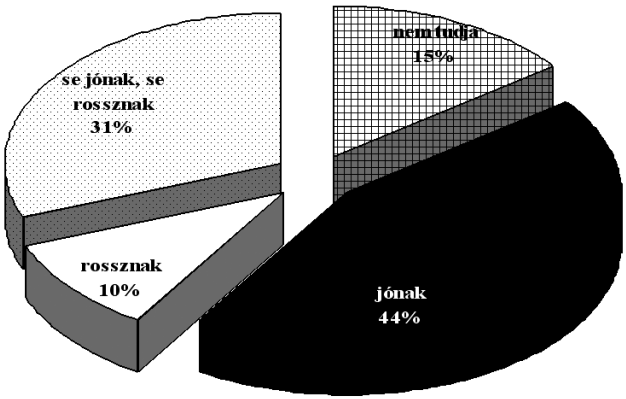

A Kárpát-medence országainak EU-s csatlakozása a vajdasági válaszadók szerint 51%-ban elősegítette a magyar nemzetiségűek összetartozását, de 27% szerint ez a kapcsolattartás nem jött létre, 22%-a nem tudja. A határok átjárhatósága a válaszadók szerint igen fontos, mert 65%-uk szerint ez elősegíti a magyarok kapcsolattartását.

33. ábra

Mit gondol, a Kárpát-medence országainak (H, RO, SK, SL, A) EU-s csatlakozása elősegítette-e a magyar nemzetiségűek összetartozását, kapcsolattartását?

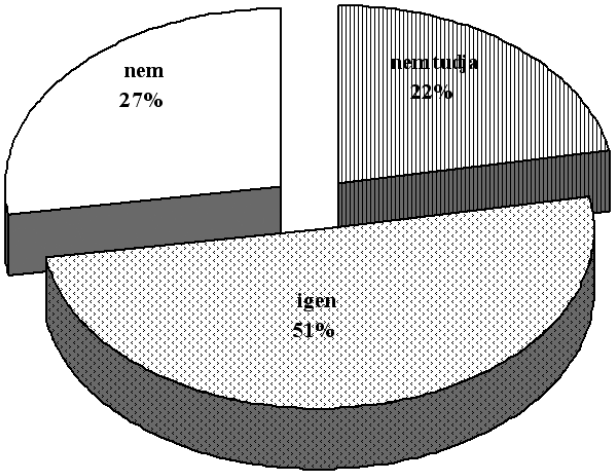

A vajdasági magyarság az Európai Unióhoz elsősorban a következő fogalmakat társítja: első helyen van a béke (36,3%), ami érthető módon a Szerbiában élők régi vágya; második helyen van a gazdasági jólét fogalma (17,4%), majd a vízummentes, szabad utazás, tanulás és munka az EU-ban (14,2%). Ezenkívül a válaszadók kb. 6%-ának fontos még az utazási lehetőségek kibővülése és az egységes pénznem (hiszen napjainkban is sokan takarékoskodnak EUR-ban). Mindezek az értékek az EU-val kapcsolatban új esélyt, életszínvonal-emelést jelentenek, ami nem a tájtudat gyengeségét jelzi, sem pedig a régióhoz való ragaszkodás sorvadását.

34. ábra
Milyen fogalmakat társít első-, másod- és harmadsorban az Európai Unióhoz?

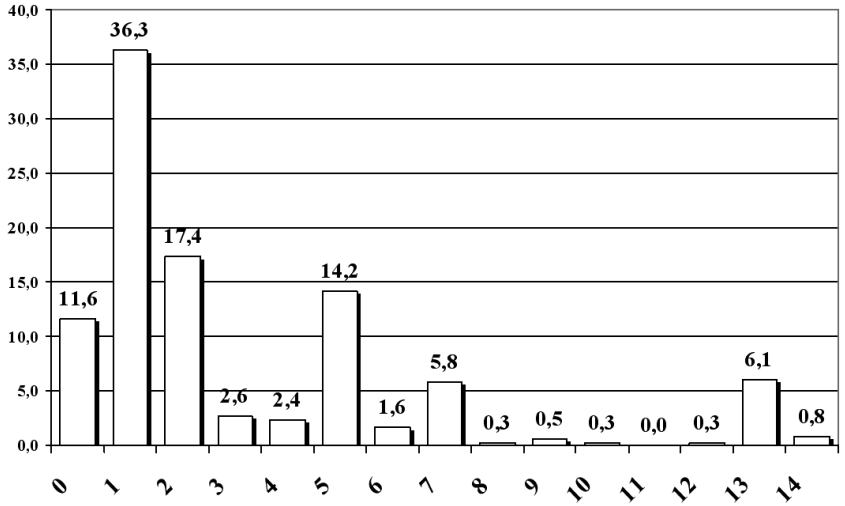

Magyarázat:

1. Béke
2. Gazdasági jólét
3. Demokrácia
4. Szociális biztonság
5. Szabad utazás, tanulás és munka bárhol az EU területén
6. Kulturális változatosság
7. Euró – egységes pénznem
8. Munkanélküliség
9. Bürokrácia
10. Kulturális identitásunk elvesztése
11. Magasabb bűnözés
12. Nem kielégítő ellenőrzés a külső határoknál
13. Utazási lehetőségek kibővülése
14. Európai politikai közösség
0. nem tudja

Ahhoz, hogy mit eredményez majd az ország EU-csatlakozása a megkérdezett személye szempontjából, a vajdaságiak egy ötfokú skálán nyilatkozhattak. Számukra az ország megnyitását és új lehetőségeket hozna a csatlakozás. Legtöbben a szabad utazást

említik (4,7 átlagjeggyel), majd a biztosabb jövőt (4,3), új munkalehetőségeket (4,1), állampolgári jogvédelmet és személyes védelmet is (3,9), békét (3,8), közös EU-kormányzatot (3,5).

35. ábra
Az alábbi kijelentések mennyire fejezik ki azt, amit Ön számára az EU jelent?

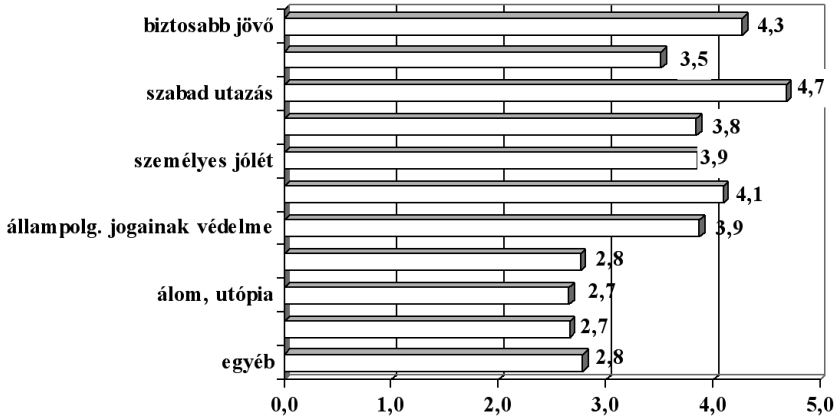

Magyarázat: A válaszadás ötfokú skálán történt: 1 – egyáltalán nem, 2 – inkább nem, 3 – igen is meg nem is, 4 – inkább igen, 5 – teljes mértékben

Arra a kérdésre, hogy mit jelent az Európai Unió polgára lenni, legtöbben (72,1%) az EU-s tagállamok közti szabad átjárhatóságot említik, de a válaszadók jelentős része a szabad munkavállalás jogát említi bármelyik EU-s tagállamban (68,2%). A tanulási lehetőség bárhol az EU területén a válaszadók 59,7%-ának lenne fontos. Meglepően nagy azoknak a válaszadóknak a száma, akik (valószínűleg téves információk alapján) az orvosi ellátás és a szociális szervezetek szolgáltatásaihoz való szabad hozzáférést várja az EU-tól (38,2%). Ebből látszik, hogy mélyponton van Szerbiában az egészségügyi ellátás. A szavazati jogok körüli változások nemigen érdeklik a vajdasági magyarokat.

2. táblázat

Az alábbi kijelentések közül melyik jelenti inkább, hogy: „az Európai Uniónak a polgára lenni”? (Első említések aránya)

Kijelentés	Említi
1. Az EU-s tagállamok közti szabad átjárhatóság	72,1
2. Szabad munkavállalás joga bármelyik EU-s tagállamban	68,2
3. Szavazati jog a helyi választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	15,3
4. Szavazati jog az országos választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	7,9
5. Szavazati jog az európai parlamenti választásokon abban a tagországban, amelyben élsz, akkor is, ha ez nem azonos a szülőhazáddal	8,9
6. Az orvosi ellátás és a szociális szervezetek szolgáltatásaihoz való szabad hozzáférés	38,2
7. Tanulási lehetőség bárhol az EU területén	59,7
8. Egyik sem az előzőek közül	2,4

Tanulságos, hogy a vajdasági magyarok mozgásteret, nyitott munkaerőpiacot igényelnek, átjárható országhatárokat szeretnének. Jelenleg ez a közösség bezártnak és esélytelennek érzi magát azon a területen, ahol él.

3. A kulturális értékek

A tájidentitást kialakító kulturális értékek között találjuk a lakossági csoportok sajátos véleményét a tájhovatartozásról, nyelvhasználati lehetőségeit, a haza–szülőföld megélését, sztereotip véleményeket.

3.1. Tájhovatartozás 2007-ben

A Kárpát-Panel nemzetközi kutatásban az alaptéma az identitás dimenzióinak vizsgálata volt. Megkérdeztük, hogy miként határozná meg magát leginkább, elsősorban és másodsorban

is. Önbesorolás alapján a Vajdaságban élő magyarok, a korábbi kutatásainknak megfelelően, 2007-ben is elsősorban vajdasági magyarnak vallották magukat (49%). Az elsődleges meghatározáskor második helyen van a vajdasági (24%), majd az, hogy magyar vagyok (16%). A válaszok alapján a térség magyarsága főleg területi-regionális kategóriát nevezett meg. Az identitás besorolása másodsorban így alakult: legtöbben magyarnak vallották magukat (32%), majd vajdasági magyarnak (23%) és a harmadik helyen magyarnak (20%). Másodsorban a válaszadók 12%-a magyar nyelvű szerb állampolgárnak tartotta magát, de a megkérdezettek kevés hányada választotta az európai, szerb vagy egyéb nemzetiséget.

36. ábra

Leginkább úgy határoznám meg magam mint:

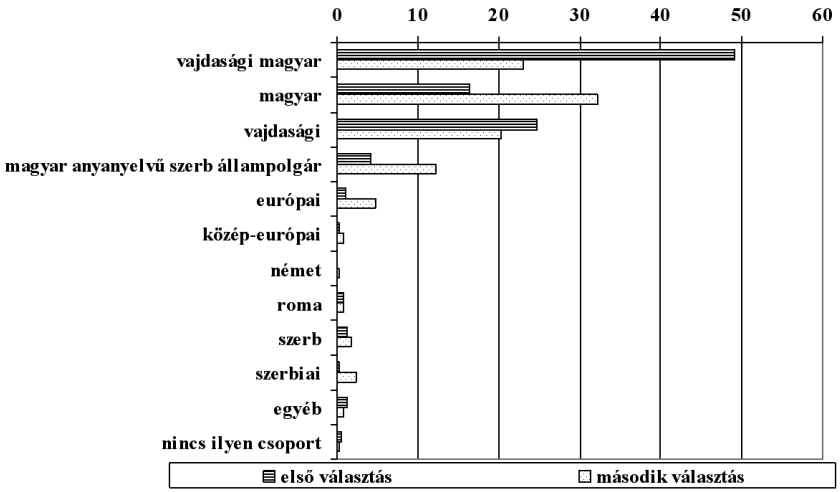

Arra a kérdésre, hogy: *Vajon milyen érzésekkel tölt el valakit, ha azt állítja, hogy magyar?* – a válaszok így alakultak:

37. ábra

Az, hogy magyarnak születtem...

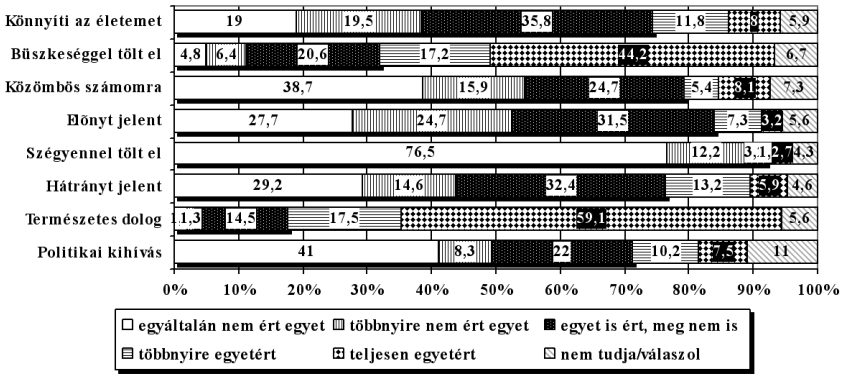

A magyarsághoz tartozás a válaszadók 76,5%-a számára nem szégyen, 41%-a gondolja, hogy magyarnak lenni nem is politikai kihívás, de több mint a felének ez ténylegesen közömbös. A válaszadók 56,1%-a teljesen vagy többnyire egyetért azzal, hogy magyarnak lenni hátrányt, ugyanakkor 27,7+24,7=52,4%-uk szerint előnyt jelent. Teljesen vagy többnyire egyetértenek (59,1+17,5=76,6%) azzal az állítással, hogy magyarnak lenni természetes dolog, vagy hogy ez büszkeséggel tölti el őket (17,2+44,2=61,4%). Viszonylag nagy azoknak a válaszadóknak a száma, akik közömbösek, illetve tanácstalanok a témában: egyet is ért, meg nem is a felkínált válaszokkal (pl. 35,8% nem tudja eldönteni, hogy a nemzeti hovatartozása megkönnyíti-e, vagy nem az életét stb.).

Vajon mi határozza meg a magyar identitást? Ki számít magyarnak Vajdaságban?

38. ábra

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, mennyire fontos, hogy...

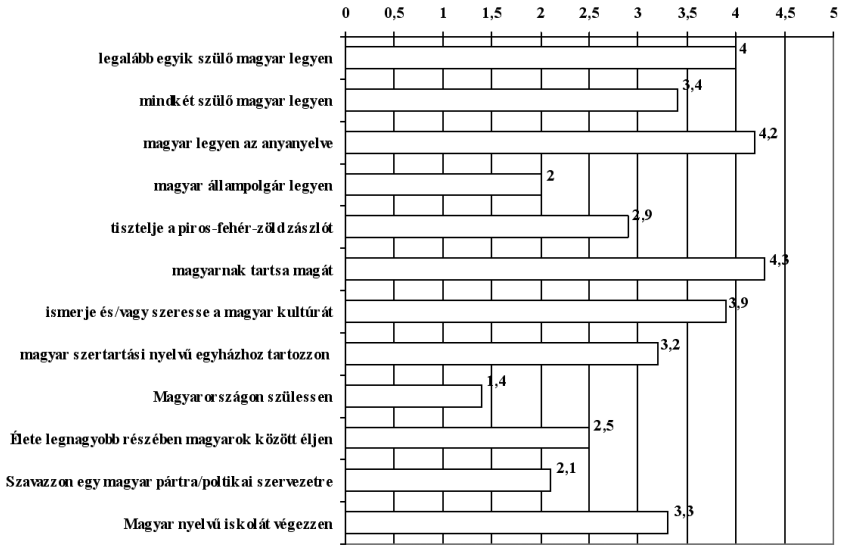

Magyarázat: átlagértékek, 1 – egyáltalán nem fontos… 5 – nagyon fontos

Ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson a vajdaságiak szerint legfontosabb, hogy magyarnak tartsa magát (4,3 átlagjegy az 1–5 terjedő skálán), majd hogy magyar legyen az anyanyelve (4,2), illetve legalább az egyik szülő legyen magyar (4). Az, hogy ismerje/vagy szeresse a magyar kultúrát, 3,9 átlagjegyet kapott. A vajdasági magyarok szerint ahhoz, hogy valaki magyar legyen, kifejezetten nem fontos az anyaországhoz való kötődés, sem születési, sem pedig állampolgársági vonatkozásban! A legkisebb átlagjegyet kapták (9%) a következő válaszok: hogy Magyarországon szülessen (1), hogy magyar állampolgár legyen (2), hogy magyar pártra szavazzon (2,1).

A magyarsághoz tartozás a térségben kultúrnemzeti azonosulást mutat (68%), elsősorban a saját döntésétől függően (23%).

39. ábra

Mi határozza meg leginkább az Ön nemzeti hovatartozását?

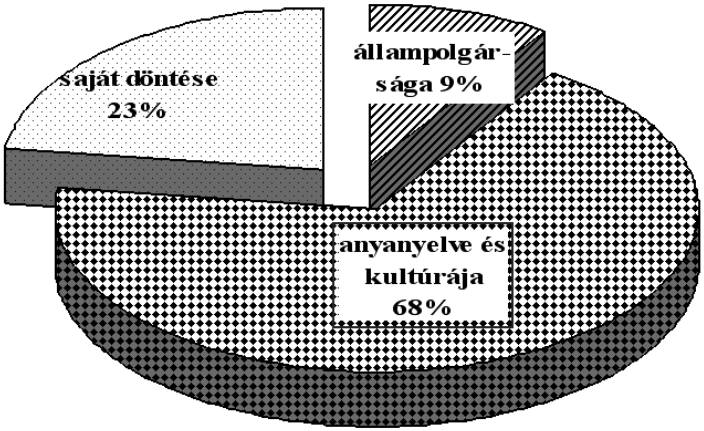

Végül arra a kérdésre, hogy ha szabadon választhatna, melyik országban szeretne élni, a válaszadók 33,3%-a maradna Szerbiában, sőt több mint 10%-uk ezen belül Vajdaságot választotta. Nem egész 11%-uk egyszerűen máshol élne, de majdnem 13%-uk nem tud választani, és 7%-uk nem is válaszolt erre a kérdésre. Csak 9,9%-uk szeretne Magyarországon lenni. A többiek szóródnak: a nyugat-európai országokat és Amerikát is kevesebb mint 5%-a választaná.

40. ábra

Ha szabadon választhatna, hol, melyik országban szeretne élni?

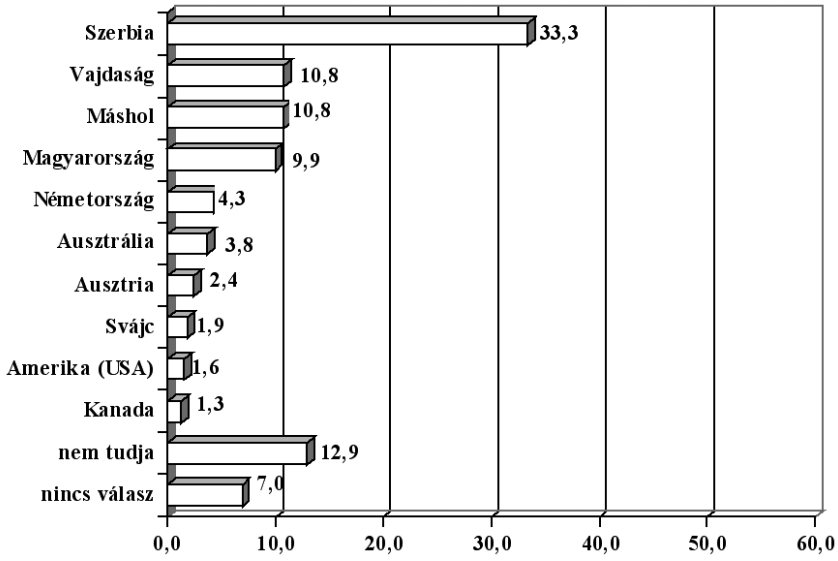

A válaszokból kitűnik, hogy Szerbia állam konszolidálódásával párhuzamosan az itt élő magyarok viszonylag nagy számban beilleszkednek az *új állampolgári* szerepbe. Ahhoz, hogy megtarthassák magyar identitásukat, nem tartják fontosnak átköltözni Magyarországra. Problémát jelent-e a kisebbségi élet?

41. ábra

Mennyire jelent Önnek problémát az, hogy magyar nemzetiségűként szerb állampolgár? Mennyire sikerült ezt egyeztetnie?

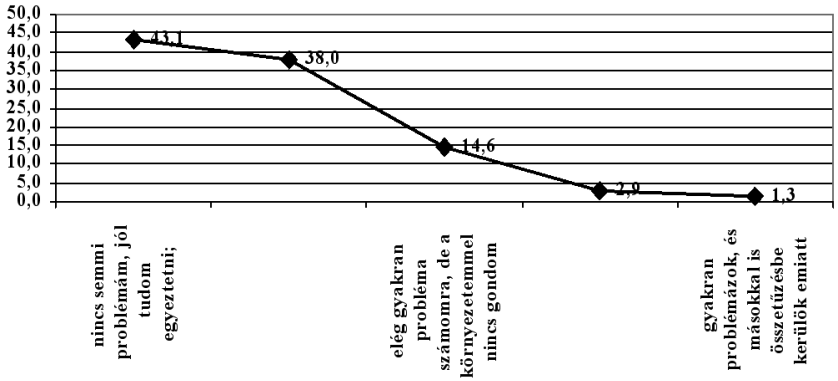

Azt a tényt, hogy magyarként szerb állampolgár, a válaszadók 43,1%-a nem problémaként kezeli, és jól tudja a kettőt egyeztetni. 38%-uk számára általában nem okoz nehézséget, még ha néha fel is vetődik egy-két ellentmondásos érzés. 20% alatt van azoknak a száma, akik többé-kevésbé problémának tartják a nemzetiségük és állampolgárságuk összeegyeztetését.

3.2. Nyelvhasználat

A Kárpát-Panel nemzetközi kutatás során vizsgáltuk a nyelvhasználati szokásokat. A magánélet területén a vajdasági magyarok több mint a fele többnyire a magyar nyelvet használja, míg a közéletben két nyelvet, a szerbet vagy a magyart. A többség a barátokkal, szomszédokkal, tévénézéskor többnyire a magyar nyelvet preferálja (50–62%), mintegy 35–41%-uk mindkét nyelvet. Akik főleg csak a szerb nyelvet használják, azok szerb környezetben is élnek (7,4%, főleg a szórványterületeken és vegyes házasságban élők). Munkahelyen, bevásárláskor és orvosnál mintegy 42–48%-uk mindkét nyelvet, az anyanyelvét pedig 17–39% százalékuk használja. Azt, hogy a magyarok nyelvi térsége sorvad, főleg az illusztrálja, hogy a szerb nyelven beszélők aránya viszonylag magas a hivatalokban (40,4%) és az orvosnál is (30,2%). Sza-

badkán, Zentán, Magyarkanizsán (tömbben élők) a hivatalokban használják ugyan a magyar nyelvet is (17,6%), de 40,4% többnyire szerbül, 42% pedig mindkét nyelven kommunikál.

42. ábra

Milyen nyelvet használ Ön az alábbi esetekben?

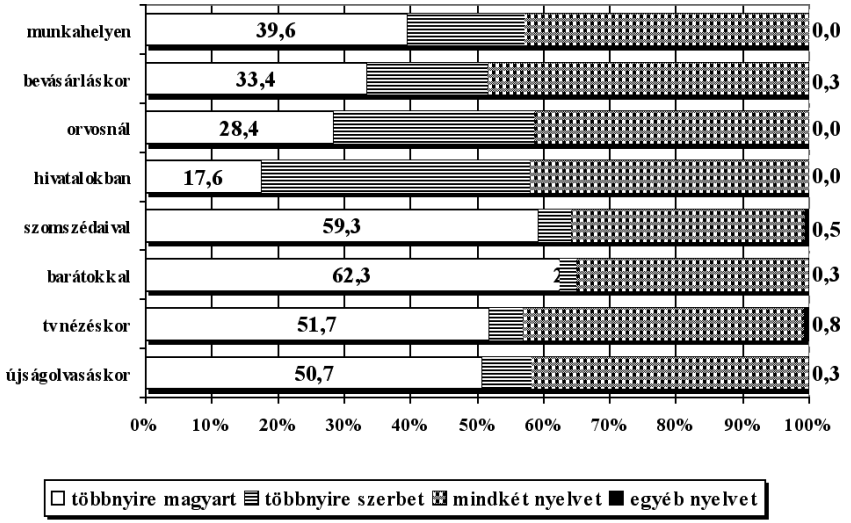

A használható anyanyelvi örökséget, a magyar nyelvkommunikációs lehetőséget a vajdaságiak főképp az iskolában (a magyar általános iskolások kb. 80%-a, a középiskolások 70%-a anyanyelvén tanul) és az egyházi intézményekben tartották meg. A közéletben és az állami intézményekben a nyelvi és egyéb kulturális örökség sorvadóban van. Az identitás-térvesztés ezen a területen érezteti magát.

A Média2007 projektumban a válaszadók nyelvhasználati szokásaikról így nyilatkoztak:

43. ábra

Magyar nyelvhasználati szokások

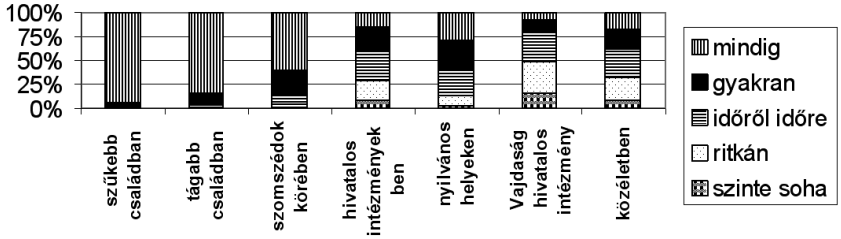

Anyanyelvükön a vajdasági magyarok szűkebb és tágabb családi körben zökkenőmentesen kommunikálnak. A szomszédok több mint a felével szintén magyarul beszélnek. Nyilvános helyen az esetek kevesebb mint a felében használják a magyar nyelvet, a hivatalos helyeken azonban már inkább csak időnként vagy ritkán, legritkábban a tartományi intézményekben.

3.3. Szülőföld és a haza megélése

Az, hogy valaki mit tart szülőföldjének és mit hazájának, fontos dolgokat árul el az identitásáról. Mindkét lekérdezésnél fontos volt a szülőföld és haza megélése. A *Kárpát-Panel* vizsgálatban a szülőföld és haza tekintetében is Vajdaság dominál, míg a nagyszámú kérdezettet felölelő *Média2007* kutatásban a haza fogalmánál van különbség. Szülőföldként Vajdaság vezet, de a haza esetében ez Szerbia.

A válaszadók (*Kárpát-Panel 44a. ábra*) szülőföldjüknek elsősorban Vajdaságot fogadják el (67%), majd 10,8%+7,9% a települést, ahol született vagy él. Csak 7,4% tartja szülőföldjének Szerbiát, de sem a történelmi, sem pedig a mai Magyarország nem fontos szülőföldként a számukra. A *Média2007* kutatásban *(44b. ábra)* a szülőföld megélésekor a térségben élő magyarok többsége Vajdaságot említi (57,3%). Utána következnek azok, akik Bácskát vagy Bánságot, Észak-Bácskát vagy Észak-Vajdaságot mint régiót választják (kb. 21%), pedig ilyen adminisztratív

területi egységek hivatalosan nem is léteznek.[17] Viszonylag sok vajdasági szülőföldként azt a települést jelöli meg, ahol született (19%).

44a. ábra
Mit tekint Ön szülőföldjének?

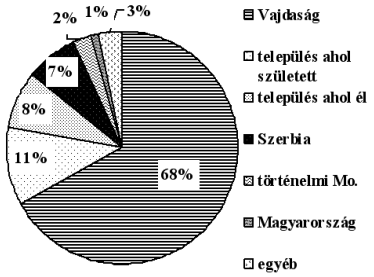

44b. ábra
Mit tekint Ön szülőföldjének?

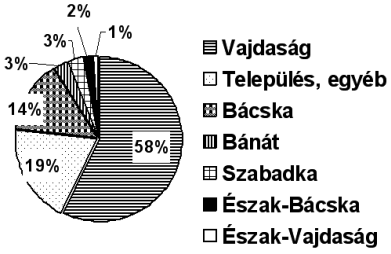

Hazaként (*KárpátPanel 45a. ábra*) a válaszadók 54,9%-a szintén Vajdaságot jelöli meg, 23,9% Szerbiát, majd 8,8% a települést, ahol él. A haza megjelölésében csak a történelmi és mai Magyarországot egybevéve haladja meg a válaszadók 5%-át. A *Média2007* kutatásban (*45b. ábra*) az 1417 megkérdezett vajdasági magyar válaszai hasonlóan alakultak, azzal a kivétellel, hogy a haza fogalmát jóval többen kötik Szerbiához, mint Vajdasághoz. A haza megélése főleg az állampolgársági státushoz kötődik. A válaszadók 67,8%-a Szerbiát jelöli meg, 12,6%-uk még mindig Jugoszláviát, 6,9% Vajdaságot és 4,8% Magyarországot. A válaszadók szülőföldjükről régióban gondolkodnak, főleg szülőhelyük és életterük identifikálódik benne, míg a haza fogalmának értelmezésekor, legtöbben állampolgársági státusuktól függően, országban/államban gondolkodnak.

[17] Szerbia körzetekre (okrug) és községekre (településcsoportokra) oszlik. Közigazgatási szempontból Vajdaság hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát, Szerémség.

45a. ábra
És mit tekint hazájának?

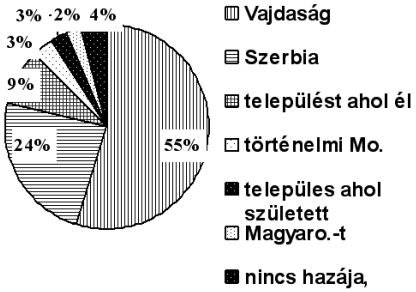

45b. ábra
És mit tekint hazájának?

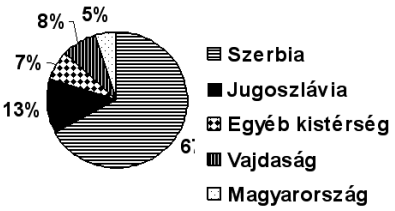

3.3.1. Erős vajdasági kötődés

A KárpátPanel és a Média2007 kérdőívünk is külön fejezetben kutatta a regionális tudatot, hiszen fontos tudni, mely térség a vajdasági magyarok életterülete, hol keresik boldogulásukat, jövőjüket. A *Média2007* kutatásban a válaszadók majdnem 65%-a nyilvánította ki a nagyon erős, 15%-a pedig az erős ragaszkodását ahhoz a településhez, ahol született. Ez azt jelenti, hogy a vajdasági magyarok 80%-a számára nagyon fontos a szülőhely.

3. táblázat

A lokálpatriotizmus – szülőföldhöz való tartozás

A településhez tartozónak érzem magam, ahol születtem		Gyakoriság	Százalék
Válaszok	Egyáltalán nem – 1	56	4,1
	Nemigen – 2	57	4,2
	Közepesen – 3	158	11,6
	Erősen – 4	208	15,2
	Nagyon erősen – 5	885	64,9
Összesen		1364	100,0

A szülőhelyhez való ragaszkodás mellett a válaszadók több mint 60%-a egy kistérséghez is mint élettérként szervesen fűződik. Valójában a vajdasági magyarok több mint 80%-a erősen

kötődik a kisrégióhoz, ahol él. Ez megmagyarázza azt a tényt, hogy a médiában, főleg az írott sajtóban, a helyi híreket keresik.

4. táblázat

Kistérségi regionális tudat

A kisrégióhoz tartozónak érzem magam, ahol élek		Gyakoriság	Százalék
Válaszok	Egyáltalán nem – 1	32	2,3
	Nemigen – 2	39	2,8
	Közepesen – 3	170	12,4
	Erősen – 4	299	21,8
	Nagyon erősen – 5	831	60,6
Összesen		1 371	100,0

A vajdasági tartományhoz tartozás megélése a legerősebb.[18] A válaszadók több mint 70%-a nagyon erősen kötődik ehhez a területhez, de az erősen kötődök is még majdnem 18%-ot tesznek ki. Vajdaság itt nem csak szülőhely, de legtöbbször munka- és élettér is.

5. táblázat

Vajdasági tudat

Vajdasághoz tartozónak érzem magam		Gyakoriság	Százalék
Válaszok	Egyáltalán nem – 1	9	0,7
	Nemigen – 2	30	2,2
	Közepesen – 3	112	8,1
	Erősen – 4	246	17,8
	Nagyon erősen – 5	985	71,3
Összesen		1 382	100,0

A tartomány őslakosságának Vajdaság-képéről így írt a szakember 2007-ben: „*Ma szinte lehetetlen Vajdaságot, illetve annak*

[18] A „Vajdaság-identitás” nem állandó kategória, teljes mértékben történelmileg változó, de erre a problémára most nem térek ki.

autonómiáját elvonatkoztatni a területén élő számos nemzeti közösségtől, nyelvtől, vallástól és kultúrától. Vajdaság mint politikai fogalom a XIX. században jelentkezett, az akkori Magyarországon élő szerbség központosítás elleni küzdelmének eredményeként. Idővel azonban Vajdaság a sokszínűség, illetve az ország többi részéhez viszonyított különlegességének megőrzéséért vívott harc jelképe lett. Ennek fényében nem csoda, hogy Vajdaságnak a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz való csatolása 1920-ban nem szüntette meg az autonómiáért folytatott küzdelmet, ugyanis Vajdaság polgárai (így a szerbek is) Vajdaságot nem csupán a Budapesttől való függetlenedés módjaként, hanem a mindennemű központosítás és gazdasági kizsákmányolás ellenszereként élték meg."[19]

A tartomány státusa körüli politikai vita immár két évtizede tart Szerbiában. Legtöbb felnőtt vajdasági saját bőrén érezhette a tartomány valós autonómiájának elvesztését, az ebből adódó hátrányokat még a legutóbbi, balkán háború előtt. Jelenleg a Kosovo elszakadása körüli huzavona miatt érezhetően előtérbe fognak kerülni az északi tartomány helyzete körüli kérdések is. Ez a tény is növeli a régió lakosságának ragaszkodását Vajdasághoz. Szerbia mint ország vagy szülőföld megélése gyenge, hiszen a vajdasági magyarok mindössze 24%-a beszél erős kötődésről, 28%-uk közepesen ragaszkodik az országhoz. A válaszadóknak majdnem a fele (47%-a) nem tartja magát Szerbiához tartozónak!

Az anyaországhoz való tartozás érzése még gyengébb. A vajdasági magyarok 67%-a egyáltalán nem, vagy nemigen tartja magát Magyarországhoz tartozónak. 18%-uk közepesen viszonyul az anyaországhoz, és mindössze 14,7%-uk beszélt valamilyen kötődésről.

[19] Lásd Korhecz, Gábrity Molnár, Deli kéziratát a Tolerancia-építők kötetben (bevezető).

6. táblázat

Az anyaországhoz tartozás megélése

Magyarországhoz tartozónak érzem magam		Gyakoriság	Százalék
Válaszok	Egyáltalán nem – 1	665	49,1
	Nemigen – 2	242	17,9
	Közepesen – 3	249	18,4
	Erősen – 4	101	7,5
	Nagyon erősen – 5	98	7,2
Összesen		1355	100,0

Vajon az egyetemes magyarsághoz való tartozást is így élik meg a vajdasági magyarok, vagy csak az országot utasítják el?

7. táblázat

A vajdasági magyarok regionális tudatformái

Térség neve, ahova tartozom		1 – egyáltalán nem	2 – nemigen	3 – közepesen	4 – erősen	5 – nagyon erősen	Összes válaszadó
Térség	A település, ahol születtem	56	57	158	208	885	1 364
	A kisrégió, ahol élek	32	39	170	299	831	1 371
	Vajdaság	9	30	112	246	985	1 382
	Szerbia	348	292	380	173	163	1 356
	Magyarország	665	242	249	101	98	1 355
	Kelet-Közép-Európa	420	222	402	187	116	1 347
	Európa	273	164	323	249	351	1 360

Negatív viszonyulást tanúsítanak Magyarország, Kelet-Közép-Európa és Szerbia esetében. Ennek az okát keresve, más kutatási források után kell nézni. Gereben professzor a 2000-ben végzett

vajdasági valláskutatása után így ír: *„…a Vajdaságban – a határon túli térségek között nem egyedülállóan – az anyaországról és annak lakosságáról meglehetősen negatív kép van kialakulóban. Annak ellenére, hogy Magyarország befogadta, és sokféle módon segítette a délszláv háborúk menekültjeit és kárvallottjait, köztük a vajdasági magyarokat is. És annak ellenére, hogy a magyarországi nemzetpolitika az utóbbi években egyre kifejezettebb szolidaritást vállal a környező országok magyarságával. Valószínűleg ennek a negatív országimázsnak az okai – amelyeket érdemes lenne külön megvizsgálni – a hétköznapi érintkezések világába vezetnek el, ahol eltérő értékrendek, gondolkodásmódok és anyagi lehetőségek kerülnek szembe egymással, és ahol a határon túli magyarok nem tudnak a remélt módon kiszabadulni a kisebbségi sors és kisebbségi tudat szorítása alól.”*[20]

Az egyes térségek iránt való ragaszkodás átlagértéke szerint felsorolt táblázati kimutatás így néz ki:

8. táblázat

Regionális tudatszint átlaga egyes térségek esetében

Sorszám	**Az egyes térségekhez tartozók válaszának középértéke**	Átlag[21]
1.	Vajdasághoz tartozónak érzem magam	4,57
2.	A kisrégióhoz tartozónak érzem magam, ahol élek	4,36
3.	A településhez tartozónak érzem magam, ahol születtem	4,33
4.	Európához tartozónak érzem magam	3,18
5.	Szerbiához tartozónak érzem magam	2,64
6.	Kelet-Közép-Európához tartozónak érzem magam	2,52
7.	Magyarországhoz tartozónak érzem magam	2,06

[20] Gereben Ferencnek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kara tanárának kézirata (2001), melynek címe: A vajdasági magyarok nemzeti és vallási identitása. Másolata a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) archívumában.

[21] Az 1 – egyáltalán nem… az 5 – nagyon erősen.

A vajdasági magyarok legkevésbé Magyarországhoz tartozónak érzik magukat, de a kelet-közép-európai tudatuk is gyenge. Feltételezhetően a kettős állampolgárság kérésének a sikertelensége, az anyaországhoz való viszonylag gyenge kötődés okozhatja ezen álláspontok kialakulását. Ugyanakkor azon nem csodálkozhatunk, hogy Jugoszlávia szétesése után.

3.4. Sztereotip vélemények

A multietnikus környezet, jellegzetes együttélési tapasztalatok alapján, kialakítja az érintkező közösségek sztereotip véleményét egymásról. Ezúttal elemezzük a vajdasági magyarok vélekedését a szerbekről, a magyarországi magyarokról és önmagukról (Kárpát-Panel). Először az érdekelt bennünket, hogy a vajdasági magyarok a magyar nemzet részét képviselik-e? Pozitív választ adott a minta majdnem ¾-e (73%), míg 40%-uk szerint a szerb nemzet részét is. Tény, hogy a nemzet és az állam fogalma keveredik.

46. ábra
Ön szerint a vajdasági magyarok részét képezik-e a magyar nemzetnek?

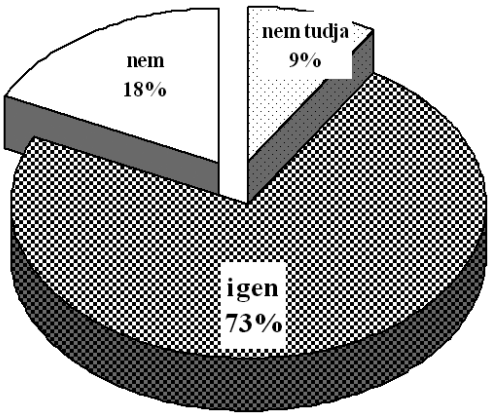

Az egymásról alkotott vélemények bizonyos sztereotip állásfoglalásokat mutatnak. A válaszadók határozott többsége (közel 70%) állítja, hogy a magyarországi magyarokra és a szerbekre is más tulajdonságok jellemzőek, mint a vajdasági magyarokra. A

szerbekre szerintük jellemző az erőszakosság (59,6%), versenyszellem (56,2%), a segítőkészség (49,4%), lustaság (49,1%), sőt az önzés is (46%). A magyarországi magyarokat elsősorban versenyszelleműnek (58,7%), majd intelligensnek (56,6%), de önzőnek (50,6%) is tartják. A vajdasági magyarok önmagukat elsősorban toleránsnak (59,4%), majd intelligensnek (59,3%), versenyszelleműnek (57,5%) és segítőkésznek (54,8%) ítélik meg. A vajdasági magyarok magukat legkevésbé lustának és erőszakosnak tartják.

47. ábra

Ön szerint a vajdasági magyaroknak, a magyarországi magyaroknak, illetve a szerbeknek hány százaléka jellemezhető a következő tulajdonságokkal?

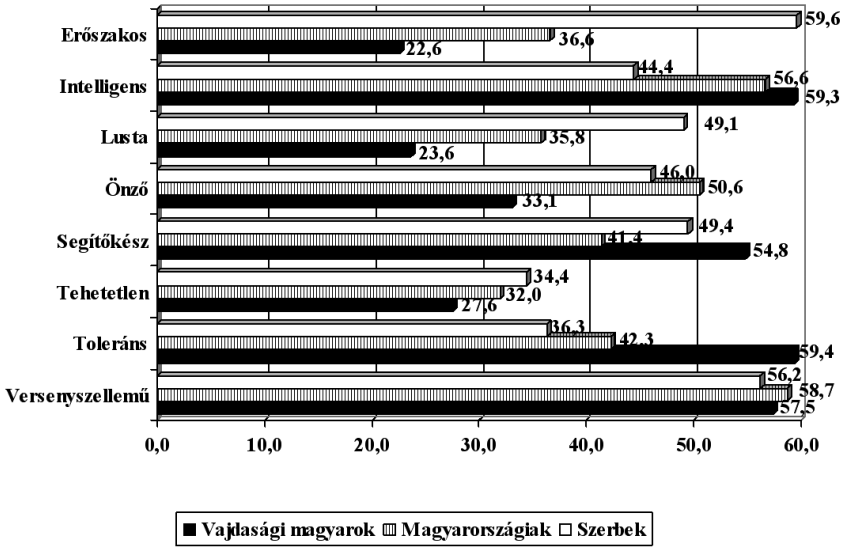

A megkérdezetteket már érte hátrányos megkülönböztetés nemzeti hovatartozásuk miatt: 36,8%-ukat ritkán, 8,6%-ukat gyakran és 5,9%-ukat nagyon gyakran. A véleménynyilvánítók majdnem fele azt válaszolta, hogy soha nem érte hátrányos megkülönböztetés nemzetisége miatt. Az érvényesülési akadályokat azonban a magyar ember 52%-a érezte Szerbiában. A szerb–magyar viszonyt ország szinten a közömbösség (38,2%), vagy

– mások (34,4%) tapasztalata szerint – konfliktusok jellemzik.[22] Egészen más a helyzet a települések szintjén, ahol a válaszadók szerint a szerbek és a magyarok együttműködnek (41,1%), vagy közömbösek (37,6%). A többségi vélemény szerint tehát helyi szinten igen, ország szinten viszont nem jön létre az együttműködés a többségi nemzettel.[23]

Ezek után logikusan következett a kérdés, hogy az érvényesüléshez Szerbiában akadályt jelent-e a magyar nemzeti hovatartozás. A vajdasági magyarok 44%-a alapjában véve ezt a tényt nem tartja akadálynak! Többen vannak azonban azok, akiknek rossz tapasztalatuk van: 27%-uk szerint a magyarság hátrányos minden téren, 25%-uk pedig néhány területen.

---

[22] A Szerb Belügyminisztérium állítása szerint 2003. január 1-jétől 2004. június 30-áig Vajdaságban a magyarokat sértő incidensek során 49 esetben állítható, hogy etnikai indíttatású volt: katolikus temetőrongálás, falfirka, röpcédula, templomgyalázás, verekedés, verbális támadás, fizikai tettlegesség. A magyar pártok, civil szervezetek feljegyzései szerint sokkal több zaklatás történt nemzetiségi és vallástürelmetlenségi alapon, amit a rendőrség nem vizsgált ki. A belügyi szervek szerint 294 esetben nem bizonyítható a nemzeti gyűlölet jelenléte. Forrás: Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság 2005. évi jelentése, megjelent: Toleranciaépítők (2007) 39. o.

[23] Számos időszerű tanulmány próbálja bizonyítani, hogy a tartomány területén jelentkező nemzetiségi atrocitások okai a háborúviselt betelepülők beilleszkedési zavaraiból erednek. A kilencvenes években, a horvátországi és boszniai szerb *menekültek* Vajdaság területére történő tervszerű betelepítése – a becslések szerint – megközelítette a 250 000-et. Az 1995. évi augusztusi horvát katonai akció következtében a knini Krajinából Jugoszlávia mintegy 150 000 menekültet fogadott be, közülük mintegy 110 000-et, vagyis a menekültek 75%-át Vajdaságba irányították. (A tartományi Vöröskereszt adatai szerint Vajdaság több mint 200 000 menekültet, a Szerbiába érkező menekültek 42%-át fogadta be. Az UNHCR nyilvántartása szerint 1995-ben 259 719 menekült tartózkodott Vajdaságban.) A NATO jugoszláviai akcióját követően (1999) megindult a kosovói menekültek Vajdaságba érkezése is. A vajdasági magyar szervezetek becsült adatai szerint kb. 10 000–15 000 új menekült (elsősorban kosovói roma) érkezett a tartomány területére. A több hullámban érkezők és letelepedők több községben megbontották a magyarság homogenitását, illetve az 50% körüli (magyar–többségi nemzet) egyensúlyt.

48. ábra
Ön szerint akadálya az érvényesülésnek Szerbiában, ha az ember magyar?

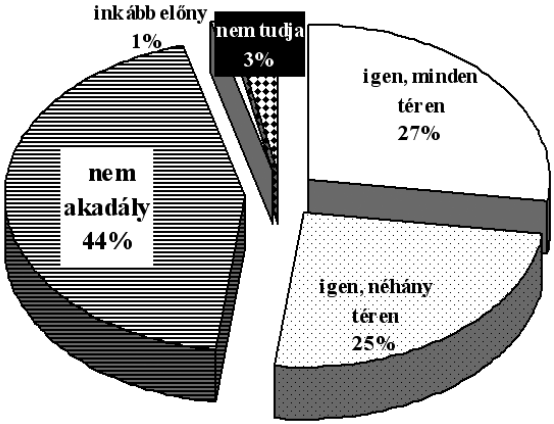

4. Konklúzió

A vajdasági magyarság jelenlegi tájtudatát jellemzi:

1. Erős a regionális tudat, vagyis téridentitású magyarlakta tájról beszélünk. Úgy tekinthetünk a „Vajdaság-identitás" fogalmára, mint jelentős integratív és fejlődési potenciálra.
2. A magyarok regionális tudata összetett kategória, sőt többsíkú – kiindul a településből (szülő- vagy lakhely), és addig a határig tágul, ameddig az egyén életvitelszerűen mozog (dolgozik, utazik), vagy a családtagok tevékenykednek. Ez legtöbbször Vajdaság tartomány területe.
3. A tájkaraktert meghatározó tájidentifikációs elemek:
    - *Vajdaságban a történelmi nemzetállamhoz kötődő, érzelmi hozzáállású identitástípusok jelentősége csökkent, a tudatosabb, a kulturális javakhoz (főleg az anyanyelvhez) kapcsolódó nőtt, az identitást vállaló és tevőlegesen megélő (a térség nyújtotta esélyek és a tájhasználat) típusok súlya pedig nőtt. Az identitástudat tehát a tartományban kultúrnemzeti azonosulást mutat, amelyben fontos az anyagi értékek, a munka és mozgástér hasznosulása, de a kulturális értékek, a nyelvhasználat, az önbesorolás emóciós dimenziója is.*

- *Erősebbé vált a kultúrnemzeti összetartozás-tudat. A kisebbségi lét miatt jelentkező degradációra a magyarok válasza a térségbeli összefogásra való törekvés, a tömbösödés, a magyar vonzáskörzetek kialakítása, az anyanyelv szükségességének hangsúlyozása.*

4. Regionális tudatukban a magyar lakosság elsősorban vajdaságinak érzi magát, majd ahhoz a kisrégióhoz ragaszkodik, ahol él, végül ahhoz a településhez, ahol született; általában negatív viszonyulást tanúsít Magyarország, Kelet-Közép-Európa és Szerbia felé.

Következtetések

1. Történelmi tevékenységükben és sorsuk építésében az itt élő magyarok Vajdasághoz kötődnek legerősebben; munkájuk, mozgásterük a kistérségekhez kapcsolódik, még akkor is, amikor a térség megélésében a közösség viszonylag nagy része bezártnak és esélytelennek érzi a területet, ahol él.

2. A vajdasági magyarok nemzeti identitásvesztésének okai elsősorban a természeti-ökológiai örökség vesztése (termőföldtulajdon, élőhely leszűkülése, mobilitás gyengülése), másodsorban a demográfiai szerkezetváltozások (elöregedés, emigráció és betelepítések által kiváltott lakosságfogyás), harmadsorban a gazdasági erőtlenség és a társadalmi-politikai élet peremléte, és végül a társadalmi örökség sorvadása (kulturális, vallási másodrendűség megélése, nyelvhasználati gondok).

3. Az anyagi helyzet romlása, a térségben megvalósítható társadalmi-gazdasági és politikai aktivitás sorvadása (az utóbbi két évtizedben) jelentősebben befolyásolja az identitástudatuk kialakulását, mert a hátrányos kisebbségi helyzet és a degradált állapottudat az összefogás igényét váltja ki. Első reakcióként a szerbiai társadalmi krízisre a vajdasági magyarok negatív irányú változásokat (feladás, hontalanság, jövőkép hiánya, bezárkózás) mutattak fel, majd kezdetben fragmentálisan, később átfogóan is kialakultak a pozitív válaszreakciók azzal a céllal, hogy önvédelmi és értéknövelő hatást váltsanak ki.

4. A vajdasági magyarok anyagi helyzetmegélése, sőt a térségben a társadalmi és gazdasági aktivitása is befolyásolja az identitástudatuk kialakulását. A tájhasználat csökkenésével, a gazdasági erőnlét sorvadásával, a megélhetési nehézségekkel párhuzamosan növekedett az elvándorlási készség, hiszen ebben a helyzetben nem tudott már hatni az érzelmi típusú vagy kulturális alapú nemzettudat. A Tito-korszakban sokat utazó és világjáró lakosság többsége ma is rugalmas az elvándorlási lehetőségekhez, mégis a többség ragaszkodik a szülőföldjéhez, jövőjét főleg a tartomány (Vajdaság) életképességéhez köti. A külföldre vándorlás szándéka a magasabb életszínvonal és a kereseti lehetőségek függvénye, s ez a fiatalabb, szakképzett korosztály vágya.

Rezümé

Vajdaságban, az elmúlt évtizedek délszláv háborús és válságos időszakának következményeként, megváltoztak a tájhasználati tényezők. Ebbe beleszóltak a rendszerváltozás bizonytalanságai, az életszínvonal csökkenése, a migrációs hullámok, a térség demográfiai torzulása, a tradicionális értékrend bomlása, de a régió elszigetelődése is (a korábbi vízummentes időszakhoz képest). Az új helyzetben a magyar kisebbség meggyőződéssel úgy érezte, hogy alulhasznosítja az addig ismert materiális vagy kulturális értékeit. Különösen a szórványban szorul ki a korábbi történelmi értékeiből (kulturális, oktatási intézményekből, nyelvhasználatából), anyagi javak birtoklásából (pl. földtulajdon-vesztség, alacsonyabb jövedelemszint). A magyar közösség tájidentitása legfőképp a fiatal, iskolázott értelmiségiek elvándorlása miatt került veszélybe. Ugyanakkor vannak értéknövelő hatások, amit megmaradási válaszreakciókként könyvelhetünk el. A magyarok körében (főleg a tömbben élőknél) fellelhető az önszerveződésre való törekvés, hagyományőrzés, rugalmas illeszkedés a térség gazdasági igényeihez, az európai uniós csatlakozás támogatása.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bukurov, B.: Etnička struktura radnika koji su na privremenom radu u inostranstvu. Zbornik radova Geografskog instituta „Jovan Cvijić", 29. (1977).

Dr. Gereben Ferenc: A vajdasági magyarok nemzeti és vallási identitása a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar tanárának kézirata, a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) archívumában, 2001.

Dr. Korhecz Tamás, dr. Gábrity Molnár Irén, Deli Andor: Toleranciaépítők – Graditelji tolerancije – Construcors of tolerance (Vajdaság tolerancia-program euroregionális és EU-adaptációja); Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Pannónia Alap (Szabadka) közös háromnyelvű kiadványa, Pannon Füzetek 1, Szabadka, 2007.

Határkonstrukciók magyar–szerb vizsgálatok tükrében. Tanulmánykötet, szerk.: Timár Judit. Kiadó: MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet, Békéscsaba, 2007.

Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Szerk.: dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András. Kiadó: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

Kistérségi távlatok – SWOT- és Mactor-elemzés Délvidék regionális fejlesztéséhez (2007). Szerzőcsoport: Somogyi Sándor, Lakner Zoltán, Kajári Karolina, Sefcsich György, Gábrity Molnár Irén, Ricz András. Szerk.: dr. Somogyi Sándor és Mirnics Zsuzsa. Kiadó a Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2007.

Oktatási oknyomozó. Kiadó a Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006.

Takács Zoltán: A Vajdaság mint régió – A regionalizáció és decentralizáció aktuális kérdései Szerbiában. Pécsi Tudományegyetem – Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola tanulmánya, 2007. Magyarságkutató Tudományos Társaság archívuma.

Régiók távolról és közelről – Regionális Tudományi Tanulmányok 12. Szerk.: Nemes Nagy József. Az ELTE Regionális Földrajzi Tanszék és az MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport kiadványsorozata, 2005.

Statistički godišnjak Srbije 2005.

Vojvođanski identitet. Grupa autora (priredio Pavel Domonji). Biblioteka Helsinške sveske br. 24. Belgrád, 2006.

Wascher, D. M. Agricultural Landscape Indicators Proceedings of the NIJOS/OECD Expert meeting, Oslo, Norway, 2002.

Honlapok:

www.sos-projekt.org honlapon: Sustainable Open Space, 2004, műhelymunka beszámolója (Parc naturel régional du Vexin francais, Prototype 1 Spatial planning towards Landscape Identity, workshop report, Ile-de-France).
www.vojvodina.com,
www.vojvodina.sr.gov.yu,
www.fondnps.org.yu,
www.vajdasag.lap.hu

Ami összeköt, ami elválaszt

Az etnikai-társadalmi identitásról

MIRNICS ZSUZSANNA

A társadalmi identitás alakulásának számos szociológiai, gazdasági és politikai magyarázó elmélete ismeretes, e témában azonban ritkán találkozunk tisztán pszichológiai, ezen belül pedig pszichoanalitikus szemléletmóddal. Hiányterületet közelít meg **Dr. Vamik Volkannak**, az amerikai Virginia Egyetem pszichológia professzorának, a jeles diplomáciai szakértőnek teóriája. A szerző személyesen is érintett: a ciprusi török kisebbség tagjaként született, fiatal éveiben az Egyesült Államokba emigrált, ahol pszichoanalitikus képesítést szerzett, és egyetemi tanárként helyezkedett el. Az egyének, kliensek belső világának mélységi feltárását azonban rövid idő múlva felcserélte a tárgyalási helyzetek, nem hivatalos politikai egyeztetések világával, és közreműködve számos csoportközi, etnikai-nemzeti alapú konfliktus megoldásában, tapasztalatot szerzett az egymással élet-halál harcban álló népcsoportok konfliktusainak dinamikájáról. Döntésében erősen befolyásolta egy személyes élménye: Anwar El-Sadat egyiptomi elnök 1977-ben, Izraelben tett látogatása alkalmával kijelentette, hogy *a nemzetközi konfliktusok mintegy 70 százaléka a népcsoportok közti „pszichológiai határok" következménye.*

Volkan a világ számos, konfliktusoktól terhelt részében tett látogatást, kutatásokat, megfigyeléseket folytatott, és tanácsadói munkát végzett neves politikusok oldalán. Traumatizált felnőttekkel és gyermekekkel dolgozva, interjúk és kötetlen beszélgetések során tanulmányozta a háborús borzalmak és az egzisztenciális bizonytalanság rövid és hosszú távú hatásait. Járt többek közt a palesztin árvaházakban, Albániában, Romániában, Horvátor-

ságban, Boszniában, Észak-Oszétiában, Kuvaitban, valamint a világ más tűzfészkeiben. Sok közismert politikussal személyesen is találkozott, pl. Gorbacsovval, Jimmy Carterrel, Jasszer Arafattal, Desmond Tutuval; s emellett változatos személyiségű politikai vezetőkről készített pszichobiográfiát: Mustafa Kemal Atatürkről, Joszif Visszarionovics Sztálinról, Slobodan Miloševićről, Osama Bin Ladenről és másokról.

Elméletének figyelemre méltó sajátossága, hogy nemcsak a szociális identitás legmélyebb rétegeit magyarázza, de a tudattalan szintjén meghatározó, az egyéni identitás alapjait megrengető társadalmi krízisekkel kapcsolatban is lényeges észrevételeket fogalmaz meg; lélektani leírást készít az *egészséges* és *beteg* társadalmi környezet működéséről, a társadalmi szintű regresszióról. Az egyéni identitás szempontjából meghatározó, gyermekkori eredetű, nem tudatos kontroll alatt álló (azaz tudattalan) lelki folyamatok törvényszerűségeinek magyarázata során a szerző felhasználja számos pszichoanalitikus szerző (pl. Freud, Bion, Erikson, Mahler és mások) megfigyeléseit és elméleti megállapításait. Ez hatalmas vállalás a részéről: munkájával korábban teljesen ismeretlen, járatlan – még Erich Fromm által is csak részben érintett – területet térképez fel.

A Volkan-elmélet alapfogalmai

A Volkan-elmélet megértéséhez ismernünk kell részben a pszichoanalízisnek, részben pedig magának a szerzőnek a személyes fogalomkészletét. Volkan, Erikson nyomán, az egyéni identitást egy adott személy saját magáról kialakított szubjektív tapasztalataként határozza meg. Az identitás belső *munkamodell*, melyben együttesen van jelen és integrálódik az egyéni múlt, jelen és jövő, az emlékezet, az átélés, az elvárások, a vágyak. Legelemibb része, *az identitás-mag* tartalmazza az ember saját magáról alkotott képzeteinek nélkülözhetetlen elemeit: a realisztikus testképet, a világos nemi hovatartozást, a lelkiismereti funkciókat, valamint önmagunk érzelmi alapú nemzeti-etnikai besorolását. A **nemzeti-etnikai identitás** mélységét és fontosságát jelzi Volkan

azon megállapítása, mely szerint a nemzeti-etnikai identitásban való fenyegetettség hasonló mértékű *belső veszélyt* jelenthet, mint egy szeretett személy elvesztése, a szeretet hiánya, egy fontos testrész megcsonkulása, illetve az önértékelés drámai csökkenése – ennek mindegyike gyakorlatilag elviselhetetlen. Az identitás-mag súlyos roncsolódása az egyén számára egyenértékű lehet a *pszichológiai halállal*, képletesen fogalmazva olyan, mintha *milliónyi csillagként robbanna szét.*

A fentiek megértéséhez tudnunk kell, hogy az identitás lényegi részei magától értetődő belső biztonságként kísérnek bennünket életünk során mindaddig, amíg súlyos egzisztenciális válságba – pl. háborúba vagy katasztrófahelyzetbe – nem kerülünk. A rendkívül súlyos társadalmi traumatizáltság azonban romboló az egyén legbelsőbb én-magjára nézve: egyszerre vált ki egyéni pszichés hanyatlást, lelki sérülést, és akár egész népcsoportok több generáción át tartó tehetetlenségét, megalázottságát is előrevetíti.

A nemzeti-etnikai szocializáció megértésében segítségünkre lehet a pszichoanalitikus fejlődéselméletek fogalomtára is, mely szerint az identitás keletkezésének folyamatában két alapvető, lényegi mechanizmus játszik szerepet: a **differenciáció** és az **integráció**. Az előbbi olyan *pszichobiológiai* feladat, amelynek lényege a saját magunkhoz tartozó és a másokhoz tartozó tapasztalatok – *belső objektek, tárgyak* – elkülönítése. Mielőtt azonban az én-képek és az objekt-képek világosan kialakulnának bennünk, szórványos tapasztalataink minősítődnek, érzelmi és szenzoros tartalmuk alapján *jó,* pozitív (kellemes, szükséglet-kielégülést lehetővé tevő) és *rossz*, negatív (kellemetlen, hiányérzettel járó) tapasztalatokra tagolódnak. Ha ezt a korai fejlődési időszakot korszerű képi hasonlattal szeretnénk kifejezni, egy autósztrádán egy közlekedési csomópontot kell elképzelnünk. Életünk első hónapjaiban nincs választóvonal: az újszülött nem tudja, mi tartozik az énjéhez, és mi nem – képtelen önmaga és mások megkülönböztetésére. Van ugyan bizonyos, egyre növekvő kapacitása annak felfogására, hogy meddig terjed a teste és a pszichés énje, érzelmi szempontból azonban mégis „fúzióról" beszélhetünk.

A következő – a második hónaptól a hatodik hónapig tartó – fejlődési időszakban viszont a csecsemő elkezd *valami jót* és *valami rosszat* érezni: az út két részre tagolódik. Rövidesen, kétsávos „autópálya” kezd kibontakozni. Már nemcsak a *jó* és *rossz* megkülönböztetésére kerül sor, hanem a saját magunkkal kapcsolatos és a másokkal kapcsolatos jó, illetve rossz tapasztalatok is elválnak egymástól. A más személyekkel és saját magunkkal összefüggő élmények viszont egyre világosabban különböznek. Ezen a ponton kerül sor az integrációra: a két, más személyekhez tartozó, és a két, önmagunkat leképező út egyesül, pszichológiai értelemben véglegesen elválik az *én* és a *másik*. Ez a folyamat kb. hároméves korra teljesül ki.

1. ábra

A tárgykapcsolatok fejlődése Mahler és Volkan nyomán

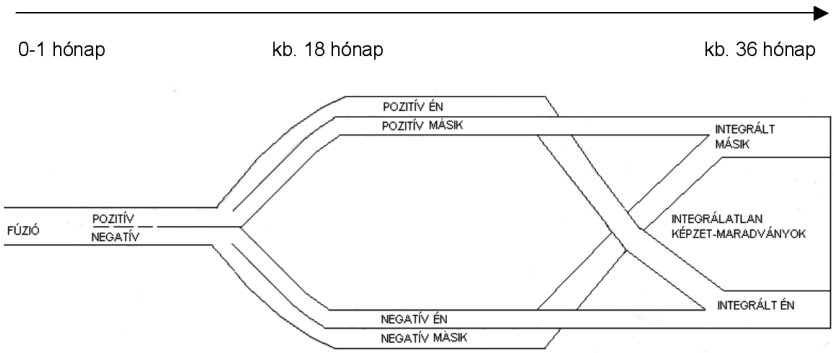

Az identitás-mag megszilárdulásához a hároméves gyermeknél általában elegendő a koherens, összefüggő én-érzet, amely alapstruktúra nyomán elkezdődhet az identifikáció (a másokkal való azonosulás) mint tanulási mechanizmus. A személy, a gyermekkortól egészen a felnőttkorig haladva önmagába építi a hozzá közelállók működésmódját, elfogadja a tőlük érkező hatásokat. Minden időszakban újabb és újabb – szülői, tanári, kortársaktól származó – mintákat tanul.

A tárgykapcsolatok fejlődésének elsődleges szocializációs ágense az édesanya. Köztudottan a korai fejlődési időszakban

az ő jelenlétében, társaságában alakítjuk ki személyiségünknek több bensőséges, meghatározó érzését: a belső biztonságot, a reményre és a szeretetre való képességünket. Az *ősbizalom* állapotának elérése sok szempontból a korai fejlődésen múlik; mégis a későbbi életszakaszban megingatható, megrengethető, pl. háborús helyzetben (Volkan, 2004). Ennek egyik oka, hogy az én- és tárgyképzetek integrálódása sohasem fejeződik be teljesen; s minél több olyan tapasztalat van életünkben, amely nem ötvöződött, nem szintetizálódott, annál valószínűbb, hogy kritikus élethelyzetben személyiségünk ki van téve a személyiségzavar veszélyének.

Az etnikai identitás gyökereivel kapcsolatban Volkan összességében újító megállapításként fogalmazza meg, hogy annak rendkívüli mélysége és érzelmi jelentősége nem másból, mint a korai személyiségfejlődésnek az énről és a másikról szerzett tapasztalataiból származik. (Ezt elsősorban a saját csoporthoz és annak vezetőjéhez való viszonnyal kapcsolatban állítja.) A kulturális gyökereinkhez való kötődést jól kifejezi egy, a Volkan-elméletben központi szerephez jutó metafora. Képzeljünk el egy sátrat, amelyben sok, hasonló származású ember gyűlik össze. Általában a sátor fő tartóoszlopa körül tömörülnek, hogy védjék élőhelyük sértetlenségét (integritását). (A „sátor megóvásának", tehát az ún. *nagycsoport-identitás* megőrzésének számos eszköze ismeretes az egyszerű propagandától a vérengző tömegpusztításig.) A vezető – aki akár maga is *oszlopként* funkcionál – e téren lényegi szerephez jut. Az egyéni identitás és a nagycsoport-identitás viszonyát a ***ruha*** és a ***sátor*** relációjával állíthatjuk párhuzamba. A sátorlakók közül mindenkinek megvan a saját egyéni, illetve családi öltözéke, viselete. Felülről/kívülről nézvést azonban, a szemlélő számára a sátorvászon alatt *azonos színűnek*, *egyformának* tűnnek, mintha *közös bőrük* lenne.

Az *egyéni ruhaviselethez* hasonlítható sajátos emberi tulajdonságok általánosságban – s mindenekelőtt békeidőben – fontosabb szerephez jutnak, mint a nagycsoport-identitás. Vannak azonban olyan helyzetek is, amikor a sátor védelme gyakorlatilag létkérdés, sőt akár fontosabb, mint az egyéni túlélés: háború,

politikai változás, gazdasági válság, terrortámadás – kollektív stresszhatások – idején. Ilyen esetekben a sátor lakói élőhelyük sértetlenségét mindenáron – akár az életük árán is – védhetik.

A nagycsoport-identitás, a *sátor* azáltal is fontosabbá válhat az egyéni identitáshoz képest, hogy utóbbinak a jelentős sérülése esetén előbbinek gyakorlatilag az egyén lelki épségét megóvó (és ugyanakkor patológiát hordozó) jellegzetességei lehetnek. Egy Volkan által vizsgált palesztin árvaház lakói közül négy, ismeretlen származású gyermeket együtt találtak meg a háborús területen, szüleik holtteste mellett. Úgy menekültek meg a haláltól, hogy elrejtették őket a szemét közé. Az átélt borzalmakra már nem tudtak emlékezni, valójában senki sem tudta, min mehettek keresztül, a hatások azonban nyilvánvalóan látszottak. Amíg e gyermekek az árvaházi környezetben együtt lehettek, viselkedésük koruknak megfelelően játékos, egymás iránt szeretetteljes volt. Volkan ugyanakkor nem tudott velük egyéni interjút készíteni, mert amint eltávolította őket egymástól, egyikük hallucinálni kezdett, egy másikkal pedig lehetetlen volt kapcsolatot teremteni. Az intézetlakó gyermekek mindegyikénél egyébként erős palesztin identitás alakult ki, vezetéknévként sokan az Arafat nevet kapták, mert Jasszer Arafat volt az egyetlen szülőfigura az életükben, aki rendszeresen látogatta őket, és gondoskodott róluk. (Ajándékairól a gyermekek büszkén, kötődésüket hangsúlyozva számoltak be.) Elmondható tehát, hogy traumatikus tapasztalatok esetén a csoport-hovatartozás megerősítheti, és ideig-óráig kompenzálhatja is az egyéni pszichés hiányosságait.

A nagycsoport-identitás szövedéke

A nemzeti-etnikai identitás tehát énünk lényegi része, és szorosan kapcsolódik életünk legkorábbi tapasztalataihoz. De melyek ennek az identitásformának a legfontosabb elemei, összetevői? Volkan szerint a nagycsoport-identitás olyan, mint egy sokszínű vászon, melynek szövedéke **hét – részben tudatos, részben tudattalan – szálból** áll. Első szálát közös **érzelmi jellegzetességeknek** (reservoirs) nevezhetjük. Mint már utaltunk rá, a gyermek hároméves kora körül kialakítja többé-kevésbé koherens identitásának magvát, de ez nem jelenti, hogy kivétel nélkül minden tárgyképzete integrálódott. Mind a negatív, mind pedig a pozitív tárgyképek közt vannak olyanok, amelyek az én-képhez valamely

okból nem tudnak illeszkedni, pl. fenyegetőek, elfogadhatatlanok. Ezek a *rejtőzködő* én-elemek, tapasztalatok mindazonáltal ott vannak a pszichében, és hatást fejtenek ki. Adott esetben szorongást is előidézhetnek, rossz érzéseinktől pedig törekszünk megszabadulni; az elhárítás gyakran egy korai mechanizmus, a projekció (kivetítés) által érhető el. A projekció egyszerű köznapi példája, hogy a néhány éves gyermek, édesanyja érintése helyett puha párnája közelségére vágyik (rávetíti az anya kvalitásait), saját ügyetlenségének tudatában pedig szintén a játék mackóját dorgálja meg: a külvilág válik a kellemes és kellemetlen élmények hordozójává.

A belső élmények externalizálódnak, a külvilág tárgyaira vetülnek. A belső világ egyre szorosabban kezd el kapcsolódni olyan pozitív és negatív pontokhoz, tárgyakhoz és tapasztalatokhoz, amelyek a teljes kulturális, etnikai csoport szintjén azonos forrásokból táplálkoznak, s ezáltal hasonlítanak egymáshoz. A megélés szintjén meghatározó tapasztalattá válnak az egyes kulturális rítusok és szimbólumok, pl. a skótoknál a nemzeti szoknya és a skót duda, a finneknél a szaunázás mint szokás. (Finn mondás: *A szauna nélkül töltött nap olyan, mint a napfény nélkül töltött nap.*) Hogy ebből a szempontból melyik gyermek mit él át, közvetlen és tágabb környezetétől egyaránt függ: a kulturális csoport a lehetőségek nagy, teljes készletét kínálja, általában mégsem lép fel kényszerítő erővel, hanem az érzelmi kötődés mély szálán hat. A kultúrába való beavatódás rendkívül finom módokon történik, és éppen észrevétlensége miatt hajlunk arra a feltételezésre, hogy nem kívülről épül személyiségünkbe, hanem eredendően *belülről* mozgat bennünket (ami persze nincs így). A kapcsolódó külső szimbólumok (pl. egy-egy nemzet himnusza, viselete, szokásai, akcentusa) mindenkor mélyen megmozgatják tapasztalatainkat, külső jelenségekként folyamatos létezésüknél fogva fenntartják, megőrzik, aktiválják identitásunk bizonyos elemeit. Természetes körülmények között kultúránk megnyugtató biztonságérzést adhat, válsághelyzetben viszont a hagyományunkba illeszkedő tárgyakhoz és szimbólumokhoz való kötődésnek akár patológiás jellegzetességei is lehetnek.

A nagycsoport-identitás szövedékének második szálát a **pozitív identifikációk** adják, pl. a *mi-tudat* közvetlen megélésének formái. Már a hároméves korra jellemző identitás-mag kialakulás előtti időszakra is igaz, hogy az azonos kulturális csoportba tartozó gyermekek életében jelen lesz bizonyos egységes szocializációs elemek készlete: adott népcsoportra jellemző ételek, szokások, népdalok, mondókák, viseletformák, vallási rítusok, interakciós módok. Az első életévek során jelentkező hatások a későbbiekben hangsúlyossá tehetik, kiemelhetik a nagycsoport-identitás egyes elemeit, pl. a keresztelő által a kulturális kötődésben személyes jelentőséget kap a vallás. A pozitív *mi-élményt* mások közvetítésével, kis közösségünkben, családunkban, érzelmileg jelentős felnőttek körében alakítjuk ki; rejtetten képet kapunk a saját kultúránkra jellemző nemi szerepekről, konfliktuskezelési módokról, a kedvelt és elutasított társas viselkedésformákról. A kulturális tartalmak átvétele a serdülőkorig gyakorlatilag automatikus, ebben az időszakban viszont, az ún. *második identifikáció* során lehetőségünk nyílik hagyományaink újraértékelésére, a hangsúlypontok változtatására, az egyes (akár ellentmondó) kulturális tapasztalatok közti tudatos választásra.

A nagycsoportos identitás harmadik elemét a **más csoportoktól érkező minősítő jelzések** alkotják. Az előítéletek, a társadalmi elutasítás, hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet következtében szerzett terhelő élmények az adott csoport identitásába szintén észrevétlenül szívódnak fel. Volkan ezt ahhoz a helyzethez hasonlítja, amikor az egyik sátor lakói a másik sátorra sarat és ürüléket dobálnak. Bármennyire is védett ez a másik sátor a támadások ellen, s bármennyire is képesek rá a lakók, hogy elhárítsák a rájuk nézve kellemetlen következményeket, a vászonborítás „varratai" mégis beszennyeződnek.

A jelenséget jól példázza Volkan és más pszichoterapeuták számos tapasztalata a feketék pszichotikus állapotaiban, egyes esetekben jelentkező hallucinációkról. Ilyen súlyos állapotok esetén a feketék fehér bőrűnek képzelhetik magukat (bőrszínük átalakulását vizionálják, bőrszínükkel külső, földöntúli beavatkozást hoznak kapcsolatba, vagy fantáziájukban fehér gyermeket hoznak világra). A jelenséget legkorább-

ban leíró szakemberek szerint ennek alapja a hátrányos helyzet megszüntetésére irányuló tudattalan vágy. Volkan mindezt azzal egészíti ki, hogy feltehetően a reális, tehát megélt – a tudatos feldolgozás előtt mégis rejtve maradt – diszkriminációk is szerepet játszanak az említett hallucinációk dinamikájában.

A társadalmi traumatizáltság egyéni szintű, korábbi életükben teljesen jól funkcionáló, lelki betegségtől mentes személyeknél tapasztalható romboló hatásait jól példázzák a Herman Judit pszichoterápiás praxisából származó esetek is (Herman, 1997).

A nagycsoportos identitás negyedik szála a kulturális-etnikai csoport **vezető**jéhez fűződő *kapcsolat* belsővé tett (internalizált) képe. Freud és más pszichoanalitikusok szerint a társadalmi csoportok vezetői a megélés szintjén az apafigurához hasonlóan érzékelhetők. Nem azért, mert ténylegesen hasonlítanak a saját apára, hanem mert – konstruktív vagy destruktív, mindazonáltal nagy társadalmi átalakulásokat kezdeményező, ún. *transzformatív* – vezetők az emberek százezreire képesek lelki úton hatni, kimozdítani őket a politikai izolációból, és a politikai részvétel felé irányítani őket.

A nagycsoport-identitás ötödik és hatodik szála egymással szoros kölcsönhatásban áll. Olyan történelmi eseményekről van szó, amelyek egy adott etnikai-kulturális csoport tagjaiban hasonló jellegű érzelmi átélést mozgatnak meg. A ***választott dicsőségekről*** (a saját népcsoport híres cselekedeteiről, sikereiről) jó érzés említést tenni, emlékük kulturális örökségként hagyományozódik, megörökítve a saját nép vagy a fontosabb uralkodók jellemző tulajdonságait (pl. a székelyek leleményessége; Mátyás király igazságossága). Az ilyformán *választott dicsőségek* (chosen glories) a köznapi emberek számára is önértékelést fokozó, megerősítő hatással bírnak. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy e belső tartalmakkal nemcsak a békés és jó szándékú, hanem a destruktív hatású vezetők is politikai eszközként bánhatnak.

Az önértékelést fokozó pozitív reprezentációk mellett a nagycsoport-identitás megőrzésében a ***választott traumáknak*** (chosen traumas) is fontos szerep jut. E mentális reprezentációk szintén a *kollektív emlékezet* részei. Olyan történelmi eseményeket ele-

venítenek meg, amelyek során egy adott kulturális-etnikai csoport jelentős (fizikai és pszichológiai) veszteségeket szenvedett el (pl. ilyen a magyarság számára a mohácsi vész, a trianoni döntés, a szerbek számára a rigómezei csata stb.). Figyelemre méltó példaként említhetők a holokauszt során üldöztetést átélt zsidóság gyermekei és unokái: a trauma a második-harmadik generációban is *élő*, érzelmileg jelentős marad. Egy-egy történelmi emlék adott népcsoporton belül akár nagy tömegek érzelmeit mozgathatja meg; szülők és gyermekeik láthatatlan szálakon kapcsolódnak össze; a tragédiák mentális reprezentációja a nagycsoport-identitás fontos kötőerejévé válik. Volkan Loewenberg mondását idézi: a közös traumatizáltság – jelentős részben – kapcsolatot teremt az egyén és a csoportok, a generációk, a nemzetek és a világ különböző népei között. A nagycsoport-identitás fenyegetettsége esetén (társadalmi krízisekben) a *választott trauma* szunnyadó emlékét rövid idő alatt felébresztheti egy jól irányzott politikai beszéd (*gyűlöletbeszéd*), destruktív viselkedési mintákat, érzelmi alapú politikai döntéseket, sőt etnikai összetűzéseket generálva. A múlt hatására a jelen észlelése szennyeződhet, inobjektívvé válhat, az érintettek a múltbeli tragédiához hasonló módon, intenzíven reagálhatják le és élhetik át a jelenben fennálló helyzetet, *elcsúsztatva az idő síkjait*.

A választott trauma Volkan-féle értelmezése rendkívül érzékletesen, a valódi események abszurditását és a traumatizáltság mélységét visszaadva magyarázza a délszláv háborúk egyes előzményeit. Az 1992-es boszniai és 1999-es kosovói népirtások ideológiai hátttereként az elkövető szerbek részéről indoklásként jelent meg a saját csoport által 1389-ben elveszített kosovói (rigómezei) csata és az azt követő évszázados török hódoltság idején elszenvedett szerb megalázottság, kiszolgáltatottság. 1989-ben, Jugoszlávia széthullásának kezdetén mintegy 600 éves történelmi emlékről volt szó, ezért a konfliktusba bevonódó külföldi megfigyelők és diplomaták kezdetben fel sem fogták az összefüggést a régmúlt véres események között. Mint azonban Jugoszlávia destruktív-narcisztikusként jellemzett vezetője, Slobodan Milošević ezt holdudvarával együtt világosan tudta, a szerbekben sok éven keresztül mélyen élt a vágy, hogy megszabaduljanak történelmi kudarcuktól: a régi emléket gyakorlatilag *feltámasztották*. Az állami média, politikai rendezvények és beszédek megalapozták az ***idősíkok összecsúsztatását***,

melynek fényében a szerb katonák és vezetők – parancsra, de a média által felkínált igazolás lehetőségével – a más nemzetiségű civil lakosság ezreit mészárolták le, vagy tették földönfutóvá: horvát, bosnyák és albán polgártársaikat, akikkel a korábbi, szocialista Jugoszláviában békésen együtt tudtak élni.

A nagycsoport-identitás utolsó szálát a **kulturális szimbólumok** alkotják. A szimbólumokat köznapi értelemben konvencionális jelentéseknek tekintjük (pl. a közlekedési táblák is szimbólumok). A pszichoanalitikus szerzők rendszerint a kialakulásukat meghatározó tudattalan körülményeket, valamint a tudattalan konfliktusokkal való összekapcsolódásukat kísérlik megmagyarázni jelentősebb munkáikban. Freud az *Álomfejtés* című művében a szimbólumokat az egyén számára elfogadhatatlan vágyak és gondolatok kifejeződésének tekintette, s ennek megfelelően szorongáscsökkentő hatást tulajdonított nekik. Úgy vélte, adott egyén gyakran tudatában van magának a szimbólumnak, viszont nincs tudatában annak, hogy valójában mit is jelképez. További pszichoanalitikus és kognitív pszichológiai irányzathoz tartozó szerzők (pl. Jung, Piaget) megfigyelték, hogy egyes jelképek változatos kultúrák esetében fontos hasonlóságokat mutatnak – feltehetően maga a szocializáció folyamata, valamint a szimbólumképzés beépített mechanizmusai alapozzák meg ezt az univerzalitást. A szimbólumok eltérései mindazonáltal legalább annyira informatívak, mint a hasonlóságok: egyes kulturális csoportok tudatosan fejezik ki ezúton a saját egyediségüket: pl. bár a csillag szimbólumot rendkívül sokrétűen használják, a hatágú csillag mégis kizárólag a zsidóságé. (A zsidók jelképét a jelenben Dávid-csillagként ismerik, de évszázadokon keresztül a férfi és női test egyesülését jelenítette meg; egy bizonyos korban pedig Salamon pecsétjével és Dávid pajzsával hozták kapcsolatba.)

A szimbólumok jellegzetes ételek és italok formájában, sőt akár közismert állatokhoz való viszonyként is megjelenhetnek egy-egy kultúrában. A szerbek a Lazar cárról és Milica cárnőről elnevezett bor ivásával átvitt értelemben történelmi alakok, mondahőseik *vérét* fogyaszthatják. Magyar területről hasonló, pozitív képzeteket megmozgató állatszimbólumként említhető a turulma-

dár. A szimbólumképzésben fontos szerep jut a vezető jellemének is: pl. Hitler rendkívül erős vonzalmat érzett a farkasok iránt, keresztneve az ógermán *nemes farkas* kifejezésből eredt; kedves kutyájának a Wolf nevet adta, a hozzá lelki értelemben közel álló SS-egységeket pedig *farkascsordaként* emlegette.

A nagy kulturális csoportok szimbólumainak békeidőben nincs erős érzelmi-indulati töltésük, a jelölt dolog és a jelölő szimbólum viszonya, mint azt a stoptábla esetében is láthatjuk, tiszta és világos. Társadalmi krízisben azonban indulati töltésük megerősödik, *protoszimbólumokká* alakulhatnak át. A jelölt dolog és jelentése közti kapcsolat elhomályosul, maga a jel pedig szinte mágikus, *mindenható* jelentéssel ruházódhat fel; rendkívül erős, primitív érzéseket mozgathat meg. (Legmarkánsabb történelmi példa a náci horogkereszt.) A szimbolika egy másik, de regresszív társadalmakban általánosan megmozduló rétegében találhatók a más kulturális és társadalmi csoportokra vonatkoztatott dehumanizáló szimbólumok, az ellenség összekapcsolása egyes alacsonyabb rendű állatokkal, bogarakkal (elsősorban csótányokkal), démonokkal, patkányokkal, illetve az emberi ürülékkel és szeméttel. Ezek az üzenetek az ellenfél destruálására szólítanak fel, emellett azonban egyértelműen minősítik azt a társadalmat, amelyben előfordulnak. (Megjegyzendő, hogy a hasonló szimbólumok projektív jellegű pszichológiai tesztekben való előfordulása egyértelmű diagnosztikai támpont lehet.)

Az ellenségképtől a gyűlöletig: Volkan elméletének alkalmazása a társadalmi jelenségek magyarázatára

A nagycsoport-identitás hét szálát nyomon követve nyilvánvalóvá válik, hogy a saját csoportunkhoz való kötődésünket számos irracionális, érzelmi tényező hatja át, melyek nagy része a szocializációs folyamatok során alakul, és a későbbiekben ezek aktivációja változatos helyzetekben megtörténhet, például társadalmi regressziók során – nem feltétlenül tudatosan.

Az egyes aktiváló hatások, valamint a társadalmi krízisek az emberi személyiségre való ráhatásuk közvetítésével befolyásoló

környezeti tényezők körében Volkan több jelenségre is felhívja a figyelmet. Ezek a megfigyelések részben érzékeltetik a csoportidentitás és a személyiségfejlődés szoros összefonódását, részben ismételten felhívják figyelmünket a társadalmi krízisek emberi tényezőinek kivételes jelentőségére.

A példák ismertetésének sorában a népcsoportok szembenállásának természetes tényezőitől haladunk a súlyos ellentétek és konfliktusok társadalmi tényezőinek magyarázata felé, olyan „jelentős apróságokat" is érintve, amelyek által jobban megérthető az emberi psziché és a társadalom közti szoros összefonódottság. Valamennyi jelenséget a korábban ismertetett keretben magyarázunk.

Az ellenség pszichés reprezentációja

Volkan elméletének ismertetése keretében feltétlenül szót érdemel a szemben álló társadalmi felek egymás közti viszonyának reprezentációja. A társadalmi krízisek egyik lényegi eleme az ellenségkép, és ennek megfelelően a pszichében megjelenő agresszív, pusztító érzés, a gyűlölet. Pszichoanalitikus nézőpontból az ***ellenség*** nem más, mint a **nem kívánt énünk leképeződése**, az ahhoz kapcsolódó tartalmakkal. Az ellenségről alkotott kép összeköt bennünket azokkal, akiket gyűlölünk, és egyúttal el is idegenít tőlük. A számunkra látszólag idegen tulajdonságai gyakran önmagunkból származnak, még akkor is, ha ezt nem ismerjük el. Ellenségünkkel szemben szinte „kötelességünknek érezzük", hogy erősen megkülönböztessük magunkat tőle, másságot vegyünk észre önmagunkban hozzá képest, amely által igazolva látjuk a saját csoportunkban való tagság bensőséges érzését. Ezzel a mechanizmussal gyakorlatilag *pszichológiai rést* hozunk létre önvédelemből és a magunk javára. Az ellenségünktől való távolságtartás közben viszont szorongatóan foglalkoztatnak bennünket a tevékenységei, a vele kapcsolatos hírek és információk, valamint létezésének körülményei (melyek nemritkán irigységet váltanak ki belőlünk).

Különösen a fenyegetett csoportokra igaz, hogy saját **negatív *tükörképüket*** látják a másik csoport feltételezett tulajdonságai-

ban, és nincs semmiféle reális képük a másik csoport valódi sajátosságairól. Az indulatok következtében a távolság egyre csak növekszik, az ellenséges csoporttal szemben elfogadottá válik az agresszió, időszakosan újratöltődnek és fel-felszikráznak a feléje irányuló feszültségek, energetizálódhat az ellenségeskedés. A másik csoport ily módon való reprezentációja valójában rituálissá, legitimmé és irányítottá teszi a pusztítást, céltáblát jelöl ki. (Ezt jól példázza „kicsiben" az a jelenség, hogy háborús időszakban gyakoriak az etnikai témájú viccek, az ellenség rituális degradálásának eszközei.)

Az, hogy az agresszió az etnikai kapcsolatok kötőanyaga lehet, Észak-Írország példáján is jól megfigyelhető. A katolikusok és a protestánsok ebben a térségben gyakran éppen azáltal határozzák meg etnikai identitásukat, hogy gyűlölik a másik oldalt, és elutasítják a vele való bármiféle azonosulást. A szembenállás erőt, struktúrát, identitástudatot biztosít számukra. Bármennyire is törekednek a szakemberek az ellentéteket humánus erőfeszítésekkel tompítani, fáradozásuk gyakran kevés sikerrel kecsegtet. A kapcsolat lényege ugyanis agresszív, s a két csoport már létezésénél, keletkezésénél, történeténél fogva azt üzeni, hogy más, mint az ellensége.

Még többet megtudhatunk az agressziónak mint kötőanyagnak a pszichodinamikájáról az analitikus terápiákba való betekintés útján. Nem gyakori eset, de az analitikusok praxisában előfordul – utal rá Volkan –, hogy a kliens a terapeutát agressziójának célpontjaként kezeli, egészen addig a határig, hogy becsmérlő megjegyzéseket tesz rá, és a terápiás ülések végén „elhagyással", „otthagyással" fenyegeti. A helyzet paradox jellegét ugyanakkor szintén érzékelteti Volkan kliensének története, aki folyamatosan dühöngött az órákon. Amikor azonban egyszer a terapeutája megkérte a következő időpont elhalasztására, felháborodott, mintha csak ezt közölné: hogyan is képzeli a szakember, hogy nem áll rendelkezésére a gyűlölete célpontjaként?

A **gyűlölet** elementáris erővel hatja át a társadalmi kríziseket, és szinte törvényszerűen indul burjánzásnak a társadalmi szintű regresszióban. Joggal tehetjük fel tehát a kérdést: honnan is keletkezik a pszichológia jelen ismeretei szerint a gyűlölet? Mire

szolgálhat az embernél ez az érzés? A válasz lehetősége nem egyszerű, de elmondható, hogy mind a társadalomban, mind egyéni szinten primitív, korai mechanizmusok működtetik. Fejlődés-lélektani előzményeinek egyike, a düh, már a két-három hónapos csecsemőnél megfigyelhető, amikor a gyermek sikítás, ordítás útján fejezi ki a szükségleteit, ösztönkésztetéseit. Az anya reagál, miközben a gondoskodás perceiben világosan átérzi a gyermek óriási feszültségét és félelmét – és ez az ő számára is rendkívül megterhelő helyzet. A gyermek megnyugszik, és az anyával való interakciójában szeretetet is tanul, azonban, ahogyan hozzájut a kívánt ennivalóhoz vagy megnyugtatáshoz, egyúttal arra is ráébred, hogy a haragnak kommunikatív funkciója van. A későbbiekben, ahogyan egyre növekszik és fejlődik, már nem csak a dühre, de a gyűlöletre – egy bonyolultabb érzésre – is képessé válik. A gyűlölet, a haraggal ellentétben – analitikus értelmezésben – olyan érzés, amelynek célpontja már nem *kívül* van, hanem *belül*: egy belső kép. Azt szoktuk gyűlölni, aki megcsalt, elhagyott, becsapott bennünket, akit egykor szerettünk, vagy legalábbis már kapcsolatban álltunk vele. A gyűlölet velejárója a szorongás is: általában arra is hajlunk, hogy a gyűlölt tárgynak a reálisnál nagyobb hatalmat és státust tulajdonítsunk.

Amikor valakit gyűlölünk, a haragunk nem múlik el. A kínzó érzést nem tudjuk kiadni, kirúgni, kiverni magunkból. Ellenségeskedésünk kapcsolatot épít a múlt, a jelen és a jövő között, emlékezünk súlyos, megalázó vagy szörnyű élményeinkre, és bosszúvágyunkat a jövőre vetítjük. A gyűlölet állandósul, folytonos energiává válik, viselkedésünk alapjait (vagy identitásunknak legalább egy fontos részét) mozgatja. Pao (idézi Volkan, 1987) így ír a gyűlölet erejéről: *Utálni annyi, mint érezni valamit, de ez is sokkal jobb, mint az üresség* – s ezzel a megállapításával utal arra, hogy a gyűlölet mechanizmusa háborús helyzetben megvéd a saját környezet, kapcsolatok, lehetőségek pusztulásával és a saját népcsoport pszichés gyengeségeivel való szembenézéstől. S bár kétségtelenül van bizonyos adaptív értéke a túlélés szempontjából, köznapi és lelki értelemben is nyilvánvaló a döntően negatív hatása. Mint a személyek közti (vagy csoportok közti)

kapcsolat alapja, érzőitől (vezetőktől, csoportoktól) elveszi azt a képességet, hogy alkalmazkodóbbá váljanak, kielégítőbb kapcsolatokat alakítsanak ki.

Mi tehát az eltérés a békebeli és háborús gyűlölködés között? Egyáltalán, szükségszerű-e más népcsoportok elutasítása, kirekesztése, és ha igen, milyen mértékig? Volkan válasza szerint a világ minden részére vonatkoztatható, általános jelenségről van szó. Alapvető szükségünk van a politikai és társadalmi ellenségképekre (politikában, kormányzásban), mivel mindig vannak szemben álló csoportok és kapcsolódó érdekellentétek. A háború és béke közti eltérés inkább a gyűlölködés fokában válik nyilvánvalóvá, illetve abban, ahogyan az adott társadalom kanalizálni képes a pozitív csoporttudat megnyilvánulásait, és biztosítani a lehetőség szerinti legerősebb toleranciát. A pszichoanalitikus szemléletben *a csekély különbségek narcizmusa* jelenség erre részletesebb rátekintést biztosít. A békebeli rítusok (pl. kulturális különbségeket kifejező csoportos összejövetelek, viselkedésformák) anélkül képesek a saját csoportidentitás megerősítésére, hogy a másik csoporttal szembeni agresszióra kerülne sor. A szemben álló felek időnként ***pszichológiai rést*** hoznak létre, hangsúlyozzák a különbségeket, de *el is nyelik, fel is dolgozzák* őket, és le is vezetik egyúttal az agressziót békés utakon. Mindeközben viszont biztosítják az egészséges csoporttudatot a maguk számára (pl. a médiában ágálnak, szónoklatokat tartanak, petíciókat írnak, békésen demonstrálnak stb.).

Erikson (1977) a ritualizációval kapcsolatban összevetette saját pszichoanalitikus nézeteit az etológusok nézeteivel, akik úgy tartják, hogy az állatvilágban a ritualizáció azt a cél szolgálja, hogy az állatok a végzetes félreértések elkerülése érdekében egyértelmű jelzéseket küldjenek egymásnak. Az ember viszont – vélte Erikson – azért él rítusokkal, hogy legyőzze, de legalábbis tolerálja az ambivalenciát. Azt a nézetet vallja, hogy családi szinten a ritualizáció pozitív jelenség, az üdvözlés egyik változata. Az anya például, gyermekével találkozva, elismeri annak jelenlétét, elősegítve én-tudatát. Mivel a csoportokat elválasztó rítusok és

rituális helyzetek békeidőben szintén játékosak, pozitív szerepet játszanak az agresszió kontroll alatt tartásában. Ilyen rítusoknak számítanak például a nemzeti ünnepek, békés tömegrendezvények és utcai fesztiválok, nemzeti vagy nemzetközi sportversenyek, olimpiai játékok. Ha azonban nő a feszültség a versengő csoportok között, a rítusok játékossága a pszichológiai résben számottevően csökken – ami nyilvánvalóan látszik például akkor, amikor a mérkőzésekbe begyűrűzik a feszültség. Amikor a pozitív intézményesített rítusok helyett új és nem annyira játékos rítusok keletkeznek (*háborús játékok*) az elrettentést szolgáló látványos katonai erő hatékony voltát igazoló alattomosan intellektualizált szemléletmód kezd eluralkodni, és elhatalmasodik a gyűlölet.

Miképpen ragadhatjuk meg a gyűlöletnek azt a mértékét, amely még nem káros, ahol még nem kerül sor társadalmi-politikai konfliktusra, vagy ahol az még visszafordítható. Hol kezdődik az etnikai konfliktus, mi az első csírája? A kérdés igen komplex, általánosságban azonban elmondható, hogy első intő jelnek a *kötekedést*, azaz **a kis eltérések agresszív-rosszindulatú emlegetését** tekintjük. A saját csoport és másik csoport közti eltéréseket békében általában kedvezően, pozitívan éljük meg, vagy legalábbis – megértés hiányában is – el tudjuk fogadni. Ellenséges érzéseinket szűkebb közösségünkben kanalizáljuk, nyíltan nem szoktuk megmutatni őket. A **radikális, szélsőséges viszonyulás** és az azzal összefüggő kötekedő, verbálisan agresszív viselkedés veszélye ugyanakkor elsősorban abban áll, hogy a feszültség elhagyja a szűkebb közösséget, és a szemben álló csoportban közvetlenül konfliktust generál, valamint szükségszerűen agresszív reakciót kelt – ahogyan a kisebb etnikai sértegetések, verekedések, atrocitások is ellenreakciót provokálnak.

Az agresszív kötekedés feszültséget fokozó hatását példázzák az újabb és újabb magyarverések Vajdaságban, melyek 2005-ben kulminnáltak; állami, sőt államközi (magyar diplomáciai) közbelépésekre volt szükség, hogy alábbhagyjanak. A magyar csoportok, kisebbségként, inkább nemzetközi védelemért folyamodtak, mintsem ellenreakciót kezdeményeztek volna, hiszen a rendőrség a többség részéről érkező agressziót toleránsabban kezelte, mint a kisebbségi, nacionalista megnyilvánulásokat. A Magyar Nemzeti Tanács koordinálásában, az utóbbi

években ugyanakkor hatásukban még nem vizsgált, „egészséges" szemléletű ellenlépések történtek az érintett régiókban a tolerancia fokozására: például a Tolerancia Kupa sportverseny megtartása, multikulturális témájú kiállítások, rendezvények, programok kezdeményezése (Korhecz, Gábrity Molnár és Deli, 2006).

Egy-egy kisebb konfliktus még nem feltétlenül vezet tartós ellentéthez – sok múlik a két népcsoport, közösség egymással szembeni teherbírásán, toleranciáján, gazdasági kooperációjuk szükségszerűségén. Érzékelhető tehát, hogy mennyire keskeny a határvonal a békés politikai tárgyalás, a konfliktusmentes vagy feszült etnikai kapcsolatok és a tényleges vérontás között. *A béke és a háború lehetősége megfejthetetlenül fonódik össze* – írja Volkan – attól a ponttól számítva, hogy az egyik félben megjelenik a gyűlölködés. Hangsúlyozandó azonban, hogy jó becsléseink lehetnek arra vonatkozóan, hogy min is múlik ez a „megfejthetetlenség": az egymás mellett élő népcsoportokat alakító szocializációs hatásokon és ezáltal a csoportban és a vezetőknél domináns személyiségjegyeken is.

A társadalmi válság és az ember

Az *észrevétlenség*, *megfejthetetlenség* szálán haladva, mindazonáltal nem vagyunk teljes reménytelenségre ítélve. A társadalmi krízisnek ugyanis számos jele van, amely alapján felismerhetjük annak keletkezését, és – legalábbis Volkan ajánlásai alapján – megelőző intézkedéseket is tehetünk. Jelen tanulmányban nem vállalkozhatunk e jegyek teljes körű ismertetésére, ám kiemeljük a legfontosabbakat, néhány szemléletes példával.

Ahhoz, hogy meghatározzuk a társadalmi válságot, értékes analógiaként kínálkozik a pszichoterápiás és pszichológiai elméletekből kölcsönzött **regresszió** fogalom. A regresszió visszatérés egy korábbi, már meghaladott fejlődési szint viselkedésmintáihoz, és alapvetően úgy tekintjük, mint a szorongásra (célpont, tárgy nélküli félelemre) adott választ. Ez a jelenség az emberek életében végső soron természetes, és bizonyos határokon belül nem jelent lelki betegséget; az esetek többségében progresszió

kíséri; sőt a kreativitást is jelentős mértékben serkentheti. Az, hogy egy személy meddig marad regresszív állapotban, függ a terhelő tényezők számától, az illető személyiségétől, a fenyegető események időtartamától. **Társadalmi szintű regresszió** esetén a mechanizmus hasonló: egy teljes társadalmi csoportnál, vagy legalábbis annak nagy részénél lép fel primitív, korábban gátlás alatt álló viselkedésminták sora.

Volkan a regresszió számos jegyét írja le tanulmányában. Meghatározó **a saját csoport és másik csoport békeidőben is meglevő elkülönítésének kiéleződése**, fokozódása (ezen belül egyes jegyekre a korábbi részben is utaltunk) a gyűlölködés érzésével. A csoporttagok számára a kollektív identitás fontosabbá válhat az egyénihez képest, esetenként a saját nemzethez tartozó területi egység határainak sérülésére hasonló fokú az érzékenység, mint a saját testet védő bőr sérülésére.

Ezzel együtt járhat az **irracionális gondolkodási mechanizmusok, érzelmileg átszínezett lelki működések, valamint indulatok elhatalmasodása,** amely egyúttal azt is jelenti, hogy a csoportok tagjai egyre inkább olyan tulajdonságokat vetítenek rá a szemben álló félre, amely „indokolhatja" (legalábbis a politikában) annak elpusztítását. A pszichológiai szóhasználatban e mechanizmusok externalizációknak (külsővé tételnek, kihelyezésnek), illetve projekcióknak (kivetítésnek) tekinthetők. A propaganda mindezt abban az irányban fokozhatja, hogy hozzájárulhat a külső csoportnak a köztudatban való **dehumanizálásához** (pl. férgek, ürülék és egyéb visszatetszést kiváltó asszociációk társításával – érdemes itt emlékezni a II. világháború idején használt zsidóellenes plakátokra, gúnyrajzokra, gúnydalokra).

Az etnikai identitás szerepének társadalmi konfliktusok során való felerősödésére számos példát ismerünk. A török–görög konfliktusok idején, Cipruson pl. látszólag lényegtelen szokások és szimbólumok váltak jelentőssé; hangsúlyozódott, hogy a baklava nevű süteményt melyik etnikum mennyi mézzel készíti; hogy a két csoport férfitagjai milyen márkájú cigarettát szívnak, valamint milyen fazonú és csíkozású nadrágot viselnek. Hasonló példa délszláv területekről a horvát és a szerb nyelv

szókészletben és kiejtésben megmutatkozó minimális különbségének háborús helyzetben való felerősödése, a saját csoport nyelvhasználatának társadalmi szintű megreformálása és a minimális különbségekhez kapcsolódó rendkívül erős, destruktív indulatok elhatalmasodása (pl. a háborús időkben Vukovár egyes részein életveszélyes volt horvát akcentussal beszélni, horvát területen pedig a szerb–horvát háború befejeződésétől számítva, tíz év elteltével is feszültségeket keltett a szerbes kiejtés). E példákban – és természetesen számos másikban is – a csoportok tagjai lényegesnek tartották önmaguknak egy másik, különbözőnek vélt csoporttól való markáns megkülönböztetését a saját származás, csoport védelmében.

A saját csoport és másik csoport viszonyának gyűlöletessé való átalakulása végletes esetekben teret enged az ún. ***purifikációs*** mechanizmusoknak, amelyek – a politika hatására – akár az ellenség totális elpusztítását célozhatják. Mivel az ellenségképhez sokszor a másik csoport *piszkosságának*, *mocskosságának* asszociációja társul, és mivel a regresszió fokról fokra növekszik, a súlyosan érintett társadalmak polgárainak legalább egy része azonosulni tud a rájuk nehezedő manipulációk ideológiájával (*etnikai tisztogatás*).

A társadalmi szintű regresszió idején egy-egy társadalmi csoportnál fokozódhat a vezető jelentősége, és akár végletessé válhat a vezető iránti vak bizalom. A vezető stabilizáló funkciót tölt be, jelenlétével csökkenti híveinek bizonytalanságát, ugyanakkor idealizálódik és mitikus hiedelmek tárgyává is válhat, annak a regresszív állapotnak megfelelően, amelybe csoportjának tagjai egy-egy társadalmi krízis idején kerülnek. A **valóságtudat** bizonyos értelemben **elhomályosodik**, a korábban említett *választott traumák* és *választott dicsőségek* a köztudatban ennek megfelelően egyre nagyobb hangsúlyt kaphatnak a vezető interpretációjában.

Božidar Vučurević, a trebinjei szerbek egyik vezére a balkáni háborúk során a következőképpen fogalmazta meg, hogy a háborúzó szerbek védettnek érezték magukat a szerb közös történelem nagyjai, hősei által: „*Felsorakoztattunk élőket és holtakat egyaránt, hogy megvédjük az élők méltóságát. A szerbek történelme nemcsak az élet, hanem a halál tanítója is… Szent Száva, Lazar cár, Njegoš, Karađorđe… itt van-*

nak most is velünk, és emlékeztetnek bennünket arra, kik vagyunk, és mik vagyunk." A példa világosan érzékelteti azt a bizonyos időtlenségérzést, amely jellegzetes ezeknél a kvázi-reinkarnációs fantáziáknál (Čolović, 1997).

Megváltozhatnak a társadalmi szinten elfogadott viselkedési normák és szokások is, amire legradikálisabb példák a II. világháború idején, Németországban fordultak elő. A politikai vezetés célzottan törekedhet a családon belül a természetes családi életciklusok felborítására (Carter és Mc Goldrick, 1980), illetve a családi értékek semmissé tételére és átrendezésére.

A családon belüli „ősbizalmat" például jelentős mértékben aláásta a szocialista országok besúgórendszere, melyben kívánatos volt feljelenteni a „társadalomellenes tevékenységet" folytató hozzátartozót. Ez a jelenség Volkan tapasztalatai szerint Albániában volt a legintenzívebb.

Hasonló törekvéseket tett a háborús Németország hitleri rezsimje, melyben a nemzeti szocialista nevelésideál pszichológiaellenes normákat alakított ki, melyek célja minél több hazafias, „katonának való" gyermek nevelése volt: a náci propaganda már a legkorábbi évektől megadta az anyai viselkedés kötelező mintáit; hasonlóképpen avatkozott bele a serdülőkor természetes folyamataiba is. A német háztartásoknak előírták, mennyi időt tölthetnek mosással, hogyan takarékoskodjanak az energiával. A hivatalos nevelési útmutatást a náci belgyógyász Joanna Haarer könyvei foglalták össze *A német anya és első gyermeke*, illetve az *Anyu, mesélj nekem Adolf Hitlerről! c.* könyvében. Ezekben a szerző többek közt leírta a szigorú napirend szerinti táplálás szabályát, valamint a kisgyermekek sírásának figyelmen kívül hagyását mint elvárást. Az ebben az időben születő gyermekeket gyakran saját éretlen megküzdési mechanizmusaikra bízták, nem számíthattak a szülői gondoskodásra.

Végül a társadalmi krízis további jelenségei lehetnek a már említett **protoszimbólumok** is, összefüggésben azzal, ahogy a regresszióban levő társadalmak vezetői esetenként változtatnak történelmi tények értelmezésén a követők lelki befolyásolása érdekében. Más szimbólumok közül sajátságosan alakul – Volkan megfigyelése szerint – a saját testhatárokhoz és a vérhez való viszony. A társadalmi szintű kommunikációban érzékelhető, hogy a *közös vér* mint a másokhoz való tartozást jelző biológiai

folyamat jelentősége megnőhet, illetve általánosságban a vér szimbolikája erőteljesebb, mint békeidőben.

A nagycsoport-identitás regressziójára további apró jelenségekből is következtethetünk, például a tájak, természeti képek, ember által létrehozott építmények, objektumok ellentmondásaiból, bizarr, roncsolódott, groteszk jellegzetességeiből. Volkan leírása alapján gyakran előfordul, hogy a konfliktusok által érintett **környezet szürkés-barnás árnyalatokba fordul**, és ily módon lehetetlen nem észrevenni színeinek az emberi bomlástermékekhez való hasonlatosságát. Még a krízis elmúlását követően is, e tájak láttán tudattalan szinten megérint bennünket a múlt érzésvilága.

Kuvait városával kapcsolatban tett megfigyelése Volkant arra ösztönözte, hogy sajátosan összekapcsolja az egyéni patológiát és a társadalmi csoport regresszióját. Ebben a sivatagban épült modern városban a háborús időszak során sok fa pusztult ki, részben azért, mert felgyújtották őket, részben pedig mert a megszállás hét hónapja alatt nem öntöztek. Néhány főbb út mentén mindkét oldalon fák sorakoznak, az elhalt idős fák helyére sokkal kisebb, új fák kerültek. A pszichoanalitikus szerző emlékezetében a foghíjas fasor egy általa korábban vizsgált, megnyomorodott, terrorizált ember dadogását idézte, annak ellenére is, hogy a megszállástól terhes időszak nyomait a város egyéb pontjain nem lehetett észrevenni.

A számos ismertetett drámai változás mellett a konfliktusoktól sújtott hátországban, a kisemberek politikától részben független lelkivilágában, a hétköznapok szintjén több olyan jelenség is érzékelhető, mely útján a traumatizált emberek **saját pszichéjük hozzávetőleges épségét**, az egykori kiteljesedettebb énjük emlékét próbálják megőrizni. Szinte lírai példák utalnak Volkan munkájában arra, hogy a kisember miként próbál beszűkült világában emberfeletti harcot folytatni a háború, illetve az etnikai konfliktusok és a társadalmi szintű regresszió rémségével. A saját csoporthoz és a szimbólumokhoz való viszony változását egyaránt érzékeltetik Volkan egyes szemléletes megfigyelései a háborús időszakokban használt **kapcsolódó tárgyakról.**

Egy nemzetközi tárgyaláson dr. Eyad Sarray palesztin politikus meglehetősen feszült lelkiállapotba került a kormányzási nehézségek hatására. A megbeszélés kezdetén így szólt egyik tárgyalópartneréhez: *Ön volt az utolsó izraeli katonatiszt Gázában, aki tisztességesen bánt az arabokkal. Egyáltalán nem szeretek izraeli elnyomás alatt élni, de tisztelem Önt mint embert... az izraeliek által küldött tiszteket nem szívesen látjuk. Ezek a tisztek tudják ezt, emiatt frusztráltak. Igazságtalanok velünk szemben*. Miközben beszélt, elárasztották az érzelmek. Egyik kezét a zsebébe tette, és fennhangon kijelentette*: Amíg ez nálam van, nem vehetik el tőlem az identitásomat*. Világos volt, hogy egy, a zsebében lévő tárgyról beszél, és nem mutatta meg, mi az. Később, Volkannal való beszélgetése során kiderült, hogy *az* egy kis kavics volt, melyre Palesztina színeit festették. Továbbra sem mutatta meg a kavicsot, de elmesélte, hogy a legtöbb gázai palesztin magánál hord egy hasonlót; mintha egy láthatatlan hálót alakítottak volna ki e tárgyak hordásával. Amikor fenyegetve érezték magukat – például egy izraeli ellenőrző állomáshoz vagy egy csapat katonához érve – zsebükbe csúsztatták kezüket, és megérintették a követ, amely biztonságot adott számukra.

Háborús helyzetben az emlékeztető tárgyak, amulettek, talizmánok olyan célt is szolgálhatnak, hogy fenntartsák – főleg nehéz helyzetekben – a csoportidentitást. Kapcsolódhatnak a csoport jelenlegi vagy múltbeli vezetéséhez, vagy magához a csoporthoz, s azok a hozzájuk tartozás érzését szimbolizálják. Volkan sajátos jelenséget állít analógiába a csoportidentitás tudatával: az **átmeneti tárgyat.** Mindannyian láttunk már olyan 1–3 éves gyermeket, aki mindenhová magával vitte valamely kis kedves, puha ruhadarabját vagy plüssállatát. Teljesen természetes, hogy az apróságok nem tudnak ágyba bújni, elaludni, megnyugodni e tárggyal való rituális találkozás nélkül – itt nagyjából univerzális fejlődés-lélektani jelenségről van szó, amely a környezet feletti kontroll illúzióját és a biztonság érzését adja meg nekik. Azokban a nehéz kisgyermekkori helyzetekben, amikor a gyermekek kezdik megtalálni a helyüket a világban, és esetenként – erős stresszhelyzetek, terhelő élmények hatására – képtelenek az identitásukat formáló élmények feldolgozására, az átmeneti tárgyak segítségével egy időre az ellenőrzés alatt tartható bűvös világba menekülhetnek – így a *csodatárgyak* segítik őket saját fejlődési folyamatuk sebességének irányításában. Aztán, ahogyan növek-

szenek, lassan-lassan megismerik az embereket, megtalálják saját identitásukat, és így már nincs többé szükségük az átmeneti tárgyakra sem – csak az emlékük marad.

A gyermekek egy része azonban ezen az úton sérüléseket szenved. Ők az átmeneti tárgyak más formájára támaszkodhatnak, az ún. *pszichotikus fétisre*. Nem könnyű tárgyakat, hanem nehezeket és hidegeket, például köveket hordoznak magukkal. Élettörténetükben szinte kivétel nélkül a fejlődés korai szakaszának problémáit lehet fellelni. Könnyű belátni, hogy – szimbolikusan – ezúton **pótolják az identitásérzésben keletkezett hiányosságokat**. Egy kődarab vagy más fétis, melynek hurcolására a gyerek kényszert érez, pszichoanalitikus értelemben *tartóoszlopnak* tekinthető, amely védi őt az *összeroskadástól*. Míg azonban a bizarr tárgyaktól való függés egy-egy személynél patológiásnak tekinthető, a hasonló élettelen tárgyak egy-egy csoport tagjainál, fenyegetett helyzetben, viszonylag *normálisak* – véli Volkan. Utóbbi esetben ugyanis a helyzetből fakad a szélsőséges biztonsághiány. A tárgyak összekötik az egyes személyeket az őket megtartó csoporttal, s egyúttal megerősítik, definiálják a határt a saját csoport és az agresszív mások között.

Szükséges röviden utalni rá, hogy az átmeneti tárgy nem feltétlenül tényleges tárgy lehet, hanem olyan cselekvések is vannak, amelyek hasonló biztonságteremtő célt szolgálhatnak, azaz **átmeneti teret** hoznak létre. Ide sorolhatók háborús időkben a művészetek és a kreatív önkifejezés különböző formái, illetve akár a vallás is. A **traumatizáltsággal és létbizonytalansággal való megküzdés** egyéni és csoportos jelenségeinek (és az ehhez kapcsolódó, túlélést szolgáló illúzióknak) szinte végtelen a sora. Egyesek kiterjednek az emberek és állatok viszonyára is, melyben kifejezésre juthat a háborúban élő emberek kétségbeesetten keresett biztonsági és gondoskodási szükséglete is. A ciprusi törököknek például (akik 1963 és 1968 között embertelen körülmények közt éltek a sziget 3 százaléknyi területére zsúfolva) sajátos szokásává vált például a papagájtartás.

Egy-egy családi házban több család zsúfolódott össze, és akár tízhúsz papagáj élt velük. Az emberek etették őket, nevet adtak nekik,

vezették a családfájukat, mindent megtettek azért, hogy minél több papagájutód szülessen, és örömmel ajándékozták őket egymásnak. Nyilvánvaló, hogy a kalitkába zárt papagájok a bebörtönzött törökök kellemetlen helyzetét is szimbolizálták. A kellemetlen élmények externalizálásával (külsővé tételével) az állattartók képesek voltak elviselni a megváltozott körülményeket. Azáltal, hogy a papagájokat szeretették, és pozitív attribútumokkal ruházták fel őket, szimbolikusan átfordították rossz érzéseiket, és éltették a reményt, hogy valaha ők is boldogok lesznek, mert szabadulni fognak; illetve addig is boldogok lehetnek, amíg nem szabadulnak. A madarak a nagyrészüknek bizakodó szimbólumaivá váltak, s amíg termékenyek voltak és énekeltek, a törökök tudat alatt napról napra érezhették: ők maguk sem halhatnak meg a bezártságban. 1968-ban a sziget politikai helyzete megváltozott, és a törökök elköltözhettek elkerített földjeikről. A kalitka ajtaja kinyílt, és az arapapagáj-tartás szokása is hamar eltűnt.

A vajdasági magyarok, akik a háborús hátország viszontagságait (hiperinfláció, nélkülözés, erőszakos mozgósítások, bombázás) csaknem egy évtizeden át testközelből élték meg, szintén kialakítottak Volkan megfigyeléseihez hasonló szokásokat, melyek a kulturális kohézió megnyugtató érzését jelentették számukra.

A jugoszláviai háború idején a történelmet elferdítve a szerb hadfiak a közhangulatban azt propagálták: a magyarok egy része a II. világháborúban fasiszta volt, más részük 1956-ban menekült ide. A magyarok figyelme válaszként – többek között – a honfoglalás kori, 1100 éves aracsi Pusztatemplom felé fordult, mely a többségben levők támadásaival szemben, megfogható realitásként, évezredes ittlétüket igazolta. Az aracsi Pusztatemplom azóta egyfajta kollektív szimbólummá vált, zarándokhelyként keresték és keresik fel, esküvőt is tartanak itt – a szülőföldhöz való jogot jelzi.

Hasonlóan példázza a lélek társadalom-átalakító erőinek kitartó próbálkozását kilátástalan élethelyzetekben, hogy a vajdasági magyarok egy része hasonló, konstruktív lelki reakcióval próbált védekezni Vajdaság NATO-bombázásainak traumatizáló létbizonytalansága ellen is:

A bombázások által sújtott területeken élő családok minden éjjel végiglátogatták barátaikat, ismerőseiket. A légiriadó és a NATO-gépek rohama[1] miatt képtelenek voltak aludni, a háborús propagandát sugározó televíziót nézni, vagy más tevékenységgel foglalkozni, a várakozás viszont elviselhetetlen volt. Az elsötétített városok utcáin a magyar családok egymást keresték, éjszakánként akár öt-hat családot is végiglátogattak, és beszélgetéssel töltötték idejüket. A késő éjszakába nyúló beszélgetések után a bombázás elmúltával fáradtan, de megkönnyebbülten baktattak haza a kísértetiesen sötét utcákon, annak tudatában, hogy rokonságuk, barátaik és ők maguk is túlélték a napot.

Népcsoportok gyásza: a traumatizáltság közvetlen és többgenerációs hatásai

A társadalmi feszültségeket meghatározó hatások sorában feltétlenül említést érdemel **a traumatizáltságtól** (a gyűlölködés és konfliktus közvetlen hatásától) a népcsoportok történelmét tartósan alakító **veszteségekig** vezető út is, melynek dinamikai ismerete még közelebb vezet bennünket a társadalmi konfliktusok mélylélektani hátteréhez. A társadalmi krízishelyzettel ugyanis nemcsak a gyűlölet jár együtt, hanem az is, amit sokszor elfed: válsághelyzetekben elkerülhetetlen alapélményünk a veszteség és gyász. A pusztulás, a rombolódás életünk nehéz, mindazonáltal természetes része, hiszen életszakaszról életszakaszra váltva a lehetőségek egész sorát természetes módon is magunk mögött hagyjuk. A háborús helyzet azonban váratlan, sokszoros és kiszámíthatatlan, lelkileg nehezen feldolgozható, traumatikus rombolással jár. Volkan *a népcsoportok gyászait* (a háború szükségszerű következményét) kiemelten kezeli – az etnikai identitás korábban már megjelölt egyik elemét is a traumák társadalmi élménymaradványai alkotják.

[1] A NATO-bombázás lakott területekre nem irányult, katonai és ipari objektumokra összpontosult, azonban az ezek környékén lakó polgárok nem voltak biztonságban; annál inkább sem, hogy a szerb államhatalom többnyire sűrűn lakott területeken, illetve középületekben (pl. kórházakba, iskolákba) helyezte fegyverraktárait.

A **veszteségélmény** – egyéni szinten – egy érzelmileg jelentős objekttől[2] (tárgytól, személytől) való elszakadás pszichés vagy akár materiális is lehet (pl. a hozzátartozó, az élet munkájával megteremtett vagyon, vagy akár a haza elvesztése). Ezekben a nehéz helyzetekben *önkéntelen, programozott*, akaratlagosan nem befolyásolható fiziológiai és pszichés reakció következik be, rendkívüli szomorúsággal, fájdalommal. A folyamat befejeződése általában legalább egyéves periódust követel az életünkből. A *gyászmunka* végén az egyén új erőre kap, energiáit újabb területekre, tevékenységekre tudja átirányítani, feldolgozva a történteket. A gyászmunka segít tudomásul venni a bekövetkezett nagy változást, az elvesztett személy vagy más objekt egyéni jelentésével együtt. S különös módon, bár a hétköznapi ember számára köztudott, hogy elveszíthetjük hozzátartozóinkat, vagyonunkat, élőhelyünket, a kollektív veszteségekre jóval ritkábban terjed ki az érdeklődése. Kevesen tudják például, hogy egy-egy ország népessége számára a vezető politikus, a *szimbolikus értelemben vett apa* halála is megterhelő lehet; ehhez hasonlóan, a háborúból vissza nem tért katonákat hajlamosak vagyunk saját testvéreinkként gyászolni.

A gyászmunkával kapcsolatos pszichoanalitikus fogalmak különösen fontosak lehetnek annak megértésében, hogy az egyének és népcsoportok hogyan reagálnak a politikai indulatoktól terhelt helyzetekben. A fel nem dolgozott gyász a különböző közösségekben akár éveken keresztül lappanghat, miközben újabb és újabb indulatokat táplál. Míg az egyéni gyászreakció magánügy, addig a csoportos gyászreakcióban jelentkező ellentmondásos érzések akár a tömegek szintjén is erős agressziót generálhatnak, s további pusztulást idézhetnek elő. A feldolgozatlan, meggyászolatlan politikai események akár évekre meghatározhatják az egyes csoportok politikai működését; paradox, szimbolikus jelentésű

[2] Objekt=„belső tárgy”, a pszichológiában az ún. „tárgykapcsolat-elméletek” fogalma. A tárgykapcsolat-elméletek szerint énünket más személyekhez és belső reprezentációikhoz viszonyítva éljük meg. A belső tárgyak a külső tárgyak (jelentős személyek) belsővé tett képei, kapcsolati minták az őket kísérő, szintén „belsővé tett” érzésvilággal.

reakciók terjedhetnek el, amelyek a hétköznapi ember számára, lélektani szaktudás hiányában akár érthetetlenek lehetnek.

A társadalmi szintű gyász „egyszerű" példája volt a Challenger űrrepülőgép katasztrófája az Egyesült Államokban, amelyet az amerikai polgárok egy jelentős része személyes fájdalomként, bánatként élt meg; ennél jóval nagyobb hatású, társadalmi szinten jelentős agressziót és dezorientáltságot, sőt a csoportidentitás változását előidéző történelmi példa a Világkereskedelmi Központ pusztulása. Az egyszerű polgárok részéről a személyes érintődést érzékelteti, hogy társadalmi traumák idején az analitikus terápiában álló kliensek rendszeresen felidézik a saját rokonságukban vagy ismeretségi körükben történt haláleseteket, ezáltal egy kicsit mintha azonosulnának a társadalmukban gyászoló népcsoportok vagy vezetők szenvedésével.

A 2001. szeptember 11-én történtekhez hasonló tragédiák az egyéni emlékezés mellett összetett csoportos gyászfolyamatot is beindítanak, illetve elhúzódó hatásokkal járhatnak. John Fitzgerald Kennedy és ifj. Martin Luther King meggyilkolására az állampolgárok évtizedek óta emlékeznek; munkásságuk ugyanis – híres történelmi személyiségként – jelentősen hozzájárult a csoport történetéhez, életművük és elvesztésük emocionális értelemben is egyaránt meghatározta a társadalmi közérzetet. A megemlékezések éveken át hangsúlyosak és érzelmileg telítettek voltak. A közös csapás a csoporttagokat kábulttá, tehetetlenné teheti, túlságosan félnek, szégyenkeznek és túl dühösek ahhoz, hogy lezárják a gyászt; gyakran képtelenek az események sodrásának való passzív alárendelődést aktív, konstruktív tevékenységbe fordítani.

A súlyos tragédiák – a tehetetlenség érzése mellett – egy másfajta veszteséget is okoznak, amit a szociológus Kai T. Erikson ***a társadalmi szövedék kifoszlásának*** nevezett. Kétfajta eseménynek lehet ilyen hatása. Az elsőhöz természeti (pl. tájfun) és ember okozta (pl. Csernobil) katasztrófák tartoznak, amikor a szenvedő alanyok nem érzik a sors büntetésének a velük történteket, a tehetetlenség érzése nem társul megszégyenüléssel, vagy az emberi méltóság elvesztésével. Az ilyen katasztrófák

többnyire csak egy korlátozott földrajzi területet érintenek, nem minden csoporttag érzi közvetlenül a következményeket. A másik eseménytípust azok a társadalmi traumák alkotják, amelyek egy másik népcsoport mint elkövető által keletkeztek, és ily módon bonyolultabb pszichodinamikát, nehezebben kezelhető gyászfolyamatot váltanak ki. Ez a fajta trauma felerősíti a megaláztatás és tehetetlenség érzését, gyűlöletet generálhat, és **poszttraumás stresszbetegséget** (PTSD) okozhat.

A PTSD egyik fontos jegye, hogy **a trauma belsővé válik**, ***a személyiségbe épül*****,** az áldozat elméjében/lelkében még jóval a fizikai veszély elmúlása után is megmarad. Az áldozatok álmaikban és álmodozásaikban gyakran újraélik a traumát, valamint sok esetben amnéziában szenvednek, stresszérzékenyek, esetleg teljesen távol tartják magukat a veszély képzetétől. Más, a traumától független személyekre adott válaszaik gyakran elnyomóikra adott válaszukat tükrözik; előfordul, hogy saját identitásukat az agresszorok identitásával cserélik fel, vagy az események különböző nézőpontjait *összeolvasztják*. Általánosságban elmondható: úgy viselkednek, mintha egy *belső színpaduk* lenne, ahol a különböző színészek (áldozat, agresszor, megmentő) mindig ugyanazt a darabot adják elő.

A PTSD állapot súlyosan károsítja a hétköznapi gondolkodást és döntést – akár egyénekről, akár népcsoportokról van szó –, és e szorongásos zavar fennállása esetén szinte lehetetlen gyászolni. Mikor egy egész társadalmi csoport megy keresztül egy súlyos traumán, még az egészséges felnőtt emberek jelentős részénél is bűntudat és szégyenérzés alakulhat ki, amiért nem voltak képesek megvédeni önmagukat és gyermekeiket attól, ami történt. Ahhoz, hogy ezt a közös csapást fel lehessen dolgozni, az egyéneknek *el kell szigetelniük* és kontrollálhatóvá kell tenniük traumatizált én-képüket – például úgy, hogy karitatív tevékenység formájában, segítő hivatásként, foglalkoznak a testi, anyagi és lelki károsodások orvoslásával. A karitatív tevékenység ebben az esetben úgy működik, mint a múltbeli megrázkódtatás külső „tározója” (container), amelynek befolyásolásával valójában az

egyén – legalábbis látszólag és pszichés szinten – uralja a kontrollálhatatlant.

A bonyolultabb gyászfolyamat szemléletes példája jelent meg a Volkan által tanulmányozott térségek egyikében. 1974-ben, a megosztott Cipruson, az egyik töröklakta faluban a közigazgatás szűkös anyagi helyzetben volt, és olyan ágyneműket volt kénytelen szétosztani, amelyeket egy korábban görög tulajdonban levő, elhagyatott gyárban készíttettek. Számos érintett török azonban, ahelyett, hogy elfogadta volna az adományt, egyszerűen elégette. Az analitikus magyarázat kézenfekvő: minden, a görögökkel kapcsolatba került tárgy felidézte a saját élőhely korábbi lakóit. Az ellenség veszteségei felett érzett, tudattalan gyász és az ellenséggel szembeni indulatok elutasítást generáltak. Ahelyett, hogy az érintettek tudatosan elismerték volna a másik nép szenvedését (amely végső soron nyilvánvaló az *intim holmik*, ágyneműk hátrahagyásából), szinte mágikus rítusként szabadultak meg ezektől a daraboktól. Az ágyneműk maradványaiban találkozott a szenvedő görögök és a szenvedő törökök emberi oldala – és a győztes szerepéből ezt elismerni megengedhetetlennek tűnt.

Más ciprusi vidékeken is történtek hasonló események. A győztes török hadsereg a korábban göröglakta vidékeken, a társadalmi változást követő mintegy 6 hónapon át vonakodott elégetni a korábbi lakosoktól maradt szeméthalmokat (ezek mindenféle használati tárgyat tartalmaztak: konyhai eszközöket, játékokat). A szemét jelenléte összekapcsolta saját sorsukat a görögökével, valóságként tanúsította azt az egyébként nehezen feldolgozható emléket, hogy elvették a görögök korábbi otthonait. Ezért volt nagyon nehéz a jogilag sajátnak mondott terület fizikai megtisztítása: a lélektani gyász miatt. A törökök paradox helyzetben voltak: túlságosan is gyűlöltek és túl nagy nyomorúságban éltek ahhoz, hogy megsirassák ellenségeik fájdalmát, ugyanakkor kézzelfogható jelei voltak annak, hogy *az ellenség is emberből van*, ami további ambivalens érzéseket generált.

Egy harmadik példa Mosestől, Volkan egyik munkatársától származik, aki egyik megfigyelésében azt tapasztalta, a Sínai-félszigetről távozó zsidó telepesek tömegesen írtak üzeneteket a földjükre bevonuló egyiptomiaknak, átadva lelki fájdalmukat, lakóhelyük iránti kötődésüket. Az ellenség egyszerre volt a kötődés tárgya, a jövő védelmezője és építője, és egyszerre agresszor, aki fájdalmat okoz, mivel birtokba veszi a saját otthont.

A gyászmunka szempontjából jelentőséget kaphatnak az egyes **építmények** is. Az **emlékművek** például rituális kapcsolatba kerülnek egy-egy népcsoport ellenségfelfogásával. Ezek a nagy, rideg, elpusztíthatatlanul szilárd fém- vagy kőépítmények magukban hordozzák egy-egy társadalmi korszak minden fájdalmát, bánatát. Az elesett katonáknak való tiszteletadás nemcsak az elhunytakkal való – örök érvényű vagy legalábbis időtlen időkig tartó – kapcsolatot biztosíthatja, hanem egy-egy népcsoport feldolgozatlan, megoldatlan érzelmeit is magában hordozza, szimbolizálja. Az emlékművek segítenek végigvinni, lezárni a gyászfolyamatot; ebben az értelemben olyan ***tárolóládáknak*** tekinthetők, melyeknek egykor látványosan elhajították a kulcsát. Ahogyan telnek-múlnak az évek, fokozatosan veszítenek eredeti funkciójukból, némelyik turisztikai látványossággá vagy esztétikai szempontból értékes műalkotássá válik, esetlegesen átminősülnek egyszerű találkozóhellyé. Az emlékezés rítusai megfakulnak, a fájdalom és a harag maradványai szétoszlanak, az idő gyógyító ereje pedig változást hoz. Fontos kiegészítés, hogy nemcsak építmények, de akár személyek is lehetnek olyan „tárolók", élő emlékek, akik alakjában megelevenedik egy-egy időszak súlyos lelki terhe. E csoportba tartoznak a holokausztot túlélők, a vietnami veteránok, egy-egy ellentmondásokkal teli háborús időszak traumatizált és a médiában is nyilatkozó megtapasztalói.

Habár az emberek egyrészről azért emelnek emlékműveket, mert igénylik a háborús szenvedések kifejezését és a gyász lezárását, egy-egy népcsoport tudatos szinten ritkán van tekintettel egy másik nép szenvedésére. (Példaként említhető a vajdasági magyarság és szerbség viszonyából az 1944-es szerb vérengzések tagadása, szemben a pár évvel korábban magyar fasiszták által elkövetett mészárlásnak a szerb médiában való hangsúlyos megjelenítésével.) Az áldozatcsoport ugyanakkor természetesen és mindenkor igényli, hogy veszteségeit elismerjék; pszichológiai logikával élve, sokkal *egészségesebb* is számára, ha megkaphatja. Az egyéni terápiákból származó analógiaként ide kívánkozik, hogy a gyermekként áldozatszerepben való létezés felnőttkorban akár oly módon is befolyásolhatja az egyént, hogy életében mindenütt agresszorokat érzékelhet, sőt tudattalan hatások követ-

keztében akár ki is provokálhatja belőlük agresszivitásukat. Ha a szenvedés nem nyer elfogadást és enyhülést, a hosszú ideig tartó traumatizáltság miatt egy-egy népcsoportban paranoid jelenségek alakulhatnak ki, sőt egy üldözött nép képviselői akár tömegesen el is várhatják, hogy hányattatott sorsukra való tekintettel, a világ minden irányából „főhajtást", kegyeletet kapjanak.

A feldolgozatlan gyásznak nemcsak egy adott társadalmi időszakban, de akár több generációt átívelően is lehet hatása – erre utal a ***választott trauma*** és a ***transzgenerációs átvitel*** jelensége. Az előbbi jelenségről korábban már szóltunk, transzgenerációs átvitelnek pedig azt nevezzük, amikor egy idősebb személy (vagy csoport) tudattalanul *beépíti* traumatizált énjét egy fejlődő gyermek (vagy nemzedék) személyiségébe. A holokausztot túlélők utódainál például a családot érintő trauma a harmadik generációban is fokozott pszichés érzékenységet idéz elő a diszkrimináció különböző jelenségeire vonatkozóan (az élet értelmetlensége, az agressziót előidéző társadalmi hatások[3]). Magyarázatként Volkan **a gyászfolyamatok lezáratlanságára** utal.

Nem egyszerű kérdés, hogy a *választott traumára* való emlékezés valójában hogyan is adódik tovább. (A megaláztatásokról egy-egy érintett személy családon-csoporton belül nem feltétlenül számol be!) Volkan álláspontja szerint komplex pszichológiai folyamatok összhatásáról van szó, az eseményeket közvetlenül megélő szülő a gyermekek korai életéveiben tudattalanul (tudtán kívül) átadja, *megmintázza*, pszichésen *átörökíti* saját sérült én-részét, amely ily módon gyermekében él tovább. A sajátos én-struktúrát a szülő, tudattalan szinten akár *küldetéssel* is felruházhatja; a gyermek kapcsolódó életfeladatot, delegációt *kaphat*: rejtetten megtorlásra, igazságszolgáltatásra, a tehetetlenség meghaladására, az agresszió megnemesítésére vágyhat. Jelen tudomásunk szerint – annak ellenére, hogy vannak ezzel ellentétes feltételezések és tapasztalatok[4] – nem maguk a traumatikus

[3] Saját kutatási megfigyelések. Karsai, Sárosi, Mirnics Zs. irányítása alatt, 2007.

[4] A Bert Hellinger-féle családfelállítási irányzat szerint nem zárható ki konkrét szülői emléknyomok a gyermekek általi (vagy akár ismeretlen személyek általi) újraélése (Nelles, 2006).

emlékek adódnak tovább, hanem a sérült generáció belső tárgyképei alakulnak azonos (torz) módon az egymást követő leszármazottak sorában.

A továbbörökítés kérdéskörét válasz nélkül hagyva, érdekességként érdemes megemlíteni, hogy Volkan gondolatmenetét továbbfűzi egy szerb, jungiánus tanokat valló pszichiáter. Jovan Striković (idézi Čolović, 1997) úgy véli, a Jung szerinti archetipikus emléknyomok (azaz a korábbi generációk univerzális tapasztalatai) nemcsak pszichológiai értelemben és kulturálisan, hanem a maguk fizikai valóságában is továbbadódnak, örökítődnek, ezáltal – például társadalmi krízishelyzetekben is – aktiválhatók. Szerinte ez lehet az egyik magyarázatlehetőség a kollektív „gyásznyomok" fennmaradására egy-egy nép „lelkében". Állítását azonban sem a genetikai, sem semmilyen más kutatások nem támasztják alá. Sőt tekintetbe véve agyunk működését, egyenesen tagadják. E tanulmányban nem kívánunk erre hivatkozva spekulatív megállapításokat tenni; mindazonáltal a társadalmi krízisben bekövetkező gondolkodási torzulások és azok „ragályosságából" és ismeretlenségéből adódó veszélyek sora arra utal, hogy a jelenség magyarázatot kíván, és prevenciós lehetőséget tehet szükségessé.

A társadalomnak, a vezetők pszichológiai szaktudásának hiányában nem mindig vannak meg az eszközei a gyászfolyamatok elősegítéséhez. Erre utalnak a II. világháború után hazatért zsidók fogadtatása kapcsán megfigyelt paradox pszichés jelenségek.

A holokauszt sok, Izraelben élő zsidóból szégyenérzetet váltott ki, nem tudtak mit kezdeni azzal a gondolattal, hogy túlélőkkel találkozhatnak. Az Izraelbe család nélkül visszatérők nagy részét rögtön elmegyógyintézetbe vitték, és depresszióként kezelték, hivatalos aktáikban sokszor még csak említést sem téve a trauma jellegéről. Rafael Moses és Yechezkel Cohel izraeli pszichoanalitikusok szerint az izraeliek – még az orvosok is – döbbenten álltak a korábban ismeretlen borzalmak élő bizonyítékai előtt, rejtetten azt kívánva, hogy „*ezek a szörnyű események ne történhessenek meg, ne érhessenek el hozzájuk, sose lehessenek tanúi annak, ami történt*". A holokauszt túlélői pedig ilyen környezetben – érthető módon – tapasztalataikról nem tudtak nyíltan beszélni, ami még inkább növelte a pszichikai távolságot. Egy ideig saját csoportjuk a „szappan" gúnynevet használta rájuk, amellyel először gyenge embe-

reknek ábrázolták őket, arra utalva, hogy könnyű őket „elmosni". Csak évekkel később vált köztudottá a gúnynév egy rejtett jelentése: a nácik valóban szappant készítettek az áldozatok holttestéből. A gyász e fajta patológiás tagadása rövid életű és természetesen hatástalan volt.

Az említett lélektani jelenségek világosan szemléltetik, hogy a gyász – akár a saját csoportban megélt, akár az ellenség szenvedései felett érzett gyász – nagy hatással van a társadalmak működésére mind rövid távon, mind pedig történelmi távlatokban. Azonos jelenségek ugyanakkor arra is utalnak, hogy a tolerancia, a megbocsátás, a lelki sérülések gyógyulása nemcsak adott csoport számára, de az emberi természet szempontjából általában is mennyire jelentős lehet; hiánya ezzel szemben patogén, lelki sebeket és kóros jelenségeket működtet, s akár több generáción keresztül, társadalmi méretekben is problémák forrása. Saját csoportunk folyamatosságának, egységének és megújulásának megélése, valamint az ellenségeink, elnyomóink iránt – emberi vonásaik miatt – érzett empátia egyaránt segíti a gyászfolyamat lezárását, a népcsoportok lelki gazdagodását.

A társadalmat alakító vezetők személyisége

Jelen tanulmány azon fő célja, hogy betekintést nyújtson a nagycsoportokban működő pszichés jelenségek dinamikájába, nem lehet teljes anélkül, hogy a vezetői személyiségjegyek keletkezéséről, működéséről és a nagycsoportokra való hatásáról részletesen ne essen szó – gondolva elsősorban a politikusok legfontosabb jellembeli tulajdonságaira. Volkan is kiemelten foglalkozik a kérdéssel a vezetés felfogásától, analitikus értelmezésétől a konkrét politikai példák felé haladva.

A vezető **tekintélyfigura**, és mint ilyen, **a félelem tárgya**, de egyúttal **tanító** és **modell** is. A hétköznapi életben, a családokban ez a szerep általában az apának jut, akinek fontos feladata a szabályok, normák elfogadtatása, betartatása. A terápiás és osztálytermi megfigyeléseken alapuló klasszikus pszichoanalitikus felfogás szerint a vezető személyében olyan emberről van szó, akihez a diákok különböző érzelmi kvalitásaikkal kapcsolódni tudnak,

akit idealizálnak, és aki ellen sokszor nagy erőbevetéssel harcolnak. A tanító-vezetők, részben a hitelesen átadott tananyag által, részben saját viselkedésük nyílt és nem mindig tudatos megmutatásával szimbolikus reprezentációkat, mentális műveleteket vagy jártasságokat adnak át, és eligazíthatnak a mindennapi élet változatos helyzeteiben. Az órai munka jó esetben hat a diák érzelmi állapotára, és ez az iskolai tanulás egyik kulcsmechanizmusa is. A tanárral való azonosulás hasonlatos a korai gyermekkor egyes fejlődési folyamataihoz, így a szeparáció-individuációhoz: ha a diák a tanultak alapján már képessé válik rá, hogy környezetét kontrollálja, tanítójának munkája akár feleslegessé is válhat. A tanár–diák viszony érzelmi szála lehet erősebb is, és gyengébb is, például megterhelődhet a kritika által, vagy más okokból. Általánosan igaz, hogy a jó tanár vagy tanító jó esetben nemcsak átadja a tudást, hanem gondoskodik és nevel is, képessé tesz rá, hogy diákja be tudja építeni a gondolkodásmódját, viselkedését és szeretetét az iránt a téma vagy jártasság iránt, melyet tanít.

A **nagycsoport-vezető** is úgy működik, mint modell, szülőfigura és tanár. A vele való „kapcsolat" azonban **távoli**, és általában **szélsőségesebb elvárások** jellemzik, mint az egyszerű osztálytermi helyzetet. Inkább ideális, mint reális, a média által is alakítható képet tart fenn magáról, melyet a kisember részéről tévhitek, valamint fantáziák színeznek. A politikai vezetőtől való tanulás folyamatát és fennmaradását sok körülmény alakítja: a politikába vetett bizalom, a nagycsoport orientációja és összetartása, a társadalmi szintű szorongásfaktorok, a társadalom progresszív vagy regresszív jellege. A vezetőtől való tanulás folyamata személyes helyzetben mindig lassú, a tanulónak megvan az esélye a kritikusságra, a rivalizálásra, a más véleményre. A politikai befolyásolás viszont túlságosan is **gyors, logikával nehezen követhető**, és a tanuló meg van fosztva attól, hogy elmélyülhessen az őt érintő információkban. A politikai vezetőhöz képest nincs függetlenedés, mivel nincs valódi kötődés sem, a befolyásolás viszont szinte érzékelhetetlenül következik be. Különösen igaz ez társadalmi válsághelyzetekre, amikor – főként diktátorok irányítása alatt – az egyéni identitás helyett a nagycsoportos identitás kerül

középpontba, melyet már eleve befolyásolt a vezető tanítása és a propaganda. Ilyenkor gyakori jelenség, hogy a nagycsoport tagjai erős érzelmekkel és indulatokkal, letisztult viszonyulás nélkül rajzanak a vezérük körül.

Volkan fontosnak tartja a vezetői viselkedés két munkamódjának, a racionális, „békebeli" cselekvésnek és a kritikus szituációkban megmutatkozó viselkedésmintáknak elkülönítését. A legtöbb esetben ugyanis maguk a vezetők – akik munkájukból adódóan kénytelenek nagy információhalmazokat rövid idő alatt feldolgozni – racionálisan viselkednek, és precízen, nagyobb pszichológiai hatásoktól mentesen, nyugodt lelkiállapotban hoznak (általában bizonyos mértékig bejósolható) döntéseket. Feszült politikai helyzetekben és körülmények között azonban a vezető viselkedését kezdi erősen meghatározni a saját története, szocializációs háttere, valamint az a dinamikai sajátosság, hogy csoportjának, *sátrának* ő a *tartóoszlopa*. Tudatosan vagy tudattalanul erősen foglalkoztatni kezdi a nagycsoport-identitás fenntartása, megőrzése, s különböző mértékben felelősséget vállal mások befolyásolásáért. Kritikus helyzetekben vagy felerősítheti, vagy mérsékelheti a csoportszintű regressziót, emellett szándékai szerint mozgósíthatja a csoport meglévő szokásait és újakat kezdeményezhet, melyek egyaránt lehetnek konstruktívak és destruktívak. Milošević például „átértékeltette" a rigómezei csata vereségét, s elfogadtatta, hogy a rigómezei csata mintegy „befejezetlen", s nagy tömegekben erősítette a veszélyérzetet s vele együtt a nacionalista összefogást annak érdekében, hogy megteremtse Nagy-Szerbiát.

Nehéz politikai helyzetekben **a vezetők makropolitikai döntései** (és főleg ismétlődő hibázásaik) rendkívül **informatívan árulkodnak a személyiségükről**. Tükrözik konfliktusaikat, vágyaikat, gátlásaikat, fantáziáikat, érzelmeiket, miközben egy-egy nagy népcsoport jövőjét is formálhatják. (Ezt nevezi Robert Tucker *meghatározó apróságnak.*) A tudattalan motivációknak és a nem letisztult személyes tapasztalatoknak a politikai döntésekben játszott szerepe jól ismert már a szociálpszichológia kezdeteitől: az analitikusan orientált politikai tanácsadók gyakran használják is azon finom művű megfigyeléseiket, melyek ilyen információkra,

netán gyengeségekre engednek következtetni. Itt nem érvényesül az a pszichológiai alapszabály sem, hogy az emberek megismeréséhez feltétlenül szoros, mély kapcsolatra (pl. terápiás kapcsolatra) van szükség. A képzett szakember sikerességének nem feltétele, hogy adott politikust személyesen ismerje; tetteinek ismeretében szinte bárkiről megalkotható a *pszichobiográfia*, a pszichológiai mozaikkép.

Egyes vezetők viselkedése jobban bejósolható, másoké kevésbé, mivel az utóbbiak rugalmasabbak. Mindazonáltal, több jellegzetes politikusi működésmód körvonalazódik, melyek – kisebb-nagyobb hibahatárral – típusokat alkotnak. A következő példákban és elemzésekben, Volkan nyomán, elsősorban az egészséges (vagy legalábbis súlyos lelki betegség nélküli) típusokat ismertetjük. Tudvalevő ugyanis, hogy a lelkileg dezorientált emberek tartósan képtelenek egy-egy ország irányítására, sőt akár egy politikai kampány vezetésére is. A súlyosan **patológiás személyiségjegyek**re egyébként általában igaz, hogy azok nem a politikusok hatalomra kerülése idején, hanem inkább már **hatalomra kerülésük után, kritikus helyzetekben** ütköznek ki – természetesen az előzményektől nem függetlenül. Társadalmi szintű regresszióban azok a személyek, akik *a patológia csíráját* hordozzák, további egyéni regresszióba kerülhetnek, akár oly módon is, hogy elvesztik az optimális realitáskontrollt.

Egyik jellegzetes politikus típus szerint a **rögeszmés** (***obszesszív***) típus. Az ilyen személy figyelmét állandó jelleggel lekötik feladatainak apró részletei, szigorú kontrollt gyakorol az érzelmei felett, gyakran intellektualizál, sok esetben fontoskodó, és merev gesztusokat használ. Bár hosszú időn keresztül el tudja magát foglalni a tárgyi dolgokkal, általános egyensúlyi állapotát jelentősen megingathatják alkalomszerűen keletkező érzelmei.

Az obszesszív emberek, mivel morális értelemben következetesek és elhivatottak, nagy energiákkal küzdhetnek céljaik eléréséért, és könnyen vezetővé válhatnak. Magatartásuk e funkcióban gyakran végletes, hajlamosak *élő gépekként* működni. Stresszben precizitásuk fokozódik, az egyedüli „helyes megol-

dásra” törekednek, túlértékelik a bürokráciát, és elnyomhatják a kreativitást. Miután az alternatívákon intenzíven gondolkodnak, a konkrét döntések pillanatában már kész sémákkal dolgoznak, hajlamosak hirtelenséggel fellépni, ezzel elidegenítve kollégáikat és választóikat. Döntéseik technikai jellegűnek, racionálisnak vagy intellektuálisnak tűnnek, mégis – rejtetten – érzelmi momentumokat és kétségeket hordozhatnak. A bürokratikus, józan ítélőképesség látszata ellenére az obszesszív vezetők állandó harcot vívnak önmagukkal, hogy kontrollt nyerjenek agresszív (gyakran *szadisztikus*) impulzusaik felett. Szélsőséges esetben intenzív szükségletükké válhat, hogy másokat kontrolláljanak, és ennek hiányában lelki egyensúlyukat vesztik.

A **narcisztikus** személyiségről, annak patológiás lehetőségei miatt, bővebben szólunk. Volkan szintén megkülönböztet **nemdestruktív** és **destruktív** narcizmust. A narcisztikus egyénre igaz, hogy túlzott mértékben és szemmel láthatóan szereti önmagát, ezen belül esetenként akár a mindenhatóság érzését élheti át, vagy erre vágyhat. Titkoltan, a lelke mélyén azonban egy olyan alábecsült, „éhes” én lakozik, amely vágyik mások elfogadására, szeretetére.

A narcizmus dinamikáját egy metaforával írhatjuk le. Képzeljük el, amint éppen frissen sütött almás pitét szolgálnak fel nekünk: a pitét elhelyezzük az ebédlőasztalon, azonban eközben felborul egy sós salátaöntet, s átitatja a mi piténk egy kis részét. Természetes reakció részünkről, hogy a sütemény nagyobb részét, amely még ehető, meg akarjuk menteni, a rossz darabot levágjuk, és a tányér szélére toljuk – a teoretikusok pedig azt feltételezik, hogy a narcisztikus személy éppen így tesz énje általa *romlottnak tartott* részével. Mivel túlságosan nehéz lenne azt egységben látni a többi személyiségelemmel, tesz róla, hogy a két tartomány ne érintkezzen, és elég nagy legyen köztük a szakadék. A túlzott narcizmus azoknál az embereknél fejlődik ki védekező mechanizmusként, akik gyermekkorukban ismétlődő frusztrációt, megaláztatást és elnyomást éltek át. Mindazonáltal a narcizmus mértéke egyénenként változhat.

A viselkedés szintjén narcisztikus személyeknél a külső szemlélő gyakran figyelhet meg **önellentmondásos viselkedést, gondolatokat és cselekvéseket.** Ezek az emberek saját magukat csodálatra méltónak tartják szépség, ész, hatalom és más kiemelkedő teljesítmények tekintetében – identitásuknak csak a jó részét fogadják el. Úgy érzik, egyedülálló, csodálatos eseményekben volt részük. (Mindezt alátámasztja, hogy gyakran használják az „én" névmást.) Nem szeretnek átlagosak lenni, és mindent meg is tesznek, hogy ezt elkerüljék. Mindenkor védik önmaguk becsült, szeretett részét; ugyanakkor jól ismerik, és kiválóan el tudják rejteni azt a másik részt, amely szeretetéhes, *elrontott*, gondoskodásra, támogatásra szorulna. A narcisztikus személyek elsősorban **önmagukkal foglalkoznak: Nehezen ismerik fel más emberek gondolatait és érzéseit,** és nagy nehézségekkel küzdenek, ha olyan érzelmeket kell kimutatniuk, mint lelkiismeret-furdalás, bűntudat, illetve szomorúság. Lelki királyságukban a többieket távolról figyelhetik, és aki nem hajlandó csodálni őket, az jelentéktelenné válik a számukra. Amikor szembetalálják magukat annak lehetőségével, hogy esetleg valaki fölébük kerekedhet, és veszélyeztetheti a vezetői pozíciójukat, **irigység**, esetlegesen agresszió vesz rajtuk erőt.

A narcisztikus személyek – és politikusok – énvédelmét egy további jellegzetes munkamód is szolgálja, amelyet ismét csak metaforával lehet kifejezni. Ha a már említett pite *elrontott* részét át lehet tenni valaki más tányérjába – azaz, ha a narcisztikus egyén ki tudja alakítani annak az illúzióját, hogy az énjének nem kívánt része nem hozzá, hanem valaki máshoz tartozik – akkor, legalábbis egy ideig, jobban érzi magát. Ez a nagy pszichés energiát igénylő, és ezzel együtt, pszichés értelemben sokszor destruktív folyamat – amelyet **externalizációként**, illetve **projekcióként** ismerünk – különösen fontos szerepet játszik néhány narcisztikus személyiségszerkezetű politikai vezető viselkedésében és közéleti tevékenységében.

A pszichoanalitikusok a narcisztikus személyek csoportján belül egy speciális alcsoportot is számon tartanak, amelyet

rosszindulatú narcisztikusnak neveznek. E csoport paranoid elvárásokkal és gyakran – bizonyos mértékig – pszichopátiás (antiszociális) vonásokkal is jellemezhető. Az e csoportba tartozók sajátos jellegzetessége – ismét metaforát használva –, hogy a pite ép részét nemcsak elválasztják a kisebb, elrontott résztől, és nemcsak mások tányérjára helyezik, hanem a nem kívánt rész teljes elpusztítására vágynak (másokban), így védve meg saját magukat a szorongás, a depresszió és legfőképp a megaláztatás érzésétől. Más egyéneket vagy csoportokat hasonló jellemzőkkel ruháznak fel, mint a saját alábecsült énrészüket. Csak a másokban – ellenségekben – meglátott negatívumok könyörtelen megsemmisítésével képesek megőrizni lelki egyensúlyukat; ez veszi rá őket, hogy kezdeményezzék egy másik csoport tagjainak elpusztítását. Agresszív győzelmeiken keresztül ideiglenes kielégüléshez juthatnak, a rombolás vágya azonban újra és újra felerősödhet bennük.

A destruktív narcisztikus vezetők, annak érdekében, hogy erősítsék saját felsőbbrendűségüket, legalábbis néhány követőjüket leértékelik, és eközben *rajongótábort* alakítanak. *Holdudvarukat* arra használják, hogy általa erősítsék saját nagyságukat. Feltétlen engedelmességet, saját mintájuk követését várhatják el másoktól is, mert tévedhetetlenségüket, különlegességüket szeretnék érezni.

E ponton szükséges hangsúlyozni, hogy a narcisztikus vezetők nemcsak destruktívak, hanem ***jóvátevők*** is lehetnek. A narcizmus önmagában *se nem jó, se nem rossz,* a fő kérdés az, hogy mit kezd vele a vezető. A nem-destruktív (vagy: egyenesen konstruktív) narcisztikus vezetők például azáltal, hogy változtatni szeretnének traumatikus tapasztalataikon, a közösség (valamint saját maguk) javára tevékenykedhetnek a társadalomban. A példával élve, ők megpróbálhatják a salátaöntetet még a kis részről is eltüntetni, a szóban forgó pitét megédesíteni, vagy más módon ehetővé tenni.

A destruktív narcisztikus vezetésre példaként említhető Hitler politikája, akinek ideológiája, propagandája két közösségre választotta szét

a társadalmat: a nácik csoportját grandiózusnak, felsőbbrendűnek és erőteljesnek vélte; a zsidók, cigányok, homoszexuálisok és mások csoportját félig állatinak tartotta, megfosztotta őket emberi méltóságuktól. Rosszindulatú narcizmusra enged következtetni már önmagában az is, hogy más népcsoportok megsemmisítése volt a célja – ami többek közt óvatosságra int bármely társadalmi szinten polarizáló, vagy támadást kezdeményező vezető lelki egészségével kapcsolatban.

További információkat árulnak el a narcizmus társadalmi szintű hatásairól a Hitler munkatársainak tevékenységét érintő történelmi leírások.

Goebbels például a fasiszta Németország hadigépezetében felelőssé vált Hitler társadalmi kommunikációjának kidolgozásáért, ő tette kötelezővé a *Führer* cím használatát, és ő vezette be a *Heil Hitler* üdvözlést, amely egyes korabeli szerzők tapasztalata szerint *inkább ördögűzésnek vagy varázsszónak hatott, s nem köszöntésnek*. Az *üvegbura* megteremtésével Goebbels célja az volt, hogy az 1919 utáni, Versailles-i Szerződést elszenvedő, megszégyenült, anyagilag hátrányos helyzetbe került németek Hitlerre félistenként tudjanak tekinteni. Az illúzió elég élethűre sikeredett, hiszen még maga Hitler is úgy tekintett önmagára, mint egy jótevő csodalényre, a gyerekek és állatok barátjára, mint természetszerető és makulátlanul tiszta emberre. Ezt a meggyőződést támogatta az a tény is, hogy Hitler bizonyos értelemben valóban karizmatikus vezető volt, követői feltétel nélkül hittek benne, és szuggesztív erejét szinte istenítették. Goebbels írta róla: *tele van szellemességgel, iróniával, humorral, gúnnyal, megfontoltsággal és ragyogó szenvedélylyel. Ennek az embernek mindene megvan, hogy Király lehessen. A rátermett emberek barátja. Az eljövendő diktátor.* Hess visszaemlékezései alapján: *Büszkén látjuk, hogy egy embert nem érnek kritikák, s az nem más, mint a Führer. Ez azért van, mert mindenki érzi és tudja: neki mindig igaza van és igaza is lesz. A nemzetiszocializmusba mindannyian feltétlen hűséggel vetettük bele magunkat, megadva magunkat a Führernek. Hisszük, hogy a Führer egy magasabb rendű sugallatnak engedelmeskedik, amikor a német történelmet alakítja. S ezt a hitet nem érheti kritika.*

Az üvegbura *építésze*, Goebbels gondoskodott róla, hogy Hitler „szennyeződés nélkül” fenn tudja tartani „grandiózus” énjét, és az ne kerüljön kapcsolatba a náci kegyetlenségekkel a társadalmi

kommunikációban. E céllal számos eszközt használt: a napvilágra került atrocitásokkal kapcsolatban például szállóigévé tette: *bárcsak a Führer megtudná*; megtiltotta a Führerről való viccelést, elzáratta Hitler művészkorából származó, gyenge rajzait és akvarelljeit; sőt még azokat a Mein Kampf-idézeteket is betiltotta, amelyet a propagandaminisztérium nem hagyott jóvá.

Az illúzió természetesen csak ideiglenes volt. A történészek már a II. világháború utáni időtől kezdve egyértelműnek tekintették, hogy Hitler az agresszív győzelmek által kielégüléshez jutott. Jól illusztrálja ezt egy kommunista aktivistának a nácik általi brutális meggyilkolására adott reakciója, melyet távirat formájában küldött a bebörtönzött elkövetőknek: *Határtalan hűséggel kötődöm hozzátok. Innentől kezdve a szabadulásotok becsületkérdés.* A könyvek elégetése és a *degenerált* művészetek betiltása további példák arra, hogyan taposta el Hitler és holdudvara a német és más nyugati kultúra fontos értékeit, és hogyan tette hadseregében normává az agresszivitás óriási mértékét.

Hitlerhez hasonlóan Sztálin is *üvegburát* alkotott. Az ő paranoid viszonyulása még Hitlerénél is sokkal nyilvánvalóbb volt. Volkan személyesen is találkozott Sztálin tolmácsaival, Zoja Zarubinával és Valentyin Berezskovval. E szakemberektől származó információk arra engednek következtetni, hogy az orosz parlament erős falai védőburokként fogták körbe a Vezért. A Kreml kapuin történő átjárást szigorúan korlátozták. A Politikai Bizottság minden tagja és titkára a Kreml nagyon szerény szálláshelyén élt, kivéve Beriját, az NKVD, azaz a Nemzetbiztonsági Hivatal vezetőjét. Berezskov leírása szerint Sztálin délelőtt 11 óra körül kezdett munkához az irodájában, és este 19 óráig dolgozott. Ezt követően lakosztályában tartózkodott, majd visszatért irodájába, és körülbelül másnap reggel hatig tovább dolgozott. Munkatársai eközben állandó készültségben voltak, Berezskov például éjszakára sohasem vetette le ruháit, mivel bármikor hívást kaphatott. A miniszterek, a Politikai Bizottság tagjai egymástól érdeklődtek, hogy Sztálin nyugovóra tért-e már. Berezskov véleménye szerint azonban a miniszterek azon döntése, hogy a Kremlben maradjanak egészen addig, amíg csak Sztálin el nem alszik, nemcsak *személyes lelkesedésükkel és a lehető legjobb munkára való törekvésükkel, de ezzel együtt erős félelmükkel* is kapcsolatban állt. Analitikus értelmezésben nem saját jogon, hanem a diktátor mindenkori kiterjesztéseként maradtak munkahelyükön, és egyúttal védték is a vezető narcisztikus bástyáját.

Zarubina rendhagyó leírást ad egyébként a diktátorról, amely igen informatívan jellemzi a narcisztikus karakter felszíni jegyeit. Személyes beszámolójában visszaemlékezett arra, mennyire meglepődött, amikor először találkozott Sztálinnal. A napvilágra hozott híradásokkal és fotókkal ellentétben, a Vezér törékeny alkatú, alacsony, himlőhelyes és sápadt arcú – összességében csúnya – ember volt. Világos a következetés, hogy törekedett nem megmutatni másoknak a sebezhetőségét; a hegek egyszerű, hétköznapi emberré tették volna. Környezete – a valósággal ellentétben, a társadalmi kommunikáció hatására – jóképű, magas és nagydarab emberként ismerte, ragyás orrát és arcát elrejtették, a fotóit retusálták, őt pedig sminkelték. A vezért elvtársai a propagandagépezet hatására úgy ismerték, mint *az emberiség géniuszát, az emberek atyját, a kommunizmus zászlóvivőjét*. A Sztálinra ruházott összes cím funkciója a narcisztikus én-kép és a makulátlanul tiszta vezérkép védelme volt.

A kép azonban nem teljes a narcizmus pozitív oldalának említése nélkül. A ***rosszindulatú* narcisztikus** vezetők mellett létezik a narcisztikus (traumatizált) vezetőknek egy olyan csoportja is, amely társadalmi szinten komoly pozitív változásokat képes kifejteni, kezdeményezni; feltehetően erre saját nehéz sorsa motiválja. Ők az ún. ***jóvátevő narcisztikus*** vezetők, akiket – elszakadva az analitikus terminológiától – akár transzformatív vezetőknek is nevezhetünk.

Musztafa Kemal Atatürk, a 20. századi modern Törökország egyik megteremtője jelentős mértékben járult hozzá országának kulturális reformjához, illetve Európa felé való nyitásához. A karizmatikus Atatürk személyiségét Volkan is tanulmányozta, világosan érzékeltetve a traumatizáltság meghatározó hatását vezetői szerepének alakulására. Atatürk gyászoló családba született. Szüleinek három gyermeke fiatal életkorban halt meg, a családja pedig egy elszigetelt és sivár területen élt az Olümposz-hegység közelében, közel a görög–török határhoz. Az egyik halott fiúgyermek története sokszor elhangzott a családjában: őt egy tenger melletti sírba temették, azonban a magas ár kimosta a holttestét, és az állatok megcsonkították. Musztafa születésekor a család Selanik városba költözött, ahol rövid ideig elkerülték őket a nehézségek. Szülei „különlegesként” tekintettek rá, aki napfényt hozott a család nyomasztó sötétségébe. A kedvező időszak azonban nem tartott sokáig, mivel egyik fiatalabb testvére röviddel születése után meghalt, édesanyja pedig huszonhét éves korában megözvegyült, kevés nyugdíjból kellett

gondoskodnia három megmaradt gyermekéről. A gyászoló családban a fiatal Musztafának kevés anyai figyelem juthatott. Atatürk saját szavaival fejezte ki érzelmi éhségét: *Az ember nem döntheti el, hogy megszülessen vagy sem. Születése pillanatában a természetnek és számos más élőlénynek van kiszolgáltatva, nem tud gondoskodni magáról. Éhes, gondoskodásra és segítségre szorul, hogy képessé váljon a növekedésre és a fejlődésre.*

Musztafa korán rákényszerült, hogy függetlenedjen a családjától: *Gyermekkorom óta nem szívesen vagyok otthon az édesanyámmal, illetve a húgommal… és kevés barátom van. Mindig is az egyedüllétet és a függetlenséget szerettem, mindig is ekképp éltem... Mert ha valaki tanácsot kap, vagy megfogadja és engedelmeskedik neki – vagy egyáltalán nem veszi figyelembe. Egyiket sem tudom igazán elfogadni. Nem lenne-e a múltba való visszalépés, ha figyelembe venném édesanyám tanácsát? Hiszen ő egy másik kor gyermeke, két évtizeddel idősebb nálam! Ha pedig ellenkeznék vele, összetörném édesanyám szívét, annak ellenére, hogy erkölcsösségében és fenséges asszonyi mivoltában a legszilárdabban hiszek.*

Atatürk magát mások felett állónak látta – és követői is így tekintettek rá. Azonban ő nem keresett elképzelt ellenségeket vagy alcsoportokat, hogy lebecsülje vagy megsemmisítse őket annak érdekében, hogy hozzájuk viszonyítva felsőbbrendű maradjon. Narcizmusa egészen más módon fejezte ki magát: *Számos tanulóév, civilizációs és társadalmi folyamatok elsajátítása után, miért alacsonyodjak le az átlagember szintjére? Őket fogom a saját szintemre emelni. Hadd ne én hasonlítsak rájuk; nekik kell hozzám hasonlóvá válni!*

Jóvátevő vezetőként Atatürköt erősen foglalkoztatta személyes környezetének megváltoztatása. A gyermekkori gyászt átformálva mindent megtett, hogy örömben-vidámságban töltse napjait. Örökbefogadott lányainak gyakran mondogatta, hogy mosolyogjanak: az elnöki palotában nem volt helye a bánat vagy a depresszió kimutatásának. Az *Életbe* és a *boldogságba* való nyilvánvaló belefeledkezése ellenére (vagy talán valamiképp annak eredményeként) sajnálatosan az ő családjában is történtek tragédiák: egy öngyilkosság is. Talán jobb atyja volt a nemzetnek, mint közvetlen családjának, társadalmi szinten ugyanis jelentős sikert aratott a *boldog* Törökország képének kommunikálásával. Számos derűs történet maradt például fenn arról, hogyan kísérelte meg a poros kisvárost, Ankarát – az új Törökország fővárosát – nyugati stílusban felújítani.

Atatürk megélése a *bánkódó Törökországról* világosan összekapcsolható a gyermekkorban megélt gyász okozta traumatizáltsággal, az édesanya bánatának mély átélésével. Gyermekként Atatürk nem tudta

megváltoztatni környezetének fájdalmát, kiszolgáltatottságát – vezérként azonban százezrek életében hangsúlyozta a vidámság, a pozitív gondolkodás szerepét. Saját magát népe irányában *váltotta meg*. Napi rítusokat fejlesztett ki a legkorábbi emlékeire alapozva, hogy megbirkózzon személyisége *éhes* részével, és így az *omnipotens* résszel hatalmas, dicsőséges, „megmentő" műveletekre vált képessé. Személyiségében és társadalmi kommunikációjában egyúttal integrálni tudta az anyjától kapott vallásos neveltetést és a korán elhunyt apjától „örökölt" világi műveltségét. A gyermekkori kompromisszum később is alakította világfelfogását: elnöksége alatt, munkába indulás előtt, minden reggel kézcsókkal búcsúzott édesanyjától, kielégítette a származást, a Forrást képviselő anya vágyait, majd elindult Törökország megreformálásának, szekularizálódásának útját egyengetni. Esténként Atatürk újra meg újra visszatért a múlthoz, szimbolikusan meglátogatta gyermekkorát, barátaival közös vacsoráin jól ismert dalok éneklésével idézte fel és édesítette meg a keserű múltat. Barátai, munkatársai Atatürkkel együtt *hátráltak* a következő napi *fejlődés* érdekében: a klinikai pszichológia szerint **a regressziót követő progresszió** ezen mintája a kreativitás alapköve.

Atatürk a saját felsőbbrendűségébe vetett hitét használta fel, hogy egy új, modern, szekularizált Törökországot alkosson, és követői számára is magasra emelte a lécet, hogy jól tudjanak illeszkedni saját, szemmel láthatóan túlfűtött identitásához. Eközben talán sosem realizálta tudatosan az *éhes* énje, önszeretete, megmentési fantáziája és a szomorú anya – szomorú nemzet tartalmak közti kapcsolatot. Mindazonáltal alkotása a családi háttértől függetlennek és időtállónak bizonyult. A *kemalizmus* fél évszázaddal Atatürk halála után is kitartott, a modern török identitás meghatározójává vált.

Következtetések

Tanulmányomban a Volkan-elmélet legfontosabb gondolatait mutattam be aktualitása, újszerűsége, Szerbiára és a széthullott Jugoszláviára vonatkoztatható tanulságai kapcsán, hiszen az etnikai identitás társadalmi traumatizáltság esetén megfigyelhető kóros változása és mély érintődése minden délvidéki ember emlékezetében élő tapasztalat. S bár a téma lehetőségei a nemzetközi szakirodalomban is további feltárásra várnak, a Volkan-elmélet ismertetett részei egyértelművé teszik: **a lélektani tényezők szerepe a társadalmi konfliktusok alakulásában minden eddig feltételezett hatást felülmúlhat**. A társadalmi szintű regresszió, a társadalmi

rítusok és a csoportszintű *gyászmunka* elemzései szintén támpontokat kínálnak a témában elmélyülni vágyó kutatók számára.

Az elmélet alkalmazásának lehetőségei közvetlenül adottak: a szerző munkásságával tanúsítja, hogy **a nemzetközi konfliktusok enyhítésében, a mediációban fontos szerep juthat a pszichoterápiás szakképzettségű diplomatáknak**. Jelen szerző számára azonban Volkan elméletének legfontosabb hozadéka, hogy **a társadalmunkért való felelősségvállalás** jelentőségét közvetlenül és több síkon is a mi kezünkbe helyezi: a felelősségvállalást saját lelki egészségünkért, környezetünk és a felnövekvő generációk lelki életéért, veszteségeink meggyászolásáért, másokkal szembeni toleranciánkért, választott vezetőink mentális épségéért – annak tudatában is, hogy érdektelenségünk, nemtörődömségünk vagy tájékozatlanságunk e területek mindegyikén, saját magunkra és környezetünkre nézve is súlyos következményekkel járhat. Az elmélet felhívja figyelmünket **a pszichológiai kultúra és önismeret fejlesztésének** társadalmi szintű és társadalmi folyamatokat közvetlenül érintő szükségességére. Még ha kis közösséget érint is egy-egy karitatív, mások javát szolgáló vagy fejlesztő erőfeszítés, toleranciát fokozó megnyilvánulás, demokratikus döntéshozás vagy választás, az egyéni, érett, felelős gondolkodás valamennyi napi szintű példája fontos lehet a társadalom életképességének fokozása szempontjából. A politikát és a társadalmi folyamatokat – mint ezt Volkan állítja – ugyan a politikusok irányítják, de legalább annyira meghatározóak a kisemberek lelki jelenségeinek törvényszerűségei a társadalmi cselekvés változatos színterein – beleértve a ma még nem aktív, de a jövőben bekapcsolódó fiatalokat is.

Volkan ajánlása alapján **a társadalmi szintű regresszió kivédését** az **oktatásban**, az **egészségügyben**, a **személyiségfejlesztés**i törekvésekben, valamint a **politika** terén a **demokrácia** és az **egyéni önkifejezés** védelmével, és ezzel együtt a kompromisszumkészség és a konfliktusmegoldás fejlesztésével érhetjük el. Az új generációk számára elengedhetetlen a **családok támogatása,** a családi légkör és ezen belül az anya-gyermek kapcsolat „ősbizalmának” tisztelete is közös lelki egészségünk

szolgálatában. Mindezt kiegészítheti a **polgári intézmények** és a **jogrendszer** épségének, tisztaságának, integritásának megőrzése, illetve **az emberek fizikai és mentális egészségének hangsúlyos megjelenítése** a társadalom változatos területein – ide kapcsolva a környezeti körülmények emberre szabott ökopszichológiai alakítását is. A társadalom védelmét szolgálhatja a **művészetek** támogatása, illetve a **vallás** és az erkölcs különböző normáit hangsúlyozó (nem radikális) közösségek munkájának elősegítése is; hiszen kedvezően hatnak a mentális egészségre.

Hasonlóképpen, jelentőséggel bírhat a közösségek, egyesületek, baráti körök társadalmi szintű támogatása, amely vegyes etnikumú közösségekben az etnikai széttagolódás ellen hathat. Az előítéletek csökkentése mint általános társadalmi cél, magában foglalhatja egyúttal a nők egyenjogúságának mindenkori biztosítását (természetes jelleggel), valamint a **társadalmi szintű tolerancia** általános normaként való kezelését.

Az utóbbi években a társadalmi regresszió kivédését, az etnikai viszonyok a háborús évek utáni mélyponttól való lassú elmozdulását segítő tendenciák Vajdaságban is vannak. A Magyar Nemzeti Tanács egyik elemzésének (Korhecz, Gábrity Molnár és Deli, 2006) javaslatai szerint a kultúrák jobb együttélését Vajdaságban az 1990-es évektől bekövetkezett migrációs tendenciák és a menekülthullám miatt megváltozott etnikai összetételének fényében, elsősorban az etnikai csoportok közti hatékony gazdasági-kulturális együttműködés és kommunikáció, egymás kultúrájának megismerése és a másság tudatos kezelése segítheti elő, nem pedig a kulturális eltérések teljes tagadása (amelyet a vajdasági magyarok körében sokan a tolerancia egyik normájaként kezelnek). Az Európai Unió felé is irányuló gazdasági együttműködések egyúttal hosszú távon javíthatnak a lakosság életkörülményein, és feledtethetik a háborús időkből örökölt szociális-lelki nehézségeket. Azonos tanulmány szerint célszerű volna a mentálhigiénés szakemberek, pedagógusok, pszichológusok, valamint a médiában dolgozók e törekvésekbe való fokozottabb bevonódása. (Az említett ajánlások sorával jelen szerző maradéktalanul egyetért.)

Mindazt, ami az embernek jó, igaz vagy szép, a közösségért is tesszük.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Carter, E. A., McGoldrick, M. (1980): The family life cycle: A framework for family therapy. New York, Gardner.

Čolović I. (1997): Politika simbola – Ogledi o političkoj antropologiji, Radio B92, Beograd, 19–24, 147–149. o.

Karsai E. (2007): A diszkriminatív helyzetek pszichés reprezentációja a transzgenerációs traumaátvitel tükrében. Szakdolgozat, KRE Pszichológiai Intézet, Budapest.

Korhecz T., Gábrity Molnár I., Deli A. (2006): Vajdasági toleranciaprogram euroregionális és EU-adaptációja. In: Gábrityné Molnár I. (szerk.): Toleranciaépítők – Graditelji tolerancije – Constructors of tolerance, MT–Pannónia Alap, Szabadka.

Nelles, W. (2006): A gyógyító valóság. Budapest, Ursus Libris.

Sárosi V. (2007): A diszkriminációra való érzékenység empirikus vizsgálata a holocaust túlélők harmadgenerációs leszármazottainál. KRE Pszichológiai Intézet, Budapest.

Volkan V. (1988): The Need to Have Enemies and Allies. Northvale, Jason Aronson.

Volkan, V. (1997): Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. Boulder, CO: Westview Press.

Volkan, V. (2004): Blind Trust: Large Groups and Their Leaders in Times of Crisis and Terror, Charlottesville, VA: Pitchstone Pub.

A RÉGIÓ ÉS HUMÁNERŐFORRÁSA

Területi szerveződés és regionalizáció Szerbiában[1]

TAKÁCS ZOLTÁN

Bevezető gondolatok

Szerbia hosszú idők óta a politikai bizonytalanság, manipulatív jogalkotás színtere, amely a gazdasági fejlődés teljes mértékű mellőzését eredményezte. Az egységes nemzetállam megalkotásának minduntalan hajszolt utópiája megtalálta ugyan a támogató tömeget, mégis, szerencsétlenségére több tiltakozás (etnikai alapú bojkott, nemzetközi szervezetek szankciói) árnyékolta be a „sikerét". Szerbia az ezredfordulóra kénytelen volt belátni, hogy a történések forgatókönyvét nem csak és kizárólagosan ő írja, mivel ez egy „többszereplős" (és többfelvonásos) „darab". Szerbia nem egy nemzet állama. Multikulturális térség, ahol mintegy harminc nemzeti kisebbség van jelen, s Vajdaság jelentős akadály a centralizált államigazgatási, politikai törekvésekkel szemben. Civilizációs, kulturális, gazdasági és multietnikai öröksége folytán európai régió, és Szerbia Európára nyíló „kapuja", ezért a vajdasági autonómiatörekvések egy demokratikus és decentralizált jogállam keretében gazdasági, politikai, demokratikus és civilizációs kérdés is egyben.

Számos regionalizációs törekvés, decentralizációról szóló tervezet, etnikai alapú önszerveződés sikerét beárnyékolja az országban eluralkodó politikai, „többségében" radikális nézeteket valló, antidemokratikus, Európa-ellenes politikai felépítmény. A jónak, rossznak egyaránt megvannak a maga hősei – egyre

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

inkább igaz ez a több értelemben is szétszakadt országra. Ilyen körülmények között esetleges statisztikai régiók behatárolása is feszültségeket okozhat…

E tanulmány *módszertanilag kettős térösszefüggés*ben vizsgálja Vajdaságnak mint régiónak a létjogosultságát:

- Nemzetgazdasági szinten: a Szerb Köztársaság decentralizációs, illetve centralizációs törekvéseinek regionalizmusra gyakorolt hatását elemzi a tanulmány. A Szerb Köztársaság vitatott közigazgatási egységeinek – így Vajdaság státusának is –, az új alkotmányba foglalt szerepének rövid bemutatása egy további megvitatásra szoruló kérdés. A nemzetgazdaság szempontjából az európai integrációs folyamatok jelentősége általában felértékelődik; az EU regionális politikáját *belülről* szemlélve, Szerbiában létezik *proeurópai*, ill. a *kontra* Balkán-megnyilvánulás számos árnyalata; ennek néhány forgatókönyvét mutatom be.
- Vajdaság szerepe mint régió, közigazgatási egység, földrajzi tájegység kerül mérlegre: mint önálló régió, kialakult regionális identitással, megfosztott hatáskörökkel. Van-e esélye egy kompetenciákban megcsonkított térségnek „a" régió szerepét elnyerni?! Netán visszahozni? *„Létrehozni, vagy felismerni a régiót?" (Tóth, J. 2003)*

A szerb nyilvánosságban – érezve a probléma időszerűségét – egyre több regionalizmussal kapcsolatos tervezet, akcióprogram, publikáció lát napvilágot. A témát azonban egyetlen esetben sem lehet a politikától függetleníteni. Kérdéses, sőt egyre valószínűtlenebb a tényleges konszenzus megteremtése. Ezen munkákból merít a tanulmány is. Amikor a „tér" taglalása (néha csak hipotetikus megközelítésben) kerül szóba, feszültségek kerekednek felül a szerb társadalmon, a politikai elit képviselőin. Szerbiában szigorú közigazgatási kategóriaként kell a tér fogalmát értelmezni, amely behatárolásának alapját, hatáskörét egyértelműen a köztársaság alkotmánya határozza meg. Külön fejezetben lesz szó az aktuális körülmények között fennálló, új alkotmány által *értelmezett* Vajdaságról mint közigazgatási egységről. E témában

a vélemények megoszlanak. Előrevetítve: nem is olyan egyértelmű az a szerep, amelyet Vajdaság mint régió Vajdaság Autonóm Tartomány jogutódjaként tölthetne be. A közigazgatási reformok (külön figyelmet szentelve a magyarságot érintő kérdéseknek) rövid bemutatása precízen körvonalazza *a mindenki Vajdaságának a* centralizált Szerbiába olvadó, elhalványuló politikai és hatásköri határait. Destruktív, tudatosan vezérelt folyamat ez, melynek során Vajdaságból mindenki szeretne „részesülni". Jogosan vetődik fel a kérdés a kifejezetten regionális identitású, autochton vajdasági lakosság, így a vajdasági magyarság körében is: mi lesz Vajdaság sorsa?! S miközben politikusaink kemény nemzeti identitási argumentumokkal, kvázi gazdasági érdekekkel, politikai szózatokkal szórakoztatják nagyközönségüket, addig Vajdaság példátlan gazdasági és szociális súlyvesztés áldozata lesz. Ezzel együtt pedig a mintegy 300 000 vajdasági magyar (tömbben és szórványban élő) jövője válik kérdésessé.

1. A Szerb Köztársaság területi szervezettsége – különös tekintettel Vajdaság Autonóm Tartomány területi jellemzőire

Miután Montenegró népszavazás útján önálló állammá lett (a szerb és montenegrói államszövetség megszűnt), 2006. június 5-én Szerbia is deklarálta függetlenségét, valamint azt, hogy a korábbi államalakulat jogutódjának tekinti magát. Így jött létre az „új" Szerb Köztársaság, mely közigazgatásilag 29 körzetet (okrug), 194 községet (opština) és összesen 4706 települést (ebből 169 város) tart nyilván. Szerbián belül két autonóm tartomány létezik, Kosovo és a tanulmány vizsgálódási tárgyát képező Vajdaság.

Területi tagoltságát illetően a következőképpen néz ki: *Vajdaság Autonóm Tartomány* Szerbia északi tartománya, területe *21 506 km*^{2}, Szerbia területének 24,9%-a. Lakosainak száma a 2002. évi népszámlálás adatai szerint 2 031 992. Vajdaság Autonóm Tartomány tagja az Európai Parlament keretében működő Európai Régiók Szövetségének. Társalapítója a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió Tanácsának, amelynek célja a gazdasági, kulturális és környezetvédelmi együttműködés és a fejlődés elősegítése. Köz-

igazgatási szempontból Vajdaság hét körzetből áll: Észak-Bácska, Nyugat-Bácska, Dél-Bácska, Észak-Bánát, Közép-Bánát, Dél-Bánát, Szerémség. A hét vajdasági körzet összesen 45 községet[2] ölel fel. A 45 község összesen 467 települést számlál, melyek közül 52 település rendelkezik városi státussal.

Mindkét tartományt az 1974-es ún. titói alkotmány hozta létre, teljes közigazgatási, törvényalkotási és igazságszolgáltatási autonómiával. Milošević igazán soha nem szüntette meg őket, de 1988-ban Vajdaság autonómiáját az ún. „joghurtforradalommal" de facto felszámolta, Kosovót pedig katonai megszállás alá helyezte. A 2000. évi fordulatot, illetve rendszerváltást követően, Kosovo az ENSZ igazgatása, felügyelete alá került, s állandó és határozott harcot folytat a tényleges függetlenség mielőbbi elnyeréséért. Vajdaságban pedig a szerbiai kormány a 2002. évi ún. omnibusztörvénnyel megpróbált hatásköröket visszaszármaztatni. Bár Vajdaságnak van saját parlamentje, annak nincs törvényalkotó hatásköre, van saját kormánya és költségvetése, ám az eltörpül a jelenlegi köztársasági, illetve a valamikori vajdasági mellett. A tanulmányom fő témája Vajdaság tartomány regionalizációs folyamatokban betöltött szerepének bemutatása, illetve a centralizált államhatalom viszonyának megvilágítása ehhez a kicsit sem egyszerű többjátszmás szerephez. A két, csak névlegesen autonóm tartomány létezése, valamint a kifejezett régióképző tényezők jelenléte miatt aszimmetrikus helyzet alakul ki Szerbia más területi egységei és az érintett tartományok között. A centralizált államhatalom esetleges decentralizációval kapcsolatos szándékai kerülnek mérlegre Szerbia regionális folyamatainak vizsgálatakor.

2. A regionalizáció aktuális kérdései Szerbiában

Szerbia a regionális kérdéseket illetően számos problémával szembesül. Az országban hatalmas regionális eltérések vannak, a fejlettségben megmutatkozó különbségek elérik az 1:10-hez

[2] Forrás: Republički Zavod za statistiku: Statistički godišnjak Srbije. Beograd: 2005. 75. o.

arányt. Az ország keleti, nyugati és nem utolsósorban déli részei jelentős elmaradottsága, demográfiai és gazdasági problémái hatással vannak az egész ország fejlettségére/fejletlenségére. Az amúgy is kifejezésre jutó regionális különbségek létezését még jobban felerősíti a gyenge területi kohézió, valamint a kihasználatlan és nem adekvát módon hasznosított területi tőke, amely természeti, emberi, materiális erőforrások, illetve nem materiális – kulturális, etnikai és egyéb sokszínűségből fakadó – erőforrások formájában mutatkozik meg. Ilyen körülmények között nem beszélhetünk versenyképes régióról, amely globálisan szemlélve, más régiókkal történő összehasonlítás esetén megint csak alul marad, nem része a versenynek.

A 2003-ban megjelent *Szerbia regionalizációja című tervezet*[3] mindörökre nyílt kérdésként tárgyalja Szerbia régiókra történő tagolását. Elismeri ugyan Szerbia alkotmányban meghatározott (határokat súroló) centralizáltságát[4], amelyet valójában az *„autoritárius politikai rezsimmel, állami teljhatalommal, továbbá az elementáris demokratikus procedúra hiányával”* magyaráz. A regionalizációt mint szükséges rosszat tárgyalja, amely elsősorban az európai elvárások, egyezmények értelmében, az országban tovább fenn nem tartható feltételek megszüntetését szolgálná. Jogilag azonban nem ismer el semmiféle aszimmetriát; a regionalizációt *„Szerbia minden egyes polgára egyenjogúságának fundamentális elveként”* értelmez és hangsúlyoz. A vertikális hatalommegosztás nem maradhat „egyesek” privilégiuma. Annak ellenére, hogy Vajdaság történelmi, etnikai, kulturális sajátosságai vitathatatlanok, nem vonhatják meg Szerbia további részeitől

[3] Forrás: Vacić, Z. et al.: Regionalizacija Srbije. Beograd: Goragraf, 2003. 31–34. o. A tanulmány a belgrádi Liberál-demokrata Tanulmányok Központja, továbbá a Fridrich Ebert Stiftung támogatásával készült a hozzáértő helybeli szakértőcsoport munkái alapján.

[4] A „meghirdetett decentralizáció – valójában a fennálló centralizáció ésszerűtlenségeit lenne hivatott elkerülni –, amely az utóbbi évtizedben a szerbek fogalmi meghatározásában a szeparatizmust megakadályozó mechanizmusként legitimálódott.” Forrás: Mitrović, M. M.: Kontroverze oko decentralizacije, regionalizacije i lokalne samouprave u Srbiji. Sociološki pregled Vol. 36. 2002. Br. 1–2. 81–90. o.

a regionalizációra való jogot, amelyen keresztül az önigazgatás joggyakorlása válik lehetővé. A (határozott névelővel és némi cinizmussal hangsúlyozott) „Vajdaság-identitás" nem állandó kategória, történelmileg teljes mértékben változó. Némi objektív argumentum között említhető Szerémség és Dél-Bánát gazdasági és infrastrukturális viszonya Belgráddal, amit az említett tanulmány erősebb régiószervező erőként emel ki, a tartomány többi részéhez viszonyítva. Politikai megközelítésből elképzelhetetlen az ország regionalizálódása, mégpedig abból a politikai realitásból kiindulva, hogy Vajdaság státusa „nem redukálható tovább". Szerbia további területeinek átszervezése, régiókba történő besorolása pedig a föderalizációtól való kifejezett félelem szellemében inkább nemkívánatos jelenség.

Eltérések és némi hasonlóságok fedezhetők fel a 2007 áprilisában, Belgrádban megjelent, a témát ugyan más szemszögből megvilágító *tanulmány*[5] és a fenti regionalizációs tervezet között. Az említett tanulmány ugyanis úttörő jellegű a területi tervezéssel kapcsolatos publikációk sorában. Objektíven rámutat a szerb kormány felkészületlenségére a decentralizációról szóló adekvát koncepció, esetleg stratégia meghozatalában. Elhamarkodott elismerés lenne a szerb kormány 2006. december 28-án elfogadott, a Szerb Köztársaság területi szervezettségéről szóló törvényjavaslatának kihirdetése, amely sokkal inkább politikai érdekek által vezérelt, választási kampány-lépés, mintsem valós alapja Szerbia jövőbeli, megújult területi szervezettségének és a lényegbeli regionalizációnak. A városok, települések státusának mielőbbi „tisztázása" nélkül elképzelhetetlen bárminemű előrehaladás. A városra úgy tekint, mint a regionalizáció és decentralizáció eredményére, „végtermékére." A fenti (sokkal radikálisabb, politikai érdekeket szem előtt tartó) tervezettel ellentétben, a regionalizmus ebben az esetben más szerepet ölt: „*a sikeres államirányítás eszköze, a kiegyenlített regionális fejlődés alapja, illetve a territoriális tőke hatékony használatának eszköze" (Stojkov,*

[5] Forrás: Stojkov, B.: Status gradova, decentralizacija i policentričnost Srbije. In: Milenković, D.–Damjanović, D. (szerk.): U susret novom statusu gradova u Srbiji – realnost i potrebe. Beograd: Dosije, 2007. 11–24. o.

2007). Adminisztratív (tartomány, körzet), funkcionális (turisztikai, ipari) és tervezésstatisztikai régiókat különböztet meg, ezeket legitimálja Szerbia esetében. A tanulmány egyik példaértékű tézisét idézve: *„a régió által könnyebben identifikálható a területi tőke, illetve annak objektív erőforrásai, valamint szubjektív sajátosságai. A régió identitása (földrajzi, kulturális, gazdasági) szolgáltat alapot a versenyképesség és vonzáskörzet erősítéséhez, illetve magához a sikeres fejlődéshez".* Olyan meghatározás ez, amelyben már fellelhető ráció Szerbia jövőbeli területfejlesztéséhez, de csak akkor, ha ez az elv a gyakorlatba is beépül, amelyre azonban sem alkotmányos, sem törvényes garancia (eddig még) nem létezik.

A városok köré szerveződő funkcionális környezet *(lásd a 2. mellékletet)* alakítja ki a regionális centrum-térségek hálóját. Kérdés azonban, hogy mit tekintünk városnak, és hogyan határozható meg az ún. funkcionális környezet. A policentrikus fejlesztési stratégia kidolgozása egy új közigazgatási és területi felosztásból indul ki. A központi hatalom akaratától, erejétől függő területi egységek helyett decentralizált, a régiók és lokális közösségek sikerességétől függő területi entitások mellett foglal állást. A policentrikus fejlesztési politika a teljes körű decentralizációból indul ki. Az irányítási funkció alacsonyabb szinteken (város, település, lokális közösség) koncentrálódik. Szerbiának ugyan van kiépült policentrikus hálója, viszont nincs policentrizmust támogató állami-politikai mechanizmusa. A fejlett, többpólusú fejlesztési politikára tud csak a decentralizált államhatalom építeni. A decentralizált rendszer fejlett, önálló lokális közösségei/községei egyesülve, természetes módon hozzák létre a régiókat.

A szerbiai országfejlesztő stratégia az eddigi öt városon kívül[6] (Belgrád, Újvidék, Kragujevac, Niš, Priština) lehetőséget próbál nyújtani más város köré szerveződő regionális térség fejlődéséhez. E stratégia szétoszlatja a belgrádi agglomeráció hatását, elősegíti ezáltal a gazdasági központok regionális térszerveződését, a határtérségek városi településeinek fejlesztését stb. *Szerbia*

[6] Jelenleg a városi státust 13 központ kapta meg.

területi tervének[7] készítése során végzett tanulmányok a következőkben összegezhetők:

- Szerbia 7 makrorégióra oszlik (Vajdaság, Timočka krajina, Podrinje, Šumadija, Južna Srbija, Kosovo-Metohija és Belgrád város). Önálló statisztikai tervmutatóik vannak;
- Szerbia 34 körzete 34 regionális centrum (város, körzetközpont) köré szerveződne;
- Szerbiának 1 fővárosa van, 5 makroregionális központja (Újvidék, Kragujevac, Niš, Priština, pontenciálisan Užice) – 4. melléklet;
- Szerbiának 34 urbánus központja van a regionális központok szintjén, továbbá egy sor urbánus központja szubregionális szinten, és alacsonyabb rangú városi települések láncolata – 1. melléklet;
- Az urbánus központok megoszlása policentrikus;
- A városi települések és regionális központok Szerbia fő fejlődési övezeteiben helyezkednek el, ami valójában előfeltétele a köztársaság kiegyensúlyozott regionális fejlődésének – 3. melléklet;
- A policentrizmus nemzeti ösztönző politikája hozzájárul az ország leghatékonyabb regionális fejlődéséhez, és a régiók területi tőkéinek leghatékonyabb mozgósításához.

Szerbiában ez idáig a területi tervezés némiképp háttérbe szorult. A kifejezett politikai érdekérvényesítési hajsza nem tudott kellő alapot szolgáltatni a racionálisabb, gazdasági érdekeket figyelembe vevő területi stratégiák készítéséhez. Félő, hogy ez a jövőben sem fog sokat változni. A fentiekben bemutatott két tanulmány, tartalmilag is, megjelenése időpontjában is eltérő. Az első tervezetből világosan látszik a kvázi decentralizációs törekvések sora, az unitárius, centralizált hatalmi szerkezet megtartásának

[7] Forrás: Prostorni plan Srbije (PPS) http://www.urbanizam.kg.co.yu/prostplan.html (2007. 05. 12), valamint Stojkov, B.: Status gradova, decentralizacija i policentričnost Srbije. In: Milenković, D.–Damjanović, D. (szerk.): U susret novom statusu gradova u Srbiji – realnost i potrebe. Beograd: Dosije, 2007. 19–21. o.

szándéka, a hatásköri aszimmetria eltörlése. A második, mondhatni liberális, demokratikus hangvételű tanulmány nem tesz különbséget autonóm és statisztikai régió között, s ezzel utal a téma körüli hatalmas politikai bizonytalanságra. Két zavaró dolog miatt nem tud a politikai, törvényhozó elit a szerb regionalizációs folyamatokkal, törekvésekkel zöld ágra vergődni: nem tud mit kezdeni Vajdaság és Kosovo kérdésével. Alkotmányos garanciákat kapott mindkét tartomány. Ebből kifolyólag kérdésessé válik „a" regionalizált Szerbia létrehozása is. Ami az aktuális politikai érdek, pontosabban az aktuális nemzetközi, vagy (radikális) nemzeti pressziókhoz idomított, politikai akterek által képviselt „közösségi érdek" – az hatja át a gazdasági, társadalmi szférát is. Ebből is látszik, hogy a szerbiai értelmiségi elittől sem áll távol a stratégia-, ill. tervezetgyártás, ha a szükség úgy hozza. Márpedig statisztikai régiók létrehozására (adott esetben nemzetközi nyomásra) szükség lesz.

3. A regionális fejlesztés lehetőségei – potenciális területi entitások

Ahhoz, hogy az EU strukturális alapjaiból való potenciális részesedés szempontjából a területi entitásokat össze tudjuk hasonlítani más uniós országokon belüli régiókkal, nélkülözhetetlen a statisztikai-tervezési egységek behatárolása. Az ország regionalizálódása a gazdasági térszerkezet átalakításához is nyújthat pótlólagos erőforrásokat. Mindez alapot szolgáltathat a gazdasági tevékenységek térbeli kiterjedésének ösztönzéséhez, az ország külgazdasági orientációjának erősítéséhez, a nemzetközi munkamegosztásba való sikeres bekapcsolódáshoz, a nemzetközi versenyképességet befolyásoló tényezők kiterjedt fejlesztéséhez. Ezzel együtt a területi decentralizációnak a régiók belső kohézióját is erősíteni kell. Ennek előnyei megnyilvánulhatnak a régiós fejlesztési koncepciók összehangolásában.

A területi entitások statisztikai-tervezési szerepe sokban módosul, ha a regionalizmus mint funkcionális kategória tud teret hódítani, és kapcsolódni tud a *térségi gazdaságfejlesztéshez.* Ebből a szempontból a funkcionális régiók kialakítását a középtávú terü-

letfejlesztési programok koordinálása is indokolja, amely lehetővé teszi, hogy a gazdasági szerkezetük összetettsége és heterogenitása ellenére a régiókat alkotó körzetek/községek közösen határozzák meg fejlesztési prioritásaikat, és egyesítsék az ehhez szükséges erőforrásaikat. A fentiekben vázolt policentrikus fejlesztési koncepcióval összhangban, a regionális együttműködés feltételeként valamennyi régióban léteznek olyan többfunkciós urbánus települések/nagyvárosok, amelyek erősíthetik a regionális kohéziót, és képesek bekapcsolni a térséget az európai városi munkamegosztásba.

1. táblázat

A területi szervezési egységek kategorizációja

NUTS-kategóriák	Populációs határok
NUTS 1 – Szerbia	3 milliónál több
NUTS 2 – Vajdaság	800 000–3 000 000
NUTS 3 – Bácska, Bánát, Szerémség	100 000–800 000
NUTS 4 – különböző mikrorégiók	10 000–100 000
NUTS 5 – települések	10 000 alatti lakosságszám

A NUTS-lehatárolások[8] jellemzője Szerbia esetében:[9]

Az Európai Unió adminisztratív területi szervezettségre vonatkozó szabványaihoz történő alkalmazkodás szükségszerűvé teszi az EUROSTAT rendszer, illetve annak 5 területi egysége vizsgálatát:[10]

[8] Nomenclature d'unités territoriales statistiques – Nomenclature of Territorial Units for Statistics.

[9] Forrás: Zakon o planiranju i izgradnji – Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye 2003. 47. sz., változások: 2006. 34. sz. Megjegyzés: Már 2003-ban az európai „átszellemülés" kezdeti fázisában a hazai törvénykezésben említik a régiókat mint statisztikai egységek fogalmát.

[10] Megjegyzés: A legproblematikusabb térségek támogatásokkal való behatárolása sokkal összetettebb és finomabb statisztikai elemzést követelt meg, ami kihívás elé állította a regionális politikát. Ennek eredménye a területi statisztikai egységek rendszerbe foglalása. Az Európa Tanács Strukturális Alapokról szóló rendelete alapján háromfokozatú statisztikai rendszer, a Területi Statisz-

- E rendszer értelmében Szerbia képezi a *NUTS 1*-es lehatárolást. Ez olyan területi egységre vonatkozik, amely 3 milliónál több lakót tart nyilván.
- A *NUTS 4* és NUTS 5 kategóriába olyan községek tartoznának, amelyek a decentralizáció folyamatának végrehajtását követően, meghatározott funkciókkal látnák el a kisebb-nagyobb községeket. A kisebb, néhány vidéki településsel rendelkező urbánus központok képviselnék a NUTS 4-es területi kategóriát olyan funkciók hordozójaként, mint: kommunális szükségletek, területi tervezés, falu-város problematika, szociális és gazdasági fejlődés stb. Az ilyen funkciókat betöltő, 10 000 és 100 000 lakót számláló területi egységek/községek saját jövedelemmel, forrásokkal rendelkező önkormányzatok lennének.
- A kisebb, falusi községek/települések kategóriája csoportosítható a *NUTS 5* kategóriába. Ezek olyan urbánus funkciókkal rendelkező falusi települések, településcsoportok, amelyek 10 000-nél kevesebb lakót regisztrálnak; funkciójuk: napi adminisztráció, kisebb regulációs tervezetek, falusi lakosságot érintő problémák; gazdálkodásuk: helyi járulékokból megvalósított források igénybevételével.
- A NUTS lehatárolások e két szintje szolgáltatna alapot a kisebb régiók (körzet) létrehozásához, regionális integrációhoz, vagyis a *NUTS 3*-as szint létrehozásához. Az így meghatározott régió egy nagyobb, illetve funkcionális urbánus központ köré szerveződő területi entitás, választott önkormányzati struktúrával. Gazdasági és szociális fejlődésre, regionális tervezetekre, területi tervezésre vonatkozó intéz-

tikai Egységek Nómenklatúrája lépett életbe, melyet az Európai Unió Statisztikai Hivatala, az Eurostat Bizottság más főigazgatóságaival együttműködve az 1970-es évek elején hozott létre. Fontosságát mutatja, hogy számtalan területen alkalmazzák: adatfeldolgozás, gazdasági és társadalmi folyamatok elemzése ezen egységek alapján, valamint programozási, finanszírozási és fejlesztési feladatok kereteként *(Horváth, 2003)*. A NUTS legfőbb jellegzetességei: statisztikai, tervezési célra készült, működő intézményi beosztáson alapul, hierarchikus, szintenként lefedi az adott ország teljes területét. Forrás: Horváth Gyula: Európai regionális politika. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2003. 340. o.

ményi és adminisztratív funkciókkal, forrásokkal. 100 000 és 800 000 lakost számlál a területi entitás.

- A körzetek makrorégiókba (tartományokba, provinciákba) tömörülnének, amelyek a *NUTS 2*-es területi egységek szerepét töltenék be. Ezek az egységek egy nagyobb város, makroregionális központ, illetve nagyobb urbánus centrum köré szerveződnének. Attól függően, hogy a területi egység milyen regionális identitással, tradíciókkal, történelemmel rendelkezik, lehet autonóm vagy tervezés-statisztikai egység (kifejezett jövőre vonatkozó autonómia-perspektívákkal, törekvésekkel). Végrehajtó, részleges törvényhozó és bírósági hatalommal rendelkezne a makrorégió, amennyiben autonóm egységről van szó, illetve maradna állami irányítás alatt álló tervezés-statisztikai régió. A fejlesztési tervezetek hordozója, a fejlődésért felelős, az EU strukturális alapoknál pályázó, pénzügyileg önálló, intézményileg felkészült, saját forrásokkal rendelkező regionális egység. Az interregionális együttműködés potenciális hordozója, 800 000 és 3 millió populációs határ közé eső területi egység. Vajdaság önmagában kielégíti a NUTS 2. besorolás követelményeit, ami lehetővé teszi számára, hogy önálló státusa legyen az országhatárokon belül. Valószínűsíthető Szerbia további öt – egyelőre csak *statisztikai-tervezési régió*ra (NUTS 2) történő tagolása:

1. *Vajdaság, székhelye Újvidék* – lakossága 2 031 974 fő, autonóm tartomány

2. *Kosovo-Metohija, székhelye Priština* – lakossága 2 000 000 fő. Korábban autonóm tartomány volt, jelenleg ENSZ-közigazgatás alatt áll, letisztázatlan státussal

3. *Šumadija, székhelye Kragujevac* – lakossága 1 252 091 fő

4. *Podunavlje (Duna menti régió), székhelye Niš* – lakossága 1 521 732 fő

5. *Podrinje (Drina menti régió), székhelye Užice* – lakossága 990 072 fő

6. *Belgrád* – a főváros lakossága 1 465 106 fő

1. ábra

Szerbia (potenciális, tervezés-statisztikai) NUTS 2 régiói[11]

4. Decentralizációs és regionalizációs törekvések

Szerbia hosszú idők óta az autoritárius centralizált hatalom, illetve a hatalmi egység koncepciójának hordozója, ezért nem tudott sohasem fejlett önkormányzati rendszer kialakulni az országban. A regionális berendezést illetően Szerbia aszimmetrikus regionalizációs rendszert örökölt a névleges autonómiával

[11] Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Szerbia

rendelkező Vajdasággal. Ez a rendszer hatalmas aránytalanságok kialakulásához vezetett az ország regionális fejlődésében. Az európai decentralizációs trendek átörökítésében a közép-kelet-európai tranzíciós országokhoz viszonyítva Szerbia jóval lemaradt. Így a decentralizáció kérdése egyike az évek óta tartó alkotmányalkotási folyamat legjelentősebb problémájának. Nem véletlenül, hogy óvatosan nyúl a témához a politikai elit is, mert érzi a dolog súlyát. A postmiloševići centralizált államberendezéshez hozzászoktak, s egyre nehezebben engedik ki kezükből a hatalmat egy esetleges tényleges decentralizáció, illetve arra épülő regionalizáció kezdeményezése céljából.

„A különböző bázisú *regionalizációs jelenségek* körében jól szétválaszthatóak a felülről vezényelt reformok, amelyet *top-down* vagy ún. *modernizációs regionalizmusnak* neveznek, és a helyi erők által kezdeményezett *(bottom up)* decentralizációs mozgalmak. A legelfogadottabb politikai értékrendet az *új regionalizmus* követi, amelyik a helyi társadalmak, gazdaság és a régiók egymással való együttműködését, a régiók demokratikus beágyazottságát igényli *(Keating, 1997)*. A fentiek alapján határozottan elkülöníthető tehát Nyugat-Európában is az ún. funkcionális és a politikai regionalizmus. Ez utóbbi a regionális politikai elit célja, amennyiben a regionális szint felértékelődésében a nemzetállami központosítási törekvések ellensúlyát látják *(Kohler-Koch, 1998)*, míg a funkcionális alkalmazkodás stratégiáját többnyire a központi állam alakítja ki."[12] Kelet-Közép-Európánál maradva, meg kell barátkoznunk a ténnyel, hogy Szerbia politikai érdekérvényesítés terén csak nemzetállamban, centralizált hatalomban tud gondolkodni.

Politikai színtéren csak az új szerb alkotmány tudná (illetve tudta volna) megfelelően szerteoszlatni a decentralizációval kapcsolatos polémiákat. 2006 őszére olyan tervezettel kellett volna előállni, amely minden létező kritériumnak megfelel: decentralizál, autonómiát ad, kisebbségbarát, és egyben az európai integrációs folyamatok szerbiai hírnöke, továbbá, ami a legfontosabb, hogy

[12] Forrás: Pálné Kovács Ilona: A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. http://www.matud.iif.hu/04sze.html (2007. 05. 10.).

referendum útján történik felelősségteljes/felelősségmentes elfogadtatása.

Érdekes összevetni azokat a különbségeket, amelyek a Milošević utáni, demokratikusnak tekinthető szerb politikai szereplők között a decentralizáció értelmezésében jelen vannak. *Vojislav Koštunica és Szerbiai Demokrata Pártja* gyakran hangsúlyozza Szerbia decentralizációja és regionalizációja iránti elkötelezettségét, de szigorúan kerüli, hogy Vajdaság autonómiáját bármilyen formában is külön megemlítse. Tervezetükben Szerbia új alkotmányának lehetővé kell tennie *„az államigazgatás ésszerű decentralizációját”*, és éppen ezért a hangsúlyt a regionális autonómiára és a fejlett helyi önkormányzatra helyezik. A Szerbiai Demokrata Párt[13] javaslata szerint a Szerb Köztársaság területe hat régióból állna, azzal a kikötéssel, hogy a hatodik régió, prištinai székhellyel, Kosovo-Metohija lenne „státusának végső rendezése után”. A többi öt régió székhelye: Belgrád, Kragujevac, Niš, Újvidék és Užice lenne. A régiók elnevezését az illetékes regionális közgyűlések állapítanák meg, így ez a dokumentum sehol sem említi a Vajdaság elnevezést. Az alkotmány magában foglalná a régiók létrehozásának feltételeit is (de kizárólag az alkotmánymódosítási eljárás részeként), továbbá megállapítaná a régiók, mint autonóm területi közösségek hatáskörét. A helyi önkormányzat egységei a községek és a városok. A régióknak statútumuk lenne, amely a Szerb Képviselőház hozzájárulásával készülne. Az egykamarás, regionális parlamentek törvényhozói tevékenységet folytatnának saját hatáskörükben, a végrehajtó szerv a regionális kormány lenne, amelynek elnöke tartaná a kapcsolatot a regionális autonómia és az államhatalom között. A régiók hatalmi struktúráját köztársasági törvény fogalmazná meg, pontosan megállapítva, „milyen hatalmi szervei lehetnek, illetve nem lehetnek a régióknak”. Az SZDP javaslata szerint a régiók pénzügyi autonómiával rendelkeznének, jövedelmük a regionális adókból és illetékekből, valamint a köztársaság jövedelmében való részesedésből állna össze. Szembeötlő, hogy a regionális autonómiának van tör-

[13] Az SZDP vezetője jelenleg (2007) a szerb kormányfő.

vényhozási és végrehajtó hatalma, de bírói hatalma már nincs. A régiók együttműködhetnek idegen országok megfelelő területi közösségeivel. A köztársaság köteles (lenne) szavatolni és fenntartani a nemzeti és etnikai közösségek egyenjogúságát, és elősegíteni fejlődésüket, hangsúlyozva, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogvédelméhez hozzátartozik a pozitív diszkrimináció elvének az alkalmazása is. A hivatalos nyelv a szerb, az írás a cirill betűs írásmód, de a nemzeti kisebbségeknek biztosítanák anyanyelvük hivatalos használatának jogát. Az alkotmány külön fejezetben szavatolná az emberi és a kisebbségi jogok védelmét szolgáló ombudsman intézményének létrehozását.[14]

Egy belgrádi – a *belgrádi Emberjogi Központ* mellett megalakult – hattagú független szakértői csoport 2001-ben nagy figyelmet keltő új *szerb alkotmánytervezet*et[15] dolgozott ki. A részletesen kimunkált javaslat készítőinek az volt a fő üzenete, hogy szakítani kívánnak a többségi nemzet etnonacionalista államának elvével, amelyben „a kisebbségeknek minden joguk megvan". Egy olyan Szerbiáért szállnak síkra, amely „*a területén élő minden polgár és nép multikulturális, demokratikus állama"*, ami egyben azt is jelenti, hogy a nemzeti kisebbségek közvetlen alkotmányos védelem alatt állnak, és hogy a kisebbségi csoportoknak külön (kollektív) jogokat biztosítanak. A tervezet másik fontos üzenete Szerbia magas fokú decentralizációval párosított regionalizálására vonatkozott, „abból a meggyőződésből kiindulva, hogy a hatalom különböző szintjei közötti egyensúly a demokratikus átalakulás elengedhetetlen feltétele". *A javaslat szerint Szerbia egész területe községekre, körzetekre, kerületekre és autonóm tartományokra bomlana, de a meglévő tartományok autonómiája érintetlen maradna.* Miközben a vajdaságiak a regionális autonómiára vonatkozó és egymásnak gyakran ellentmondó belgrádi elképzelések többségét jó adag szkepticizmussal szemlélik, a

[14] Forrás: Az alkotmánytervezetről lásd részletesebben: http://www.dss.org.yu – Demokratska stranka Srbije – A Szerbiai Demokrata Párt honlapjának archívuma (2007. 05. 12.).

[15] Az alkotmánytervezetről részletesebben Szerencsés Zsuzsanna: Decentralizáció és autonómia a postmilosevicsi Szerbiában című tanulmányában. Provincia, 3. évf. 2002. 8–9. sz. 11–12. o.

fenti javaslatot még a vajdasági autonómia-hívek is jó kiindulópontnak tekintik, amely egy elfogadható kompromisszumhoz vezethet. A vajdasági autonómia hívei elsősorban azt tartják e dokumentumban figyelemre méltónak, hogy Belgrádból először hangzott el: a tartományoknak joguk van saját alkotmányos alapokmányhoz.

A vajdasági közvélemény a végleges alkotmánytervezet kihirdetésének pillanatáig nagy érdeklődéssel várta a bizonyos kérdésekben radikálisan megoszló vélemények mindenkori konszenzusát. A vitatott és fontos kérdések közé tartozik a tartományi autonómia alkotmányos helyzete, vagyis a külön tartományi alkotmányok kérdése, a hatáskörök pontos meghatározása (például a tartományi szintű bíróságok, az igazságszolgáltatás), végül pedig, de távolról sem utolsósorban: Vajdaság különleges (aszimmetrikus) státusának a kérdése a jövőben. Ugyanis nem olyan régióról van szó, amely a XXI. század „regionalizálódási nyomása" alatt jött létre. Számos történelmi előzmény járult hozzá a régió identitásának bizonyos szintű kiforrásához, ezért nem új keletű dologról beszélünk. Milan Tripković tanulmányában részletesen bemutatja a Szerbiában végbement regionalizálódási folyamatokat, döntő tényezőként kiemelve a térség multikulturális jellegét.[16] *„A regionalizációnak ebben a térségben hagyományai vannak... Bár ezt a folyamatot akkor nem regionalizációnak hívták, de mai szemmel nézve felfogható a régióképződés kezdeti szakaszának is, és mint ilyen, abban a korban, a kelet-közép-európai térségben haladó lépés volt."* A szerző a mai helyzetet a szerbiai regionalizáció ötödik fázisaként említi, mégpedig a 2000-es októberi forradalmat emelve ki döntő tényezőként. Megérett a felismerés arra, hogy csak a regionalizációval lehet a centralizáció káros következményeit felszámolni. Vajdaság az EU közvetlen szomszédja lett, és ebből a helyzetből kiindulva szeretne bekapcsolódni az európai regionalizációs folyamatokba.

[16] Forrás: Tripković, M.: Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. Tér és Társadalom, 17. évf. 2003. 4. sz. 117–125. o.

Faragó László a regionalizációs és decentralizációs kérdéseket illetően a következőt emeli ki: *„a gyakran provincionalizmussal vádolt hagyományos (vagy még újabb) regionalizmus sokkal inkább szolgálhatja a decentralizációt, a területi érdekek érvényesítését, a területi érdekek védelmét, a másság fenntartását, amely ütközik a jelenlegi törekvésekkel”.*[17] Viszont az *„új regionalizmus sokszor vitatott paradigmája sem okoz gondot azokban a decentralizált országokban, ahol a régiók már integrálódtak a közigazgatásba, és a regionális intézmények megfelelő hatáskörökkel rendelkeznek” (Faragó, 2005).* Szerbia esetében ez a folyamat (megközelítés) sem egyértelmű, annak ellenére, hogy két tartománynak kiépült, tradicionálisnak mondható regionális intézményrendszere van. Nyilvánvaló, hogy a problémát az ország „fennmaradó részének” sorsa képezi, ahol ilyen „pozitív” megkülönböztetés nem érvényesül. Szerbia a korlátozások olyan keresztmetszetével szembesül a regionalizációs törekvések tükrében, amely a következőkben összegezhető:

- Aszimmetria – A még létező, néhai, titói alkotmány „maradványait” képviselő tartományok megléte, azok alkotmányban meghatározott státusát, hatásköreit illető „aránytalanságok”[18]

[17] Forrás: Faragó László: A jövőalkotás társadalom-technikája. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2005. 198–201. o. – A szerző a jelenlegi törekvéseken az „új regionalizmus” jelenségét érti, ami nem más, mint egy megváltozott fejlesztéspolitika, támogatáspolitika „EU-értelmezésben” (bővebben 198–201. o.).

[18] Szerbia 2006. május végétől nemzetközi kampányt kezdett annak érdekében, hogy a nemzetközi közösséggel elfogadtassa azon, már korábban is meglebegtetett, de most jobban kidolgozott javaslatát, hogy Kosovónak Szerbián belül legyen olyan autonóm státusa, ami minden tekintetben a legszélesebb jogokat biztosítja a tartománynak és az ott élő albánoknak. Az ún. *„az autonómiánál többet, de a függetlenségnél kevesebbet”* szlogen alapján ismertté vált javaslat szerint helyreállították volna a Kosovo parlamentjének, kormányának, elnökének intézményét, Kosovo jogokat kapott volna arra, hogy alkotmányt dolgozzon ki a maga számára, hogy kapcsolatokat tartson fenn más országokkal, valamint teljes illetékességet a pénzügyek terén, beleértve a központi bank létrehozását is. Szerbia viszont fenntartotta volna magának az önálló helyet az ENSZ-ben, a határ- és a vámellenőrzést, valamint az emberi jogok, a kisebbségi közösségek, a kulturális és történelmi örökségek feletti illetékességet. Forrás: Szilágyi Imre: Szerb alkotmánytervezet. Külpolitikai Tanulmányok Központja, Hírlevél 2. évf. 2006. 17. sz. 1–8. o.

felszínre kerülése, valamint a 2 régió Közép-Szerbiához (mint további régió) viszonyított, „megkülönböztetett" aránytalansága (függetlenül attól, hogy mára már ezek a kompetenciák maximálisan leszűkültek).

- Nyugati, európai értékrendek átörökítése – Az Európai Unió által szorgalmazott új (egységes) regionális szintek létrehozása –, amellyel lehetőség nyílik egyrészt új területi egységek számára jogkörök és források megszerzésére, másrészt a meglévő területi (regionális szintet kielégítő) egységek mindennemű megreformálására.
- Anti-europanizációs belpolitikai törekvések – „Új föderalizált állam, csak kicsiben" – nevezhetnénk némi cinizmussal így is a politikai szféra által tolmácsolt Európa- és decentralizációellenes fellépést. A szeparatizmustól való félelem eluralkodása miatt mindennemű decentralizációs törekvést elutasít, a tartományok autonómiájának megszüntetését, hatásköreinek leépítését pedig elsődleges célként tűzi ki a mindenkori nemzetállam-utópia megalkotásának fényében. Ilyen szélsőséges körülmények között, régióképzési folyamatokról, regionális önszerveződésről nem beszélhetünk.

Pálné Kovács I. tanulmányában utalást tesz a szakirodalomban és a gyakorlatban fellelhető, kulturális, ill. etnikai alapú regionális szerveződésekről: *„A szakirodalom megkülönbözteti a regionalizmus integratív, autonomista és dezintegratív változatát (Keating, 1997). Az egyes államokon belüli regionális mozgalmak eltérő identitásokra és motivációkra épültek, ritkán kötődnek össze szeparatista igényekkel. A kulturális, etnikai alapú regionalizmus, az esetek többségében, a belső szolidaritást és kohéziót inkább erősíti, mint gyengíti. Ennek ellenére tény, legalábbis a spanyol, olasz, belga folyamatok erre utalnak, hogy a nyelvi, kulturális bázisú regionalizálódás kikezdheti az egységes állami struktúrát (Loughlin, 2001)."*[19] Ez jelenti a szerb politikai elit legfájóbb pontját is. Sajnos, az állam mindennemű – lassan két évtizede tartó – „súlyvesztésén" a nagy „nemzetállam-utópia"

[19] Forrás: Pálné Kovács Ilona: A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. http://www.matud.iif.hu/04sze.html (2007. 05. 10.).

sem tudott felülkerekedni, problémát megoldani. Viszont – nevezhetjük akár nemzeti tudatnak (Kosovo esetében), akár regionális identitásnak – jelentősen hátráltatták, és egyre inkább hátráltatják a szerb nemzetállamról alkotott ideológiát, a vele kapcsolatos politikai kezdeményezéseket. Ellenben a magyar társadalommal *(Pálné, 2004)* a szerb társadalom regionális identitása egyáltalán nem mondható gyengének, régióinak történelmi jelentősége nem vitatott, multikulturalitása sem[20], viszont a politikai intézményrendszer, közigazgatás, úgy ahogy van, centralizált, és decentralizációra utaló hajlandóságot egyáltalán nem tanúsít.

A demokratikus hatalom majdnem teljes hét éve után (2000 óta) elmondható, hogy Szerbiában jóformán semmi sem történt a megígért decentralizáció és regionalizáció alkotmányos és jogi rendezése érdekében, legkevésbé azok részéről, akiknek alkotmányos és törvényes kötelezettsége lett volna az új alkotmányos berendezkedés részleteinek kidolgozása. A Szerb Parlamentben ugyanis ez a munka meg sem kezdődött. Időközben minden más prioritást élvezett. A szövetségi alkotmányra és az egykori Jugoszláviát alkotó két köztársaság államközösségére vonatkozó szerbiai és montenegrói elképzelések háttérbe szorították a decentralizációval foglalkozó, Vajdaságot érintő minden kérdést.

[20] A 2002. évi népszámlálás szerint Vajdaság összlakosságának 65,05%-a szerb, 34,95%-a pedig más nemzetiségű: mintegy 30 nemzeti kisebbséggel színesítve a szerb „nemzetállami" palettát. Igaz azonban, hogy a nemzeti kisebbségek összetétel szerinti változása negatív tendenciát mutatott az elmúlt 10 évben. Az 1991. és 2002. évi népszámlálási adatokat összehasonlítva a szerbek aránya 57,21%-ról 65,05%-ra nőtt, viszont az összlakosság száma mindössze 19 475 fővel több, tehát a kisebbség részaránya jelentősen csökkent. A magyarság száma is jelentős mértékben kisebb lett: mégpedig 15%-kal. Ma Vajdaság összlakosságának 14,28%-a magyar nemzetiségű, ami 290 207 magyart jelent, azaz 49 284 fővel csökkent a magyarság száma Vajdaságban. Forrás: Republički Zavod za statistiku: Popis 2002 – Népszámlálás 2002. Beograd: Republički Zavod za Statistiku Srbije, 2002.

5. Hatáskörök

„A régió a gazdaság fenntartható növekedését és a térszerkezet korszerűsítését szolgáló, önálló finanszírozási forrásokkal rendelkező, autonóm fejlesztéspolitikát megvalósító, önkormányzati jogosítványokkal felruházott területi egység." (Horváth Gy.)

A köztársasági alkotmány értelmében az *„autonóm tartományok alkotmánnyal alapított területi közösségek, melyekben a polgárok a tartományi autonómiára való jogukat valósítják meg".*[21] A Szerb Köztársaságnak 2 autonóm tartománya (Vajdaság Autonóm Tartomány, valamint Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány) van. Az Alkotmány 182–187.[22] szakasza rendelkezik e területek hatásköreit illetően:

Az autonóm tartományok, így Vajdaság is, az alkotmánnyal és statútumukkal összhangban szabályozzák az általuk alakított szervek és szolgálatok jogkörét, megválasztását és munkáját. Az autonóm tartományok a törvénnyel összhangban, szabályozzák a tartományi jelentőségű kérdéseket:

---

[21] A Szerb Köztársaság 2006. november 10-én meghozott alkotmánya – Ustav Republike Srbije; a Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye 2006. 98. sz.

[22] Megjegyzés: a 182–187. szakasz általánosan rendelkezik mindkét autonóm tartomány hatásköreit illetően, néhány kivétellel. Már az alkotmány autonóm tartományokra vonatkozó legelső (182.) szakaszában jelentkeznek némi ellentmondások, amelyek a létező társadalompolitikai bizonytalanság, esetleg egyéb manipulatív jellegű törekvéseknek tudhatók be. A lecsupaszított Szerb Köztársaság új alkotmányának kihirdetésekor még mindig nem tisztázott Kosovo-Metohija helyzete, amelyre egy mondat erejéig történik utalás az alkotmányban: „Kosovo-Metohija Autonóm Tartomány lényegi autonómiáját törvényben fogják szabályozni, melyet az alkotmánymódosítással azonos eljárással hoznak meg." Az autonóm tartományok pénzelése (184. szakasz) viszont csak Vajdaság AT költségvetését értelmezi, sőt azt egész precízen: Vajdaság Autonóm Tartomány költségvetése a Szerb Köztársaság költségvetésének legalább 7%-át teszi ki, azzal, hogy ebből a 7%-ból 3%-ot a nagymunkálatok pénzelésére fordítanak. Kosovo esetében a „nagymunkálat" valószínűleg más értelmezést kap, és az a nagyfalat megemésztése fogja a szerb államnak a „nagymunkálatot" jelenteni, amit Kosovo elvesztése okoz majd… belátható időn belül.

1. a területrendezést és -fejlesztést,
2. a mezőgazdaság, víz- és erdőgazdálkodás, vadászat, halászat, turizmus, vendéglátóipar, gyógyfürdők és gyógyhelyek, környezetvédelem, ipar és kézművesség, közúti, folyami és vasúti közlekedés és közútrendészet, vásárok és egyéb ipari rendezvények szervezését,
3. a tartományi szintű oktatás, sport, művelődés, egészségügyi és szociális védelem, valamint a tájékoztatás kérdéseit, illetve annak területeit.

Az autonóm tartományok gondoskodnak az emberi és kisebbségi jogok érvényesítéséről a törvénnyel összhangban. Meghatározzák a tartomány jelképeit és azok használati módját. Kezelik a tartomány vagyonát a törvényben előirányozott módon. Az autonóm tartományok, az alkotmánnyal és törvénnyel összhangban, eredeti bevételekkel rendelkeznek, meghatározzák a helyi önkormányzati egységeknek az átruházott feladataik ellátására kiszabott eszközöket, meghozzák saját költségvetésüket és zárszámadásukat.

Az autonómia megfogalmazására *Scelle két definíció*t is ad: a *vallási vagy oktatási autonómiák* esetében *„a kulturális közszolgáltatások igazgatását az egész kisebbségi közösség képviselőinek kezébe adják”.* A *politikai autonómia* pedig *„a helyi autonómia számára az összes fontos kérdésben (nyelv, oktatás, vallás, közigazgatás) törvényhozási és szabályozási hatáskört jelent. Ugyanezen szférákban az autonómia a végrehajtó hatalmi ágra is kiterjed, és ezekben az esetekben, akárcsak a megelőzőkben, az autonómia magától értetődően bizonyos kormányzati kompetenciát is tartalmaz, oly módon, hogy az állam hatalmi szervei érvényesíthetik a törvényességi kontrollt, hogy reagálni tudjanak a helyi hatóságok hatáskörtúllépéseire, nem érvényesíthetnek azonban célszerűségi szempontú ellenőrzést az egyes döntések felett.”*[23]

[23] Forrás: Kovács Péter: Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivista szempont. http://www.hhrf.org/magyarkisebbseg (2007. 05. 06.).

Az 1990. szeptember 28-án elfogadott *Szerb Köztársasági Alkotmány*[24], amely Szerbiát többpártrendszerű polgári államként határozza meg, valamint a *Vajdaság Autonóm Tartomány 1991-ben meghozott Alapszabálya* (illetve annak egyes paragrafusai), továbbá a *Jugoszláv Szövetségi (Szerbia és Montenegró) Köztársaság* jóval később, 1992. április 27-én elfogadott *Alkotmánya*[25] megvonta a tartományoktól az alkotmányozás és törvényalkotás jogát, csupán véleményező szerepet hagyott meg számukra. Megszüntette a tartományok önálló pénzforrásait, a tartomány és a községek önálló költségvetéseit, amely a legnagyobb érvágást jelentette a térség számára. Vajdaság névleg továbbra is megmaradt önálló tartománynak, valójában azonban földrajzi fogalommá (statisztikai egységgé) vált, ugyanis az erősen központosított köztársasági hatalom minden fontosabb döntési jogkört a kezében tart (részben az omnibusztörvény meghozatala, részben pedig beiktatása óta is csak korlátozott jogkörök érvényesítésére jogosítja fel a tartományt), a végrehajtást pedig az újonnan kialakított körzetekre bízta, amelyek élére kormányzókat nevezett ki. Valójában azonban minden hatalom a szövetségi köztársasági elnök kezében összpontosult.

Vajdaság és a vajdasági magyarság szemszögéből a szerbiai demokratikus éra legjelentősebb törvényi produktuma a szerbiai parlament által 2002. február 4-én megszavazott, az *egyes autonóm tartományi hatáskörök meghatározásáról szóló törvény – Omnibusztörvény*[26], amellyel a Vajdaság 24 államigazgatási területen visszakapta azokat a jogköröket, amelyek a Milošević-rendszer alatt szűntek meg. Ugyanakkor e törvény elfogadása egyáltalán nem jelentette az 1974-es jugoszláv alkotmány által szavatolt jogok teljes mértékű visszanyerését. A törvény meghozatala idején a vajdaságiak keveset kértek, még kevesebbet

[24] Forrás: Ustav Republike Srbije. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye 1990. 1. sz.

[25] Forrás: Ustav Savezne Republike Jugoslavije. JSZK Hivatalos Lapja 1992. 1. sz.

[26] Forrás: Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne Pokrajine. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye 2002. 6. sz.

kaptak, a gyakorlatban pedig még annál is kevesebb valósult meg. Vajdaság történelmi fejlődése azt igazolja, hogy a tartomány a gazdaság, a kultúra, az oktatás, az egészségügy és más területeken akkor fejlődött a leggyorsabban, amikor önállósága a legmagasabb szintű volt. Az elmúlt csaknem két évtized alatt tönkrement szinte minden, gazdasági, társadalmi, kulturális súlyvesztés folyamatát szenvedte el a tartomány. *Jankov D. Vajdaság – egy régió pusztulása*[27] című könyvében részletesen leírja az 1989-től bekövetkezett destruktív folyamatokat. *A fejlődés Vajdaság esetében az autonómia függvénye!*

6. Vajdaság mint régió

A tanulmányom zárófejezete „külső" és „belső" régióképző tényezőket vizsgálva, próbál Vajdaság mint régió létjogosultsági kérdésére választ adni. *„A régióvá avanzsálás szükséges kritériumai" (Rák, 2002)*[28] között (a nemzetközi politikai viszonyok elmélete értelmében) négy olyan meghatározó elem különíthető el, melyek hiányában nem beszélhetünk régiókról:

- *földrajzi elem* (területi egység),
- *politikai elem* (közös érdekek, illetve problémák),
- *gazdasági elem* (a nemzetgazdaság komplementaritás-kényszere és a gazdasági anarchia lehetetlensége),

[27] A szerző összehasonlítást tesz Szlovénia és Vajdaság között. 1918-ban a gazdasági fejlettséget illetően Vajdaság és Szlovénia szintje megközelítőleg 1:1 volt. Már 1986-ban ez a viszony 1:1,47, vagyis a térség lemaradása 47% körüli. A 2000-es évben Szlovénia 6–8-szorosan fejlettebb. Ez a „vesztes" elmúlt évtizednek tudható be. Ha az autonómia maradt volna, nem lett volna esélye a miloševići vesztes politikának, háborúknak, ui. nem lett volna korlátlan hozzáférés Vajdaság erőforrásaihoz, pénzéhez. A szerző másik fontos megállapítása, pontosabban üzenete Szerbiához: „Szerbia sokkal többet kaphatna egy valóban gazdag, autonóm Vajdaságtól, annál, amit »ebből« az elszegényedett, alárendelt Vajdaságból próbál (még) kifacsarni." Forrás: Jankov, D.: Vojvodina – propadanje jednog regiona. Sremska Kamenica: SZR „WEST", 2005. http://www.danas.co.yu/20061007/vikend4.html (2007. 05. 03.).

[28] Forrás: Szabó Pál: Régió: „meghatározott területi egység". In: Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. H. n.: Macropolis Bt., 2005. 32. o.

- *történelmi elem* (kulturális és szociális homogenitás, a politikai viselkedés hasonlósága, hasonló gazdasági fejlettség).

*Földrajzi szempont*ból Vajdaság három nagy tájegységre osztható, mégpedig a Tisza, Duna és Száva térségformáló hatásának köszönhetően: Bácskára, Bánátra és Szerémségre. Pálné véleménye szerint *„a település határaitól eltávolodva a területi döntéshozás egységeinek kialakítása számtalan tényező függvénye a történeti tradícióktól, a táji, település-földrajzi adottságokon át a legnyersebb politikai érdekekig. A felsoroltak közül az első és az utolsó tényező például azon ok, melyek miatt külön lehet venni a komplex földrajzi régiótól a közigazgatási régiót. Bár elvileg a térszervezés próbálja követni a térszerveződést, de bizony ez egy több szereplős „játszma" (Pálné K. I. 2001).*[29]

A *politikai elem*, mint régiómeghatározó tényező Vajdaság esetében nem választható külön (sajnos) a *gazdasági tényező*től. A 2006. október 28-án és 29-én megtartott szerbiai népszavazáson a polgárok 53,04%-a támogatta Szerbia új alkotmányát. Ennek az alkotmánynak a meghozatalára Kosovóban a választók 85,29%-a, Vajdaságban 43,93%, Közép-Szerbiában pedig 55,33% szavazott. Ez azt jelenti, hogy Vajdaság polgárai nem fogadták el Szerbia új alkotmányát. A tartomány polgárai világosan kinyilvánították: *„nem fogadják el az olyan helyzetet, amelyben csak akkor jók, amikor alkotni és jövedelmet kell teremteni, arról viszont senki sem kérdezi őket, hogyan kell elkölteni azt, amit megkerestek és teremtettek (Bozóki, 2007).*[30] Nehezen elfogadható tény, hogy Vajdaság nem rendelkezhet a bevételei felett, nincs törvényhozói hatalma és saját vagyona. Vajdaság a köztársasági költségvetéshez több mint 40%-kal járul hozzá, az alkotmány alapján pedig csak 7%-ot juttatnak vissza neki. Itt már közel sem anarchiáról van szó, hanem sokkal inkább egy kézzel-körömmel tartott gazdaságpolitikai függőségről, amelyben az *önellátó régió országellátó régióvá* (sokszor emlegetett éléskamrává) válik, és az erős, évtizedes politikai-érdekér-

[29] Forrás: uo. 39. o.

[30] Forrás: Bozóki Antal: Mi maradt az autonómiából? – Elmélet és gyakorlat. http://www.magyar-szo.co.yu/ (2007. 03. 15.).

vényesítési folyamatok során kialakult *többszereplős játszmában* csak a *néma* hős szerepét játszhatja alázattal.

Másik jellemző, hogy erős régióképződési kötödés lelhető fel a *történelmi dimenziókban*. *„A régiók hosszú történelmi folyamat eredményeként jönnek létre, amelynek során a régió polgáraiban sajátos összetartozási tudat fejlődik ki”*[31]*; A. Gergely A. (1998) szerint pedig ott, ahol nem a térfelfogás, nem valamely topológiai kiterjedés a meghatározó, hanem a teret belakó emberek karaktere, identitása, mozgása, értéktudata, ott valóban a történelmi idő adja meg valamely földrajzi egység zsánerét, s válik a többitől megkülönböztethetővé”.*[32] Tripković Vajdaság esetében a régióképződés kezdeti szakaszára mint létező történelmi hagyományra hívja fel a figyelmet, amely az 1946-ban meghozott Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmányával kezdődött meg. Az alkotmány előírta, hogy a kulturális sokszínűségből, illetve a térség nemzeti sokszínűségéből két autonóm tartomány szerveződik a JSZSZK területén, amelyek egyike Vajdaság volt. Faragó a valós regionalizáció alapjait – az európai gyakorlatot alapul véve – a kulturális közösségekben találja meg. A vajdasági „kulturális közösség” körében 2000 és 2002 között vizsgálatot[33] folytattak abból a célból, hogy megtudják, mi a lakosság véleménye a tartomány státusáról. Az eredményekből kiderül, hogy a lakosság abszolút többsége Vajdaságot önálló kulturális entitásként szeretné látni (státusát pedig Szerbián belüli gazdasági, politikai

[31] Forrás: Szabó Pál: Régió: „meghatározott területi egység”. In: Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. H. n.: Macropolis Bt., 2005. 19–20. o. (Kovács, 2001).

[32] Forrás: uo.19–20. o.

[33] Tripković kutatása: 2000. október 9-e és 15-e között és 2002 októberében egy longitudinális vizsgálatot folytattak a vajdasági lakosság körében. A kutatás két időponthoz kötődik: az újkori (2000-es) Szerbia „2000. október 5-ei változásai”, vagyis a miloševići rezsim bukása és a Szerb Demokratikus Ellenzék parlamentáris választásokon aratott elsöprő győzelme. Már a kétéves időszakban is megfigyelhető volt a belpolitikai helyzet javulása és a nyugat-európai orientáció megjelenése, amely azonban tovább fokozta Vajdaság mint kulturális közösség „integratív” státusáról kialakított közvélemény pozitív alakulását. (2000-ben 55,1% tette le voksát az önálló – Szerbián belüli! – közösség kialakítása mellett, majd 2002-ben 57,9%.)

és kulturális autonómiával rendelkező régióként képzeli el). Ez kifejezi a kulturális közösség együvé tartozását. Vajdaság *„sajátos kulturális sokszínűségének történelmi gyökerei vannak… ez a sokszínűség megmutatkozik gazdasági, politikai, kulturális és nemzetiségi téren is”.* A 2006-ban megtartott nagyobb horderejű közvélemény-kutatás, nevezetesen a népszavazás alkalmával Vajdaság polgárai ugyanezt az álláspontot fejezték ki, azzal, hogy nem szavaztak az alkotmány elfogadására.

A régió fogalmát gyakran az identitás fogalmával társítják. A. Gergely András *(1998)* mentális egységként értelmezi a régiót: „*inkább a lokalitások képzetei, igényei, belső motivációi alapján tudnám elfogadni a maguk saját régióját, melyet identitás vállalásával megnyilvánítanak”*, elismerve, hogy a mentális reprezentáció és a térbeliség kapcsolatában sok elem nehezen definiálható. Ő azt is kiemeli, hogy a legszélesebb értelemben véve az etnoregionális térfogalmak alapja az a régió, amely lényegében területi és kulturális egység, határoló fogalmai nem gazdaságiak, nem politikaiak, hanem kulturálisak, úgy is mint életmód, vallás, kapcsolati kultúra, nyelv, művészet, mitológia, mentalitás, értékrend – vagyis valamely specifikus és sajáttá tett (elsajátított, értékként megőrzött) kultúra.[34] Vajdaságban a 2006-ban készült identitásvizsgálati tanulmánysorozat összegyűjti és rendszerezi az elmúlt időszakban Vajdaság mint Szerbia etnikailag legplurálisabb részével kapcsolatos tanulmányokat, objektíven is kifejezve ezáltal, és egyértelművé téve a kifejezett, határozott régióidentitás jelenlétét. Úgy tekinthetünk a Vajdaság-identitás fogalmára, mint jelentős, erős, *„integratív és fejlődési potenciálra”.*[35]

A fejezet bevezetőjében megfogalmazott kritériumok, láthatjuk, minden pontban a „régióvá avanzsálás” mellett szólnak. Ez azonban nem/nehezen egyeztethető össze a régión kívüli érdekekkel.

---

[34] Forrás: Szabó Pál: Régió: „meghatározott területi egység”. In: Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. H. n.: Macropolis Bt., 2005. 19–20. o.

[35] Forrás: Domonji, P. (szerk.): Vojvođanski identitet. H. n.: Biblioteka Helsinške Sveske, 2006. http://www.danas.co.yu/20061007/vikend4.html (2007. 05. 03.).

Konklúziók

Politikai eszmefuttatástól nehéz eltekinteni az elemzés során, mivel egy olyan országról van szó, ahol a politikusok néphős kultusza még mindig él, legyen az alkotmány meghozatala, területi tervezés, helyi önkormányzatokról szóló törvény, regionális fejlesztés, sőt minden egyéb más politikai manipuláció eredménye.

Szerbiában az évek óta fennálló autoritárius, centralizált hatalom miatt nem tudott fejlett önkormányzati rendszer kialakulni. A regionális berendezést illetően Szerbia aszimmetrikus rendszert örökölt, ahol névleges autonómiával egyetlen tartomány rendelkezik: Vajdaság. Ez a rendszer hatalmas aránytalanságok kialakulásához vezetett az ország regionális fejlődésében. A fejlettségi szintben a regionális különbségek elérik az 1:10-hez arányt. Az amúgy is kifejezésre jutó regionális különbségek létezését még jobban felerősíti a gyenge területi kohézió, valamint a kihasználatlan és nem adekvát módon hasznosított területi tőke, amely természeti erőforrások, emberi erőforrások, materiális erőforrások, illetve nem materiális – kulturális, etnikai és egyéb – sokszínűségből fakadó erőforrások formájában jut kifejezésre. Vajdaság Szerbia etnikailag legplurálisabb része, ahol a régió-identitás határozott, erős és jelentős *integratív és fejlődési potenciál. Ezt kellene tudni hasznosítani. Sajnos azonban a régión belül létező érdekek nem/nehezen egyeztethetők össze a régión kívüli érdekekkel.*

1990-ig a tartományok alkotmányban rögzítették a nemzetek és nemzeti kisebbségek egyenjogúságát, emellett sor került a gazdasági, politikai és kulturális autonómia megfogalmazására is. A tartományok ilyen jellegű alkotmányos jogainak meghatározása, egyrészt megfelelő alapja lehetett volna a további regionalizációnak Szerbia területén *(Tripković, 2003).* Szerbiának 2006 októberében ismét lehetősége nyílt arra, hogy ezen értékek mellett tegye le voksát. Bebizonyosodott azonban, hogy (új) Szerbia nem érett egy kulturális, etnikai alapokon elinduló regionalizációs folyamatra. Nem tud, és nem is akar központosított hatalmából veszíteni, politikai érdekérvényesítésre csak így tud jogot formál-

ni. A kétmilliós, kifejezett (tanulmányokkal alátámasztott) regionális identitással rendelkező, magát vajdaságinak nevező lakosság nem képezne megfelelő táptalajt a kevésbé demokratikus vonalakon mozgó politikai hatalomnak. Vajdaság civilizációs, kulturális, gazdasági és multietnikai öröksége folytán európai régió és Szerbia Európára nyíló kapuja, és Vajdaság autonómiatörekvései egy demokratikus és decentralizált jogállam keretei között képzelhetők csak el.

Egyértelmű tehát, hogy a legújabb alkotmány semmiféle garanciát nem biztosít decentralizációs és regionalizációs témakörökben. Márpedig Jugoszlávia utódállamaiban nyilvánvalóan szükség van alkotmányos garanciákra. Ha „egyszerű" törvény (omnibusz) határozza meg pl. a tartomány hatásköreit, melyet szavazattöbbséggel bármikor változtatni, megvonni, felszámolni lehet, akkor ezeket a jogokat semmi sem szavatolja. Félő, hogy – egy funkcionális területekről, makrorégiókról, új térstruktúra kialakításáról szóló tervezet, törvényjavaslat – képes lehet a meglévő (történelmi hagyományokra, identitásra épülő) regionális intézményrendszer leépítésére, megsemmisítésére. Sajnos, olyan folyamatoknak vagyunk szemtanúi, amelyek a még létező „látszatdecentralizációt" képesek lehetnek egy erős központi hatalmi irányításba komponálni, ahol a kvázi-régiók kialakítása a helyi elit számára csupán a hatalom megszerzésének eszköze lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bozóki Antal: Mi maradt az autonómiából? – Elmélet és gyakorlat. http://www.magyar-szo.co.yu/ (2007. 03. 15.).

Domonji, P. (szerk.): Vojvođanski identitet. H. n.: Biblioteka Helsinške sveske, Beograd, 2006.

Faragó László: A jövőalkotás társadalom-technikája. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2005. 198–201. o.

Horváth Gyula: Európai regionális politika. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2003. 340. o.

Jankov, D.: Vojvodina – propadanje jednog regiona. Sremska Kamenica: SZR „WEST", 2005. http://www.danas.co.yu/20061007/vikend4.html (2007. 05. 03.).

Kovács Péter: Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – Pozitivista szempont. http://www.hhrf.org/magyarkisebbseg (2007. 05. 06.).
Mitrović, M. M.: Kontroverze oko decentralizacije, regionalizacije i lokalne samouprave u Srbiji. Sociološki pregled Vol. 36. 2002. Br. 1–2. 81–90. o.
Pálné Kovács Ilona: A közigazgatási régiók esélyei hazánkban. http://www.matud.iif.hu/04sze.html (2007. 05. 10.).
Prostorni plan Srbije (PPS) http://www.urbanizam.kg.co.yu/prostplan.html (2007. 05. 12.).
Republički Zavod za statistiku. Popis 2002. Beograd: Republički Zavod za statistiku Srbije, 2002.
Republički Zavod za statistiku. Statistički godišnjak Srbije. Beograd, 2005. 75. o.
Régiók Szerbiában http://hu.wikipedia.org/wiki/Szerbia (2007. 05. 25.).
Stojkov, B.: Status gradova, decentralizacija i policentričnost Srbije. In: Milenković, D.–Damjanović, D. (szerk.): U susret novom statusu gradova u Srbiji – realnost i potrebe. Beograd, Dosije, 2007. 11–24. o.
Szabó Pál: Régió: „meghatározott területi egység". In: Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. H. n., Macropolis Bt., 2005. 31–39. o.
Szerencsés Zsuzsanna: Decentralizáció és autonómia a postmilosevicsi Szerbiában. Provincia, 3. évf. 2002. 8–9. sz. 11–12. o.
Szilágyi Imre: Szerb alkotmánytervezet. Külpolitikai Tanulmányok Központja. Hírlevél, 2. évf. 2006. 17. sz. 1–8. o.
A Szerbiai Demokrata Párt honlapja. http://www.dss.org.yu (2007. 05. 12.).
Tripković, M.: Regionalizálódás Szerbiában, különös tekintettel a Vajdaság helyzetére. Tér és Társadalom, 17. évf. 2003. 4. sz. 117–155. o.
Ustav Republike Srbije. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1990. 1. sz.
Ustav Republike Srbije. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2006. 98. sz.
Ustav Savezne Republike Jugoslavije. A JSZK Hivatalos Lapja, 1992. 1. sz.
Vacić, Z. et al.: Regionalizacija Srbije. Beograd, Goragraf, 2003. 31–34.
Vajdaság mint régió – tájegységek:
http://www.hhrf.org/htmh/021_terkepek/text027/doc_upload/vajdtaj.jpg (2005. 05. 15.).
Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne pokrajine. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2002. 6. sz.

Zakon o lokalnoj samoupravi. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2002. 9. sz.
Zakon o planiranju i izgradnji. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. 47. sz. Változások: 2006. 34. sz.
A mellékelt térképek forrása:
Prostorni plan Srbije (PPS) http://www.urbanizam.kg.co.yu/prostplan.html (2007. 05. 12.).

1. melléklet

Centrumháló és funkcionális területek[36]

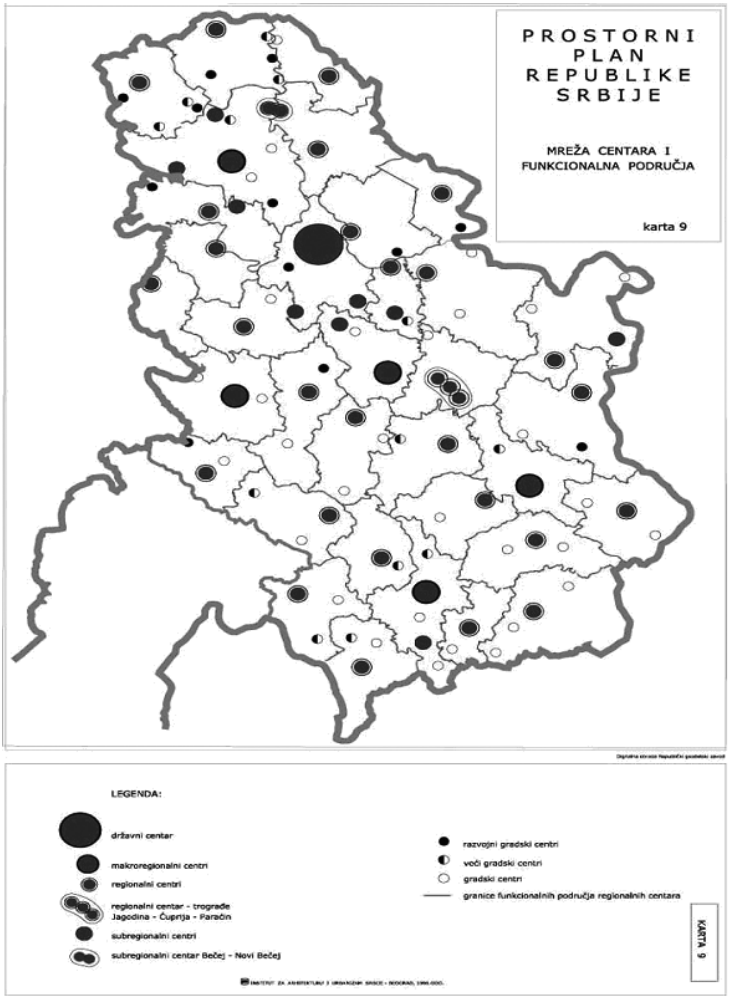

Magyarázat: Belgrád: főváros, állami központ; 5 makrorégió városaikkal, 34 regionális centrum.

[36] Forrás: Stojković, B.: Status gradova, decentralizacija i policentričnost Srbije. In: Milenković, D.–Damjanović, D. (szerk.): U susret novom statusu gradova u Srbiji – Realnost i potrebe. Beograd, Dosije, 2007. 11–24. o. és http://www.urbanizam.kg.co.yu/prostplan.html (2007. 05. 12.).

2. melléklet

A városi települések funkcionális területeinek térképe[37]

[37] Forrás: uo.

3. melléklet

Intenzív fejlődési övek[38]

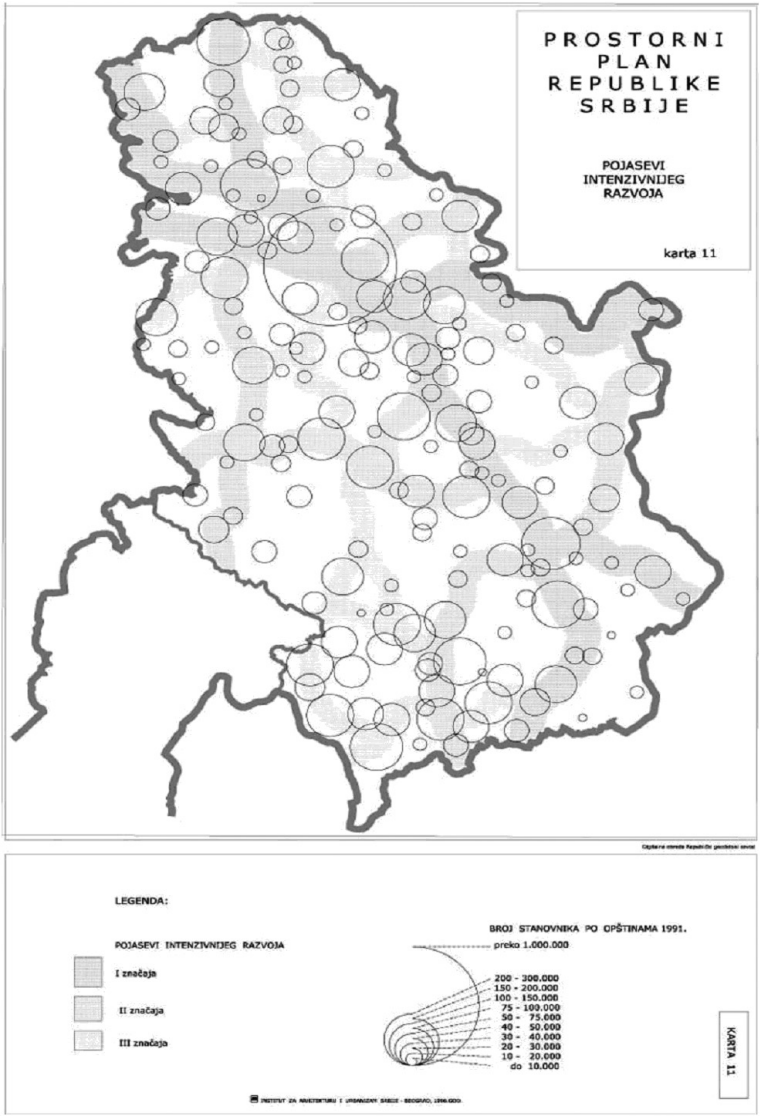

Magyarázat: első-, másod- és harmadjelentőségű fejlődési övek megoszlása.

[38] Forrás: uo.

4. melléklet

A makroregionális központok intenzitásövezetei, az ország területein kifejtett hatásuk[39]

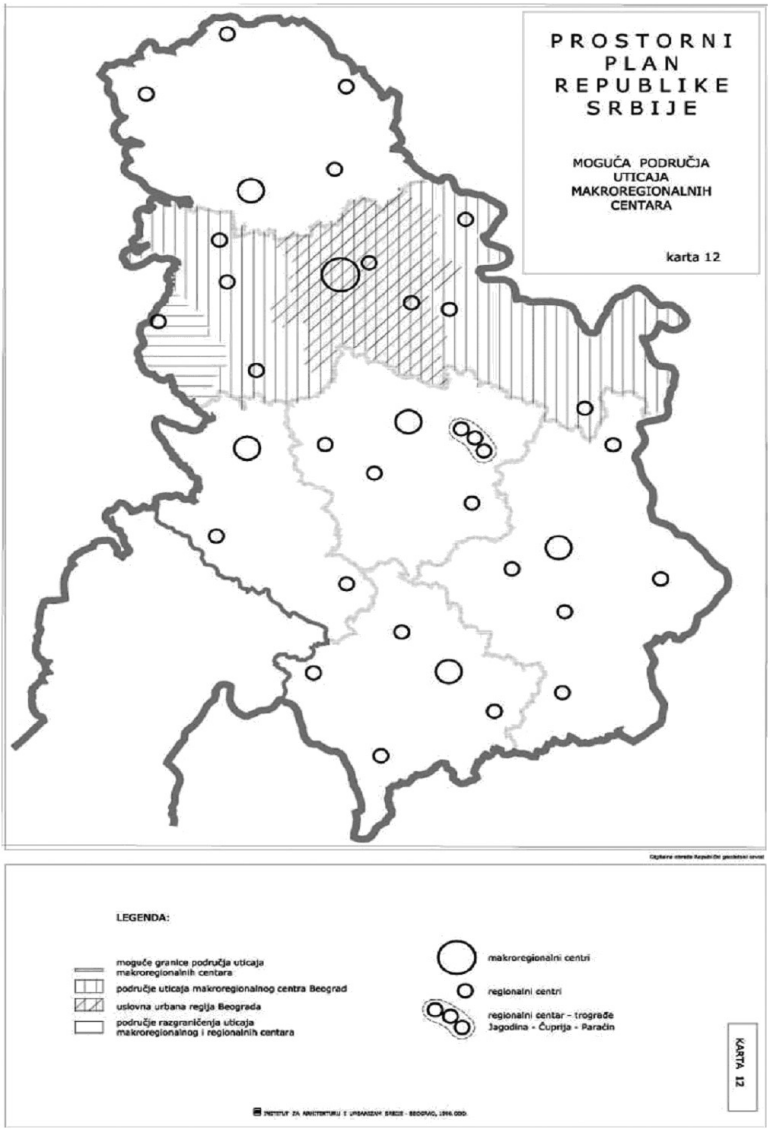

[39] Forrás: uo.

5. melléklet

Vajdaság mint régió[40]

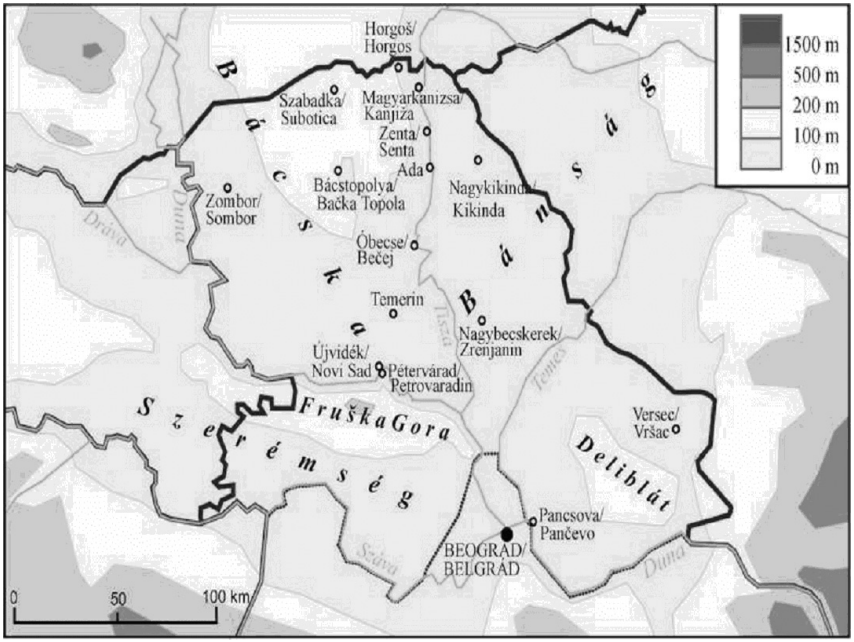

[40] Forrás: http://www.hhrf.org/htmh/021_terkepek/text027/doc_upload/vajdtaj.jpg (2007. 05. 15.).

Vajdaság és a magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezete és változásai (1953–2002)[1]

MIRNICS KÁROLY

Vajdaságnak és a délvidéki népességnek a gazdasági szerkezetét és változásait legmegbízhatóbban a népszámlálások alapján lehet tanulmányozni. Az 1953 és 1991 közötti népszámlálások vonatkozó adatai módszertani szempontból nem mindenben hasonlíthatók össze. A legutóbbi, a 2002. évi népszámlálás adatainak egybevetése az 1991. évi és a még korábbi népszámlálások eredményeivel pedig már teljes egészében lehetetlen. A 2002. évi népszámlálás feldolgozása módszertani szempontból teljesen megváltozott, és más alapokon nyugszik (új fogalmak bevezetése, európai uniós és más nemzetközileg elfogadott statisztikai klasszifikációk, melyet Szerbia is bevezetett). A 2002. évi népszámlálás feldolgozásánál elsősorban megváltozott az *állandó népesség* fogalma. Az 1991. évi népszámlálás feldolgozásából ismert az *országban tartózkodó népesség* fogalom állna legközelebb hozzá, ha az akkor használt *állandó népesség* részeként értelmeznénk.

Az aktív népesség esetében a 2002. évet megelőző népszámlálások kizárólag az *országban tartózkodók*at értelmezték. A 2002. évi népszámlálás feldolgozásánál viszont rajtuk kívül magában foglalja az *egy évnél rövidebb ideig külföldön dolgozók*at is; vagyis, az utóbbiak is az állandó népesség és az aktív népesség részei.

Teljesen új megvilágításban látjuk az aktív népesség megoszlását gazdasági tevékenység és foglalkozás szerint. Mindezt állandóan figyelembe kell venni, ami nagyon megnehezíti a vál-

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

tozások értelmezését. Ez azonban nem mentesít a feladat elvégzése alól. Minden „titkok titka” a politikai akarat szférájából indul el, de elsődlegesen s később legmeghatározóbban a gazdasági szerkezetben csapódik le.

Vajdaság népességének gazdasági szerkezete

Az 1945 utáni időszakot gyors gazdasági átalakulás jellemzi. A gyermekmunkát betiltották, az ifjúságot a tanulás és intézményesített iskolai szakképzés felé irányították, a női népességet bevonták a termelésbe és a közélet minden területére. Az egész népességet a nem mezőgazdasági tevékenységek felé irányították. A kezdeti változások üteme felgyorsult olyannyira, hogy a legnagyobb változások idején, 1971 és 1981 között, az akkori Európában ez példátlan volt; a hagyományos patriarchális termelési módot új, európai civilizációs vívmányokra támaszkodó életmód váltotta fel. Ennek függvényében állandóan és folyamatosan csökkent a mezőgazdasági népesség. Vajdaságban 1953-ban az összes népesség száma 1 712 619 fő volt, ami 2002-re 2 031 992 főre nőtt. Az aktív népesség szintén erőteljesen megnőtt: 1953-ban 778 479 főt tett ki (az összes népesség 45,5%-a), hogy azután 2002-ben 912 800 főt mutasson (az összes népesség 44,9%-a). Ennek ellenére elmondható, hogy gazdasági szempontból Vajdaságban még mindig nem kielégítő a munkaképes és aktív népesség aránya és foglalkoztatottsága. Az emberi erőforrásoknak egy jelentékeny részét nem mozgósítják.

Az aktivitás aránya ellenkező irányú volt a nemek esetében: a férfi munkaképes és aktív népesség aránya fokozatosan csökkent, a női munkaképes és aktív népesség aránya viszont fokozatos emelkedést mutatott. A férfiak esetében ennek az okát az idősebb korcsoportoknál kell keresni (a nem mezőgazdasági népesség korábban felhagy a foglalkozásával, mint a mezőgazdasági, ide tartoznak a korai és kedvezményesített, valamint a kényszerhelyzetekből való nyugdíjba vonulás különböző lehetőségei stb.).

Megállapítható tehát, hogy az aktív népesség száma és aránya állandó csökkenést mutatott a munkaképes kontingens határterületein és az idősebbeknél. (Vajdaságban a munkaképes kontingens-

hez tartoztak a 15–64 éves férfiak, a nők esetében pedig a 15–59 évesek.) A munkaképes kontingens 1981-ig növekedést mutatott, utána csökkent. A népesség elöregedése következtében a munkaképes kontingens is öreggé vált. Az átlagos életkora 38,5 év; a szerbek esetében 38,3 év, a magyaroknál 40,5 év. A munkaképes népesség nagyságára objektív tényezőként hat az iskoláztatás és szakképzés időtartama, a gazdaságpolitika lehetőségei, a női népesség termékenysége, szubjektív tényezőként pedig a nők és fiatalok diszkriminációja foglalkozási lehetőségeik valamennyi területén, de úgyszintén a szakképzés minden szintjén jelentkező aránytalanságok is, amelyek nem veszik figyelembe a gazdasági ágazatoknak emberi erőforrások iránt támasztott valós igényeit. Az aránytalanságok kiküszöbölése átképzést igényel, ami időt rabol, és tőkét vesz el a permanens továbbképzéstől stb. Mindez társadalmi-gazdasági veszteséggel és pazarlással párosul. Megengedhetetlenül nagy volt a férfi és női munkaképes népesség aktivitása közötti különbség. E különbség közel sem a népesség reprodukciós tényéből fakad, hiszen nem biztosított egyik sem: sem a népesség reprodukciója, sem a női népesség aktivitása. A női népesség reprodukciós szerepét nem segíti igazán kritikus tömegű kedvezménnyel egyetlenegy politikai intézkedés sem, de a munkavállalását sem a reprodukciós szerep betöltése alatt, és még kevésbé utána.

Hasonlóképpen kihathatott az aktív népesség nagyságára az a politikai készség – vagy annak hiánya –, amely Vajdaság gazdasági fejlődését visszatartotta; Vajdaságban csupán mezőgazdasági területet látott, amely lehetővé teszi az állandóan alacsonyan tartott mezőgazdasági termékek ára útján Szerbia más közigazgatási területeinek és tájegységeinek ipari fejlesztését, felemelkedését, s végül Belgrád hatalmas szolgáltató központként történő működtetését. A különböző gazdasági és területi statisztikák ebbe kitűnő betekintést nyújtanak (árolló elemzések). Nem célom, hogy ezzel foglalkozzam, mert ugyan ennek a jelentősége óriási vajdasági szempontból, nemzetiségi szempontból mégis csak közvetett (és ezért mindig vitatható). Bár a szerb és magyar népesség ma már szinte minden területi egységben elvegyülve él, mégis külön-külön kell megvizsgálni gazdasági szerkezetüket és helyzetüket. Olyan megdönthetetlen bizonyítékokra van tehát

szükség, amelyek valóban igazolják a magyar nemzeti kisebbség hátrányos helyzetét, társadalmi kirekesztettségét, gazdasági elnyomását és kizsákmányolását.

Vajdaságban az inaktív népesség (mint nem foglalkoztatott népesség) száma és aránya állandóan nő. Tágabb értelemben és meghatározásban az inaktív népesség felöleli a foglalkozását nem gyakorló, de önálló jövedelmi forrással rendelkező (például nyugdíjas) személyeket, és az eltartott (tehát önálló jövedelmi forrással nem rendelkező) személyeket.

Szerbiában–Vajdaságban egészében véve 1953-ban 100 gazdaságilag aktív személyre 98 gazdaságilag inaktív kereső személy jutott; 1991-ben 108 fő és 2002-ben már 120.

Az inaktív keresők, vagyis az önálló jövedelmi forrással rendelkezők száma 1953 és 2005 között csaknem háromszorosára nőtt (1953-ban 68 948 fő, 2002-ben 221 165 fő). Részesedésük az összes népességben: 1953-ban 4,0%, majd 2002-ben az elképesztő 21,1%. Vajdaságban tehát 2002-ben minden ötödik lakos nyugdíjból, más jellegű önálló jövedelmi forrásból, állandóan folyósított munkanélküli vagy szociális segélyből élt. Ennek az inaktív kereső népességnek 94%-a nyugdíjból tartotta fenn magát.

A nyugdíjasok hovatovább legnagyobb része (59,9%) a nagyvárosokban élt tömbházakban és agyonzsúfolt lakótelepeken, akik szabad idejükben nem tudtak produktív munkát végezni. A Közép-Szerbia és Vajdaság közötti ötszörös, illetve csaknem háromszoros növekedés magában véve is az utóbbi terület nagymértékű kizsákmányolására utal.

Mint ahogyan említettem, Szerbiában–Vajdaságban eltartott népességen azt az inaktív, nem kereső népességet értjük, amely önálló jövedelmi forrással nem rendelkezik: függő jövedelmi viszonyban van. Vajdaságban az eltartottak száma 1953-tól 1971-ig gyorsan növekedett, ezután mérséklődött. Számuk 1953-ban 865 192 fő (az összes népesség 50,5%-a, 2002-ben pedig 706 843 fő (az összes népességnek már csupán 34,8%-a). Az eltartott népesség 53,9%-a 2002-ben városokban élt. A városi népesség aránya is az összes népességben 56,4% volt.

Az eltartott népesség háztartásbeli nőkből, iskoláskor előtti gyerekekből, tanulókból, egyetemistákból, munkaképtelenekből

és másokból tevődött össze. Például 2002-ben az összes eltartott 25,5%-a háztartásbeli volt, 68,6%-a gyermek, tanuló, egyetemista, 3,3%-a jövedelem nélküli, munkanélküli és 2,7%-a egyéb.

Az aktív népesség összetevői, jellemzői és szerkezete

Vajdaságban az aktív népesség összetevői a következők voltak: a) törvényesített, szerződéses munkaviszonyban vagy másként foglalkoztatottak és szabad foglalkozásúak, b) munkanélküliek, c) katonák, rendőrök, d) bebörtönzött és más kényszerhelyzetben lévő személyek.

Az aktív népesség gyors elöregedése korcsoportonként is megfigyelhető az 1953–2002-es időszakban. Csökkent a fiatal 15–30 éves korcsoportokhoz tartozók, és növekedett a 30–50 éves korcsoportokhoz tartozók száma. Például 1981-ben a 25–35 éves aktív népességi korcsoport aránya az összes aktív népességben 30,0% volt, a 35–55 éveseké pedig 34,0%. Ez az arány 2002-ben 23,9%-ot mutatott a 25–35 évesek és 42,2%-ot a 35–55 évesek korcsoportjában. Világos, hogy Vajdaságban belátható időn belül munkaerőhiánnyal kell számolni. A rejtőzködő emberi erőforrásokat mozgósítani és átcsoportosítani kell utólagos pótképzéssel, átképzéssel, továbbképzéssel, vagy máshonnan kell munkaerőt hozni. A népesség elöregedése sürgős intézkedéseket (főleg távlati tervezést) tesz szükségessé. Máskülönben Szerbia még a *zsíros* bácskai fekete földet is szakértelem nélkül és főleg alacsony hatékonysággal fogja kihasználni. Nyilvánvaló az is, hogy az Európai Unió ezt nem fogja tűrni Európa kellős közepén, és regionalizáló politikájával közbe fog lépni. (Vajdaságot más területi egységekkel egy közös régióba fogja szervezni.)

Létezik emberi erőforrás-tartalék is, mert 1981-ben csupán a 25–29 éves fiatalok 81,4%-a, a 30–34 évesek 82,3%-a, az 50–54 évesek 53,6%-a, az 55–59 évesek 36,5%-a volt aktív. Ez az arány 2002-ben sem javult: egészében a 43,8%-ról csak 44,9%-ra javult – tehát a 22 év alatt 1%-kal.

Mint ahogyan arról már szó esett a gazdaságilag nem foglalkoztatottak (munkanélküliek) is az aktív népesség részét képezik.

A népszámlálások szerint Vajdaságban 1981-ben a munkanélküliek száma 55 900 fő volt (az aktív népesség száma 871 407 fő volt). A 2002. évi népszámlálás szerint a munkanélküliek száma 211 688 főre nőtt (az aktív népesség száma 912 800 fő volt). Az 1981-es népszámlálás szerint arányuk az aktív népességben 6,4% volt, 2002-ben azonban 22,2%. A legfrissebb adatok azt mutatják, hogy a munkanélküliek minden korcsoportjában nagymértékű növekedés történt a kapitalizmus restaurációja következtében. A primitív módon végrehajtott tőkekoncentráció, a rablótőke, a fosztogató privatizáció tömeges elbocsátásokhoz vezetett. A vadkapitalizmus a munkanélküliek korösszetételében elsősorban az idősebbeket sújtotta. Az 1981–2002-es időszakban a 30–39 évesek korcsoportjában az inaktívak száma 6654 főről 50 001 főre duzzadt, a 40–49 évesek korcsoportjában 3103 főről 36 097 főre, az 50-nél idősebbeknél 1114 főről 19 316 főre.

Szerbiában a mezőgazdaság, halászat és erdőgazdaság a statisztikai és gazdasági kimutatásokban primáris, az ipar, bányászat, építőipar és kisipar szekunder, a szolgáltatások tercier besorolásúak. Ezt a klasszifikációt alapul véve az 1953–2002 közötti kezdeti arányok az időszak végére teljesen megfordultak:

Vajdaság aktív népessége termelési szektorok szerint, 1953 és 1991 között

Év	Összesen[1]		Termelési szektorok					
			Primáris		Szekunder[2]		Tercier és más	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1953	728 567	100,0	520 536	71,4	108 303	14,9	99 728	13,7
1961	769 720	100,0	457 646	59,5	190 260	24,7	121 814	15,8
1971	768 526	100,0	369 714	48,0	232 305	30,1	166 507	21,9
1981	788 645	100,0	260 141	33,0	286 724	36,4	241 780	30,7
1991	767 259	100,0	204 052	26,6	296 127	38,6	267 080	34,8

Magyarázat: 1) A termelési szektorokon kívüli aktív népesség nélkül,
2) A kisiparral együtt.

Forrás: Stanovništvo i domaćinstvo Srbije prema popisu 2002 godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd 2006. 237. o.

Az aktív népesség zöme előbb áttevődött a primáris gazdasági tevékenységből a szekunder gazdasági tevékenységbe (1953–1971 között), onnan pedig a tercier tevékenységekbe (1971–1991 között).

Mivel a 2002. évi népszámlálás nem 14 gazdasági tevékenységet különböztet meg, hanem 17-et, megszakad, megakad az azonos alapú besorolás és összehasonlítás lehetősége.

Hasonlóképpen nehézségek jelentkeznek a foglalkozások szerinti számsoros besorolás és összehasonlítás megkísérlése esetén is. Az 1953–1991-es időszak a népesség foglalkozási szerkezetét gyökeresen átalakította. Szinte minden foglalkozásban a tudományos-műszaki forradalom következtében állandósult a szakértelemszint növelése és szakmai továbbképzés szükséglete.

Az 1953–1991-es időszakban – ennek is az első részében – az tapasztalható, hogy az aktív népesség gyors ütemben szabadult meg a nehéz mezőgazdasági kézi munkától. Adatokkal bizonyítható, hogy Vajdaságban 1991-ig az aktív népesség 35,8%-a hagyott fel a mezőgazdaságban a nehéz kézi termeléssel, és ipari jellegű foglalkozásokba kezdett. A 2002. évi népszámlálás azt mutatja, hogy a vajdasági mezőgazdaságban már ugyanolyan volt a szakképzettségi összetétel és szint, mint az ipar legtöbb ágazatában.

Az iparosodás és iparosítási gazdaságpolitika kezdeti szakaszában a mezőgazdasági népesség volt az, amely az ipar és később a szolgáltatások számára biztosította a szükséges emberi erőforrást. A mezőgazdasági népesség ipari tevékenységekbe történő beözönlése közel sem volt tervszerű folyamat a szocialista szerb államban. Sokáig megmaradt a szakképzetlen és elemi foglalkozásokra felkészítő, betanító jellege. A szakképzetlenség és betanítás az elemi munkák elvégzésére volt a jellemzője mindvégig egy gyors és tervszerűtlen iparosításnak; csak munkaerőt mozgat, és számát minél nagyobbra igyekszik duzzasztani az iparban.

A mezőgazdasági népesség transzfere az iparba a fentiek folytán hovatovább gyorsabban történt, mint a tényleges urbanizáció. Szerbiában a mezőgazdasági népesség számának csökkenése ötször gyorsabb folyamat volt, mint a faluról a városba költö-

zés folyamata. A falvaknak – mint eredetileg a mezőgazdasági népesség igazi szálláshelyeinek – a városokká alakítása csupán 1,4-szeres növekedést mutatott. Kezdetben elképesztő számú munkaerő kényszerült ingázni naponta a lakást nyújtó falu és munkát adó város között. A mezőgazdasági népesség az összes népesség százalékában hatszorosával csökkent akkor, amikor a falusi (falun élő) népesség csak 1,8-szeresével.

Az 1953. évi népszámlálás szerint Vajdaságban a mezőgazdasági népesség 1 077 983 főt tett ki, s ez Vajdaság akkori összes népességének 62,9%-át adta. Ez az arány 2002-re gyökeresen megváltozott: 215 147 főre csökkent, vagyis az összes népesség 10,6%-a volt. Az 1971–1981 közötti időszak hozott talán legnagyobb változást az emberi erőforrás átcsoportosításában. (A hidegháború időszaka volt ez, amikor egyszerre tömték az országot hitelekkel főleg Nyugatról, de Keletről is.)

A Nyugat és a Kelet főleg stratégiai és katonai megfontolásból, minden gazdasági logikát nélkülözve támogatta Szerbia népessége gazdasági szerkezetének átalakulását. Ennek a változásnak haszonélvezője volt – az állami politikai akarattól függetlenül – nem csupán a számbeli fölényét rohamosan és mindenáron növelni igyekvő szerb népesség, hanem a magyar nemzeti kisebbség is. A városokban, de a falvakban élő magyar népesség jelentős száma is jobb lakáskörülmények közé került. Mindenekelőtt előbb kapcsolatba került javakkal, majd később tömeges méretekben hozzá is jutott jelentős civilizációs javak megvásárlásához.

A mezőgazdasági népesség helyzete is javult egészen 1991-ig, 1991 és 2007 között azonban megint katasztrofálissá vált. Az árolló ismét szélesre nyílt, de a kárára: a mezőgazdasági kistermelőket sújtja elsősorban, akik képtelenek kivédeni a szélesre nyílt árolló kedvezőtlen hatását. Ez majd a mezőgazdasági népesség további csökkenését fogja eredményezni.

A mezőgazdasági népesség ilyen irányú átrétegeződése a szocializmusban is állandó volt, de a mostani átalakuláshoz képest mégis viszonylag lassúbb folyamatú. Ez a transzfer az 1991–2007-es privatizációs időközben hatalmas méretekben felgyorsult, amelynek következtében óriási 20 000–60 000 hektáros,

szerb kézen lévő dél-amerikai típusú latifundiumok jöttek létre Vajdaságban. Tulajdonosaik kizárólag szerbek, a munkaerő pedig (az összes népességhez és az aktív népességhez viszonyítva) jelentős arányban magyar és más nemzeti kisebbség. Újabban az is tapasztalható, hogy a nagy latifundiumok szerb tulajdonosai Közép-Szerbiából hozzák a munkaerőt, és a vajdaságit elbocsátják.

Az aktív mezőgazdasági népesség száma az 1953-ban megállapított 534 494 főről (ami az összes aktív népesség 68,7%-át adta) 2002-re 125 506 főre csökkent, s az aktív népesség 13,7%-át tette ki. A foglalkoztatott mezőgazdasági népesség azonban a mezőgazdasági népességnek csupán 49%-át (1953), illetve 58,3%-át (2002) ölelte fel. Ez arra utal, hogy az említett időszakban a mezőgazdaságban nagy munkaerő-felesleg volt, amivel a falvak lakossága továbbra is szembesül. Sőt, a hatalmas latifundiumok létrejötte jelentősen csökkentheti a foglalkoztatott mezőgazdasági népesség számát.

A foglalkoztatott mezőgazdasági népesség nemek szerinti aránya mindig nagyon rossz volt: 1953-ban a férfiak 68,8%-a és a nők 32,1%-a tartozott a foglalkoztatottak közé, 2002-ben a férfiak 70%-a és a nők 45,2%-a. Mindez arra utal, hogy egészében véve megoldatlan maradt a mezőgazdasági népesség helyzete, s a mezőgazdaság további korszerűsítése újabb munkaerő-felesleget fog kibocsátani. Hasonlóképpen egészében véve még kevésbé megoldott magának a falusi népességnek a helyzete, hiszen számuk jóval nagyobb volt, mint a falun élő mezőgazdasági népességé. A falvakban megoldatlan maradt a férfiak 40%-ának és a nők 55%-ának a foglalkoztatása. A mezőgazdaságot és falut ezért elsősorban a fiatal korcsoportokhoz tartozó népesség hagyta el. A mezőgazdasági népességben 1953-ban a nők többségben voltak, 2002-ben azonban a férfiak aránya volt nagyobb a kézi munka kiszorulása miatt. Ők vették át a hatalmas kapacitású mechanizáció irányítását, ezért a nők egyre nagyobb számban váltak munkanélkülivé a falvakban, és a városba költöztek. Ez a folyamat tovább nehezítette a mezőgazdasági és falusi népesség reprodukcióját.

A falvak tömeges elnéptelenedése már előrevetíti árnyékát. Várható tehát a falvak népességének, a mezőgazdasági népes-

ségnek és az aktív mezőgazdasági népességnek is az elöregedése. A mezőgazdaságban foglalkoztatott minden második termelő 2002-ben már 50 évnél idősebb volt. Ugyanakkor az iparban az összes foglalkoztatottnak csak 10,9%-a volt 55 évnél idősebb.

A magyar kisebbség népességét közvetlenül érintő szerkezeti változások

Vajdaság egészére vonatkozó adatok – a szerb állami és politikai érdekeknek megfelelően – nagymértékben megszépítik és kifehérítik annak a megkülönböztető és alattomos nemzetiségi politikának a következményeit, amely 1918-ától 1945-ig, majd 1946-tól 1991-ig és végül 1992-től 2002-ig tartott, sőt napjainkban is tapasztalható.

A magyar nemzeti kisebbség népességének a helyzete jóval nehezebb a vajdasági összképnél.

A magyar nemzeti kisebbség népességének gazdasági szerkezetében beállt változások tanulmányozásakor figyelembe kell venni, hogy Vajdaságban 1948-ban már megtörtént a többszázezres tömegű szerb betelepítés, a németek jogfosztása és kitelepítése. A szerbek száma még így is csak 827 000 fő volt. (Bácskában továbbra is kisebbségben maradtak.) A szerbek száma azonban 2002-re 1 322 000 főre gyarapodott; a növekedési index 2002/1948-ra 160,0 volt. Mindez úgy történt, hogy az azonos időközben a horvátok száma 133 000 főről 76 000 főre csökkent (a csökkenési index -57,1); a magyaroké 429 000 főről 290 000 főre csökkent (az index -67,1); a szlovákoké 73 000 főről 57 000 főre csökkent (az index -78,0); a románoké 58 000 főről 30 000 főre csökkent (az index -51,7). Mint a korszakváltás egyik legjobb fokmérője, a következő táblázat rávilágít a mezőgazdasági népesség csökkenésére.

A mezőgazdasági népesség csökkenése nemzetiség szerint, 1948 és 2002 között

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Vajdaság	61,1	62,9	52,8	39,0	19,9	13,7	10,6
Szerb	69,5	63,4	49,4	37,9	22,6	14,8	10,6
Horvát	50,6	53,1	42,6	36,1	23,9	21,4	10,1
Szlovák	70,8	70,7	61,6	55,9	43,3	35,7	20,1
Magyar	47,3	53,6	45,2	41,1	32,5	25,3	16,0
Román	84,4	84,0	81,1	71,4	70,0	60,0	35,6

Forrás: Népszámlálási adatok alapján összeállította a szerző a Szerbiai Statisztikai Intézetnek az aktív népességre vonatkozó kötetei alapján, 1948 és 2002 között.

Bár nem homogén adatokról van szó, hiszen a módszertan többször is változott, és 1981-től nem a mezőgazdasági tevékenységben foglalkoztatottakat, hanem a mezőgazdasági foglalkozásúakat mutatják ki, a vizsgált időszak kezdetén a szerb népesség több mint kétharmada mezőgazdasági munkából élt. Az időszak végén a szerbeknek már csak kevesebb mint egytizede foglalkozott mezőgazdasággal és élt belőle; 1991-ben 13,7%-uk. Nyilvánvaló, hogy az államalkotó szerb népességet a területfejlesztés és gazdaságpolitika olyan előnyökhöz juttatta, amelyek csakis a kisebbségek kárára történhettek, és kirekesztésükből származhattak.

A magyar népesség jelentős részét még 1918 és 1945 között megfosztották a termőföldtől és kizárták az úgynevezett földreformból; kisebb mértékben ez folytatódott 1945 után is. Nincstelen falusi és városi proletariátussá tették. Innen ered az 1948-ban megállapított, viszonylag alacsony 47,3%-os aránya a mezőgazdasági népességnek az összes népesség százalékában. A mezőgazdasági népesség számának és arányának további csökkenése később már túlnyomórészt az összes népesség csökkenéséből ered, és abból, hogy morzsákhoz juttatták más gazdasági tevékenységekben.

A többi, semmilyen politikai súllyal nem rendelkező nemzeti kisebbség látszólag többet kapott a terület- és gazdaságfejlesz-

tési politikától, mint a komoly politikai súlyú magyar kisebbség, melyet azonban akkor már a megszűnés reális veszélye fenyegetett. Természetesen azt is érzékeljük, hogy egy, az összes szerb népességhez viszonyítva kisszámú szerb mezőgazdasági népesség is szintén osztozott a nemzetiségek sorsában azzal, hogy a kevésbé jövedelmező mezőgazdaságban vállalt munkát, de attól mindig könnyebben meg is szabadulhatott. Az azonban sohasem történt – történhetett meg –, hogy a magyar népesség válogathatott a szerbeknek nyújtott előnyök és munkalehetőségek között akár a mezőgazdaságban, akár az iparban. A következő táblázat lesújtó képet nyújt a magyar népesség gazdasági szerkezetéről – és korszakos kiszolgáltatottságáról.

Az aktív és az aktív kereső (foglalkoztatott) népesség változása nemzetiségek szerint 1961 és 2002 között

	Összes népesség (000)	Aktív népesség (000)	Aktív kereső (foglalkoztatott) (000)	Az aktív keresők százaléka	
				% az összes népességben	% az aktív népességben
Vajdaság					
1961	1854	816	400	21,6	49,0
2002	2031	912	701	34,5	76,9
Szerb					
1961	1018	441	216	21,2	49,0
2002	1322	600	457	34,6	76,2
Horvát					
1961	145	66	37	25,5	56,1
2002	77	33	26	33,7	78,8
Szlovák					
1961	74	33	11	14,8	33,3
2002	57	26	21	37,5	80,8

	Összes népesség (000)	Aktív népesség (000)	Aktív kereső (foglal-koztatott) (000)	Az aktív keresők százaléka	
Montenegrói					
1961	35	12	9	25,7	75,0
2002	35	16	12	34,3	75,8
Magyar					
1961	443	198	102	24,4	51,1
2002	290	126	102	35,2	81,1
Román					
1961	57	30	4	8,0	14,3
2002	30	13	11	36,7	84,6

Forrás: Demografska kretanja i karakteristike stanovništva Jugoslavije prema nacionalnoj pripadnosti. Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd, 1978. – Za internu upotrebu, 445. o. – Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 155–263. o.

A fenti táblázat szerint az 1961–2002-es időszakban a szerb nemzetiségű összes népesség és aktív népesség a harmadával növekedett. Ugyanakkor az aktív kereső népesség száma megkétszereződött. A szerbek közül valóban csak az nem kapott munkát ott, ahol akart, aki végképpen nem akart semmit sem dolgozni, hanem mint inaktív kereső is szépen megélhetett ingyen, és még lakást is adtak neki különböző előjogok és jogcímek alapján. A szerbek tehát könnyűszerrel, csupán a politikai hatalom kényszerítő erejének köszönhetően (és nem a gazdaságosság, jövedelmezőség és termelékenység következményeihez igazodva) az aktív kereső népesség arányát (az összes népesség 33%-os növekedése ellenére is) tovább növelték 21,2%-ról 34,6%-ra; magában az összes aktív népességben pedig 49,0%-ról 76,9%-ra. A szerb aktív népesség fele már 1961-ben és kétharmada 2002-ben gazdaságilag foglalkoztatott volt, és anyagi biztonságot kapott.

Nem így a magyarok és a többi nemzetiségek! Itt éppen ellenkező népmozgás zajlott le. Mindegyik nemzeti kisebbség csak úgy tudott megkapaszkodni, hogy egy része állandóan kivándorolt, vagy csökkentette a vállalt gyermekek számát. Csakis ennek és nem valami (nem létező) politikai jóakaratnak köszönhetően maradtak meg egészen napjainkig a nemzeti kisebbségek.

A magyar aktív népesség száma több mint 33%-kal csökkent az említett időszakban. Ugyanakkor az aktív keresők száma szó szerint azonos maradt! Ha nem létezett volna a kivándorlás lehetősége a nemzetiségeknél, felüthette volna a fejét az éhség is. Minden bizonnyal a szegénységi küszöb alá – afrikai nyomorszintre kerültek volna. Az egyharmadával csökkent aktív népességben viszonylag megnőtt az aktív keresők száma; arányuk csaknem azonos lett a szerbekével. Valójában ennek az ára az egész és aktív népesség 30–40%-ra csökkenése, a munkaképes családokon belüli kapcsolatok elzüllesztése, felszabdalása, lehetetlenné tétele (ingázás a falusi lakhely és a távoli, szerb környezetben kialakított ipari központok között). Általános jelenséggé vált szinte minden családban, rokonságban, hogy legalább egyvalaki külföldön próbált szerencsét. Nem azért, mert akár itthon is dolgozhatott volna kis fizetésért, hanem még a kis fizetést vállalva sem juthatott munkahelyhez, megélhetéshez. A többi nemzeti kisebbség esetében is olyan folyamatok zajlottak le, amelyek csak csökkenő számú és létszámú háztartás számára adtak megélhetést.

Figyelembe véve a szerbek számának folyamatos növekedését (a menekültek 1991 után szinte elözönlötték Vajdaságot; többszázezres számuk az összes és állandó népesség részét képezi!), meg kell állapítani, hogy mindennek ellenére az összes aktív kereső népesség tömegében elsősorban ők jutnak a legjobb munkahelyekhez. Ez látható a következő táblázatban is.

Szerb és magyar aktív kereső népesség foglalkozás szerint (2002. évi népszámlálás)

	Szerb		Magyar	
	Szám	Szerkezet %	Szám	Szerkezet %
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Törvényalkotó, közigazgatási és gazdasági vezető	22 157	4,8	2679	2,6
Szakember (önálló értelmiségi)	32 309	7,1	3 985	3,9
Szakmunkatárs (beosztott értelmiségi)	84 187	18,4	13 275	12,9
Irodai dolgozó	32 007	7,0	5 205	5,1
Szolgáltató és kereskedelmi foglalkozású	56 105	12,3	8 425	8,2
Mezőgazdasági magántermelő	59 718	13,1	24 978	24,3
Kisiparos	52 538	11,5	14 792	14,4
Gép- és gépsorkezelő és -szerelő	65 743	14,4	15 913	15,5
Elemi foglalkozás	39 773	8,7	12 635	12,3
Egyéb	12 899	2,8	910	0,9

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 192–193. o.

Valamennyi politikai eszközt és erőszakos állami módszert igénybe véve és polgári formába öltöztetve, a szerbek számukat gyors ütemben növelték, és minden bizonnyal tovább fogják növelni az aktív foglalkoztatott népességben.

A szerbek túlreprezentáltsága az igazán jó munkahelyeken csak részben látható a táblázatban: csupán csak a *jéghegy csúcsát* érzékelteti. A magyarok, ha *vezetői* beosztásba is kerültek, csupán az *igazi,* elsőszámú vezető helyettesének rangjáig vitték.

Általában osztályvezetők és alsóbb szintű főnökök voltak. Az *önálló értelmiségiek* száma tekintetében nemcsak egy behozhatatlan lemaradásról beszélhetünk, hanem minőségi különbségekről. A magyarok *önálló értelmiségiek* elsősorban a tanügy és egészségügy alsó szintjein. Szinte jelentéktelen a szerepük a gazdasági élet tervezésében és szervezésében, az összetettebb irodai munkában. Annál inkább felülreprezentáltak mezőgazdasági magántermelőkként (24,3%), akikkel valamilyen formában az egész magyar kisebbség továbbra is szoros kapcsolatban van. Általában 2-3 hektáros törpebirtokon folytatnak intenzív mezőgazdasági termelést. A szerbek viszont féltve gazdasági és politikai szerepüket az Európai Uniótól, egyre több hatalmas mezőgazdasági birtokot hoznak létre.

A következő táblázat is bizonyos szerb gazdaságszerkezeti előnyökre mutat rá a magyar kisebbség kárára.

A szerb és magyar aktív kereső népesség a foglalkozásában betöltött szerepkör szerint (2002. évi népszámlálás)

Szerepkör	Szerb		Magyar	
	Szám	Szerkezet %	Szám	Szerkezet %
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Munkaviszony	347 969	76,1	69 141	67,3
Más szerződéses viszony	21 999	4,8	5 367	5,2
Munkaadó	15 264	3,3	2 017	2,0
Mezőgazdasági magántermelő	54 765	12,0	23 085	22,5
Szabad foglalkozású	10 939	2,4	2 057	2,0
Háztartási bedolgozó	941	0,2	141	0,1
Egyéb	5 559	1,2	986	1,0

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministarstvo za manjinska i ljudska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 213–214. o.

A magyar népesség elsősorban a tömegében kétszer nagyobb szerb nemzetiségű munkaadók számától függ. Sokkal nehezebben létesíthet nála munkaviszonyt, mint a szerb nemzetiségű munkavállaló. Ez a táblázat is bizonyítja, hogy éppen ezért kénytelen mint mezőgazdasági magántermelő tengetni az életét kisbirtokán. A magyar munkaadók száma nem lenne jelentéktelen, ha ismeretes lenne területi szerkezetük és tőkeerősségük. Erre azonban a táblázat nem ad választ. Feltételezhető, hogy elsősorban mikrogazdaságot működtető vállalkozókról lehet szó, amelyeknél a foglalkoztatottak száma nem éri el az 50 főt sem; délvidéki magyar nagyvállalkozókról nem tudunk.

A vadkapitalizmus szerbiai természetrajzából ered, hogy a magyar munkavállalókat mind a szerb, mind pedig a magyar munkaadók kegyetlenül kizsákmányolják (a tőkekoncentráció még mindig és még sokáig a kezdeti tőkehalmozás szakaszában van és marad).

A magyar munkaadók és munkavállalók helyzetét nagymértékben megbénítja területi elhelyezkedésük. Mind a magyar munkáltatók és vállalkozók közötti kapcsolattartást, mind a munkavállalók egymás közti kapcsolattartását rendkívül megnehezíti a szórványjelleg; nagyszámú településre szóródnak szét, ezért önálló szervezeti formák és intézmények, érdekegyeztetés és érdekvédelem megszervezésére és létrehozására képtelenek. (A szerbeknél éppen ellenkező dinamikus folyamat történik: bárhol képesek formális és nem formális kapcsolatteremtésre és a kapcsolataik megújítására.)

A következő táblázat a szerb és magyar aktív kereső népesség gazdasági tevékenység szerinti megoszlását mutatja be.

Szerb és magyar aktív kereső népesség gazdasági tevékenységek szerint (2002. évi népszámlálás)

Tevékenység	Szerb		Magyar	
Összesen	457 436	100,0	102 794	100,0
Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	89 886	19,6	34 143	33,2
Halászat	606	0,13	188	0,18
Bányászat	2 739	0,6	276	0,3
Feldolgozóipar	117 774	25,7	28 431	27,7
Energiagazdaság	6 358	1,4	1 627	1,6
Építőipar	21 553	4,7	4 988	4,9
Kiskereskedelem	62 318	13,6	10 124	9,8
Szálloda- és vendéglátóipar	11 075	2,4	1 668	1,6
Közlekedés és raktárgazdálkodás	25 789	5,6	3 311	3,2
Pénzforgalom	7 971	1,7	823	0,8
Ingatlanközvetítés	12 049	2,6	1 682	1,6
Államigazgatás, katonaság, társadalombiztosítás	24 028	5,3	2 382	2,3
Oktatás	20 975	4,6	4 158	4,0
Egészségügy és népjólét	27 967	6,1	5 545	5,4
Kommunális és személyi szolgáltatás	13 032	2,8	2 457	2,4
Vállalkozó háztartási mikrogazdaság	295	0,06	142	0,14
Exterritoriális gazdasági egység	33	0,01	7	0,01
Egyéb	12 988	2,8	842	0,8

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. godine. Ministartstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 235. és 240. o.

A magyarok hátrányos helyzetének, társadalmi és gazdasági kirekesztettségének bemutatása e táblázat segítségével is érvényt

szerez önmagának. A mezőgazdaságból mint legkevésbé jövedelmező gazdasági tevékenységből (deprimált árak, egyre nyitottabb árolló a mezőgazdasági és ipari termékek között, a mezőgazdaságot működtető ipari termékek árának rohamos emelkedése, a mezőgazdasági termékek árának gazdaság- és szociálpolitikai módszerekkel történő olcsón tartása) a szerb népesség tömegesen menekül, s ez kínál munkalehetőséget a magyaroknak, a nem jövedelmező és rosszul fizetett munkahelyeken.

Önmagáért beszél az a tény, hogy kisajátíthatják maguknak az államigazgatást, katonaságot, állambiztonsági pozíciókat, társadalom- és vagyonbiztosítást, a pénzforgalmat, az ingatlanközvetítést – és azokat a munkahelyeket is az iparban, amelyek a táblázatban nem látszanak. Ha mégis jelen vannak a magyarok ezekben a gazdasági tevékenységekben is, úgy legfeljebb középfokú végzettséget igénylő munkahelyeken dolgoznak, vagy elemi munkát végeznek.

Ezek után csak egyetlenegy és rövid következtetés lehetséges: a magyar népesség gazdasági szerkezete kiszorító jellegű a gazdasági tevékenységek peremrészei felé. E gazdasági szerkezet nem kedvez sem a magyar vállalkozóknak, sem a munkavállalóknak.

1. Vajdaság népessége tevékenység és nemek szerint 1953 és 2002 között

Év	Nem	Összesen	Aktív		Személyi jövedelemmel rendelkezők (inaktív kereső)		Eltartott	
			szám	%	szám	%	szám	%
1953	Együtt	1 712 619	778 479	45,5	68 948	4,0	865 192	50,5
	Férfi	823 574	541 142	65,7	30 302	3,7	252 130	30,6
	Nő	889 045	237337	26,7	38 646	4,3	613 062	69,0
1961	Együtt	1 854 965	816 239	44,0	81 193	4,4	957 533	51,6
	Férfi	903 274	572 491	63,4	39 474	4,4	291 309	32,3
	Nő	951 691	243 748	25,6	41 719	4,4	666 224	70,0
1971	Összesen	1 906 890	787 599	41,3	156 252	8,2	963 039	50,5
	Férfi	919 067	535 423	58,3	82 598	9,0	301 046	32,7
	Nő	987 823	252 176	25,5	73 654	7,5	661 993	67,0
1981	Összesen	1 969 181	862 337	43,8	225 067	11,4	881 777	44,8
	Férfi	958 626	552 933	57,7	110 173	11,5	295 520	30,8
	Nő	1 010 555	309 404	30,6	114 894	11,4	586 257	58,0
1991	Együtt	1 966 367	871 704	44,3	323 256	16,5	771 407	39,2
	Férfi	955 137	531 012	55,6	153 244	16,0	270 881	28,4
	Nő	1 011 230	340 692	33,7	170 012	16,8	500 526	49,5
2002	Együtt	2 031 992	912 800	44,9	408 999	20,1	706 843	34,8
	Férfi	984 942	530 197	53,8	187 834	19,1	265 125	26,9
	Nő	1 048 050	382 603	36,5	221 165	21,1	441 718	42,2

Megjegyzés: Az Összesen 2002-ben nem tartalmazza az egy évnél rövidebb ideig külföldön tartózkodókat.

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički Zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 225. o.

2. Munkaképes népesség az összes népesség százalékában Szerbia közigazgatási egységei szerint

		Közép-Szerbia	Vajdaság	Kosovo
1948	Együtt	63,41	64,66	51,44
	Férfi	64,70	65,91	51,90
	Nő	62,19	63,52	50,97
1961	Együtt	63,66	63,54	51,84
	Férfi	65,66	65,88	52,69
	Nő	61,74	61,32	50,97
1971	Együtt	66,71	66,22	51,15
	Férfi	69,15	69,27	51,91
	Nő	64,34	63,32	50,36
1981	Együtt	67,35	66,65	53,13
	Férfi	69,35	69,40	54,04
	Nő	65,46	64,03	52,15
1991	Együtt	65,57	65,24	56,51
	Férfi	69,79	70,08	58,08
	Nő	61,47	60,65	54,83
2002	Együtt	62,20	78,80	...
	Férfi	65,10	76,20	...
	Nő	66,70	76,20	...

Forrás: Demografska statistika 1991. SZS, 1993. A 2002. évre vonatkozó adatok a szerző számításai.

3. Aktív népesség az összes népesség százalékában Szerbia közigazgatási egységei szerint

		Közép-Szerbia	Vajdaság	Kosovo
1953	Aktív	52,4	45,5	33,2
	Férfi	66,7	65,7	54,6
	Nő	38,7	26,7	10,9
1961	Aktív	51,1	44,0	34,7
	Férfi	64,0	63,4	51,1
	Nő	38,7	25,6	17,6
1971	Aktív	51,5	42,7	26,0
	Férfi	63,2	59,7	42,8
	Nő	40,1	26,5	8,4
1981	Aktív	51,8	44,3	23,8
	Férfi	60,8	58,3	39,1
	Nő	43,0	31,0	7,5
1991	Aktív	49,3	44,3	...
	Férfi	56,6	55,6	...
	Nő	42,2	33,7	...
2002	Aktív	45,5	44,9	...
	Férfi	52,4	53,9	...
	Nő	43,0	31,0	...

Forrás: Velat, D. (1988): Stanovništvo Jugoslavije u posleratnom periodu, SZS, Beograd, 1988. 97. o. Az 1991. évi és a 2002. évi adatok a szerző számításai.

4. Eltartott népesség összetétele Vajdaságban 1971 és 2002 között

Év	Összesen		Háztartásbeli		Gyermek, tanuló, egyetemista		Munkaképtelen		Egyéb	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1971	963 039	100,0	365 377	37,9	528 312	54,9	10 175	1,1	59 175	6,1
1981	881 777	100,0	299 137	33,9	517 535	58,7	33 599	3,8	31 506	3,6
1991	771 407	100,0	232 518	30,1	490 047	63,5	29 022	3,8	19 820	2,6
2002	706 843	100,0	180 259	25,5	484 568	68,6	23 087	3,3	18 929	2,7

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 229. o.

5. Vajdaság aktív népességének korcsoportok és nemek szerinti összetétele 1981 és 2002 között

Év	Nem	Összesen	Korcsoport										
			15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65+
1981	Együtt	100,0	2,6	11,3	15,4	14,6	10,2	11,9	11,9	9,1	5,2	2,3	5,4
	Férfi	100,0	2,6	10,2	14,3	13,6	9,8	12,0	12,7	9,9	5,7	2,5	6,0
	Nő	100,0	2,7	13,2	17,3	16,3	10,9	11,7	10,3	6,8	4,2	2,0	4,3
1991	Együtt	100,0	3,3	10,0	12,6	14,5	15,8	14,2	8,8	8,5	5,3	2,9	3,9
	Férfi	100,0	3,2	9,6	11,7	13,4	14,9	13,6	9,0	9,9	6,7	3,4	4,3
	Nő	100,0	3,3	10,7	14,0	16,2	17,2	15,2	8,6	6,3	3,1	2,0	3,2
2002	Együtt	100,0	3,0	9,7	11,8	12,1	13,1	14,1	15,0	11,7	4,8	1,9	2,6
	Férfi	100,0	3,2	9,8	11,5	11,6	12,4	13,3	14,6	12,0	6,4	2,2	2,7
	Nő	100,0	2,9	9,4	12,2	12,8	14,0	15,2	15,4	11,3	2,7	1,4	2,4

Megjegyzés: Az Összesen nem foglalja magába az ismeretleneket.

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 231. o.

6. Vajdaság aktív népességének korspecifikus arányszámai az összes népesség azonos korcsoportjainak százalékában, 1981 és 2002 között

Év	Nem	Összesen	Korcsoport										
			15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65+
1981	Együtt	43,8	16,6	65,8	81,4	82,3	78,2	73,3	68,2	53,6	36,5	28,1	20,4
	Férfi	57,5	20,3	75,0	93,9	97,3	97,3	96,4	94,0	82,0	59,3	44,7	35,1
	Nő	30,6	12,7	56,3	67,9	66,9	59,6	50,9	42,1	27,5	18,8	15,2	9,9
1991	Együtt	44,3	22,2	70,3	83,2	87,0	85,9	82,3	72,1	56,4	33,7	19,4	14,3
	Férfi	55,6	26,1	80,8	93,2	96,8	96,8	95,5	92,0	83,3	54,4	31,2	24,7
	Nő	33,7	18,2	59,5	73,1	77,0	74,6	69,1	53,2	31,5	14,7	9,7	7,6
2002	Együtt	44,9	20,1	61,9	79,2	85,6	86,2	85,6	80,6	69,2	41,0	14,1	7,4
	Férfi	53,8	23,8	71,2	88,5	94,6	95,0	94,1	91,0	83,1	66,3	21,0	11,4
	Nő	36,5	16,2	52,1	69,6	76,4	77,5	77,3	70,0	55,5	18,2	8,2	4,8

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 232. o.

7. Nem foglalkoztatott aktív népesség Vajdaságban korösszetétel és nemek szerint 1981 és 2002 között

Év	Nem	Összesen	Korcsoportok						
			15–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50+	Ismeretlen
1981	Együtt	55 900	10 730	10 730	23 991	6 654	3 103	1 114	149
	Férfi	27 269	6 044	11 946	4 405	2 525	1 532	744	73
	Nő	28 631	4 686	12 045	5 757	4 129	1 571	370	76
1991	Együtt	97 252	20 667	33 678	18 890	16 118	5 373	2339	187
	Férfi	52 380	12 812	18 036	8 183	8 662	3 230	1 357	100
	Nő	44 872	7 855	15 642	10 707	7 456	2 143	982	87
2002	Együtt	211 688	18 958	49 070	37 374	50 001	36 097	19 316	872
	Férfi	116 561	11 324	29 474	18 524	23 849	19 804	13 079	507
	Nő	95 127	7 634	19 596	18 850	26 152	16 293	6 237	365

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 234. o.

8. Foglalkozás szerinti aktív kereső népesség Szerbia közigazgatási egységei szerint, 2002. évi népszámlálás

Foglalkozás	Szerbia		Közép-Szerbia		Vajdaság	
	Szám	%	Szám	%	Szám	%
Összesen	2 642 987	100,0	1 941 875	100,0	701 112	100,0
Törvényalkotó, közgazdasági és gazdasági vezető, irányító	110 973	4,2	80 361	4,1	30 612	4,4
Szakember (önálló értelmiségi)	206 460	7,8	160 661	8,3	45 800	6,5
Szakmunkatárs (beosztott értelmiségi)	450 860	17,1	330 188	17,0	120 672	17,2
Tisztviselő (irodai dolgozó)	151 729	5,7	105 584	5,4	46 145	6,6
Szolgáltató és kereskedő	276 063	10,4	196 985	10,1	79 078	11,3
Mezőgazdasági szakképzett munkás	504 665	19,1	395 569	20,4	109 096	15,6
Kisiparos	292 160	11,1	208 122	10,7	84 038	12,0
Gép- és gépsorkezelő és -szerelő	328 885	12,4	227 522	11,7	101 363	14,5
Legegyszerűbb munka – elemi foglalkozásúak	222 495	8,4	155 205	8,0	67 290	9,6
Katona	21 520	0,8	17 429	0,9	4 091	0,6
Ismeretlen	77 177	2,9	64 250	3,3	12 927	1,8

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 240. o.

9. Vajdaság összes mezőgazdasági és a mezőgazdaságban foglalkoztatott aktív, kereső népességének alakulása 1953 és 2002 között (népszámlálási adatok)

Év	Nem	Összes mező-gazdasági népes.	Együtt %	Az összes népes-ség száza-lékában	Aktív mezőgazdasági népesség			Az aktív mező-gaz-dasági népes-ség aránya
					Szám	%	Az összes aktív népes-ség száza-lékában	
1953	Együtt	1 077 983	100,0	62,9	534 494	100,0	68,7	49,6
	Férfi	513 994	47,7	62,4	353 773	66,2	65,4	68,8
	Nő	563 989	52,3	63,4	180 720	33,8	76,1	32,1
1961	Együtt	960 870	100,0	51,8	457 408	100,0	56,1	47,6
	Férfi	462 380	48,1	51,2	313 210	68,5	547	67,7
	Nő	498 490	51,9	52,4	144 195	31,5	59,2	28,9
1971	Együtt	761 016	100,0	39,0	385 106	100,0	46,2	50,6
	Férfi	375 005	49,3	39,4	263 426	68,4	46,4	70,2
	Nő	386 011	50,7	38,5	121 680	31,6	45,8	31,5
1981	Együtt	391 426	100,0	19,9	213 307	100,0	24,7	54,5
	Férfi	187 901	48,0	19,6	140 656	65,9	25,4	74,9
	Nő	203 525	52,0	20,1	72 651	34,1	23,5	35,7
1991	Együtt	269 438	100,0	13,7	149 583	100,0	17,1	55,5
	Férfi	135 940	50,5	14,2	105 618	70,6	19,9	77,6
	Nő	133 498	49,5	13,2	43 965	29,4	12,9	32,9
2002	Együtt	215 147	100,0	10,6	125 506	100,0	13,7	58,3
	Férfi	114 161	53,1	11,6	79 896	63,7	15,1	70,0
	Nő	100 986	46,9	9,6	45 610	36,3	11,9	45,2

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 243. o.

10. Vajdaság mezőgazdasági népessége tevékenység és korcsoportok szerint, 1991. és 2002. évi népszámlálás

Év	Tevékenység	Összesen	15 évnél fiatalabb	15–24	25–34	35–44	45–54	55–64	65+	Ismeretlen
1991	Összesen	269 438	39 966	23 885	24 432	33 116	40 564	54 391	52 546	538
	Aktív	149 583	-	9 060	17 718	24 255	28 325	37 793	32 153	279
	Eltartott	119 855	39 966	14 825	6 714	8 861	12 239	16 598	20 393	259
2002	Összesen	215 147	37 018	28 267	26 772	30138	35 383	23 756	33 000	813
	Aktív	125 506	-	8 124	17 570	24 670	31 687	21 302	21 810	343
	Eltartott	89 641	37 018	20 143	9 202	5 468	3 696	2 454	11 190	470
%										
1991	Összesen	100,0	14,8	8,9	9,1	12,3	15,1	20,2	19,5	0,2
	Aktív	100,0	-	6,1	11,8	16,2	18,9	25,3	21,5	0,2
	Eltartott	100,0	33,3	12,4	5,6	7,4	10,2	13,8	17,0	0,2
2002	Összesen	100,0	17,2	13,1	12,4	14,0	16,4	11,0	15,3	0,4
	Aktív	100,0	-	6,5	14,0	19,7	25,2	17,0	17,4	0,3
	Eltartott	100,0	41,3	22,5	10,3	6,1	4,1	2,7	12,5	0,5

Forrás: Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema popisu 2002. godine. Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, 2006. 245. o.

11. Vajdaság aktív kereső népessége nem és foglalkozás szerint, 2002. évi népszámlálás

	Összesen	Törvényalkotók, vezetők, közigazgatási és gazdasági irányítók	Szakemberek (önálló értelmiségiek)	Szakmunkatársak (beosztott értelmiségiek)	Tisztviselők (irodai dolgozók)	Szolgáltatók, kereskedők	Mezőgazdasági munkások, halászok, erdészek	Kisiparosok	Gép- és gépsorkezelők és -szerelők	Elemi foglalkozásúak	Többiek és ismeretlenek
Együtt	701 112	30 613	45 805	120 686	46 148	79 072	109 116	84 054	101 365	67 235	17 018
Férfi	413 636	20 843	21 163	49 045	21 573	32 893	67 574	75 793	74 383	37 280	13 089
Nő	287 476	9770	24 642	71 641	24 575	46 179	41 542	8 261	26 982	29 955	3 929
Munkaviszony – %											
Együtt	100	4,4	6,5	17,2	6,6	11,3	15,6	102,0	14,5	9,6	2,4
Férfi	100	5,0	5,1	11,9	5,2	8,0	16,3	18,3	18,0	9,0	3,2
Nő	100	3,4	8,6	24,9	8,5	16,1	14,5	2,9	9,4	10,4	1,4

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa Stanovništva 2002. Ministartstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 191. o.

12. Vajdaság aktív kereső népessége foglalkozási viszony és nem szerint, 2002. évi népszámlálás

Nem	Összesen	Munkaviszony – szám						
		Foglalkoztatott szerződéses munka-viszonyban	Munka-viszony nélküli dolgozók	Munkaadó	Mezőgazdasági magántermelő	Szabad-foglalkozású	Háztartási bedolgozó	Más foglal-kozású
Együtt	701 112	516 589	35 653	21 751	100 561	16 502	1 461	8 595
Férfi	413 636	291 427	26 614	15 013	60 948	12 496	716	6 422
Nő	287 476	225 162	9 039	6 738	39 613	4 006	745	2 173
Munkaviszony – %								
Együtt	100	73,7	5,1	3,1	14,3	2,4	0,2	1,2
Férfi	100	70,5	6,4	3,6	14,7	3,0	0,2	1,6
Nő	100	78,3	3,1	2,3	13,8	1,4	0,3	0,8

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministartstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 212. o.

13. Vajdaság aktív kereső népessége nemek és gazdasági tevékenység szerint, 2002. évi népszámlálás

Első rész

Nem	Összesen	Gazdasági tevékenység								
		Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	Halászat	Bányászat	Feldolgozóipar	Energiaellátás	Építőipar	Kis- és nagykereskedelem	Szálloda- és vendéglátóipar	Közlekedés és raktárgazdálkodás
Együtt	701 112	158 696	1 027	3 542	182 644	9 715	32 865	90 198	15 942	35 629
Férfi	413 636	105 405	917	2 906	114 842	7 578	28 847	43 562	7 712	28 317
Nő	287 476	53 291	110	636	67 802	2 137	4 018	46 636	8 230	7 312

Második rész

Nem	Gazdasági tevékenység								
	Pénzügyi közvetítés	Vagyon- és ingatlanforgalmi közvetítés	Államigazgatás, honvédelem, szociális biztosítás	Oktatás	Egészségügy, népjólét	Kommunális és személyi szolgáltatás	Családi vállalkozás alkalmazottakkal	Exterritoriális termelési egység	Ismeretlen
Együtt	10 796	17 188	31 574	31 427	41 713	20 288	707	50	17 111
Férfi	3 363	8 672	19 517	9 177	9 009	11 453	143	22	12 194
Nő	7 433	8 516	12 057	22 250	32 704	8 835	564	28	4 917

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministartstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 233. o.

14. Vajdaság aktív kereső népessége nemek és gazdasági tevékenység szerint

Első rész (%)

Nem	Összesen	Gazdasági tevékenység								
		Mezőgazdaság, vadászat, erdészet	Halászat	Bányászat	Feldolgozóipar	Energiaellátás	Építőipar	Kis- és nagykereskedelem	Szálloda és vendéglátóipar	Közlekedés és raktárgazdálkodás
Együtt	100	22,6	0,1	0,5	26,1	1,4	4,7	12,9	2,3	5,1
Férfi	100	25,5	0,2	0,7	27,8	1,8	7,0	10,5	1,9	6,8
Nő	100	18,5	0,0	0,2	23,6	0,7	1,4	16,2	2,9	2,5

Második rész (%)

Nem	Gazdasági tevékenység – %								
	Pénzügyi közvetítés	Vagyon- és ingatlanforgalmi közvetítés	Államigazgatás, honvédelem, szociális biztosítás	Oktatás	Egészségügy, népjólét	Kommunális és személyi szolgáltatás	Családi vállalkozás alkalmazottakkal	Exterritoriális termelési egység	Ismeretlen
Együtt	1,5	2,5	4,5	4,5	5,9	2,9	0,1	0,01	2,4
Férfi	0,8	2,1	4,7	2,2	2,2	2,8	0,0	0,01	2,9
Nő	2,6	3,0	4,2	7,7	11,4	3,1	0,2	0,01	1,7

Forrás: Etnički mozaik Srbije prema podacima popisa stanovništva 2002. Ministartstvo za ljudska i manjinska prava Srbije i Crne Gore, Beograd, 2004. 234. o.

15. Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Mace-dón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Összesen	1971	833 243	13 356	60 126	6 761	1 331	1 947	457 143	1 340	...	1 782
	1981	862 337	18 624	46 469	8 681	1 743	1 412	473 863	1 493	37	1 195
	1991	871 704	20 096	41 622	8 102	2 313	-	505 128	1 189	-	1 097
Mező-gazdasági és rokon	1971	326 168	1 687	21 839	1 386	281	213	173 068	110	...	792
	1981	213 865	914	11 066	1 386	175	118	106 941	61	8	422
	1991	148 875	690	9 018	439	152	-	75 286	30	...	240
Mezőgazdasági munkás	1971	323 981	1 680	21 518	1 373	267	208	171 854	109	...	786
	1981	211 741	906	10 844	1 363	161	117	105 777	57	8	418
	1991	146 856	668	6 664	431	136	-	74 105	29	...	231
Halász, vadász	1971	639	1	93	1	-	3	301	1	...	4
	1981	708	1	71	6	2	1	320	-	...	3
	1991	754	6	50	4	4	-	387	1	...	5
Erdész	1971	1 548	6	228	12	14	2	913	-	...	2
	1981	1 416	7	151	17	12	-	844	4	-	1
	1991	1 265	16	84	4	12	-	794	-	-	4

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Mace-dón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Bányászati és ipari	1971	226 649	4 021	17 211	2 995	615	858	122 623	938	...	402
	1981	258 320	5 252	14 933	3 214	633	411	139 789	701	16	289
	1991	268 216	5 213	13 343	3 200	753	-	153 507	562	-	339
Bányász	1971	788	4	88	15	5	13	497	4	...	1
	1981	1 794	26	83	42	6	12	1 104	5	-	2
	1991	1 656	18	35	17	7	-	1 162	-	-	1
Kohász	1971	6 995	122	487	163	22	15	4 293	31	...	9
	1981	10 682	182	670	143	24	15	5 997	20	2	10
	1991	9 561	151	384	91	48	-	5 754	9	-	12
Fémfeldolgozó	1971	22 637	417	1 778	234	45	66	12 913	20	...	31
	1981	29 216	562	1 657	325	69	39	16 373	23	3	34
	1991	33 095	617	1 603	313	96	-	19 609	9	-	38
Gépész, motorszerelő	1971	19 889	502	1 255	198	24	72	11 820	9	...	32
	1981	22 754	563	1 167	236	31	45	12 796	7	1	18
	1991	23 979	520	1 147	239	46	-	14 041	8	-	39
Fém-szerkezetek szerelője	1971	2 705	50	180	21	10	10	1 546	4	...	5
	1981	2 665	59	159	26	10	6	1 548	4	-	2
	1991	2 574	55	118	21	7	-	1 536	4	-	2

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Összesen	1971	1 282	...	78	...	185 263	...	...	...	27 923	...
	1981	781	152	54	100	166 476	1 099	229	5 278	20 353	352
	1991	...	...	...	...	145 995	...	...	6 060	15 642	...
Mező-gazdasági és rokon	1971	530	...	9	...	75 939	... ...	...	...	19 550	...
	1981	239	9	7	6	53 473	206	53	1 680	13 811	24
	1991	-	-	-	-	35 676	-	-	1 237	8 524	-
Mezőgazdasági munkás	1971	528	...	9	...	75 544	...	...	...	19 446	...
	1981	238	8	7	6	53 082	203	53	1 670	13 769	24
	1991	-	-	-	-	35 396	-	-	1 221	8 470	-
Halász, vadász	1971	-	...	-	...	181	...	...	...	19	...
	1981	-	1	-	-	194	1	-	3	16	-
	1991	-	-	-	-	160	-	-	2	24	-
Erdész	1971	2	...	-	...	214	...	...	...	85	...
	1981	1	-	-	-	197	2	-	7	26	-
	1991	-	-	-	-	120	-	-	14	50	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Bányászati és ipari	1971	285	...	33	...	56 300	...	...	...	1 789	...
	1981	248	65	20	11	55 239	355	49	639	1 886	77
	1991	-	-	-	-	50 604	-	-	934	1 937	-
Bányász	1971	-	...	-	...	112	...	...	...	1	...
	1981	1	-	-	-	225	2	-	6	12	-
	1991	-	-	-	-	200	-	-	4	13	-
Kohász	1971	6	...	1	...	1 320	...	...	...	32	...
	1981	6	3	1	-	2 146	11	2	58	58	-
	1991	-	-	-	-	1 683	-	-	81	63	-
Fémfeldolgozó	1971	33	...	2	...	5 088	...	...	...	137	...
	1981	22	8	2	1	5 982	31	9	57	151	11
	1991	-	-	-	-	6 169	-	-	85	144	-
Gépész, motorszerelő	1971	16	...	5	...	4 238	...	...	...	178	...
	1981	20	9	-	1	4 479	26	1	19	185	15
	1991	-	-	-	-	4 399	-	-	33	191	-
Fémszerkezetek szerelője	1971	2	...	1	...	636	...	...	...	10	...
	1981	-	1	-	-	506	5	1	4	9	1
	1991	-	-	-	-	424	-	-	1	16	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határozatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Ismeretlen
Összesen	1971	10 297	33 546	113	...	...	8 415	20 459	422	17 832	2 205	2 060
	1981	8 934	30 389	96	2 049	30	4 369	67 544	946	65 928	670	535
	1991	8 313	28 840	77	...	66	7 192	76 201	2 034	72 974	1 193	3 771
Mezőgazdasági és rokon	1971	5 563	19 027	10	...	...	3 079	2 625	54	2 102	469	460
	1981	3 287	12 838	7	213	13	1 789	5 062	134	4 844	84	57
	1991	2 075	9 750	1	...	16	980	4 457	142	4 206	109	304
Mezőgazdasági munkás	1971	5 561	18 980	10	...	...	3 066	2 584	54	2 064	466	458
	1981	3 269	12 770	7	211	13	1 781	4 924	128	4 712	84	55
	1991	2 067	9 677	1	-	16	956	4 272	138	4 028	106	296
Halász, vadász	1971	1	19	-	...	...	2	13	-	12	1	-
	1981	10	22	-	-	-	1	54	-	54	-	2
	1991	6	29	-	-	-	5	67	2	64	1	4
Erdész	1971	1	28	-	...	...	11	28	-	26	2	2
	1981	8	46	-	2	-	7	84	6	78	-	-
	1991	2	44	-	-	-	19	118	2	114	2	4

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Bányászati és ipari	1971	2 226	7 378	81	...	...	2 196	6 564	114	5 626	824	407
	1981	2 361	8 164	45	948	5	1 150	21 613	323	21 058	232	208
	1991	2 293	8 178	22	-	22	2 336	23 828	653	22 796	379	1 145
Bányász	1971	2	13	1	...	...	10	18	-	15	3	4
	1981	9	71	-	4	-	7	172	4	166	2	5
	1991	3	7	-	-	-	9	153	3	149	1	7
Kohász	1971	49	143	4	...	...	79	200	4	163	33	19
	1981	71	258	1	37	-	46	906	12	884	10	15
	1991	67	248	-	-	1	84	839	25	795	19	46
Fémfeldolgozó	1971	202	675	-	...	...	212	754	15	645	94	30
	1981	202	867	1	126	-	131	2 515	39	2 453	23	15
	1991	262	1 003	1	-	2	281	2 709	62	2 603	44	154
Gépész, motorszerelő	1971	199	497	2	...	...	149	665	12	576	77	28
	1981	222	609	2	51	-	101	2 125	22	2 090	13	25
	1991	195	596	-	-	-	228	2 017	57	1 927	33	98
Fém-szerkezetek szerelője	1971	29	78	-	...	...	18	100	1	89	10	5
	1981	19	58	-	11	-	11	221	4	217	-	4
	1991	16	90	-	-	-	20	256	5	249	2	8

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Ékszerész, aranyműves	1971	242	-	21	1	1	-	25	13	...	-
	1981	358	4	25	2	-	-	49	14	-	-
	1991	488	6	33	2	-	-	105	14	-	-
Villamossági, villanyszerelő, elektronikus	1971	10 006	192	862	94	14	67	5 323	6	...	19
	1981	14 289	296	823	187	22	44	7 577	13	2	19
	1991	18 772	349	1 078	210	37	-	10 475	6	-	21
Keramikus, üveges	1971	5 212	50	234	110	9	15	2 819	4	...	11
	1981	5 025	36	164	90	10	8	2 617	6	-	5
	1991	4 836	56	110	96	10	-	2 576	5	-	9
Vegyészeti	1971	2 228	50	200	52	5	14	1 227	6	...	5
	1981	3 612	102	207	60	11	7	2 005	11	1	5
	1991	5 366	130	248	102	17	-	3 106	4	-	9
Fafeldolgozó	1971	1 328	20	160	4	2	3	709	1	...	1
	1981	1 936	23	130	6	4	4	914	1	-	-
	1991	1 516	8	57	12	5	-	835	1	-	-

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Famegmunkáló	1971	8 755	82	661	49	6	18	4 067	3	...	24
	1981	7 486	99	427	53	16	10	3 538	3	-	17
	1991	6 608	100	377	39	17	-	3 121	3	-	8
Textilgyártó	1971	15 586	413	1 499	125	8	32	8 728	11	...	18
	1981	12 987	356	850	108	7	19	7 256	10	-	10
	1991	11 738	264	880	148	16	-	6 811	3	-	10
Textil-megmunkáló	1971	13 352	177	968	154	7	29	7 310	6	...	16
	1981	14 910	234	694	173	13	26	8 237	5	-	10
	1991	19 288	266	847	269	38	-	11 346	7	-	26
Bőr- és szőrmegyártó	1971	784	37	81	15	1	4	419	2	...	2
	1981	961	60	73	9	3	5	517	3	-	3
	1991	1 068	48	56	8	3	-	636	1	-	3
Bőr- és szőrme-feldolgozó	1971	1 498	7	79	3	-	2	957	-	...	-
	1981	1 644	16	101	10	1	-	960	1	-	1
	1991	1 732	28	96	6	2	-	1 045	2	-	1
Cipész	1971	4 917	37	478	28	4	11	2 333	-	...	4
	1981	5 587	52	433	54	8	5	2 442	4	-	11
	1991	7 726	130	515	82	15	-	3 747	7	-	4

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Ékszerész, aranyműves	1971	-	...	-	...	161	...	...	...	1	...
	1981	-	-	-	-	222	-	-	-	-	-
	1991	-	-	-	-	254	-	-	2	5	-
Villamossági, villanyszerelő, elektronikus	1971	20	...	2	...	2 370	...	...	...	53	...
	1981	16	6	2	1	2 900	20	3	9	67	4
	1991	-	-	-	-	3 574	-	-	18	100	-
Keramikus, üveges	1971	2	...	1	...	1 593	...	...	...	60	...
	1981	2	-	-	-	1 561	12	-	17	71	-
	1991	-	-	-	-	1 351	-	-	32	71	-
Vegyészeti	1971	4	...	-	...	434	...	...	...	15	...
	1981	3	-	-	-	652	6	-	8	45	2
	1991	-	-	-	-	786	-	-	18	61	-
Fafeldolgozó	1971	4	...	-	...	295	..	..	..	4	...
	1981	5	-	-	-	541	2	-	7	17	-
	1991	-	-	-	-	332	-	-	4	5	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Famegmunkáló	1971	30	...	1	...	2 883	...	...	...	118	...
	1981	14	4	-	-	2 189	17	1	15	87	2
	1991	-	-	-	-	1 932	-	-	13	41	-
Textilgyártó	1971	5	...	2	...	3 383	...	...	...	44	...
	1981	2	2	-	-	2 392	28	4	10	45	7
	1991	-	-	-	-	1 916	-	-	24	51	-
Textilmegmunkáló	1971	24	...	2	...	3 394	...	...	...	141	...
	1981	21	1	3	2	3 217	24	2	15	133	2
	1991	-	-	-	-	3 432	-	-	41	178	-
Bőr- és szőrmegyártó	1971	-	...	-	...	157	...	...	...	5	...
	1981	-	-	-	-	142	-	1	4	11	1
	1991	-	-	-	-	133	-	-	4	15	-
Bőr- és szőrmefeldolgozó	1971	-	...	-	...	306	...	...	...	13	...
	1981	1	-	-	-	287	4	1	2	17	-
	1991	-	-	-	-	287	-	-	2	4	-
Cipész	1971	6	...	1	...	1 613	...	...	...	30	...
	1981	8	2	-	-	1 766	7	1	3	46	3
	1991	-	-	-	-	1 907	-	-	17	38	-

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határozatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Ismeretlen
Ékszerész és aranyműves	1971	-	-	-	...	...	5	13	-	13	-	1
	1981	1	2	-	-	-	6	33	-	33	-	-
	1991	3	1	-	-	-	4	59	2	56	1	-
Villamossági, villanyszerelő, elektronikus	1971	122	319	4	...	...	83	438	9	395	34	18
	1981	141	448	2	38	1	54	1 571	23	1 539	9	23
	1991	188	529	-	-	2	186	1 919	56	1 836	27	80
Keramikus, üveges	1971	18	140	-	...	...	42	93	-	78	15	11
	1981	9	101	-	10	1	11	291	8	281	2	3
	1991	12	65	-	-	2	33	387	13	370	4	21
Vegyészeti	1971	24	51	1	...	...	36	101	1	87	13	3
	1981	26	74	-	11	-	21	349	4	343	2	6
	1991	28	159	-	-	-	46	565	30	527	8	29
Fafeldolgozó	1971	12	39	1	...	...	29	37	1	36	-	7
	1981	13	79	-	30	-	10	148	1	144	3	2
	1991	8	122	-	-	-	18	102	4	96	2	7

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Famegmunkáló	1971	119	391	-	...	...	76	206	2	187	17	11
	1981	99	345	-	20	-	33	492	11	472	9	5
	1991	75	299	-	-	1	68	489	17	461	11	34
Textilgyártó	1971	151	450	-	...	...	217	465	4	395	66	35
	1981	111	340	3	82	-	77	1 253	16	1 217	20	15
	1991	109	320	-	-	-	128	1 210	31	1 157	22	48
Textil-megmunkáló	1971	127	425	1	...	...	122	433	4	390	39	16
	1981	122	505	3	29	-	70	1 364	15	1 331	18	5
	1991	150	675	-	-	-	168	1 778	43	1 712	23	67
Bőr- és szőrmegyártó	1971	6	7	-	...	...	24	24	-	17	7	-
	1981	15	14	-	21	-	6	72	-	70	2	1
	1991	16	14	-	-	-	20	105	2	102	1	7
Bőr- és szőrme-feldolgozó	1971	9	51	-	...	...	17	48	-	43	5	6
	1981	18	51	-	5	-	5	160	-	160	-	3
	1991	10	52	1	-	-	19	170	2	166	2	8
Cipész	1971	28	139	2	...	...	43	153	2	140	11	7
	1981	25	170	-	9	-	30	513	8	501	4	5
	1991	37	215	-	-	-	66	925	22	889	14	16

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Gumi- és műanyag-megmunkáló	1971	1 406	27	86	9	3	5	825	2	...	1
	1981	2 767	50	125	41	12	4	1 520	9	1	2
	1991	4 886	82	202	50	17	-	3 040	7	-	8
Kőfaragó	1971	446	2	41	1	2	2	145	1	...	1
	1981	475	5	23	-	5	1	191	1	-	-
	1991	501	3	17	1	2	-	238	-	-	-
Építőipari	1971	28 239	243	1 857	469	109	35	13 647	92	...	95
	1981	29 232	261	1 583	499	110	31	14 623	84	1	63
	1991	21 773	234	1 026	358	85	-	11 534	32	-	48
Cementgyártó	1971	466	4	67	9	-	6	242	11	...	-
	1981	687	8	70	6	5	3	339	13	-	-
	1991	657	4	44	5	-	-	361	2	-	-

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Festő, mázoló	1971	5 481	50	425	40	9	10	2 026	8	...	6
	1981	4945	36	335	50	11	3	1 881	5	2	3
	1991	4 407	47	249	33	10	-	1 901	7	-	3
Papírgyártó	1971	458	9	27	2	1	2	323	1	...	-
	1981	558	15	29	4	1	-	333	1	-	-
	1991	634	11	30	6	3	-	406	-	-	1
Nyomdász és könyvkötő	1971	3 455	21	394	28	6	20	1 523	-	...	2
	1981	4 947	52	393	52	8	15	2 192	9	-	3
	1991	5 146	69	349	33	10	-	2 498	4	-	1
Papíripari	1971	698	14	60	7	-	1	386	-	...	-
	1981	914	19	66	11	1	2	442	-	-	-
	1991	774	11	47	11	1	-	438	-	-	1
Dohányipari	1971	281	7	10	-	-	-	201	-	...	-
	1981	247	8	9	1	-	-	137	1	-	-
	1991	137	3	6	2	-	-	79	-	-	1

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Élelmiszer-ipari termelő	1971	16 123	309	1 176	598	113	19	7 874	543	...	35
	1981	14 350	536	939	352	69	23	7 069	337	-	14
	1991	16 265	467	987	336	58	-	8 261	381	-	23
Italgyártó	1971	1 461	12	99	6	2	6	730	1	...	2
	1981	891	11	59	8	3	2	446	2	-	-
	1991	1 480	22	78	13	2	-	856	1	-	2
Más ipari és kisipari munka	1971	1 274	5	88	4	2	1	418	-	...	1
	1981	1 003	8	41	2	-	4	323	-	-	4
	1991	710	3	17	4	-	-	298	-	-	1

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Gumi- és műanyag-megmunkáló	1971	1	...	-	...	301	...	...	...	3	...
	1981	-	1	-	-	543	2	1	9	39	-
	1991	-	-	-	-	691	-	-	20	57	-
Kőfaragó	1971	-	...	1	...	188	...	...	...	1	...
	1981	-	-	-	-	155	1	-	1	2	-
	1991	-	-	-	-	132	-	-	2	1	-
Építőipari	1971	63	...	10	...	8 875	...	...	...	288	...
	1981	63	7	10	2	7 935	40	7	142	248	2
	1991	-	-	-	-	5 174	-	-	152	189	-
Cementgyártó	1971	3	...	-	...	72	...	...	...	1	...
	1981	-	3	-	1	106	2	-	11	3	1
	1991	-	-	-	-	76	-	-	20	1	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Festő, mázoló	1971	6	...	-	...	2 349	...	...	...	20	...
	1981	5	-	-	-	1 790	4	-	13	17	-
	1991	-	-	-	-	1 334	-	-	14	17	-
Papírgyártó	1971	-	...	-	...	58	...	...	...	-	...
	1981	-	1	-	-	109	1	-	4	1	-
	1991	-	-	-	-	92	-	-	4	3	-
Nyomdász és könyvkötő	1971	8	...	-	...	1 024	...	...	...	26	...
	1981	12	3	-	-	1 198	2	1	4	37	5
	1991	-	-	-	-	1 137	-	-	9	25	-
Papíripari	1971	2	...	-	...	174	...	...	...	3	...
	1981	1	1	-	-	255	2	1	-	3	-
	1991	-	-	-	-	146	-	-	3	2	-
Dohányipari	1971	-	...	-	...	41	...	...	...	5	...
	1981	1	-	1	-	56	-	-	1	1	-
	1991	-	-	-	-	26	-	-	2	1	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Élelmiszer-ipari termelő	1971	16	...	1	...	3 913	...	...	...	155	...
	1981	7	3	-	-	2 888	23	1	32	118	3
	1991	-	-	-	-	3 212	-	-	47	135	-
Italgyártó	1971	4	...	-	...	459	...	...	...	11	...
	1981	2	-	-	-	203	2	-	16	10	-
	1991	-	-	-	-	264	-	-	9	20	-
Más ipari és kisipari munka	1971	-	...	-	...	431	...	...	...	3	...
	1981	-	-	-	-	310	4	-	16	1	-
	1991	-	-	-	-	135	-	-	16	2	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határo-zatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Isme-retlen
Gumi- és műanyag-megmunkáló	1971	14	78	1	...	...	11	33	-	27	6	6
	1981	28	105	3	9	-	9	253	3	248	2	1
	1991	37	190	1	-	2	48	407	12	393	2	27
Kőfaragó	1971	7	34	-	...	...	5	15	-	14	1	-
	1981	7	34	-	2	-	2	44	1	41	2	1
	1991	9	31	-	-	-	7	53	4	49	-	5
Építőipari	1971	274	1 395	3	..	...	233	506	12	427	67	45
	1981	167	1 371	2	68	1	87	1 702	28	1 649	25	23
	1991	216	951	2	-	5	170	1 513	32	1 456	25	84
Cementgyártó	1971	2	19	-	...	...	8	21	-	20	1	1
	1981	3	17	-	1	-	5	88	1	87	-	2
	1991	1	51	-	-	-	7	76	1	72	3	9

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Festő, mázoló	1971	66	250	2	...	...	57	151	8	134	9	6
	1981	66	241	-	17	-	17	448	17	429	2	1
	1991	65	227	-	-	-	52	424	15	404	5	23
Papírgyártó	1971	10	-	-	...	...	10	14	-	12	2	1
	1981	3	3	-	5	-	2	43	2	44	-	-
	1991	3	10	-	-	-	7	56	2	53	1	2
Nyomdász és könyvkötő	1971	62	137	2	...	...	22	171	1	160	10	9
	1981	95	189	1	14	-	44	608	5	598	5	10
	1991	95	208	1	-	-	49	627	17	604	6	31
Papíripari	1971	6	5	-	...	...	16	22	-	20	2	2
	1981	3	4	-	8	-	10	85	1	83	1	-
	1991	4	21	-	-	1	7	75	3	71	1	7
Dohányipari	1971	4	3	-	...	...	1	9	-	8	1	-
	1981	1	1	-	2	-	1	26	-	26	-	-
	1991	1	3	-	-	-	1	12	2	8	2	-

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Élelmiszer-ipari termelő	1971	253	440	47	...	...	173	432	9	363	60	26
	1981	282	353	20	73	1	80	1 124	19	1 082	23	3
	1991	238	373	13	-	2	127	1 528	39	1 458	31	76
Italgyártó	1971	10	57	-	...	...	10	43	1	37	5	9
	1981	5	25	-	2	-	11	82	1	79	2	2
	1991	4	40	-	-	-	23	137	5	130	2	9
Más ipari és kisipari munka	1971	11	275	-	...	...	8	24	1	19	4	3
	1981	10	228	-	1	-	4	47	-	46	1	-
	1991	2	166	-	-	-	7	61	-	59	2	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Rögzített gépek és gépi berendezések kezelője	1971	3 554	44	292	39	13	12	1 890	8	...	6
	1981	5 466	115	334	73	9	16	3 109	6	-	3
	1991	5 921	114	270	85	11	-	3 262	4	-	9
Építőipari gépek kezelője	1971	1 665	40	93	19	7	5	1 059	5	...	1
	1981	2 651	49	129	22	6	4	1 633	10	-	2
	1991	2 313	44	90	23	5	-	1 434	-	-	2
Szállítási járművek kezelője	1971	28 672	769	2 135	295	110	65	17 816	43	...	59
	1981	35 608	993	2 119	358	100	40	21 952	43	2	38
	1991	35 403	1 018	1 694	306	113	-	22 760	28	-	42
Daru- és targoncakezelő	1971	16 048	295	1 330	203	75	25	8 532	103	...	15
	1981	17 673	416	1 016	211	58	18	9 668	50	-	20
	1991	17 388	337	843	279	69	-	9 808	20	-	14

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Kereskedelmi munkás	1971	30 813	837	2 125	264	59	75	18 739	40	...	43
	1981	46 505	1 490	2 462	408	65	84	26 954	70	-	42
	1991	63 659	2 024	2 689	597	148	-	39 789	99	-	63
Kereskedelmi személyzet	1971	30 813	837	2 125	264	59	75	18 739	40	...	43
	1981	46 505	1 490	2 462	408	65	81	26 954	70	-	42
	1991	63 659	2 024	2 689	597	148	-	39 789	99	-	63
Szolgáltatási munkás	1971	38 802	798	3 653	287	79	135	21 098	73	...	75
	1981	48 351	1 250	3 222	545	183	107	26 380	307	-	69
	1991	51 135	1 186	2 782	662	221	-	29 400	231	-	63
Vendéglátó-ipari munkás	1971	12 717	398	1 091	129	22	49	7 632	17	...	13
	1981	21 218	684	1 362	305	111	53	12 042	263	-	39
	1991	23 058	693	1 125	292	123	-	14 112	208	-	36

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Kozmetikus és testápoló	1971	3 778	26	242	26	4	12	2 062	1	...	11
	1981	2 408	11	122	13	4	6	1 245	-	-	5
	1991	2 635	22	130	18	1	-	1 456	1	-	4
Takarító	1971	21 679	365	2 262	124	53	72	11 085	55	...	50
	1981	23 252	520	1 646	210	63	46	12 324	43	1	22
	1991	23 985	437	1 446	340	93	-	13 057	21	-	23
Egyéb szolgáltatás	1971	628	9	58	8	-	2	319	-	...	1
	1981	1 473	35	92	17	5	2	769	1	-	3
	1991	1 457	34	71	12	4	-	775	1	-	-
Biztonsági személyzet	1971	15 612	574	944	292	60	40	10 186	50	...	35
	1981	15 332	367	795	232	71	33	9 399	42	3	21
	1991	17 526	480	854	245	93	-	10 839	31	-	20

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Rögzített gépek és gépi berendezések kezelője	1971	2	...	-	...	873	...	...	...	40	...
	1981	3	-	1	1	976	10	2	10	32	-
	1991	-	-	-	-	935	-	-	12	45	-
Építőipari gépek kezelője	1971	4	...	-	...	283	...	...	...	18	...
	1981	1	1	-	-	479	6	-	-	12	1
	1991	-	-	-	-	383	-	-	7	8	-
Szállítási járműkezelő	1971	18	...	2	...	5 094	...	...	...	227	...
	1981	18	6	-	1	5 258	38	7	47	252	11
	1991	-	-	-	-	4 638	-	-	95	249	-
Daru- és targoncakezelő	1971	6	...	1	...	4 182	...	...	...	146	...
	1981	14	2	-	1	3 771	23	3	99	156	6
	1991	-	-	-	-	3 450	-	-	143	186	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Kereskedelmi munkás	1971	36	...	2	...	5 718	...	...	...	260	...
	1981	30	10	2	4	7 386	47	12	248	406	18
	1991	-	-	-	-	8 253	-	-	311	548	-
Kereskedelmi személyzet	1971	36	...	2	...	5 718	...	...	...	260	...
	1981	30	10	2	4	7 386	47	12	248	406	...
	1991	-	-	-	-	8 253	-	-	311	548	-
Szolgáltatási munkás	1971	57	...	4	...	8 899	...	...	...	396	...
	1981	33	10	1	-	8 925	86	19	189	459	13
	1991	-	-	-	-	8 213	-	-	327	484	-
Vendéglátó-ipari munkás	1971	15	...	1	...	2 314	...	...	...	87	...
	1981	15	3	-	-	3 250	23	4	21	108	7
	1991	-	-	-	-	2 835	-	-	50	132	-
Kozmetikus és testápoló	1971	9	...	1	...	990	...	...	...	74	...
	1981	1	1	-	-	555	2	2	-	36	-
	1991	-	-	-	-	481	-	-	3	19	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Takarító	1971	32	...	2	...	5 429	...	...	...	214	...
	1981	16	5	1	-	4 829	60	12	140	275	5
	1991	-	-	-	-	4 615	-	-	246	288	-
Egyéb szolgáltatás	1971	1	...	-	...	166	...	...	...	21	...
	1981	1	1	-	-	291	1	1	28	40	1
	1991	-	-	-	-	282	-	-	280	45	-
Biztonsági személyzet	1971	15	...	1	...	2 120	...	...	...	128	...
	1981	14	2	1	-	2 330	14	4	18	122	2
	1991	-	-	-	-	2 372	-	-	22	157	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határozatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Ismeretlen
Rögzített gépek és gépi berendezések kezelője	1971	32	149	1	...	...	32	116	2	99	15	5
	1981	73	153	1	23	-	18	498	12	984	2	-
	1991	58	174	-	-	-	57	487	13	460	14	28
Építőipari gépek kezelője	1971	6	42	-	...	...	18	62	1	48	13	3
	1981	14	76	-	14	-	5	186	4	181	1	1
	1991	15	60	-	-	-	22	214	6	204	4	6
Szállítási járműkezelő	1971	261	639	2	...	...	257	822	16	673	133	58
	1981	262	857	6	158	-	161	2 860	42	2 779	39	21
	1991	271	881	3	-	3	264	2 893	73	2 769	51	142
Daru- és targoncakezelő	1971	111	437	7	...	...	173	375	8	296	71	32
	1981	139	515	-	67	1	75	1 331	20	1 301	10	11
	1991	95	386	-	-	1	109	1 584	55	1 511	18	66

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Kereskedelmi munkás	1971	275	737	7	...	...	265	1 267	24	1 135	108	64
	1981	398	1 114	3	110	1	215	4 908	44	4 814	50	18
	1991	450	1 340	3	-	2	449	6 627	158	6 366	103	267
Kereskedelmi személyzet	1971	275	737	7	...	...	265	1 267	24	1 135	108	64
	1981	398	1 114	3	110	1	215	4 908	44	4 814	50	18
	1991	450	1 340	3	-	2	449	6 627	158	6 366	103	267
Szolgáltatási munkás	1971	360	1 094	8	...	...	542	1 169	16	1 024	129	75
	1981	454	1 221	22	164	2	269	4 394	51	4 288	55	26
	1991	357	1 183	26	-	3	425	5 349	118	5 146	85	223
Vendéglátó-ipari munkás	1971	113	212	3	...	...	122	476	7	414	55	23
	1981	204	380	20	75	2	104	2 130	22	2 076	32	23
	1991	163	485	25	-	1	201	2 479	44	2 391	44	98
Kozmetikus és testápoló	1971	35	121	-	...	...	27	131	3	125	3	6
	1981	20	63	-	3	-	12	306	1	304	1	1
	1991	14	63	-	-	-	23	378	13	360	5	12

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Takarító	1971	211	745	5	...	...	383	546	5	470	71	46
	1981	216	749	2	81	-	124	1 831	25	1 785	21	11
	1991	176	600	1	-	1	189	2 343	53	2 258	32	109
Egyéb szolgáltatás	1971	1	16	-	...	...	10	16	1	15	-	-
	1981	14	29	-	5	-	9	127	3	123	1	1
	1991	4	35	-	-	1	12	149	8	137	4	4
Biztonsági személyzet	1971	92	340	3	...	...	101	594	13	520	61	37
	1981	109	420	1	47	-	45	1 230	14	1 201	15	10
	1991	132	378	5	-	-	132	1 694	45	1 633	16	72

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Biztonsági személyzet	1971	15 612	574	944	292	60	40	10 186	50	...	35
	1981	15 332	367	795	232	71	33	9 399	42	3	21
	1991	17 526	480	854	245	93	-	10 839	31	-	20
Közigazgatási alkalmazott	1971	54 093	1 918	3 891	399	51	266	34 384	14	...	97
	1981	86 590	3 412	4 439	690	94	225	52 421	17	2	88
	1991	82 531	3 126	3 777	681	137	-	51 884	14	-	99
Közigazgatási (irodai) személyzet	1971	22 865	845	1 632	133	21	97	14 664	2	...	38
	1981	42 635	1 671	2 148	318	40	114	25 793	10	-	37
	1991	35 947	1 402	1 560	276	52	-	22 358	3	-	40
Könyvelő, számfejtő, pénztáros és hasonló	1971	24 316	891	1 724	203	18	110	15 018	5	...	37
	1981	34 985	1 469	1 809	271	35	99	20 891	4	1	38
	1991	36 802	1 466	1 684	317	55	-	23 181	8	-	39
Kézbesítő, postás, távírász, telefonos	1971	6 912	182	535	63	12	19	4 702	7	...	22
	1981	8 970	272	482	101	19	12	5 737	3	1	13
	1991	9 782	258	533	88	30	-	6 345	3	-	20

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Vezetési személyzet	1971	9 570	502	551	54	7	44	6 154	3	...	19
	1981	14 999	875	651	94	19	46	9 296	4	-	33
	1991	14 656	894	537	124	27	-	9 370	2	-	18
Közigazgatási vezetők	1971	789	41	43	3	-	1	500	1	...	1
	1981	1 127	66	43	4	-	2	693	-	-	1
	1991	763	48	19	7	3	-	493	-	-	-
Gazdasági vezetők	1971	8 286	433	483	48	6	43	5 342	2	...	18
	1981	12 885	768	568	87	19	43	7 983	4	-	32
	1991	13 274	809	508	111	22	-	8 553	2	-	18
Polgári és gazdasági társulások irányítói	1971	495	28	25	3	1	-	312	-	...	-
	1981	987	41	40	3	-	1	620	-	-	-
	1991	528	37	10	6	2	-	324	-	-	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Biztonsági személyzet	1971	15	....	1	...	2 120	...	...	...	128	...
	1981	14	2	1	-	2 330	14	4	18	122	2
	1991	-	-	-	-	2 372	-	-	22	157	-
Közigazgatási alkalmazott	1971	57	...	1	...	7 981	...	...	...	486	...
	1981	50	12	7	17	11 090	108	31	30	721	51
	1991	-	-	-	-	9 964	-	-	42	700	-
Közigazgatási (irodai) személyzet	1971	25	...	1	...	3 048	...	...	...	261	...
	1981	25	6	5	11	5 360	51	7	12	404	21
	1991	-	-	-	-	4 342	-	-	17	359	-
Könyvelő, számfejtő, pénztáros és hasonló	1971	28	...	-	...	4 124	...	...	...	185	...
	1981	20	5	2	6	4 664	49	21	5	253	27
	1991	-	-	-	-	4 567	-	-	9	282	-
Kézbesítő, postás, távírász, telefonos	1971	4	...	-	...	809	...	...	...	40	...
	1981	5	1	-	-	1 066	8	3	13	64	3
	1991	-	-	-	-	1 055	-	-	16	59	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Vezetési személyzet	1971	9	...	1	...	1 268	...	...	...	68	...
	1981	10	1	1	8	1 921	28	2	4	124	19
	1991	-	-	-	-	1 606	-	-	5	99	-
Közigazgatási vezetők	1971	-	...	-	...	98	...	...	...	10	...
	1981	2	-	-	1	133	-	-	-	25	-
	1991	-	-	-	-	82	-	-	-	12	-
Gazdasági vezetők	1971	9	...	1	...	1 101	...	...	...	52	...
	1981	6	1	1	7	1 663	28	2	4	81	18
	1991	-	-	-	-	1 461	-	-	5	80	-
Polgári és gazdasági társulások irányítói	1971	-	...	-	...	69	...	...	...	6	...
	1981	2	-	-	-	125	-	-	-	18	1
	1991	-	-	-	-	63	-	-	-	7	1

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határozatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Ismeretlen
Biztonsági személyzet	1971	92	340	3	...	...	101	594	13	520	61	37
	1981	109	420	1	47	-	45	1 230	14	1 201	15	10
	1991	132	378	5	-	-	132	1 694	45	1 633	16	72
Közigazgatási alkalmazott	1971	411	1 074	6	...	...	418	2 582	42	2 348	192	97
	1981	730	1 659	7	149	2	321	10 178	79	10 024	75	39
	1991	672	1 678	6	-	2	660	8 795	205	8 454	136	294
Közigazgatási (irodai) személyzet	1971	177	474	2	...	...	174	1 228	29	1 117	82	43
	1981	369	799	2	60	1	155	5 196	46	5 118	32	20
	1991	280	741	5	-	1	272	4 113	95	3 952	66	126
Könyvelő, számfejtő, pénztáros és hasonló	1971	188	486	2	...	...	208	1 044	12	951	81	45
	1981	292	709	3	66	1	125	4 106	25	4 052	29	14
	1991	321	709	1	-	1	307	3 729	83	3 595	51	126

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Kézbesítő, postás, távírász, telefonos	1971	46	114	2	...	...	36	310	1	280	29	9
	1981	69	151	2	23	-	41	876	8	854	14	5
	1991	71	228	-	-	-	81	953	27	907	19	42
Vezetési személyzet	1971	70	200	-	...	...	72	530	6	477	47	18
	1981	111	230	-	22	-	49	1 448	20	1 418	10	3
	1991	116	230	-	-	1	137	1 366	39	1 308	19	33
Közigazgatási vezetők	1971	3	25	-	...	...	1	61	1	53	7	1
	1981	16	29	-	-	-	1	111	3	108	-	-
	1991	8	18	-	-	-	7	95	1	62	2	1
Gazdasági vezetők	1971	62	155	-	...	...	67	448	5	404	39	16
	1981	88	175	-	21	-	48	1 236	16	1 211	9	2
	1991	105	199	-	-	1	123	1 245	38	1 191	16	32
Polgári és gazdasági társulások irányítói	1971	5	20	-	...	...	4	21	-	20	1	1
	1981	7	26	-	1	-	-	101	1	99	1	1
	1991	3	13	-	-	-	7	56	-	55	1	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Szakember és művész (önálló értelmiségi)	1971	67 030	2 188	3 828	503	45	313	41 645	18	...	164
	1981	79 229	2 638	23 477	645	78	247	45 816	32	3	123
	1991	110 998	3 339	3 652	831	133	-	61 461	23	-	170
Szakember vegyész, fizikus és hasonló	1971	1 014	47	51	9	1	5	638	-	...	4
	1981	1 612	58	63	18	2	3	961	-	-	2
	1991	2 923	102	105	29	7	-	1 900	-	-	1
Műszaki és gyártástechnikai szakember	1971	9 793	361	584	71	7	51	6 319	1	...	12
	1981	14 121	469	675	120	14	49	8 477	6	1	11
	1991	19 321	639	754	192	36	-	12 068	1	-	26
Közlekedési szakember	1971	346	16	26	1	-	3	242	-	...	-
	1981	637	30	37	3	-	2	416	-	-	1
	1991	1 077	37	52	7	-	-	710	4	-	2

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Szakember a természet-tudományok területén	1971	5 332	256	252	55	3	13	3 650	3	...	28
	1981	4 541	153	183	32	5	7	2 941	3	-	16
	1991	6 568	202	242	42	9	-	4 309	1	-	27
Orvostudományi és egészségügyi személyzet	1971	11 794	316	803	146	7	85	7 133	4	...	35
	1981	17 122	417	820	190	22	65	9 662	7	-	25
	1991	21 637	568	870	218	23	-	12 743	8	-	27
Egyéb szakember	1971	16 995	607	1 102	97	9	69	10 710	4	...	24
	1981	17 103	740	766	121	16	42	9 837	10	-	16
	1991	23 325	998	789	187	24	-	14 653	3	-	22
Tanügyi személyzet	1971	18 719	562	864	112	5	75	11 306	4	...	60
	1981	21 253	724	833	142	15	66	12 111	5	2	49
	1991	23 124	729	752	140	28	-	13 657	4	-	59

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Szakember és művész (önálló értelmiségi)	1971	119	...	6	...	10 682	...	...	...	1 033	...
	1981	73	12	9	45	12 145	109	29	315	1 139	115
	1991	-	-	-	-	13 928	-	-	226	1 316	-
Szakember vegyész, fizikus és hasonló	1971	-	...	-	...	159	...	...	...	7	...
	1981	1	-	-	-	220	-	-	1	12	1
	1991	-	-	-	-	338	-	-	6	30	-
Műszaki és gyártástechnikai szakember	1971	14	...	1	...	1 451	...	...	...	37	...
	1981	10	1	1	9	1 970	13	5	2	79	20
	1991	-	-	-	-	2 568	-	-	6	97	-
Közlekedési szakember	1971	1	...	-	...	21	...	...	...	1	...
	1981	-	-	-	-	50	-	-	-	2	1
	1991	-	-	-	-	86	-	-	1	4	1

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Szakember a természettudományok területén	1971	10	...	-	...	621	...	...	...	69	...
	1981	5	-	2	-	543	1	1	7	50	6
	1991	-	-	-	-	839	-	-	12	74	-
Orvostudományi és egészségügyi személyzet	1971	27	...	-	...	1 860	....	...	...	149	...
	1981	14	5	2	11	2 618	24	6	27	222	23
	1991	-	-	-	-	3 276	-	-	20	297	-
Egyéb szakember	1971	21	...	2	...	2 556	...	...	...	212	...
	1981	16	1	1	11	2 572	18	6	6	264	22
	1991	-	-	-	-	2 628	-	-	3	329	-
Tanügyi személyzet	1971	39	...	3	...	3 297	...	...	...	452	...
	1981	25	2	3	12	3 564	48	11	5	434	36
	1991	-	-	-	-	3 708	-	-	9	433	-

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határo-zatlan	Jugo-szláv	Regionális kötődésű	Isme-retlen
Szakember és művész (önálló értelmiségi)	1971	597	1 455	4	...	...	708	3 581	90	3 292	202	138
	1981	722	1 755	2	112	3	233	9 648	115	9 453	50	64
	1991	993	2 278	2	-	6	1 040	11 087	326	10 573	188	513
Szakember vegyész, fizikus és hasonló	1971	8	16	-	...	...	5	61	1	57	3	3
	1981	8	23	-	4	-	7	228	3	224	1	-
	1991	21	42	-	-	-	25	300	11	288	1	17
Műszaki és gyártástechnikai szakember	1971	74	160	1	...	...	75	554	16	494	44	20
	1981	106	234	-	31	-	45	1 749	16	1 727	6	24
	1991	188	329	1	-	1	220	2 110	61	2 004	45	85
Közlekedési szakember	1971	1	5	-	...	...	3	26	1	23	2	-
	1981	3	10	-	1	-	4	76	-	76	-	1
	1991	5	18	-	-	-	18	127	2	124	1	6

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Szakember a természettudományok területén	1971	37	72	-	...	...	43	212	2	192	18	8
	1981	29	80	-	4	1	12	459	5	448	6	1
	1991	56	125	-	-	-	49	556	15	533	8	25
Orvostudományi és egészségügyi személyzet	1971	124	262	-	...	...	139	676	15	621	40	28
	1981	159	379	1	33	-	58	2 322	22	2 287	13	10
	1991	204	551	-	-	1	209	2 516	67	2 408	41	106
Egyéb szakember	1971	163	347	1	...	...	153	883	23	813	47	35
	1981	183	335	-	20	-	55	2 034	28	1 999	7	11
	1991	245	502	-	-	3	213	2 598	76	2 469	53	128
Tanügyi személyzet	1971	169	569	-	...	...	155	1 013	25	945	43	34
	1981	208	639	-	17	2	40	2 248	33	3 304	14	12
	1991	249	651	1	-	1	254	2 337	70	2 240	27	112

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Első rész

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Művész és művészeti szakmunkatárs	1971	3 037	23	146	12	13	12	1 647	2	...	1
	1981	3 170	47	100	19	4	13	1 411	1	-	3
	1991	2 023	64	88	16	6	-	1 421	2	-	6
Egyéb foglalkozás	1971	1 029	20	165	13	1	5	483	-	...	1
	1981	993	18	118	3	2	6	470	-	-	-
	1991	1 119	35	119	4	2	-	601	-	-	2
Testnevelési foglalkozású	1971	242	18	22	5	1	-	133	-	...	1
	1981	313	18	15	3	-	-	164	-	-	-
	1991	455	35	20	3	-	-	268	-	-	-
Hivatásos lelkészek és papok	1971	787	2	143	8	-	5	350	-	...	-
	1981	680	-	103	-	2	6	306	-	-	-
	1991	664	-	99	1	2	-	333	-	-	2

Foglalkozás	Év	Összesen	Crna Gora-i	Horvát	Macedón	Muzulmán	Szlovén	Szerb	Albán	Osztrák	Bolgár
Foglalkozás nélküli	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	41 923	729	2 473	654	203	69	23 395	158	4	51
	1991	25 828	643	1 084	231	132	-	16 049	47	-	12
Inaktív	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	55 900	1 679	2 833	810	220	66	33 002	101	-	57
	1991	33 066	675	1 387	294	170	-	17 731	50	-	22
Ismeretlen	1971	17 833	332	1 556	239	59	46	9 963	48	...	19
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	25 828	643	1 084	231	132	-	16 049	47	-	12
Külföldön dolgozók	1971	45 643	479	4 363	329	74	265	18 800	46	...	135
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	33 957	318	1 935	268	80		14 679	36	...	72

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Második rész

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Művész és művészeti szakmunkatárs	1971	7	...	-	...	717	...	...	...	106	...
	1981	2	3	-	2	608	5	-	267	76	6
	1991	-	-	-	-	485	-	-	169	52	-
Egyéb foglalkozás	1971	1	...	-	...	209	...	...	...	22	...
	1981	1	2	-	-	208	5	-	1	27	-
	1991	-	-	-	-	192	-	-	-	26	-
Testnevelési foglalkozású	1971	1	...	-	...	36	...	...	...	1	...
	1981	1	1	-	-	46	-	-	-	2	-
	1991	-	-	-	-	50	-	-	-	2	-
Hivatásos lelkész és pap	1971	-	...	-	...	173	...	...	...	21	...
	1981	-	1	-	-	162	-	5	1	25	-
	1991	-	-	-	-	142	-	-	-	24	-

Foglalkozás	Év	Cseh	Görög	Olasz	Zsidó	Magyar	Német	Lengyel	Roma	Román	Orosz
Foglalkozás nélküli	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	34	17	1	5	6 642	77	9	1 497	432	12
	1991	-	-	-	-	2 750	-	-	572	230	-
Inaktív	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	49	13	5	4	7 117	64	21	657	926	21
	1991	-	-	-	-	5 933	-	-	786	458	-
Ismeretlen	1971	17	...	1	...	3 724	...	...	...	234	....
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	-	-	-	-	2 750	-	-	572	230	-
Külföldön dolgozók	1971	156	...	20	...	12 423	...	...	...	3 957	...
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	...	...	..	...	4 852	...	...	880	3 515	...

Vajdaság aktív népességének foglalkozás és nemzetiség szerinti változásai 1971 és 1991 között – részletes áttekintés

Harmadik rész

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
								Együtt	Határozatlan	Jugoszláv	Regionális kötődésű	Ismeretlen
Művész és művészeti szakmunkatárs	1971	21	24	2	...	...	135	159	7	147	5	10
	1981	26	55	1	2	-	12	502	8	491	3	5
	1991	25	60	-	-	-	52	543	24	507	12	34
Egyéb foglalkozás	1971	16	35	-	...	...	29	28	-	27	1	1
	1981	9	39	-	8	-	5	68	1	64	3	3
	1991	12	32	-	-	-	12	77	-	76	1	5
Testnevelési foglalkozású	1971	1	2	-	...	...	3	18	-	18	-	-
	1981	1	6	-	-	-	3	51	-	49	2	2
	1991	2	5	-	-	-	2	66	-	65	1	2
Hivatásos lelkész és pap	1971	15	33	-	...	...	26	10	-	9	1	1
	1981	8	33	-	8	-	2	17	1	15	1	1
	1991	10	27	-	-	-	10	11	-	11	-	3

Foglalkozás	Év	Ruszin	Szlovák	Török	Ukrán	Vlach	Más	Nemzetiségéről nem nyilatkozott				
Foglalkozás nélküli	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	238	1 283	4	102	3	158	3 312	60	3 216	36	61
	1991	290	988	2	-	3	225	2 134	44	2 064	26	436
Inaktív	1971	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1981	515	1 666	5	174	1	135	5 713	105	5 548	60	46
	1991	274	991	3	-	3	279	3 847	125	3 678	44	163
Ismeretlen	1971	114	441	4	...	...	234	574	11	499	64	228
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	290	988	2	-	3	225	2 134	44	2 064	26	436
Külföldön dolgozók	1971	573	1 765	10	...	...	771	842	52	782	108	535
	1981	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
	1991	197	1 002	5	...	1	397	...	220	2 520	45	2 935

Megjegyzés: A kimutatást a szerző készítette a Vajdasági Kommunista Szövetség tartományi választmányának.

Forrás: Izbor statističkih podataka o ostvarivanju ravnopravnosti, bratstva i jedinstva i socijalističkog zajedništva naroda i narodnosti. Pokrajinski zavod za statistiku, Novi Sad, 1984. 73–93. o.

16. A társadalmi termék csökkenése Vajdaságban Slobodan Milošević hatalmi időszaka

USD

Év	Társadalmi termék	Csökkenés az 1980. évhez viszonyítva	Népesség	Egy főre jutó társadalmi termék	Lakosonként kevesebb
1989	6 095 000 000	–	2 025 000	3 010	–
1990	5 660 000 000	435 000 000	2 019 000	2 803	207
1991	5 062 000 000	1 033 000 000	2 014 000	2 513	497
1992	3 578 000 000	2 517 000 000	2 017 000	1 774	1 236
1993	2 423 000 000	3 672 000 000	2 024 000	1 197	1 813
1994	2 485 000 000	3 610 000 000	2 026 000	1 227	1 783
1995	2 622 000 000	3 473 000 000	2 029 000	1 292	1 718
1996	2 788 000 000	3 307 000 000	2 022 000	1 879	1 631
1997	3 035 000 000	3 060 000 000	2 015 000	1 506	1 504
1998	3 133 000 000	2 962 000 000	2 006 000	1 562	1 448
1999	2 534 000 000	3 610 000 000	1 997 000	1 269	1 741
		27 679 000 000			13 578

Megjegyzés: Átszámítva az 1994. évi árakra.
1 USD 94 dinár.

Forrás: Statistički godišnjak u SZS, Beograd, 2000; Saopštenje SZS broj 132, Beograd, 2000.

17. A társadalmi termék csökkenése Közép-Szerbiában Slobodan Milošević hatalmi időszaka

USD

Év	Társadalmi termék	Csökkenés az 1980. évhez viszonyítva	Népesség	Egy főre jutó társadalmi termék	Lakosonként kevesebb
1989	12 169 000 000	–	5 805 000	2 096	–
1990	11 426 000 000	743 000 000	5 808 000	1 967	129
1991	9 939 000 000	2 230 000 000	5 811 000	1 710	386
1992	7 178 000 000	4 991 000 000	5 815 000	1 234	862
1993	5 024 000 000	7 145 000 000	5 817 000	836	1 260
1994	5 188 000 000	6 981 000 000	5 823 000	890	1 206
1995	5 455 000 000	6 714 000 000	5 827 000	936	1 160
1996	5 658 000 000	6 512 000 000	5 822 000	972	1 124
1997	6 022 000 000	6 147 000 000	5 813 000	1 034	1 062
1998	6 201 000 000	5 968 000 000	5 801 000	1 069	1 027
1999	5 089 000 000	7 080 000 000	5 784 000	880	1 216
		54 516 000 000			10 648

Megjegyzés: Átszámítva az 1994. évi árakra.
1 USD 94 dinár.

Forrás: Statistički godišnjak u SZS, Beograd, 2000; Saopštenje SZS broj 132, Beograd, 2000.

18. A társadalmi termék csökkenésében előállt különbség Közép-Szerbia és Vajdaság között Slobodan Milošević hatalmi időszaka

USD

Év	Népességszám Vajdaságban	Egy lakosra kevesebb társadalmi termék		Mennyivel többet veszített Vajdaság	Összesen lakosonként mennyivel többet veszített Vajdaság
		Szerbia	Vajdaság		
1990	2 019 000	129	207	78	157 482 000
1991	2 014 000	386	4 997	111	223 554 000
1992	2 017 000	862	1 236	374	754 358 000
1993	2 024 000	1 260	1 813	553	1 192 272 000
1994	2 026 000	1 206	1 783	577	1 169 002 000
1995	2 029 000	1 160	1 718	558	1 132 182 000
1996	2 022 000	1 124	1 631	507	1 025 154 000
1997	2 015 000	1 062	1 504	442	890 630 000
1998	2 006 000	1 027	1 448	421	844 526 000
1999	1 997 000	1 216	1 741	525	1 048 425 000
		9 432	13 578	4 146	8 437 585 000
				44%	

Megjegyzés: Átszámítva az 1994. évi árakra.
1 USD 94 dinár.

Forrás: Statistički godišnjak u SZS, Beograd, 2000; Saopštenje SZS broj 132, Beograd, 2000.

19. A társadalmi tőkeveszteség Vajdaságban Slobodan Milošević hatalmi időszaka

USD

	1990	2000	Veszteség
Aktíva	16 497 610 000	8 752 700 000	7 744 910 000
Az előző évek és a folyó év vesztesége	471 665 000	1 793 940 000	1 322 275 000
Aktíva a veszteségek nélkül	16 025 945 000	6 958 760 000	9 067 185 000
Készlet	1 368 821 000	786 470 000	582 351 000
Állóeszköz	8 828 365 000	4 151 854 000	4 676 511 000
Összesen veszteség	471 665 000	1 793 940 000	1 322 275 000
	8 356 700 000	2 357 914 000	5 998 786 000

Megjegyzés: Az egy foglalkoztatottra számított vagyonvesztés 15 917 USD; 1990 és 2000 között a társadalmi tőke 72%-a megsemmisült. Az egy foglalkoztatottra számított társadalmi tőkecsökkenés 10 530 USD.

Forrás: Služba društvenog knjigovodstva – Centrala u Novom Sadu: Informacija o ostvarenim finansijskim rezultatima poslovanja pravnih lica iz privrede AP Vojvodine u 1989 g. – Služba za platni promet i finansijski nadzor – Glavna filijala Novi Sad: Informacije 1990–1995 g.; Informacije Narodne banke Jugoslavije – Zavod za obračun i plaćanje – Glavna filijala za teritoriju Republike Srbije, Direkcija Novi Sad.

20. A foglalkoztatás alakulása Közép-Szerbiában és Vajdaságban Slobodan Milošević hatalmi időszaka

Év	Közép-Szerbia		Vajdaság	
	Munkába állt	Munkát keres	Munkába állt	Munkát keres
1989	...	320 778	...	101 100
1990	18 055	338 833	26 862	127 962
1991	24 172	363 005	31 965	159 927
1992	22 811	385 816	29 125	189 052
1993	1 524	387 340	12 108	201 894
1994	13 531	373 809	10 108	212 002
1995	23 856	397 665	13 427	225 429
	76 887	–	124 329	...

Megjegyzés: Az álláskeresők száma Vajdaságban 5,13-szor gyorsabban nőtt, mint Közép-Szerbiában.

Forrás: Zavod za zapošljavanje Republike Srbije. Informacije 1990–1995 g.

21. A mezőgazdasági termelők megadóztatása 1946-ban

	Jövedelemadó összesen	Közép-Szerbia	Vajdaság
Az adófizető mezőgazdasági termelők száma	896 329 (100%)	632 208 (70%)	264 121 (30%)
A megadóztatott jövedelem nagysága (ezrekben)	11 599 702 (100%)	5 663 000 (49%)	5 936 702 (51%)
Kiszabott adó	1 254 112 (100%)	474 788 (38%)	779 324 (62%)

Forrás: Društveno ekonomski razvoj Vojvodine u novoj Jugoslaviji 142., 151., str. 159. Institut za Međunarodne ekonomske odnose, Novi Sad, 1986.

22. Adóztatási politika Szerbiában 2001-ben

Közigazgatási egység	Községek száma	Köztársasági átlag felett fizettetett adó	
Közép-Szerbia	118	41	34,7%
Vajdaság	45	34	75,5%

Forrás: Dragomir Jankov: Vojvodina, propadanje jednog regiona, podaci i činjenice, Novi Sad, 2005, str. 104.

Az észak-bácskai régió munkaerő-piaci tendenciái[1]

SZLÁVITY ÁGNES

A 21. században a munkavállalók a vállalati gazdálkodás legfontosabb erőforrásai, hiszen csak a motivált, innovatív, megfelelő tudású és készségű dolgozók hatékony munkája által érhetők el a szervezeti célok, a piacon való megmaradás és sikeres előrehaladás.

Az emberi erőforrás a regionális fejlesztés fontos eleme, mert a kívánt változások nem jöhetnek létre magasan szakképzett és kreatív munkavállalók nélkül. Egy térség fejlődési potenciálja tehát jelentős mértékben emberi erőforrásainak minőségétől függ. A regionális fejlesztési stratégiák tervezésekor fontos megismerni a régió munkaerő-piaci helyzetét. A határ menti együttműködési lehetőségek gyarapodása szükségessé teszi a Magyarországgal határos, nagy részben magyarlakta észak-bácskai régió jelenlegi munkaerő-piaci helyzetének feltérképezését és a munkaerő-piaci változások megismerését. Jelen munka célja bemutatni Észak-Bácska foglalkoztatási és munkanélküliségi helyzetét a 2004. és 2006. évi nyilvántartási adatai alapján.

Vajdaság munkaerő-piaci helyzetét illetően fontos kiemelni, hogy a gazdasági és politikai krízis éveit megelőzően az északi tartomány az ország egyik legfejlettebb régiója volt a munkaerő szempontjából. A munkavállalók magas iskolai képesítésének, a régió gazdasági, kulturális és infrastrukturális fejlettségének

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

köszönhetően, a tartománynak kedvező munkaerő-piaci potenciálja volt. Az elmúlt évtized gazdasági problémái mellett régiónkban egy sajátos probléma is megjelent: a jelentős mértékű emigráció és imigráció. A délszláv háborúk után, 1999-ben még mindig mintegy 870 000 menekült tartózkodott Szerbiában. Jelentős részük Vajdaságban telepedett le. A menekültek áttelepülése nem csupán a régió nemzetiségi összetételét, hanem a munkavállalók szakképzettségi szintjét is jelentősen befolyásolta. A jugoszláviai háború kezdetén mintegy 200 000 fiatal szakember hagyta el az országot. A társadalmi és gazdasági kilátástalanság miatt kivándorolt, főleg magasan szakképzett munkavállalók nagy érvágást jelentettek Vajdaság munkaerő-kínálatában is (Gábrity Molnár, 2003).

Vajdaság még mindig tradicionális gazdasági szerkezetű: az ipar foglalkoztatja a munkaerő számottevő részét. A lezajlott gazdaságátalakítási folyamatok eredményeként nőtt a magánszektorban dolgozók aránya. A munkanélküliség egyformán sújtja a női és a férfi munkavállalókat, a pályakezdőket és azokat, akik korábban már munkaviszonyban voltak. Vajdaságban a munkát keresők többsége középiskolát vagy magasabb iskolát végzett, tartósan munkanélküli. A dolgozók munkavesztésének fő oka a vállalat megszűnése vagy a dolgozók technológiai felesleggé válása. Vajdaság kistérségei között a munkanélküliségi helyzet terén jelentős eltérések tapasztalhatók.

Észak-Bácska a Vajdaságnak Magyarországgal határos, gazdaságilag, infrastrukturálisan és kulturálisan egyik legfejlettebb körzete, melyet Szabadka, Topolya és Kishegyes községek alkotnak összesen 199 413 lakossal és Szabadka központtal. A 2002. évi népszámlálás adatai szerint Szabadka községnek 147 758, Topolya községnek 38 179 és Kishegyes községnek 13 476 lakosa volt**.** Észak-Bácska 1784 km^2-en fekszik, területének 89,9%-a mezőgazdasági földterület, közigazgatása alá 45 település tartozik. A körzet munkaerő-piaci helyzetének adatait a Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat[2] szabadkai kirendeltsége tartja nyilván.

[2] Nacionalna Služba za zapošljavanje.

1. táblázat

Észak-Bácska munkaerő-piaci alapadatai

Munkaerő-piaci alapadatok	**2004**	**2006**
Foglalkoztatottak száma összesen	47 230	55 450
Önálló tevékenységet folytatók száma	11 649	12 083
Önálló mezőgazdasági termeléssel foglalkozók	4 650	4 180
Munkát keresők száma	26 546	30 142
Munkanélküliségi ráta – %	33,6	31,05

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat; A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácska 2004-re és 2006-ra vonatkozó munkaerő-piaci alapadatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy három év alatt kismértékű javulás történt: jelentősen nőtt a foglalkoztatottak száma. Nőtt azonban a munkát keresők száma is, csak kisebb mértékben, így a munkanélküliségi ráta is csökkent, de még jelentős, több mint 31%-os munkanélküliséget jelez. Észak-Bácska foglalkoztatottainak ágazati eloszlását a következő táblázat mutatja be.

2. táblázat

Észak-Bácska foglalkoztatottainak ágazati eloszlása

Ágazat	**2004**		**2006**	
	szám	**%**	**szám**	**%**
Mezőgazdaság, erdészet és vízgazdálkodás	4 065	11,4	3 998	9,2
Bányászat és érckitermelés	58	0,2	29	0,1
Feldolgozóipar	13 306	37,4	12 875	29,7
Elektromos áram-, gáz- és vízelőállítás	717	2,0	754	1,7
Építészet	1 246	3,5	779	4,1
Nagy- és kiskereskedelem	2 444	6,9	6 481	14,9
Vendéglátóipar	205	0,6	382	0,9

Közlekedés, raktározás	2 516	7,1	3 100	7,1
Pénzügyi közvetítés	530	1,5	455	1,0
Ingatlanközvetítés	625	1,8	3 103	7,2
Államigazgatás és szociális biztosítás	1 449	4,1	1 514	3,5
Oktatás	3 144	8,8	33 334	7,7
Egészségügy és szociális munka	4 328	12,2	4 287	9,9
Egyéb kommunális, társadalmi és személyi szolgáltatás	948	2,7	1 277	2,9
Összesen – minden ágazatban	*35 581*	*75,3*	*43 367*	*78,2*
Önálló tevékenységek	*11 649*	*24,7*	*12 083*	*21,8*
Összesen	**47 230**	**100,0**	**55 450**	**100,0**

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat; A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

A 2004 és 2006 között eltelt időszakban Észak-Bácska foglalkoztatottainak ágazati eloszlásában jelentős változások történtek. Csökkent a foglalkoztatottak száma a természeti adottságok alapján a körzetben eddig legjelentősebb mezőgazdasági ágazatban és az azon alapuló feldolgozóiparban. Nőtt viszont az építészetben dolgozók száma, és megnégyszereződött az ingatlanközvetítéssel foglalkozók száma, ami a körzetben lezajlott jelentős építőipari beruházások eredményének tudható be. Ugrásszerűen megnőtt a kereskedelem területén dolgozók száma is, hiszen 2006-ban a dolgozók csaknem 15%-a itt találta meg megélhetését. Észak-Bácska munkanélküliségi helyzetének bemutatását a munkanélküliek kor és nem szerinti megoszlásával kezdjük.

3. táblázat

A munkanélküliek kor szerinti megoszlása

Korcsoport	2004. december 31-én				2006. december 31-én			
	Összesen		Nők		Összesen		Nők	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
18 éves korig	181	0,7	86	0,3	173	0,7	91	0,3
19–25 év	4 664	17,8	2 435	9,3	4 187	16,0	2 132	8,1
26–30 év	3 676	14,0	2 113	8,0	3 245	12,4	1 834	7,0
31–40 év	6 225	23,7	3 550	13,5	5 742	21,9	3 317	12,7
41– 50 év	6 200	23,6	3 109	11,8	6 239	23,8	3 299	12,6
50 év felett	5 309	20,2	2 153	8,2	6 605	25,2	2 729	10,4
Összesen	26 255	100,0	13 446	51,2	23 191	100,0	13 402	51,2

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat; A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Bácska északi részén a munkanélküliek több mint fele nő. Érdekes, hogy arányuk az eltelt három év alatt nem változott. Míg 2004-ben a munkát keresők legnépesebb csoportját a 41–50 év közötti lakosság alkotta, addig 2006-ban az 50 évnél idősebb munkanélküliek voltak a legtöbben. A vizsgált időszakban a 31–40 és a 41–50 év közötti lakosok körében is jelentős volt a munkanélküliek aránya. Ezen adatok jelentős munkanélküliségre mutatnak rá, hiszen a munkavállalás szempontjából nagy potenciállal rendelkező korcsoportból került ki a munkanélkülieknek csaknem a fele. Azt, hogy a munkanélküliek milyen régóta várnak munkára, a következő táblázat mutatja be.

4. táblázat

A munkanélküliség időtartama Észak-Bácskában

	2004				2006			
Kategóriák	Összesen	%	Nők	%	Összesen	%	Nők	%
Első munkahelyre várók	10 527	40,1	5 857	22,31	9 826	37,5	5 548	21,2
1 évig	10 454	39,8	4 783	18,2	7 601	29,0	3 510	13,4
1–2 éve	4 602	17,5	2 275	8,7	5 185	19,8	2 448	9,3
2–3 éve	3 012	11,5	1 596	6,1	3 908	14,9	1 965	7,5
3–5 éve	2 822	10,7	1 497	5,7	3 932	15,0	2 082	7,9
5–8 éve	2 170	8,3	1 265	4,8	2 273	8,7	1 301	5,0
8–10 éve	1 103	4,2	670	2,5	926	3,5	557	2,1
10 évnél több	2 092	7,9	1 360	5,2	2 366	9,0	1 239	5,9
Összesen	26 255	100,0	13 446	51,2	26 191	100,0	13 402	51,2

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat; A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

A munkaerő-piaci gondok súlyosságát jól mutatja az a tény, hogy a munkanélküliek csaknem 40%-a még soha nem volt munkaviszonyban, az első munkahelyére vár, bár a vizsgált három év alatt a számuk egy picit csökkent, s 2006-ban arányuk 37,5% volt. A munkájukat elvesztők többsége 1–5 éve vár munkaalkalomra. Sajnálatos tény, hogy 2006-ban azon munkanélküliek aránya, akik több mint 10 éve nem találnak munkát, 9%-ra emelkedett. A következő két kimutatás a munkanélküliek végzettség szerinti megoszlását, a szabad munkahelyek és a munkába állás végzettség szerinti szerkezetét mutatja be 2004-ben, majd 2006-ban.

5. táblázat

A munkanélküliek szakképesítési fokozat szerinti megoszlása Észak-Bácskában, 2004-ben

Szakképesítési fokozat	Munka-nélküliek	Munka nélküli nők	Szabad munkahelyek	Munkába állás	Munkába állás realiz. %	Foglalkoztatási ráta
I.	10 483	5 298	4 880	4 078	83,6	10,99
II.	1 702	922	1 690	1 55	96,6	18,10
III.	6 702	2 796	4 970	4 467	89,9	12,87
IV.	6 034	3 762	3 686	3 234	87,7	10,67
V.	230	44	164	159	97,0	7,14
VI.	621	346	451	453	100,4	17,18
VII/1.	477	277	1 855	1 309	70,6	38,42
VII/2.	4	1	82	12	14,6	25,00
VIII.	2	0	32	5	15,6	0,00
Szakképzetlen	12 185	6 220	6 489	5 633	86,6	11,84
Szakképzett	14 070	7 266	11 243	9 639	85,7	12,96
Összesen	**26 255**	**13 446**	**17 732**	**15 272**	**86,1**	**12,45**

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácskában 2004-ben a munkanélküliek 46%-a szakképzetlen volt. Legtöbben a III. és IV. fokozatú végzettségűek közül kerültek ki, vagyis középiskolai végzettségűek. A szabad munkahelyek jelentős része is ebből a kategóriából került ki, de számottevő volt a szakképesítést nem követelő munkahelyek számaránya és az itt munkát találók száma is. Emellett a középiskolai végzettségűeknek kínáltak nagy számban munkát. Legnagyobb arányban a VI. fokozatú (főiskolai), illetve a II. fokozatú (általános iskolai végzettséget igénylő) munkahelyek teltek be. A foglalkoztatási ráta az egyetemi végzettségűk esetében volt a legmagasabb.

A körzet 2006-ra vonatkozó, hasonló adatait a következő táblázat foglalja össze.

6. táblázat

A munkanélküliek szakképesítési fokozat szerinti megoszlása Észak-Bácskában, 2006-ban

Szakképesítési fokozat	Munka-nélküliek	Munka nélküli nők	Szabad munkahelyek	Munkába állás	Munkába állás realiz. %	Foglalkoz-tatási ráta
I.	10 824	5 558	7 858	7 095	90,3	35,58
II.	1 609	864	2 326	2 575	110,7	50,28
III.	6 408	2 671	8 004	7 603	95,0	22,30
IV.	5 948	3 642	5 664	5 254	92,8	22,21
V.	221	38	198	148	74,7	15,87
VI.	683	369	664	640	96,4	20,51
VII/1.	484	255	2 427	1 867	76,9	42,15
VII/2.	484	255	104	44	42,3	43,75
VIII.	2	0	51	15	29,4	00,00
Szakképzetlen	12 433	6 422	10 184	8 670	95,0	37,41
Szakképzett	13 758	6 980	17 112	15 571	91,0	23,20
Összesen	26 191	13 402	27 296	25 241	92,5	28,49

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

A 2006-os adatok Észak-Bácska munkaerő-piaci helyzetének javulását mutatják, hiszen csaknem 10 000-rel nőtt a szabad munkahelyek száma, több mint duplájával nagyobb a foglalkoztatási ráta, és számottevően nőtt a munkába állás realizációja is, mely 2006-ban az általános iskolai végzettségűek körében volt a legmagasabb. A munkanélküliek nagy része még mindig a középiskolai végzettségűek köréből kerül ki, s a legnagyobb arányban a VI. fokozatú (főiskolai), illetve a II. fokozatú (általános iskola) végzettséget megkövetelő szabad munkahelyeket sikerült betölteni.

Az utolsó két táblázat gazdasági ágazatok szerint mutatja be a munkanélküliek, a szabad munkahelyek és a munkába állás helyzetét Észak-Bácskában 2004-ben és 2006-ban.

7. táblázat

A munkanélküliek gazdasági tevékenységek szerinti megoszlása, 2004-ben

Tevékenység	Munkanélküliek		Szabad munkahelyek		Munkába állás	
	szám	%	szám	%	szám	%
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	2 248	8,5	1 415	8,0	1 227	8,5
Erdészet és fafeldolgozás	474	1,8	172	1,0	137	0,9
Geológia, bányászat és fémkohászat	38	0,1	29	0,2	26	0,2
Gépészet és fémmegmunkálás	2 537	9,6	1 138	6,4	1 041	7,2
Elektrotechnika	907	3,4	395	2,2	353	2,4
Vegyészet, nemfémek és grafika	773	2,9	390	2,2	378	2,6
Textil- és bőripar	1 519	5,7	1 110	6,3	849	5,9
Kommunális és kisipari szolgáltatások	292	1,1	349	2,0	334	2,3
Földmérés és építészet	891	3,4	499	2,8	426	3,0
Közlekedés	719	2,7	790	4,5	760	5,3
Kereskedelem, vendéglátóipar, turizmus	1 737	6,6	3 413	19,3	3 447	23,9
Közgazdaság, jog és adminisztráció	1 684	6,4	2 919	16,5	1 763	12,2
Oktatás és nevelés	364	1,4	831	4,7	539	3,7

Társadalmi és humán területek	156	0,6	221	1,2	142	1,0
Természettudományi-matematikai területek	199	0,8	17	0,1	9	0,1
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	171	0,6	183	1,0	138	1,0
Egészségügy, gyógyszerészet, szociális védelem	318	1,2	510	2,9	338	2,3
Testnevelés és sport	13	0,0	10	0,1	9	0,1
Egyéb	11 414	43,1	3 327	18,8	2 524	17,5
Összesen	**26 454**	**100,0**	**17 718**	**100,0**	**14 440**	**100,0**

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácskában 2004-ben a munkanélküliek legnagyobb csoportja a gépészet területéről került ki, de jelentős volt a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban tapasztalható munkanélküliség is. A munkanélküliek kb. 12%-át a kereskedelem és a közgazdaság jegyezte. A szabad munkahelyek nagy része a kereskedelem és a közgazdaság területén volt tapasztalható, de jelentős volt a mezőgazdaság területén levő szabad munkahelyek száma is. Bácska északi részében a munkába állók legnagyobb része a kereskedelem területén talált munkaalkalmat.

8. táblázat

A munkanélküliek gazdasági tevékenységek szerinti eloszlása, a szabad munkahelyek struktúrája és a munkába állás eloszlása gazdasági tevékenységek szerint 2006-ban

Tevékenység	Munkanélküliek		Szabad munkahelyek		Munkába állás	
	szám	%	szám	%	szám	%
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	2 376	9,1	1 762	6,5	1 718	6,8
Erdészet és fafeldolgozás	413	1,6	280	1,0	227	0,9
Geológia, bányászat, fémkohászat	33	0,1	19	0,1	13	0,1
Gépészet és fémmegmunkálás	2 419	9,2	1 597	5,9	1 349	5,3
Elektrotechnika	839	3,2	973	3,6	872	3,5
Vegyészet, nemfémek, grafika	738	2,8	614	2,2	610	2,4
Textil- és bőripar	1 330	5,1	1 801	6,6	1 523	6,0
Kommunális és kisipari szolgáltatások	289	1,1	552	2,0	546	2,2
Földmérés és építészet	880	3,4	955	3,5	966	3,8
Közlekedés	741	2,8	1 115	4,1	1 128	4,5
Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	1 596	6,1	5 605	20,5	5 669	22,5

Közgazdaság, jog, adminisztráció	1 584	6,0	3 321	12,2	3 325	13,2
Oktatás és nevelés	321	1,2	1 048	3,8	684	2,7
Társadalmi és humán területek	165	0,6	399	1,5	322	1,3
Természettudományi-matematikai területek	197	0,8	37	0,1	27	0,1
Kultúra, művészetek, tájékoztatás	129	0,5	266	1,0	252	1,0
Egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem	391	1,5	834	3,1	755	3,0
Testnevelés és sport	17	0,1	25	0,1	21	0,1
Egyéb	11 733	44,8	6 093	22,3	5 234	20,7
Összesen	26 191	100,0	27 296	100,0	25 241	100,0

Forrás: A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat.

Észak-Bácska munka nélküli lakosainak gazdasági ágazatonkénti megoszlását vizsgálva, a 2006-os nyilvántartási adatokban szembetűnő, hogy valamelyest nőtt a mezőgazdaságból kikerült munkanélküliek aránya, de a kereskedelmi és közgazdasági területeken is jelentős változások tapasztalhatóak. Az eltelt három év alatt ugyanis nőtt a kereskedelemben levő szabad munkahelyek száma, ugyanakkor kissé csökkent a munkába állás százalékaránya, bár még mindig itt található a legtöbb szabad munkahely, és itt is helyezkednek el a legtöbben. A közgazdasági területen egyaránt csökkent a szabad munkahelyek száma és a munkába állás aránya, ez utóbbi valószínűleg a költségcsökkentő, racionalizálási törekvések eredményeként.

Észak-Bácskában 2004-ben a munkanélküliségi ráta 33,6%, a munkanélküliek száma 26 525, míg a foglalkoztatottak száma 47 230 volt. Vajdaság egészétől eltérően a foglalkoztatottak jelentős része a feldolgozóiparban dolgozott, de a tartományi átlagnál jóval nagyobb volt a mezőgazdaságban dolgozók aránya is. A munkanélküliek 51,2%-a nő, első munkahelyére pedig a munkanélküliek 40%-a várt. Ugyanennyi volt az 1 évnél rövidebb ideje munkát keresők aránya is. A 10 évnél hosszabb ideje munka nélkül levők aránya 8% volt. A munkanélküliek legnagyobb része a 31 és 40, valamint a 41 és 50 éves korcsoportból került ki. A munkát keresők 46%-a szakképzetlen, és jelentős volt a középiskolai végzettségű munkanélküliek aránya is. Kedvező körülmény, hogy a legtöbb szabad munkahely is e kategóriákban volt. A munkanélküliek gazdasági ágazatok szerinti elemzése is Észak-Bácska sajátos helyzetét mutatja, mert a tartományi szinten is jelentős gépészet mellett, a munkanélküliek nagy része a mezőgazdaságból és a feldolgozóiparból került ki. A legtöbb szabad munkahely a kereskedelemben és a közgazdaságban volt.

2006 adatait elemezve megállapítható, hogy a vizsgált időszakban javulás volt a foglalkoztatásban és a munkanélküliség felszámolása terén: a munkanélküliségi ráta 31,05%, a munkanélküliek száma 30 142, míg a foglalkoztatottak száma 55 450 volt. Azonban a körzet még mindig jelentős gondokkal szembe-

sül, hiszen a 10 évnél hosszabb ideje munka nélkül levők aránya 9%. Legnagyobb a munkanélküliség az 50 évnél idősebbek korcsoportjában, sőt, a munkát keresők csaknem fele 41 évnél idősebb. A munkát keresők 47%-a szakképzetleni egyén. Jelentős a középiskolai végzettségű munkanélküliek aránya is. A legtöbb szabad munkahely 2006-ban is a kereskedelem és a közgazdaság területén volt.

A körzet gazdasági fejlesztésében külön hangsúlyt kell hogy kapjanak a munkanélküliséget csökkentő tervek és cselekvési programok. A munkanélküliek nagy száma miatt elengedhetetlen olyan új munkahelyeket teremtő programokat kidolgozni, amelyek a munkaerőpiacon legnehezebb helyzetben levő egyéneknek, az általános iskolai végzettségű középkorú munkanélkülieknek nyújtanak munkaalkalmat. Emellett nagyon fontos lenne összehangolni a körzet oktatáspolitikáját a munkaerőpiac mindenkori helyzetével és a fiatal szakemberek képzése során átadni minden olyan ismeretet, mely javítja munkába állásuk esélyeit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Gábrity Molnár, I.: A munkaerőpiac általános tendenciái Szerbiában. *Kisebbségi lét és érvényesülés – A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*. – (Szerk. Fábri I.), Lucidus Kiadó, Budapest, 2003. 244–253. o.

Vajdaság – A Kárpát-medence régiói 7. – (Szerk. Nagy I.), Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, 2007. 224. o.

A tevékenység bemutatása a 2004. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat, Szabadka.

A tevékenység bemutatása a 2006. évben, Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálat, Szabadka.

KÉPZETT MUNKAERŐ

A munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya[1]

TAKÁCS ZOLTÁN

1. A szerb/vajdasági oktatási rendszer illeszkedése a regionális igényekhez

A szerb oktatási rendszer centralizált, és jellemzi, hogy nincs megfelelő konvergencia az oktatás és a piac valós szükségletei között. Az alapfokú oktatás mindenki számára biztosított, az írástudatlanok részaránya a 10 év fölötti lakosság körében mégis igen magas: 3,5%. Az aktív lakosság kicsivel több mint kétharmada középfokú végzettségű, és e csoport mindössze 10%-a végzett gimnáziumot. Sokkal nagyobb az érdeklődés a szakközépiskolák iránt. A felsőfokú végzettségűek részaránya kisebb az európai átlagnál. Az oktatásra fordított kiadások alacsonyabbak a tranzíciós országok átlagánál.[2] Ehhez hasonló, más hiányosságok jellemzik a szerb oktatási rendszert.

Oktatási rendszerünk törvényes kerete sem teljes. Az oktatásügyet jelenleg *négy szerbiai törvény* rendezi: az általános iskolai törvény, a középiskolai törvény, az átmeneti jellegű főiskolai törvény, valamint az új (2005-ben meghozott) felsőoktatási törvény *(Gábrity Molnár, 2006)*. Mint látható is, a törvények közül hiányzik a felnőttoktatásról szóló törvény. Fontosságával azonban egyre inkább szembesül a szerb társadalom. A felnőttoktatás tehát nem csak törvényes szempontból jogilag „szabályozatlan” terület a

[1] Készült az MTA Határon Túli Magyar Tudományos Ösztöndíjprogram támogatásával.

[2] Szerbiában, 2005-ben a GDP 3,5%-át fordították oktatásra. Forrás: Štruljek, B.: Budžet diktira tempo. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 1. sz. 6. o.

térségben, de megfelelően akkreditált intézményi infrastruktúrája sincs. A Foglalkoztatásügyi Hivatalok[3] nyilvántartásaiban szereplő munkaerő esetében azonban az átképzések/továbbképzések jelentenék az egyetlen lehetséges, optimális megoldást, mert véget vetne a munkaerő-piaci pangásnak és a népes (szakképzett) munkaerő-felesleg gyarapodásának.

A *Nemzeti foglalkoztatási stratégia 2005–2010*[4] nem kezeli teljes értékű elemként az oktatást (foglalkoztatásügyi szempontból). Az oktatás konstruktív szerepe azonban éppen a foglalkoztatás terén jut kifejezésre. Még mindig külön kategóriaként vizsgálja a munkanélküliséget mint problémát, illetve az oktatást mint másik társadalmi kategóriát. Nem érezhető semmilyen párhuzamos vizsgálódás.[5] Éppen ezért jelen tanulmány a két kategória kapcsolatának elemzését, a kapcsolat árnyoldalainak bemutatását és taglalását tűzte ki célul.

A demokratikus változásokat követően ugyan megkezdődtek a közoktatási és felsőoktatási reformkezdeményezések, melyek nyomán a reformhordozók az oktatás és a gazdasági igények összekapcsolását, a tudásalapú szükségletek kielégítését tervezik, amikor a *„tömegoktatás és a piacigények figyelembevétele már a minőség korát jelentik" (Mandel, 2004).* Az új – privatizációval, gazdasági átszervezésekkel, modernizációval tarkított – gazdasági szerkezet állandó változásokkal szembesül. A változásokhoz való alkalmazkodáshoz nem elég egy egyszeri iskolareform; az igazodáson sokkal inkább a munkaerőpiac képviselőinek állandó átképzését, továbbképzését értjük.

[3] Zavod za zapošljavanje (Munkaközvetítő Hivatal).

[4] *Nacionalna strategija zapošljavanja 2005–2010.*

[5] Forrás: Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike, Vlada Republike Srbije: Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005–2010. godine. Beograd, 2005. 44–48. o.

2. Kompetenciaharc

A piacnak, illetve a munkáltatóknak munkaerővel szemben állított egybehangzó követelményük az illetékesség – a kompetencia. Ez az oktatási rendszerrel szemben állított alapkövetelmény is, melynek értelmében az oktatási rendszer feladata, hogy végérvényesen felszámolja, és semmiképpen ne gyarapítsa a munka nélküli szakemberek táborát, és véget vessen azoknak az értelmetlen és igazságtalan helyzeteknek, ahol a jó kapcsolatok képesek helyettesíteni minden ügyességet, képességet, tudást. *Megszűnik az állandó munkahelyek által szavatolt jólét, szociális biztonság, és némi nyugtalanság jelenik meg a foglalkoztatottak körében.*[6]

A kompetencia nem más, mint az oktatás és munkaerőpiac közti kapcsolat. A piaci igények irányítják az oktatási rendszert a megfelelő emberi kapacitások „kitermelésében". A formális és nem formális, oktatással foglalkozó intézmények feladata, hogy mind több embert megtanítsanak arra, ami a munkáltató követelményei között szerepel: idegennyelv-ismeret, számítógéphasználat. A megfelelő szakmai végzettség és jártasság mellett további követelmények sorakoznak: jó kommunikációs képesség, személyi adottságok, analitikus tulajdonságok, innovatív hozzáállás, kezdeményezőkészség, kitartás stb., amelyek álláshirdetésekben szinte kivétel nélkül fellelhetők. Maximálisan felkészült, kompetens munkaerőtől maximális eredményt remél a munkáltató. Délkelet-Európában kissé ideologizáltnak és idegennek tűnik ez a kép. *Sajnos, még mindig olyan felfogás él a köztudatban, amely szerint „az oktatás: sokba kerül, reformjai nehezen kivitelezhetőek, a minőségi változás nehezen mérhető, és az aktuális oktatási rendszer úgy jó, ahogyan van".*[7] Az oktatási rendszer hatékonyságának megbízható mutatója a munkaközvetítő irodák nyilvántartása. A változásokra érzéketlen oktatási infrastruktúra, valamint az iskolák, egyetemi karok nem megfelelő képzései,

[6] Forrás: Šećibović, R.: Balkanski nemiri. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 3. sz. 3. o.

[7] Forrás: uo.

programjai nyújtják az emelkedőben lévő munkanélküliség alapját. Az elmúlt évek történései sokban hozzájárultak a helyzet romlásához, olyannyira, hogy az egyes irodák nyilvántartásában ugyanazon oktatási profil több nemzedéken át szerepel.

Ha figyelembe vesszük, milyen potenciális munkaerő hagyja el a szakközépiskolákat, főiskolákat, egyetemeket, túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a munkáltatóknak a munkaerővel szemben állított követelményei irreálisak. Alig akad olyan álláshirdetés, amelyben nem fiatal munkaerőt keresnek, ugyanakkor (mégis) az egyéb feltétel a többéves tapasztalat, angol és további két idegen nyelv beszélése, kitűnő számítógépes ismeretek, gépkocsivezetői jogosítvány; s mindehhez még azt kérik, hogy a munkavállaló ambiciózus, szorgalmas, jó szervezői és kommunikációs készségekkel megáldott csapatjátékos, intellektuális kíváncsiságát bizonyítani kész és persze cél- és eredményorientált legyen. Irreálisnak tűnhet az is, amit a munkáltató nyújt: kimagasló fizetést, rendkívüli, szakma elismerését nyújtó, team-munkatársaként kihívásokkal teli munkahelyet. A munkáltatók gyakran olyan megszégyenítően alacsony keresetet kínálnak, melyért – a fiatalok véleménye szerint – dolgozni sem érdemes. A piac és a munkáltatók diktálják a föltételeket*. A munkáltatók olyan „komplett személyeket" keresnek, amelyekből, sajnos, hiány van. Jogosan vetődik fel a kérdés: Mi a probléma oka, hol marad a szükséges kompetencia?*[8]

3. Diplomák a mérlegen

A **középfokú oktatás** alapproblémája, hogy a múlt század kilencvenes éveinek elejétől egyáltalán nem történt meg az oktatás ezen ágazatának revíziója. Senki sem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy vajon eleget tesznek-e a középiskolák a gazdaság követelményeinek, vagy csak a szociális nyugalom megőrzésének funkcióját töltik be oly módon, hogy gondoskodnak a gyerekek névleges iskoláztatásáról. Könnyen be lehetett jutni a főiskolákra, egyetemi karokra is, arról azonban senki sem

[8] Forrás**:** Pejić, R.: Poslodavci traže kompletne ličnosti. Obrazovanje i razvoj 1. évf. 2005. 3. sz. 10–11. o.

vezetett számot, hogy mi fog történni a diplomásokkal. Időközben megváltozott a gazdasági struktúra, többé nincsenek nagy rendszerek, viszont szakiskoláink a „nagy" rendszer, a szocializmus korának vívmányai, így nem csoda, hogy az ezredfordulóra olyan középfokú oktatás rajzolódott ki, amely csak a '80-as évek gazdaságának szükségleteit tudná/tudja kielégíteni. Szerbiában legtöbb a gépészeti szakiskola, viszont éppen az ilyen profilú szakemberek iránt csappant meg a kereslet az utóbbi időben. Az elavult tantervek és programok, motiválatlan, passzív tanárok, valamint a súlyos anyagi helyzet káros hatással voltak az oktatási rendszerre, pontosabban az egész társadalomra.

A munkáltatók elégedetlenkednek. Tapasztalatuk szerint a fiatal munkavállalók érdektelenek, nincs kellő gyakorlati tudásuk, és legalább egy-, illetve kétéves külön képzésen kell hogy részt vegyenek ahhoz, hogy be tudjanak kapcsolódni a munkafolyamatokba.[9] A középiskolában, főiskolán, egyetemen nagy elméleti tudást kapnak, gyakorlati tudásuk viszont nagyon hiányos. A törvény értelmében[10] a gyakornoki időszak hat, kilenc, illetve tizenkét hónap, a végzett fokozattól függően. A munkáltató köteles fizetni a gyakornokot, viszont az esetek többségében a fiatalok volontőri munkavállalásra kényszerülnek, és az anyagi terheket a munkaügyi hivatal vállalja magára.

A szerbiai szakközépiskolákra általánosságban jellemző, hogy nem készítik fel a tanulókat sem a munkába állásra, sem a továbbtanulásra. A szakközépiskolák tanulói nehezen találják fel magukat az egyetemeken, mivel elméleti tudásuk szerényebb, mint a gimnazistáké, nem mutatnak elegendő kitartást, nincsenek a folyamatos tanuláshoz hozzászokva. Az is bebizonyosodott, hogy ezeknek a tanulóknak az iskolapad elhagyását követően nincsenek meg a munkáltatók által elvárt specifikus tudásuk/képességük. Ebből is látszik, hogy a középfokú oktatás reformja mind nélkülözhetetlenebbé válik.

[9] Forrás: uo.

[10] Forrás: Zakon o radu. Szerbia Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2005. 24. sz. módosítás: 2005. 61. sz.

A szakközépiskolák reformja Szerbiában 2003-ban kezdődött. A változások öt területet érintenek: *mezőgazdaság és élelmiszer-előállítás, egészségügy, gépészet, építészet és elektronika.* A reformok egyik alapkövetelménye, hogy a kezdeményezett programokba a társadalom minden érdekelt része bekapcsolódjon a tanulóktól kezdve az átképzéseket abszolváló tanárokon keresztül a községekig és a gazdaság más képviselőiig, akik ezáltal lehetőséget kapnak, hogy hatást gyakoroljanak a régió fejlődésére, illetve a munkaerőpiac alakulására.[11]

Az új tantervek és programok iránti szükségletet maga a munkaerőpiac teremtette meg a maga új szakmakeresletével. Az új programot tantárgyak és modulok képezik. A tantárgyak továbbra is egységet, modult képeznek, melynek keretében elméleti-tantárgyi oktatás és képességfejlesztő gyakorlatok vannak (funkcionálisan összekötött tudás, ügyesség, képesség halmaza, amely bizonyos feladat ellátásához szükséges). A modulok lehetővé teszik az elmélet és gyakorlat egybeolvadását. További újdonság a középiskolai oktatásban az elmélet és gyakorlat közti megosztott arány: a hároméves szakmunkásképzőkben 70% gyakorlat –30% elmélet, míg a négyéves iskolákban ez az arány 60:40-hez *(Pejić, 2005).*

Az 1991. évi és a 2002. évi népszámlálási adatokat összehasonlítva némi pozitív változás tapasztalható a felsőfokú végzettségűek statisztikájában: 9,4%-ról 11,0%-ra emelkedett a felsőfokot végzett lakosság száma.[12] Ez valójában még mindig nagyon szerény mutatószám. A humánerőforrások minőségét tekintve az Európai Unió tagországai között a következő különbségek figyelhetők meg: Németországban a 25–64 év közötti népesség 23%-ának, Görögországban 20%-ának, Nagy-Britanniában 18%-ának, Spanyolországban 13%-ának, Portugáliában 10%-ának, Olaszországban pedig 8%-ának van egyetemi végzettsége (az EU átlaga

[11] Forrás: Pejić, R.: Poslodavci traže kompletne ličnosti. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 3. sz. 10–11. o.

[12] Forrás: Republički Zavod za statistiku. Statistički godišnjak Srbije. Beograd, 2005. 78 o.

1991-ben 18% volt). Az EU népességének egyharmadát alkotó, az elmaradott térségekben élő egyetemet végzettek aránya viszont csak 12% *(Horváth, 2003)*. Szerbia is az „elmaradott" kategóriába sorolható, még rosszabb mutatóval: csak a lakosság 6,52%-ának van felsőfokú diplomája. Viszont a munkanélküliség a populáció e körét sújtja a legkevésbé. Az egyetemisták száma évről évre folyamatosan nő, csökkentve ezáltal a középfokú végzettségűek „piacképességét". Tény, hogy **felsőoktatás**unkat határozottan meg kell reformálni, mert mégis a fiatal, képzett szakembereknek nagyobb esélyük van a munkaerőpiacon. Nekik nagyobb kiépített kapcsolati tőkéjük van, ők rugalmasabbak, könnyebben alkalmazkodnak a követelményekhez, készek az átképzésre, továbbképzésre, relatíve nagy elméleti tudásuk van. A gyakorlat hiánya itt is olyan problémát jelent, amely felett a munkáltatók nem hunynak szemet, és maguk az érintettek is alátámasztják a hiányt: a belgrádi *Centar za monitoring i evaluaciju* tanulmányt készített *Az egyetemista gyakorlat rendszerének vizsgálata a szerbiai egyetemeken* címmel.[13] Az eredmény összegzése a következő:

– gyakorlat létezik, de kis mértékben;
– az egyetemisták a gyakorlatot szükséges (nemkívánatos) rosszként élik meg;
– nincs rendszer jellege; a tanárok, diákok, illetve a vállalatokban/intézményekben dolgozó illetékes, felelős személyek motivációjának, akaratának függvénye;
– mindössze 30 napig tart, és a nyári szünidő része.

Az európai országok gyakorlata ettől sokban eltér. Minden egyetemista köteles szakmai gyakorlaton részt venni, általában 6 hónapos időtartamban, és gyakran több alkalommal is az egyetemi évek alatt. Ez a diplomaszerzés egyik feltétele. Ennél jelentősebb viszont az a motiváció és egészséges konkurencia, amely az egyetemisták körében uralkodik; ugyanis mindenkinek érdeke, hogy a legnevesebb cégeknél kapjon szakmai gyakorlatról szóló igazolást, valamint referenciát. Ez nagyban meghatározza továb-

[13] Forrás**:** http://www.cme.org.yu. Centar za monitoring i evaluaciju – Studenti i praksa (Az Egyetemisták és a szakmai gyakorlat). Istraživačko-akcioni projekat (kutatási akcióterv) 2006. 01. 20.

bi karrierútjukat/elhelyezkedésüket is. A belgrádi, Közgazdaságtudományi Egyetemen működő *Karrier- és tanácsadási központ*[14] a Nemzeti Foglalkoztatásügyi[15] Szolgálattal közös kutatást kezdeményezett a friss diplomások elhelyezkedésének vizsgálatáról:[16] a kutatásba bevonták minden, 2003-ban oklevelet szerzett egyetemistát (762 okleveles közgazdász). Az adatokból kiderült, hogy a 762 egyetemista közül 529 jelentkezett be a Nemzeti Foglalkoztatásügyi Szolgálatnál (69,4%). Már a diplomázás évében az egyetemisták 87%-a (460 diplomás) elhelyezkedett, míg 13%-uk majd csak a következő kalendáriumi évben (2004) talált állandó munkahelyet. Az átlagos munkába állási/elhelyezkedési idő 6 hónap körül volt. Érdekes megfigyelni az elhelyezkedés földrajzi lokációját, illetve a gazdasági tevékenység/szektor struktúráját a munkába álló fiatalok esetében. Az egyetemisták 84,8%-a Belgrádban kezdte meg a szakmai karrierépítést, s mindössze 15,2% helyezkedett el Közép-Szerbiában. A legtöbb közgazdász a bankszektorban talált munkát (35,7%), majd a kereskedelemben (23,9%). Ennek egyértelmű háttéreseményei voltak: a 2003-ban a bankszektor expanziója és a kereskedelem nagymértékű nyitása Szerbiába (a külföldi bankok piacra jutása, továbbá a hazai kiskereskedelmi láncok átszervezése, fejlesztése). A szektorokat illetően legtöbben (48,7%) a hazai magánszektorban helyezkedtek el (elsősorban bankokban, illetve kereskedelmi vállalatokban), 25,4%-ot a külföldi magánszektor foglalkoztatott (külföldi bankok, üzleti tanácsadással foglalkozó irodák stb.), a fennmaradó 25,9% pedig a közszférában talált munkát (minisztérium, közintézmények, iskolák, egyetemek stb.).

Vitathatatlan, hogy magasabb kompetencia/magasabb iskolai végzettség jobb érvényesüléssel, egzisztenciaépítési lehetőséggel jár. Fontos megemlíteni a diploma utáni képzést, a mesterkurzust (Master's degree) és a doktori iskolát (PhD) befejezettek érvényesülési lehetőségeit a piacon uralkodó kompetenciaharcban. Szerbiában e fokozatok egyike sem népszerű – a nyugati

[14] Centar za vođenje karijere i savetovanje.

[15] Nacionalna Služba za zapošljavanje.

[16] Forrás**:** Radovan, B.: Nema nezaposlenih. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 4. sz. 9. o.

tapasztalatokkal ellentétben – sem a munkáltatók, sem az egyetemisták körében. A programok megszervezése ugyan a bolognai folyamat értelmében szinte minden egyetemen megkezdődött, viszont a fiataloknak kételyeik vannak a fokozat munkaerő-piaci affirmációjával kapcsolatban. Sok esetben a rendes egyetemi tanulmányok befejezésével a fiatal (ha anyagi helyzete megengedi) – folytatja tanulmányait magiszteri kurzuson, s ezzel kikerüli azt a munkaerő-piaci esetleges kudarcot, amely a friss diplomásokat az első munkába állást megelőzően gyakran éri. Az új értelmezésű, tartalmú PhD-kurzusok sem mondhatók népszerűknek. Szerbiában itt is hiányosság tapasztalható a kurzusok, programok szervezésével, lebonyolításával kapcsolatban elsősorban. *Magyarországon 2001-ben kutatást végeztek PhD-fokozatot szerzett fiatalok között munkaerő-piaci esélyek feltárásáról.*[17] A doktorok véleményének felmérése mélyinterjús és kérdőíves empirikus kutatással történt.

– Az e fokozatot elnyert több mint kétharmada elégedett szakmai előmenetelével; azt állítják, hogy megérte a PhD-fokozat megszerzése, különösképpen az egzisztenciális érvényesülés terén. A kérdezettek háromnegyede elégedett a munkájával és azokkal a feladatokkal, amelyeket végez. A doktori képzés nyújtotta előnyök több mint hatvan százalékuknál érzékelhetők voltak. A megkérdezettek 93%-a a karrierépítés, 82% munkába állás és új munkahely, 72% pedig a jó fizetés miatt állította, hogy kifizetődik a képzést elvégezni.
– A PhD-fokozat beépült a felsőoktatási-tudományos rendszerbe. A karrierépítés, tudományos előrehaladás alaptényezője. A megkérdezettek ezt úgy definiálták, mint a szakma „szerves része”, továbbá „kötelező” jelzővel illették. A karrier továbbépítésének távlatai ugyanakkor nem alakultak ki.
– Az akadémiai szférán kívüli munkaerőpiacon a doktori fokozat elismertsége, értéke lényegesen kisebb. Nem jelentenek a fokozattal rendelkezők önálló munkaerő-piaci tényezőt, a fokozat ismertsége alacsony; sem a piaci, sem a közszféra

[17] Forrás: Fábri György: Mit tudunk a doktoráltakról? http://www.unipresszo.hu/anyagok/PhDtanulmany.pdf (2006. 01. 22.).

számára nem tűnik eléggé vonzónak. A munkáltatók hozzászoktak, ismerik a hagyományos oktatásból (rendes, graduális képzések) kikerülők kompetenciáit, viszont nem tudnak mit kezdeni a kevésbé ismert kurzusokról kikerülő, kisebb számú specialista által felkínált, tudományos ismeretekkel.
– A képzés tényezői közül az oktatók gyakorolnak leginkább pozitív hatást a szakma- és karrierépítésre. Kifejezésre jut az oktatók kapcsolati rendszere, míg az egyetemen kívüli kapcsolatépítés jelentősége kicsi. A doktori iskoláknak nincs a megszerzett fokozat karrieregyengetéséhez szükséges menedzsment-funkciójuk (nyilvántartás, karrierkövetés, kapcsolattartás).

A kutatás beszámol az egyes gazdasági ágazatok és a fokozat közti viszonyról is. A PhD-fokozat előnyt jelent a természettudományi és az agrárágazatokban; a technikai tudományokban érezhető a legkisebb előny. A dolog anyagi vonzatát vizsgálva, a társadalom- és orvostudomány fizeti meg legkevésbé a végzettséget, a természettudományokban szerzett fokozat a legjobban megfizetett. Az elhelyezkedést tekintve több érdekcsoportot lehet felsorakoztatni: a doktori rangot szerzetteket leginkább a külföldi és hazai kutatóintézetek keresik; leginkább közömbös a nonprofit és a piaci szféra. A külföldi cégek mind nagyobb érdeklődést mutatnak a fokozatot szerzettek iránt. Érdekes megjegyezni ezt a magyarországi példaértékű kutatást. Adatok hiányában csak valószínűsíthető, hogy Szerbiában is hasonló a helyzet. A fokozatot szerzett személyek elsődleges munkahelye a tudományos szféra, azaz egyetemi karok, kutatóintézetek.

4. Munkaerő-piaci nyilvántartás

Tanulmányom következő részében az egyes szakmák, szakképzettségi szintek és tevékenységi ágak munkaerő-piaci megbecsültségét, méltányoltságát mutatom be, s az egyes szakmák, képzettségi szintek mind nagyobb kínálatát vizsgálom a munkanélküliek statisztikájával összefüggésben.

1. táblázat és 1. ábra

A munkanélküliség néhány jellemzője és a munkába állás időtartama Szerbiában[18]

Szakképzettségi szint	**Munkanélküliek száma**	**%**
I.	263 086	30,4
II.	48 271	5,6
Szakképzetlen munkaerő	***311 357***	***36,0***
III.	241 115	27,9
IV.	243 621	28,0
Szakképzettségi szint	**Munkanélküliek száma**	**%**
I.	263 086	30,4
II.	48 271	5,6
Szakképzetlen munkaerő	***311 357***	***36,0***
III.	241 115	27,9
IV.	243 621	28,0

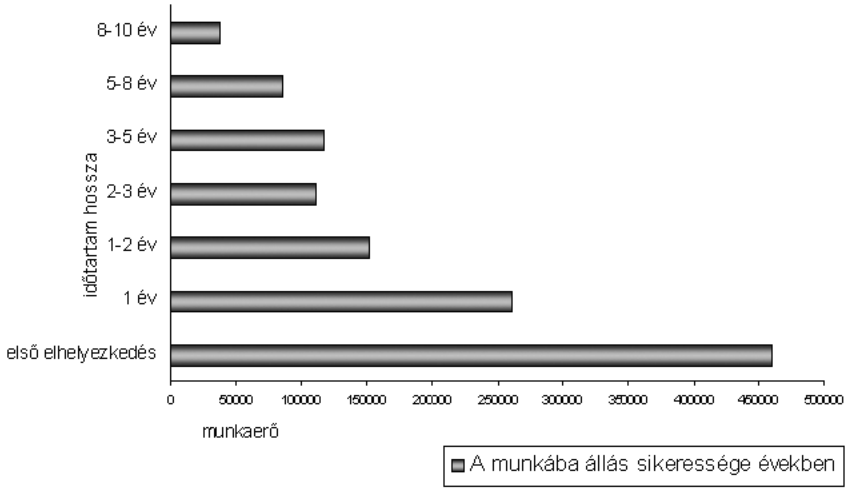

[18] Forrás: Nacionalna Služba za zapošljavanje. Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji. Mesečni statistički bilten 29. sz. 2005. január, 5–8. o.

Szerbiában a Köztársasági Statisztikai Hivatal adatai szerint 2005-ben 2 015 946 foglalkoztatottat tartottak nyilván. Ugyanez év januárjában 975 412 munkanélkülit jegyeztek, köztük 865 678 aktív munkakeresőt. Ezzel a hivatalos, regisztrált munkanélküliségi ráta 26,64%.

A bejegyzett munkanélküliek közül 459 823 (53,1%) személy először keres munkát, a többedszer és régebb óta munkát keresők százaléka 46,9.

A munkanélküliek között legszámosabbak azok, akik mintegy teljes évig várakoznak az első munkaalkalomra: 30,2%-uk. A korösszetételét vizsgálva a legnagyobb a munkanélküliség a 31–40 éves *korcsoport*ban: 29,8%-os. A 41–50 évesek csoportjában munka nélkül van 21,8%. A *tartósan munkanélküliek*, vagyis azok, akik több mint két éve várnak munkaalkalomra, az összlétszám 52,2%-át adják.

A *szakképzettségi szint*et illetően a munkanélküliek megoszlását a 2. ábra mutatja be. Legtömegesebb a középfokú végzettségűek csoportja: a III. és IV. fokozatot végzettek az összes munkanélküli 56,0%-a.

2. ábra

A munkanélküliek megoszlása szakképzettségi szintek szerint Szerbiában, 2005-ben[19]

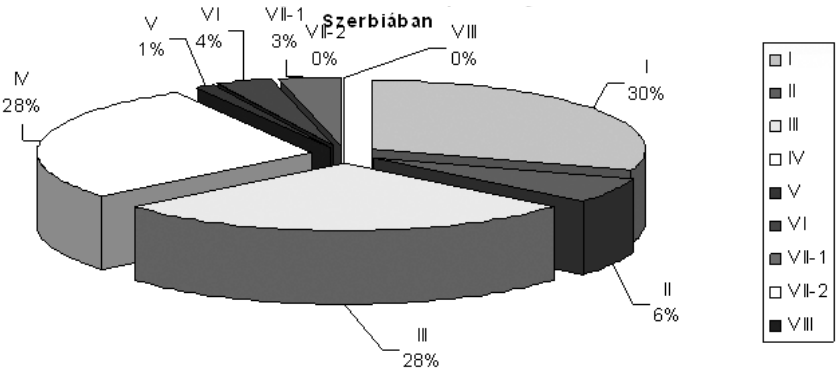

[19] Forrás: uo. 5–8. o.

2005 januárjában 42 046 *szabad munkahely*et tartottak nyilván Szerbiában. Ez a szám valójában a munkáltatók bejelentett igényét mutatja bizonyos profilú munkaerő iránt, amelyet a Nemzeti Foglalkoztatásügyi Hivatal tart nyilván. A munkáltatók szabad munkahelyek, illetve azok oktatási szintek szerinti igényei a következők: első helyen a középfokú szakmakereslet áll, az összes munkahely 55,7%-a, majd a szakképzetlen és betanított munkaerőt igénylő munkahelyek (27,8%), és végül a főiskolát, egyetemet igénylő munkahelyek (15,2%).

3. ábra

A szakmakereslet szakképzettségi szintek szerinti megoszlása[20]

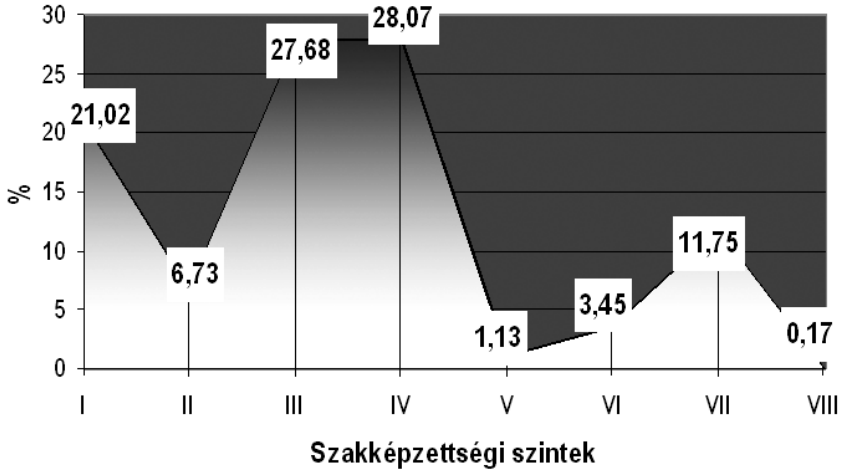

A *szakmunkások iránti teljes kereslet 72,2%,* míg 27,8%-os a szakképzetlen munkaerő iránti igény, vagyis a szakképzett munkaerőre jóval nagyobb szükség van.

[20] Forrás: uo. 28–29. o.

2. táblázat

Szabad munkahelyek tevékenység és szakképzettségi szintek szerint Szerbiában, 2005-ben[21]

Tevékenységi terület	Szabad munkahely		Index 2004–2005	Szakképzettségi szint								
	Összesen	%	2004/2005	I.	II.	Szakképzetlen munkások	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Szakképzett munkások
Összesen	42 046	100,00	123,1	8 842	2 831	11 673	11 638	11 801	473	1 449	4 941	71	30 373
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	1 657	3,94	129,6	52	268	320	490	488	3	29	325	2	1337
Erdészet és fafeldolgozás	335	0,80	104,7	25	83	108	149	45	3	1	29	0	227
Földtan, bányászat és érckitermelés	227	0,54	163,3	11	39	50	88	24	3	1	61	0	177
Gépészet és fémmegmunkálás	3 293	7,83	123,8	17	187	204	**1972**	**648**	121	82	264	2	3089
Elektrotechnika	1 414	3,36	134,2	4	26	30	559	480	81	58	206	0	1384

[21] Forrás: uo. 28–29. o.

Vegyészet, nemfémek és grafika	851	2,02	115,6	15	214	229	201	310	2	17	89	3	622
Textil- és bőripar	1 593	3,79	124,7	44	374	418	875	151	106	35	8	0	1175
Kommunális és kisipari szolgáltatások	1 132	2,69	131,2	976	28	1004	115	10	2	0	1	0	128
Földmérés és építészet	1 056	2,51	130,2	34	162	196	349	200	22	37	251	1	860
Közlekedés	2 227	5,30	132,0	55	127	182	1308	633	47	10	45	2	2045
Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	8 353	19,87	119,9	222	830	1052	**4 652**	**2 440**	24	94	91	0	7301
Közgazdaság, jog, adminisztráció	6 777	16,12	135,2	0	422	422	**699**	**3 532**	20	568	**1 511**	25	6355
Oktatás és nevelés	1 442	3,43	114,2	0	0	0	0	19	26	372	1 009	16	1442
Társadalmi és humán területek	315	0,75	141,9	0	0	0	0	104	0	6	204	1	315

Természettud.-matem. területek	162	0,39	128,6	0	0	0	0	55	0	0	105	2	162
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	371	0,88	97,1	0	1	1	0	152	11	30	176	1	370
Egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem	2 035	4,84	120,7	6	29	35	31	1 304	1	101	548	15	2000
Testnevelés és sport	18	0,04	100,0	0	0	0	0	3	0	6	8	1	18
Egyéb	8 788	20,90	114,9	7381	41	7 422	150	1 203	1	2	10	0	1366

A 2. táblázat árnyékolt soraiban látszik, hogy a *legtöbb szabad munkahely*et a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus területén regisztrálták (a teljes kereslet 19,9%-a). A közgazdaság, jog és adminisztráció területén szintén jelentős munkaerőigényről tanúskodnak a statisztikai adatok (16,1%), míg a gépészet és fémmegmunkálás 3293 munkásra (7,8%) tartott igényt. A 4. helyen a közlekedési tevékenység, az 5. helyen az egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem áll.

Tovább elemezve a szabad munkahelyeket, figyelmet érdemelnek a *szakképzettségi szintek közti keresleteltérések*. Amint azt a fejezet elején láthattuk, kiemelt helyzetben van a középfokú szakképzettségi szint. Ezt összevetve a tevékenységi területekkel, láthatjuk, hogy a már említett hiánytevékenységek esetében is az azokat képviselő középfokú végzettségűek munkájára van igény. A munkanélküliek 56%-a szakmunkás, illetve technikumi végzettséggel rendelkező, akik nagy valószínűséggel és a Foglalkoztatásügyi Hivatal aktív szerepvállalásával minden probléma nélkül képezhetnék a szakmakínálatot, megfelelő kompetencia esetében. Amennyiben az említett, munkáltató igényeinek megfelelő kompetencia hiányzik, az oktatási rendszer segítségére van szükség, megfelelő képzések, átképzések azonnali kezdeményezéséhez. Itt nyilvánul meg mindkét oldal aktív szerepvállalásának kötelezettsége, azaz a munkaügyi hivatal és az oktatás kapcsolatának fontossága.

A legtöbb szabad munkahelyre *kereskedelmi, vendéglátóipari és turisztika*i szakmunkásokat, ill. technikusokat keresnek (4652 szakmunkást és 2440 technikumot végzett szakembert). A III. és IV. szakképzettségi szinten belül az összes munkahely 30,26%-át a kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus kínálja. Viszonyítva a két szakképzettségi szinten belüli szabad munkahelyeket a teljes, minden profilt felölelő szabad munkahelyekhez, szintén jelentős részarányt kapunk: az összes szabad munkahely 16,87%-át a kereskedelemben, vendéglátóiparban, turizmusban jelentkező III. és IV. fokú szakmakínálat alkotja. A szabad munkahelyek egytizedét (10,02%) a *közgazdasági, jogi és adminisztratív tevé-*

*kenységek*en belül szintén a középkáderek számára kínálják. A technikumot végzett munkaerő 29,93%-a és szakmunkás diplomások 6,01%-a számára van munkahely a közgazdasági, jogi, adminisztratív munkakörökben. A harmadik kiemelkedő tevékenységi terület a *gépészet és fémmegmunkálás*, a szakmunkások számára a munkahelyek 16,94%-a szabad. Az 1972 szakmunkás mellett 648 technikusnak is munkát tud adni az ágazat. E két profil munkahelyek 6,23%-át kínálja. A nyilvántartásból kiszűrt szakmakereslethez kell felállítani a megfelelő szakmakínálatot.

Érdemes végigelemezni a munkanélküliek részarányát a fent említett tevékenységi területeken. A kereskedelmi, vendéglátóipari és turisztikai ágazatban a munkanélküliek 85,84%-a III. és IV. fokozatot végzett. Ez igen jelentős arány a teljes munkanélküliséghez viszonyítva, ugyanis a munkanélküliek több mint egytizede (11,79%) ebben az ágazatban van. Tehát e három területen jegyzett munkanélküliek száma legalább olyan jelentős, mint az ágazatban jelentkező szabad munkahelyek száma. Hasonló a helyzet a közgazdaság, jog és adminisztráció területén is. Az ágazatban a munkanélküliek 84,71%-át a középfokú végzettségűek adják (8,15%). A gépészet és fémmegmunkálás tevékenységek esetében a munkanélküliek 65,04%-a szakmunkás és technikus. Az ágazat középfokú végzettségű kategóriája a teljes munkanélküliséghez viszonyítva szintén jelentős: a munkanélküliek 5,44%-a. Ha azt is feltételezzük, hogy a nyilvántartott, adott tevékenységi területen regisztrált munkanélkülieknek semmi közük sincs a szintén azonos területen bejelentett szabad munkahelyekhez, akkor is jogosan vetődik fel a kérdés: mért nem létezik hatékony átképzési program az azonos tevékenységi területen jegyzett munkanélküliek szabad munkahelyre történő átirányításához. Ha pedig a tapasztalattal nem rendelkező, 19–25 éves középfokú végzettségűek korosztályát vesszük alapul – ők a munkanélküliek 12,1%-a az összes tevékenységben –, valószínűsíthető az oktatási rendszer hiányossága, passzivitása e téren. A fiatal szakképzett, szakközépiskolai, technikumi diplomás munkaerőnek több mint egytizede munkanélküliként nyilvántartott a munkaügyi hivatalok listáján, ugyanakkor több ezer ugyanilyen munkahely-

igényt jelentettek be. Megfelelő felnőttképzési infrastruktúra/piacképes oktatás esetében, továbbá a munkaügyi hivatalok aktív szerepvállalása mellett, a hivatalok nyilvántartásaiban jegyzett munkanélküliek betölthetnék a szabad munkahelyeket, ill. eleget tehetnének a munkáltatók igényeinek.

5. Munkahelycsúcsok – Hol tapasztalunk mértéktelen kapacitáskihasználatlanságokat?

Az egy tevékenységen belül koncentrálódó nagyszámú szabad munkahely megjelenésének több oka is lehet: a reformok/leépítések/átszervezések folytán kialakult újszerű gazdasági ágazatok jelentősége megnő, húzóereje kifejezettebbé válik, a tevékenységi terület nagyobb piaci kapacitásokkal számol, továbbá a munkaerőnek az ágazat nem nyújt megélhetést, hiányszakmák, a szakma iránt tanúsított közömbös hozzáállás/nem piacképes szakma. Az egyes tevékenységi területen jelentkező számottevő munkanélkülit a nem megfelelő kompetencia eredményeként is értelmezhetjük, de ugyanakkor a sok szabad munkahelyet is. A munkáltató más kompetenciákat remél, más képességekre, tudásra, tapasztalatra vár.

3. táblázat

A munkanélküliek és szabad munkahelyek közti összefüggések – kapacitásvizsgálatok[22]

Tevékenységi terület	Munkanélküliek	%	Szabad munkahelyek	%	KAPACITÁSOK - %
Összesen	**865 678**	100,00	**42 046**	100,00	**4,86**
Mezőgazdaság, élelmiszeripar	49 727	5,74	1 657	3,94	3,33
Erdészet és fafeldolgozás	10 416	1,20	335	0,80	3,22
Földtan, bányászat és érckitermelés	5 458	0,63	227	0,54	4,16
Gépészet és fémmegmunkálás	**118 925**	**13,74**	**3 293**	**7,83**	**2,77**
Elektrotechnika	39 933	4,61	1 414	3,36	3,54
Vegyészet, nemfémek és grafika	27 349	3,16	851	2,02	3,11
Textil- és bőripar	58 885	6,80	1 593	3,79	2,70
Kommunális és kisipari szolgáltatások	4 859	0,56	1 132	2,69	**23,30**
Földmérés és építészet	17 397	2,01	1 056	2,51	6,07
Közlekedés	21 745	2,51	2 227	5,30	**10,24**

[22] Forrás: Nacionalna Služba za zapošljavanje. Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji. Mesečni statistički bilten, 2005. január, 29. sz. 26–29. o.

Kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus	**83 324**	**9,63**	**8 353**	**19,87**	**10,02**
Közgazdaság, jog, adminisztráció	**72 455**	**8,37**	**6 777**	**16,12**	**9,35**
Oktatás és nevelés	11 912	1,38	1 442	3,43	**12,10**
Társadalmi és humán területek	5 653	0,65	315	0,75	5,57
Természettudomány, matematika területei	10 694	1,24	162	0,39	1,51
Kultúra, művészetek és tájékoztatás	9 254	1,07	371	0,88	4,01
Egészségügy, gyógyszerészet és szoc. védelem	19 077	2,21	2 035	4,84	**10,67**
Testnevelés és sport	348	0,04	18	0,04	5,17
Egyéb	298 267	34,45	8 788	20,90	2,95

A 3. táblázat adatait elemezve feltűnő az egyes tevékenységben a munkanélküliek hatalmas száma, valamint a velük párhuzamosan a szabad munkahelyek száma egyes tevékenységekben. A 4. ábra csak ezeket a nagy munkahely-kapacitásokat mutatja be. Látható, hogy a már korábban említett gépészet és fémmegmunkálás, kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus, valamint közgazdaság, jog és adminisztráció a három, a legtöbb szabad munkahelyet nyilvántartó, legnagyobb kapacitású tevékenység. A legtöbb munkanélküli is innen kerül ki. Ha azonban a megfelelő képességű és végzettségű nyilvántartott munkanélküliekkel töltenék be – a piac igénye szerint – a szabad munkahelyeket, kompetenciáikkal, jelentős kapacitáskihasználatlanságnak vethetnének véget. Ehhez azonban nélkülözhetetlen az oktatási intézményrendszer segítsége, a képzési, az átképzési – felnőttképzési – rendszer törvényes elismerése. Ez esetben lehetőség nyílna akár 23,3%-os kapacitáskihasználatlanság fölszámolására is a kommunális és kisipari szolgáltatások terén. A munkanélküliségi ráta további csökkenését lehetne elérni az oktatás és nevelés (12,1%), egészségügy, gyógyszerészet és szociális védelem (10,67%), közlekedés (10,24%), kereskedelem, vendéglátóipar és turizmus (10,02%) és a közgazdaság, jog és adminisztráció (9,35%) területein is.

4. ábra

Munkahelycsúcsok – munkahely-kapacitások[23]

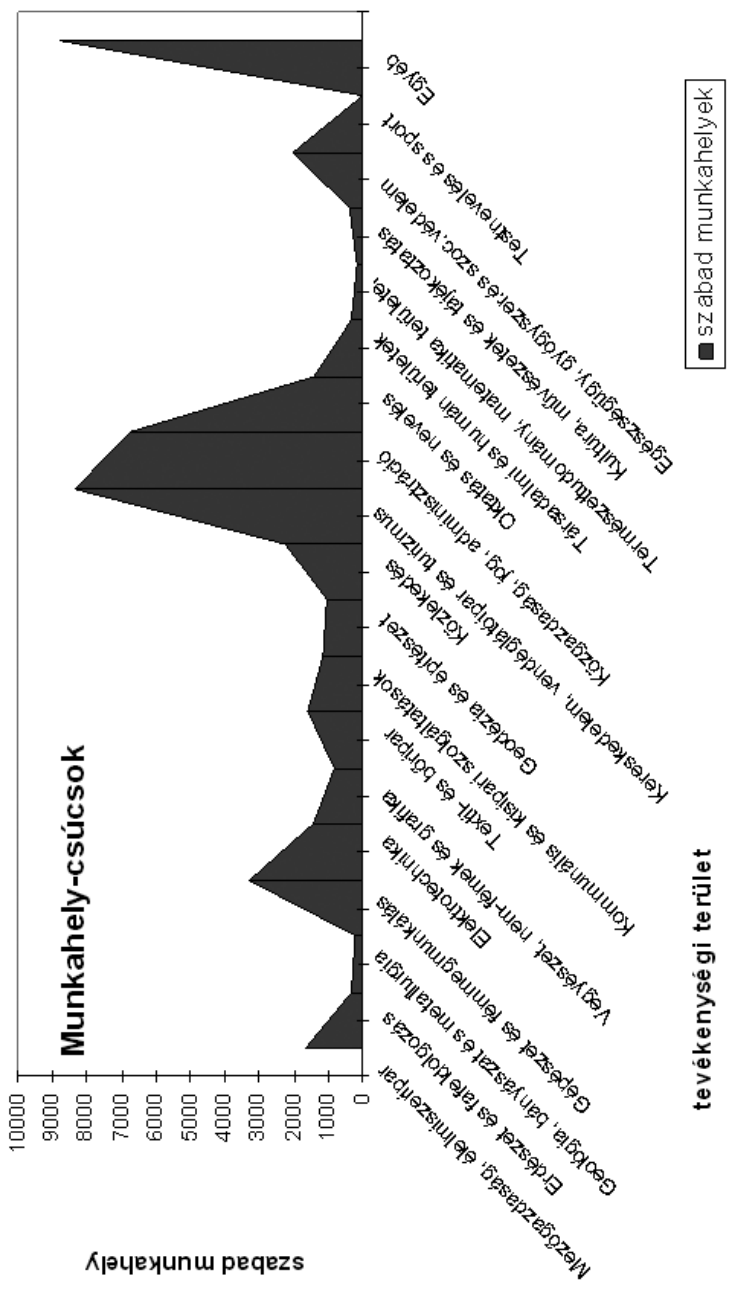

[23] Forrás: uo. 26–27. o.

Következtetések és összegzések

A szakképzettségi szintek közti keresleteltérések társadalomgazdasági igényként fogalmazódnak meg a munkaerő-piaci hivatalok nyilvántartásaiban, és egyben ösztönzőleg hatnak, hogy az oktatási rendszer igazodjon a munkaerő-piaci változásokhoz. A változásokra érzéketlen oktatási infrastruktúra, valamint az iskolák, egyetemi karok nem megfelelő képzései, programjai növelik a munkanélküliséget. Az elmúlt évek történései nagyban hozzájárultak a helyzet romlásához, olyannyira, hogy az egyes irodák nyilvántartásaiban ugyanazon oktatási profil már több generációja jelen van. Itt nélkülözhetetlen az oktatási rendszer intervenciója. Amikor a 19–25 éves, középiskolából, egyetemről kikerülő nemzedékek jelennek meg csoportosan a nyilvántartásokban, egyértelmű, hogy az adott profil/szakképzettség nem piacképes. Mégsem nyílik évről évre esetleg több/kevesebb szak azon tevékenységi területeken, ahol a legtöbb szabad munkahelyet jegyeznek, illetve a legtöbb a munkanélküli. A munkaerő-piaci igény nem találkozik az oktatási szférával. Tény, hogy az emberi erőforrás megfelelését a piacgazdaság követelményeinek csak szervezett, rendszeres és folyamatos képzéssel lehet megoldani.

Szerbiában a legnagyobb problémát a szakközépiskolák szakmakínálata jelenti. Az iskolák merev programjai, a régi gazdasági rendszer alapjaira épülő szakosodási rendszerek stb. kilátástalan helyzetbe juttatták a munkanélküliséggel küszködő emberi erőforrást. A reformok nélkülözhetetlenek, rövid távon eredmény nem igazán várható; de mindenképpen csökkenteni kell a mélyülő különbségeket. Ehhez a következő intézkedésekre van szükség:

– teljes körű munkaerő-piaci szükségletfelmérés, valamint a várható keresletalakulás előrevetítése;
– a szakmakínálat megtervezéséhez szükséges párbeszédek kezdeményezése, az oktatási rendszer helyi és központi képviselői, valamint a Foglalkoztatásügyi Hivatal alkalmazottai, továbbá a gazdaság képviselői és a munkaadók között;
– széles körű szakoktatást kell teremteni, rugalmas, változásokat hordozó programokkal, multidiszciplináris megközelítéssel;

– a gyakorlat fontosságának érvényt szerezni (hiánya minden szakképzettségi szint esetében közös), és fejleszteni az együttműködést a munkáltatókkal.

A nyilvántartásban szereplő munkanélküliek számára kilátástalan helyzetük megoldását egy megfelelő, intézményesített felnőttképzési infrastruktúra tud csak nyújtani. Az oktatási rendszer innovatív kiigazításai, a piaci szükségletek revíziója a felnőttoktatás új modellezésével valósítható meg. Szerbiában sajnos nincs megfelelő törvényes keret ehhez, hiányzik a munkaerőpiac szereplői közti párbeszéd. Hiányzik az ágazathoz kapcsolódó intézményi infrastruktúra is. Hiányzik az egységes, egész életen át tartó tanuláskoncepció, illetve annak operatív programjai. Nincs meg a rugalmasabb, multidiszciplináris, európai szellemű oktatási, képzési magatartás sem. A nagyobb probléma elkerülése érdekében nélkülözhetetlenné válik a mielőbbi megoldások meghatározása és menedzselése, mert az *„egy egész életre szóló állást nem lehet bebiztosítani, amit viszont lehet: mindenkori felkészültséget új állások követelményeihez" (Bertil-Olof Svanholm).*

A minőséges oktatás végkifejlete az elhelyezkedés/munkába állás. Olyan tudás-, ügyesség-, kompetenciahalmaz, amely növeli a munkaerő képességeit, hogy munkahelyet szerezzen, illetve azt megtartsa; hogy munkahelyi előrehaladását megalapozza; hogy mindig felkészülten nézzen szembe a változásokkal; hogy tudjon magának másik munkát szerezni, ha jónak látja, vagy ha munka nélkül marad; hogy életének bármelyik szakaszában minél könnyebben és fájdalommentesebben munkaerőpiacra juthasson. Mindezeket szem előtt tartva az oktatás csak abban az esetben képes növelni a foglalkoztatottak számát, ha a megfelelő – a gazdaság és a munkaerőpiac által elvárt – tudást, ügyességet, kompetenciát és elvárásokat nyújt a foglalkoztatottaknak. Az oktatási rendszer számára kötelező, hogy állandó információ birtokában legyen arról, hogy mi az a tudás, ügyesség, kompetencia, amelyet a gazdaság és a munkaerőpiac igényel. A megfelelő oktatási rendszer eredménye olyan humánerőforrás, amely az egész gazdaság szolgálatában áll, és elősegíti a társadalom fejlődését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Centar za Monitoring i evaluaciju – Studenti i praksa (Az egyetemisták és a szakmai gyakorlat): http://www.cme.org.yu (2006. 01. 20.).

Fábri György: Mit tudunk a doktoráltakról?
http://www.unipresszo.hu/anyagok/PhDtanulmany.pdf (2006. 01. 22.).

Gábrity Molnár Irén: Oktatásunk jövője. In: Gábrity Molnár Irén–Mirnics Zsuzsa (szerk.): Oktatási oknyomozó. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka: 2006. 63–64. o. www.mtt.org.yu

Horváth Gyula: Európai regionális politika. Budapest–Pécs: Dialog Campus Kiadó, 2003. 193. o.

Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike. Vlada Republike Srbije, Nacionalna strategija zapošljavanja za period 2005–2010. godina. Beograd, 2005. 44–48. o.

Nacionalna služba za zapošljavanje. Nezaposlenost i zapošljavanje u Republici Srbiji. Mesečni statistički bilten, 2005. január, 29. sz. 5–8. o.

Pejić, R.: Poslodavci traže kompletne ličnosti. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 3. sz. 10–11. o.

Radovan, B.: Nema nezaposlenih. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 4. sz. 9. o.

Republički Zavod za statistiku: Statistički godišnjak Srbije. Beograd, 2005. 78. o.

Šećibović, R.: Balkanski nemiri. Obrazovanje i razvoj, 1. évf. 2005. 3. sz. 3. o.

A humánerőforrás oktatásának finanszírozása[1]

RÁC LÍVIA

Bevezető

Tanulmányom célja a vajdasági oktatási rendszerünk finanszírozásának bemutatása. Az első rész az oktatási rendszerre vonatkozik, valamint a szerbiai állami költségvetésre vonatkozó jogi szabályzatok alapján mutatja be a vizsgált témakört, külön kitérve a közoktatási és a felsőoktatási rendszerek pénzelési mechanizmusára. A második részben egy esettanulmányon keresztül szemléltetem, milyen is a gyakorlatban a közoktatási rendszerek finanszírozása. A zárórész összehasonlítja az esettanulmány során kapott adatokat a jogi előírásokkal.

1. Pénzelési rendszer – jogi háttér

Szerbiában az oktatási rendszer általános iskolákból, középiskolákból és felsőfokú tanintézményekből áll. Az országban, s ezzel együtt Vajdaságban is, az oktatási intézmények nagy többsége állami tulajdonban van. Az alapfokú és középfokú magániskola ritka, viszont a magántulajdonban lévő felsőoktatási intézmények száma évről évre nő.

Az oktatási intézmények túlnyomó része államnyelvű (szerb), de van kétnyelvű is. A tanügyet három szerbiai törvény szabályozza: az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény,

[1] A tanulmány a Szülőföld Alap támogatásával, az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézete keretében készült Papp Z. Attila koordinálásával.

a középiskolai törvény és a felsőoktatási törvény. Tanulmányom következő fejezeteiben e törvények finanszírozásra vonatkozó cikkelyeit emelem ki, emellett témaköröm a Szerb Köztársaság 2007. évi költségvetésre vonatkozó határozatai.

Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa is hozott az oktatásüggyel kapcsolatban jogi szabályokat, amelyekben:

- megállapítja a középiskolákba beírható tanulók létszámát;
- javaslatot tesz azon tartományi székhelyű középiskolák iskolaszéki tagjainak egy részére, amelyekről a kormány megállapítja, hogy a köztársaságra nézve külön érdekkel bíró vagy különleges iskolák;
- jóváhagyja az általános iskolai hálózatról szóló döntést, melyet a helyi önkormányzat hozott meg;
- kinevezi az iskoláskor előtti intézmény, az általános és a középiskola ideiglenes igazgatási szervét, ha a helyi önkormányzat ezt nem tette meg;
- kinevezi a főiskolák igazgatóját;
- megállapítja a főiskolákra felvehető hallgatók számát;
- megállapítja az egyetemi karokra felvehető hallgatók számát;
- megállapítja az utazó tanulók és egyetemi hallgatók útiköltség-térítésének feltételeit;
- kinevezi és felmenti a tanulók és egyetemi hallgatók életszínvonaláért felelős intézmények igazgatóbizottsági és felügyelőbizottsági tagjait;
- kinevezi és felmenti a tanulók és egyetemi hallgatók életszínvonaláért felelős intézmények igazgatóit; kinevezi a főiskola igazgatási szervébe a tagokat, új alapítás esetén az alapító tagokat.

A fentieken kívül a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárságnak is fontos szerepe van a vajdasági oktatási rendszerben. Feladatköre a következőkre terjed ki:

- részt vesz az oktatási rendszerrel kapcsolatos előírások, oktatási politika végrehajtásában;
- követi az iskoláskor előtti, általános iskolai, középiskolai, felsőoktatási viszonyok változását, és szükség esetén megoldást indítványoz;

- részt vesz az oktatási rendszert szabályozó előírások előkészítésében;
- új oktatási intézmény esetén a munka kezdetekor ellenőrzi, hogy teljesültek-e a működéshez szükséges feltételek;
- véleményezi az általános és középiskolai tanterveket;
- meghozza a nemzeti kisebbségek nyelvének tanítási programját, és jóváhagyja oktatásukhoz a tankönyveket;
- az oktatásügyi miniszterrel összhangban meghozza a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos egyes tantárgyak tantervét, jóváhagyja az oktatásukhoz szükséges tankönyveket és taneszközöket, valamint meghatározza a nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatás feltételeit;
- hozzájárulását adja: a nemzeti kisebbségek nyelvén az osztálynyitáshoz kevesebb mint 15 diák esetén az általános és középiskolákban, az idegen nyelv választásához, az igazgatóválasztáshoz az általános és középiskolák esetében, a középiskolák tevékenységi körének bővítéséhez, a középiskolák működéséhez az iskola székhelyén kívül.[2]

Mivel némi különbség mutatkozik a közoktatási és felsőoktatási rendszer között, így finanszírozási rendszerüket is külön vizsgáljuk.

1.1. A közoktatási rendszerek finanszírozása

Az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény 2003. május 25-én lépett életbe, a törvény módosított változata 2004. június 5-e óta van hatályban. E törvény 141. szakasza értelmében a szerb állam, autonóm tartomány vagy helyi önkormányzatok által alapított általános és középiskolák tevékenységének finanszírozásához szükséges eszközöket a szerb állami költségvetés és az önkormányzatok költségvetése biztosítja. Emellett minden intézmény saját bevételt is megvalósíthat adományok, támogatások, szülői segítség, tandíj, egyéb szerződések révén, amennyiben ezek nincsenek ellentétben a törvénnyel.

[2] Bővebben: www.psok.org.yu (2007. november).

A 142. szakasz meghatározza, milyen célra használható az állami költségvetésből származó forrás:

a) az általános és középiskolákban dolgozók fizetésére és kiegészítő juttatásaira, valamint a szociális járulékok, a béralapadó, végkielégítés és a segélyek fedezésére;

b) az intézmények fejlesztési programjaira és projektjeire; ezek lehetnek befektetések, szakmai továbbképzések, a diákok köztársasági és nemzetközi szintű versenyeinek részköltsége;

c) az egyedi iskolák munkájára, valamint olyan iskolák tevékenységére, amelyek az állam számára külön értéket jelentenek.

Az oktatási intézményekben dolgozók bérének és pótjuttatásainak meghatározása és elszámolása ugyanazon előírások szerint történik, mint az állami szervekben és hivatalokban, azaz minden feladatkörhöz és végzettségi szinthez tartozik bizonyos koefficiens, amellyel megszorozzák a fizetési elszámolási alapot, és így kapják meg a dolgozó alapkeresetét, korrigálva a munkaévek mutatójával.

Az önkormányzatok, községek költségvetéséből származó eszközök a törvényi előírás értelmében a következőkre használhatók fel:

a) dolgozók szakmai továbbképzésére;

b) dolgozók utaztatására (a munkahely és a lakóhely között);

c) az általános iskola diákjainak utaztatására, ha több mint négy kilométer távolságra laknak az iskolától, és lakhelyükön négy kilométeres körzetben nincs másik iskola, a fejlődési rendellenességgel élő diákok utaztatására pedig mindenképpen, függetlenül a lakhely és iskola közti távolságtól;

d) diákok köztársasági versenyre történő utaztatására;

e) az iskolaépületek építésére és fenntartására;

f) az iskola berendezésére, felszerelésére;

g) egyéb ráfordításokra, kivéve azokat, amelyeket állami költségvetésből pénzelnek;

h) valamint a diákok védelmére és biztonságára.

A vizsgált törvény e két finanszírozási forráson kívül lehetővé teszi saját bevételi források használatát is, azaz kimondja, hogy

minden általános és középiskolai intézménynek lehetősége van a meghatározott pedagógiai standardnál magasabb szintű szolgáltatást nyújtania, s ehhez felhasználható a diákok szüleinek hozzájárulása, helyi közösségek és más önkormányzati szervek, adományozók, szponzorok támogatása, vagy akár bővített tevékenységéből eredő bevételek. Az önerőből szerzett bevételek az oktatás minőségének javítására fordíthatók: új helyiséggel való bővítés, felszerelés, taneszközök beszerzése vagy régiek felújítása; illetve olyan programok létrehozása, amelyek nem tartoznak az intézmény tevékenységéhez, továbbá a diákok étkeztetésére és segélyezésére.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a közoktatási törvény szerint az oktatási intézmények pénzelése állami, önkormányzati és saját bevétel. Az állami költségvetésből a tanügyi dolgozók bérét fizetik, s a diákok rangos versenyen való részvételi költségeihez és a pedagógusok továbbképzéséhez járulnak hozzá, valamint meghatározott mértékig ebből fizethetők a befektetési és egyéb fejlesztési projektek.

A községi költségvetés az egyéb költségekre fordítható: a tanügyi dolgozók és egyes diákkategóriák utaztatása, az iskolaépületek építése, karbantartása, a szükséges tananyagok beszerzése és minden egyéb költség.

A saját forrás származhat az intézmény bővített tevékenységéből (ez inkább a szakközépiskolákra jellemző), különböző természetes és jogi személyek által nyújtott egyszeri vagy rendszeres támogatásból. A saját források célja az oktatás minőségének javítása kell hogy legyen.

1.2. A felsőoktatási rendszerek finanszírozása

A jelenlegi felsőoktatási rendszert szabályozó törvény 2005. augusztus 30-án lépett hatályba, s ezzel érvényét vesztette két korábbi, a főiskolai és az egyetemi törvény. Szerbiában a felsőoktatás a Felsőoktatási Nemzeti Tanácshoz tartozik, feladata

figyelemmel kísérni a felsőoktatási rendszer fejlődését, összhangba hozni azt a nemzetközi szabványokkal és előírásokkal, beterjeszteni az oktatási minisztériumnak a felsőoktatási politikát, véleményezni a felvételi előírásokat stb. A főiskola és egyetem bejegyzésével és hitelesítésével, folyamatokkal, valamint a felsőoktatási intézmények munkájának minőségével megbízott szerv az Akkreditációs és minőségellenőrző bizottság.

A Felsőoktatási törvény 57. szakasza meghatározza, milyen forrásokból tarthatók fenn a felsőoktatási intézmények. Ezek:

a) az alapító által biztosított eszközök;

b) tandíj;

c) adomány, ajándék;

d) tudományos kutatásra, művészetekre és szakmunkára szánt eszközök;

e) oktatási, kutatói és konzultációs szolgáltatások megvalósítását támogató projektumokra kapott juttatás;

f) kommerciális és egyéb szolgáltatásokból eredő bevételek;

g) alapítói jogokból és harmadik személlyel kötött szerződésből eredő eszközök;

h) és egyéb törvénnyel összhangban lévő források.

A fenti eszközökkel a felsőoktatási intézmények önállóan rendelkeznek.

Az Oktatási Minisztérium előzetes véleménye alapján az önálló felsőoktatási intézmény, melynek alapítója a szerb állam, szerződést köt a kormánnyal, s ezzel az akkreditált, elfogadott felsőoktatási program végrehajtásához szükséges eszközökhöz jut. Az egyévi tevékenységhez szükséges eszközöket az évi munkaterv alapján kapják az intézmények. Az egyetemhez tartozó karok az alapítótól érkező pénzeszközöket az egyetem közös számlájára kapják, de önállóan rendelkeznek vele. A célnak megfelelő – nem utolsósorban gazdaságos – felhasználásért az intézmény igazgatási szerve felel. A felsőoktatási intézmények működési szabályait a Felsőoktatási Nemzeti Tanács kezdeményezésére a kormány határozza meg.

Mire használható fel az alapítók által biztosított pénzforrás?

a) dologi költségekre, valamint befektetésre és az oktatási intézmény évi karbantartására,

b) dolgozók bérére a törvénnyel és kollektív szerződéssel összhangban;

c) berendezések vásárlására;

d) könyvtár bővítésére, új könyvek vásárlására;

e) tudományos-kutatói, illetve művészeti munka végzésére az oktatás minőségének növelése céljából;

f) foglalkoztatottak tudományos és szakmai továbbképzésére;

g) tudományos-oktatói és művészeti-oktatói utánpótlás fejlődésének támogatására;

h) diákokkal való átlagon felüli munka jutalmazására;

i) nemzetközi együttműködésre;

j) információforrás és információs rendszer pénzelésére;

k) kiadói tevékenységre;

l) diákparlament munkájára és a diákok oktatáson kívüli tevékenységének támogatására;

m) hátrányos helyzetű diákoknak iskolai felszerelésre és megfelelő feltételek megteremtésére;

n) egyéb célokra összhangban a törvénnyel.

A másik jelentős finanszírozási forrás a saját bevétel. Ide tartoznak azok a bevételek, amelyek nem a költségvetésből származnak: tandíjak, harmadik személynek nyújtott szolgáltatások díja, ajándék, adomány, támogatás és egyéb.

Az a felsőoktatási intézmény vagy egység, amely jogi személyként működik, önállóan rendelkezik a saját bevételi forrásaival, a törvénnyel és a maga alapdokumentumaival összhangban. Ha nincs jogi személyi státusa, a saját forrásból eredő bevételeivel olyan módon rendelkezhet, ahogyan annak az intézménynek az alapdokumentumában van meghatározva, amely intézmény keretébe tartozik.

Azok a felsőoktatási intézmények, amelyek valamely egyetem keretében működnek, a saját forrásból befolyt összeg bizonyos

részét elkülönítik az egyetemi szinten esedékes közös feladatok finanszírozására. Az elkülönítés mértéke az egyetemi tanács döntésétől függ, a határozat egy évre szól, és figyelembe veszi a tervezett tevékenységek számát, valamint költségeit.

A felsőoktatási intézmények saját bevételének egyik formája a tandíj. Ennek meghatározására is kitér a felsőoktatási törvény. Nem szabályozza pontosan a tandíjak kötelező nagyságát, egyedül azt írja elő, hogy minden felsőoktatási intézmény a felvételi pályázat kiírása előtt köteles meghatározni a következő évre vonatkozó tandíjat. A tandíj nagyságát a felsőoktatási intézmény alapdokumentumában írják elő. Az összegnek fedeznie kell egy tanév tanítási költségeit, vagyis a rendes szolgáltatások díját. Hogy mi tartozik a rendes szolgáltatáshoz, azt szintén nem a törvény tartalmazza, hanem az egyetem feladata meghatározni.

Mint fentebb láthattuk, egyik törvény sem határozza meg, mennyi pénzeszközt kell elkülöníteni az állami és önkormányzati költségvetésből az egyes oktatási intézmények számára, és egyik törvény sem említi a kisebbség nyelvén is tanító intézmények finanszírozását, vagyis nem kapnak külön támogatást a két tannyelvű iskolák.

Az oktatási rendszer a költségvetés tükrében

A Szerb Köztársaság 2007. évi költségvetési törvénye értelmében Vajdaság AT költségvetése Szerbia költségvetésének minimum 7%-a kell hogy legyen. Vajdaság területén az oktatási rendszerben dolgozók fizetésére az állami költségvetésből 2006-ban 14 707 851 000 dinár jutott, 2007-ben 18 809 692 125 dinár.

A költségvetési törvény Az állami alkalmazottak fizetéséről szóló törvény alapján meghatározza a folyó évben alkalmazandó fizetési elszámolási alapot.

Az állami alkalmazottak fizetéséről szóló törvény értelmében minden állami szférában foglalkoztatott bére alapfizetésből és

pótlékból áll. Az alapfizetést úgy számolják ki, hogy a fizetési elszámolási alapot megszorozzák egy-egy munkakör koefficiensével. A fizetési elszámolási alap egységes az összes alkalmazottra, nagyságát a költségvetési törvényben állapítják meg egy évre. A koefficiensek előre meg vannak határozva 13 fizetési csoportra. Minden alkalmazott besorolható a 13 fizetési csoport egyikébe a végzettség és a betöltött pozíció alapján. A fizetési pótlék a munkaévek számától függ. A hatályban lévő törvény értelmében minden munkaév után az alapfizetés 0,4%-a jár pótlékként.

Minden ország fontos mutatója, hogy a GDP hány százalékát fordítják oktatásra. Az OECD adatai szerint az Európai Unió a GDP 5,5%-át költi oktatásra. 2005. évi adatok szerint[3] az OECD-államok közül legtöbbet Korea fordít erre a célra (GDP 8,3%-a). Sokat törődik az oktatásüggyel Szlovénia (GDP 6,1%-a) és Finnország is (GDP 5,8%-a). Szerbia sajnos nagyon lemarad.

Dr. Zoran Lončar szerbiai oktatásügyi miniszter szerint[4] az OECD-államokban az oktatásügy részesedése a GDP-ből átlagban 5%. A nem OECD-államoknak tanácsos lenne növelniük az oktatási rendszerbe való befektetésüket, célszerű lenne, ha a GDP oktatásra szánt aránya 3,5%-nál több lenne. Szerbia a maga kevesebb mint 3%-ával messze lemarad az OECD-államoktól. Az OECD egyik publikációjából vett adatok szerint[5] Szerbia 1998-ban a GDP 3,8%-át, míg 2000-ben mindössze 2,3%-át fordította oktatásra. Szerbia 2006. évi statisztikai évkönyvéből vett adatok alapján kiszámolható, hogy 2002 és 2006 között Szerbia a GDP hány százalékát fordította oktatásügyre.

[3] O&R, Education and Development Journal, Branimir Štrukelj: A költségvetés diktálja a tempót, 1. szám, 2005. március.
[4] http://www.mps.sr.gov.yu/code/navigate.php?Id=434#3107 (2007. november).
[5] OECD: Reviews of National Policies for Education, South Eastern Europe, 2003. 349. o.

1. táblázat

GDP oktatásra fordított részaránya Szerbiában[6]

	2002	2003	2004	2005	2006
GDP[7]	1 020 116,5	1 045 570,4	1 133 650,6	1 204 065,3	1 272 665,1
GDP oktatásra fordított része[8]	32 053,6	31 925,4	32 436,2	31 953,8	31 027,2
%	3,1%	3,0%	2,9%	2,6%	2,4%

A táblázatban közölt adatokat alátámasztja az oktatásügyi miniszter nyilatkozata. Szerbia nagyon elmarad az OECD-államok által a GDP oktatásügyre fordított részarányától. Ez figyelmeztető adat, ami ellen védekezni kell, hisz az oktatási rendszer adja egy állam szakképzett munkaerő-potenciálját.

Érdemes áttekinteni, hogyan alakul Vajdaság községeinek kiadási szerkezete, a kiadások hány százaléka vonatkozik az oktatásügyre. Vajdasági szinten 2007. január 1-je és 2007. június 30-a között a községek költségvetéseikből az alapoktatásra kiadásaik 8,2%-át költötték, míg a középiskolai oktatásra kiadásaik mindössze 3,86%-át. A továbbiakban vizsgáljuk meg a vajdasági községek oktatási kiadásainak szerkezetét.

[6] Szerbia 2006. évi statisztikai évkönyvének adatai alapján a szerző számításai.
[7] Millió dinárban kifejezve, a 2002. év állandó áraival.
[8] Millió dinárban kifejezve, a 2002. év állandó áraival.

2. táblázat

A vajdasági községek oktatási ráfordításának szerkezete[9]

Sorszám	Kiadások	Oktatás	
		Alapszintű oktatás %	Középszintű oktatás %
1.	Bérek	11,44	8,67
2.	Szolgáltatások	73,05	76,77
	Állandó költségek	37,41	28,62
	Útiköltségek	6,10	10,74
	Szerződéses szolgáltatások költsége	11,44	17,53
	Specializált szolgáltatások költsége	1,45	3,01
	Idényjellegű javítás és karbantartás	6,44	5,67
	Dologi kiadások	10,20	11,20
3.	Szubvenciók	0,21	
4.	Adományok és egyéb juttatások	5,90	3,03
5.	Költségvetés szociális védelmének díja	2,57	7,12
6.	Egyéb kiadások	0,16	0,08
7.	Állóeszközzel kapcsolatos kiadások	6,66	4,32
	Összesen	100,00	100,00

Az adatokból kitűnik, hogy az önkormányzati költségvetés feladata az oktatási intézmények anyagi és egyéb jellegű ráfordításainak finanszírozása. A tanügyi dolgozók bére itt csak kis százalékban jelenik meg, mert őket az állam fizeti.

Vajdaságot 44 község és egy város alkotja (Újvidék). Érdemes áttekinteni, mennyire egységes a községek oktatásra fordított kiadásainak százalékos megoszlása. A 1. ábra az oktatásra fordított összes kiadást mutatja községenként, a 2. ábra e kiadások alap- és középfokú oktatásra fordított részarányát.

[9] www.vojvodina.sr.gov.yu adatai alapján összeállította a szerző (2007. november).

1. ábra

Vajdaság községeinek oktatásra fordított kiadásai (%)[10]

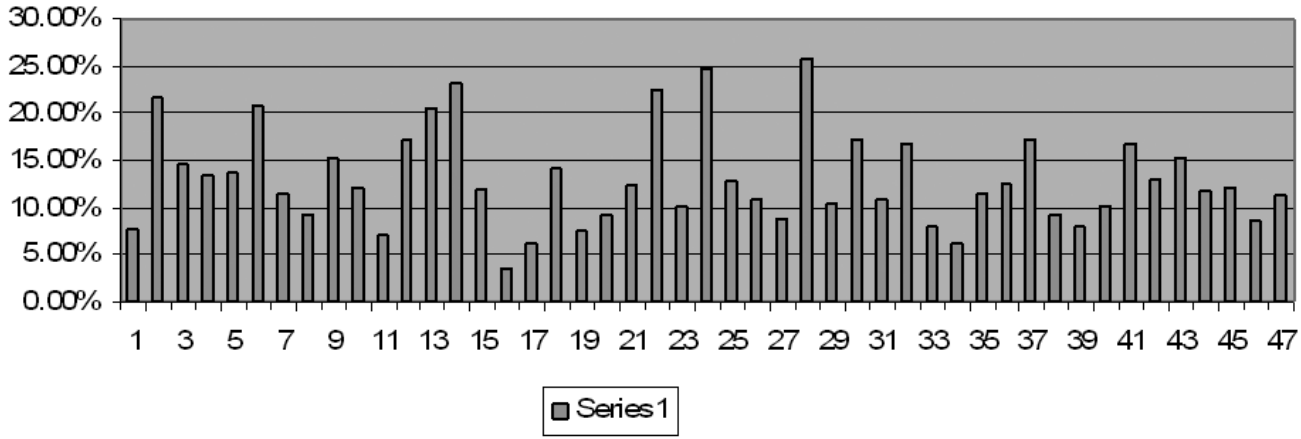

[10] www.vojvodina.sr.gov.yu adatai alapján összeállította a szerző (2007. november).

2. ábra

Vajdaság községeinek oktatásra fordított kiadásai százalékos megoszlásban, külön az alap- és középszintű oktatásra fordított kiadások részarányával[11]

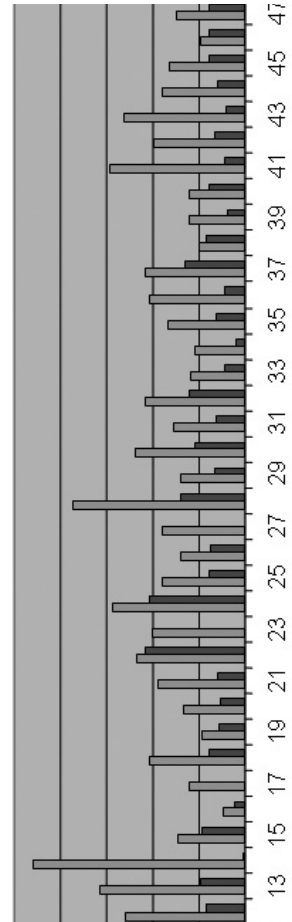

[11] www.vojvodina.sr.gov.yu adatai alapján összeállította a szerző (2007. november).

Magyarázat: az ábrában látható számok az alábbi községeket jelölik:

Ada	1	Verbász	11	Kevevára	21	Zichyfalva	31	Temerin	41
Alibunár	2	Versec	12	Kúla	22	Ruma	32	Titel	42
Apatin	3	Zsablya	13	Kishegyes	23	Zenta	33	Csóka	43
Bács	4	Bega-szentgyörgy	14	Szerb-csernye	24	Szécsány	34	Šid	44
Palánka	5	Nagy-becskerek	15	Törökbecse	25	Zombor	35	Összes község	45
Topolya	6	Inđija	16	Törökkanizsa	26	Szenttamás	36	Újvidék	46
Petrőc	7	Ürög	17	Ópáva	27	Mitrovica	37	ÖSSZES	47
Fehér-templom	8	Magyar-kanizsa	18	Hódság	28	Karlóca	38		
Belcsény	9	Nagykikinda	19	Pancsova	29	Ópázova	39		
Óbecse	10	Antalfalva	20	Pecsince	30	Szabadka	40		

A grafikonon látható, hogy az önkormányzatok oktatásra fordított kiadásai községenként igen eltérőek: 5–25%. A nagy ingadozásnak több oka is van: az iskolák száma községenként eltérő, és az önkormányzatok gazdasági ereje különböző. Az általános iskolai oktatásra minden községben többet fordítanak, ennek az az oka, hogy egy-egy községben általában több általános iskola van, mint középiskola.

2. Esettanulmány – az általános iskolák finanszírozási mechanizmusa

Az előző fejezetekben bemutattuk az oktatási rendszerre, illetve annak finanszírozására vonatkozó jogi szabályzatokat, valamint számszerűsítettük az ország, valamint a községek oktatásra fordított kiadásait. Munkánkban egy esettanulmányt is ismertetünk, hogy pontosabb képet kapjunk. Először bemutatjuk a vizsgált iskola pénzforrásait, majd ismertetjük a finanszírozási folyamatot, s végül a vizsgált iskola adatait elemezzük.

Topolya községben 8 általános iskola működik és egy alapfokú zeneiskola. Három iskolában csak magyar nyelvű tanítás folyik, a többiben kétnyelvű az oktatás. A középiskolák száma 3, mindháromban kétnyelvű, azaz szerb és magyar nyelvű oktatás folyik. Topolya azon ritka községek egyike, ahol a község iskoláinak pénzügyével külön intézmény foglalkozik, az ún. társult iskolák közös szolgálata. Ez külön egységként működik, finanszírozása ugyanúgy történik, mint az iskoláké, feladata pedig, hogy tehermentesítsék az iskolákat bizonyos adminisztrációs munkáktól: könyvelési, elszámolási, pénzügyi-tervezési feladatok. Az itt dolgozók elmondása szerint az állami szervek elégedettek a munkájukkal, és hasznosnak találják tevékenységüket, hisz koordinálják községi szinten az iskolák pénzügyi tevékenységét.

A vizsgálatunk tárgya az egyik Topolya községi kétnyelvű általános iskola volt.[12] Mivel a pénzügyi folyamatok tervezésével és lebonyolításával a társult iskolák szakszolgálata foglalkozik, ezért a beszélgetést a társult iskolák szakszolgálata egyik munkatársával folytattuk.[13] Kiderült, hogy minden községi iskola fenntartása, függetlenül attól, általános vagy középiskoláról van-e szó, több forrásból történik. Ezek:

- állami költségvetés;
- községi költségvetés;
- helyi közösségek részéről érkező támogatás;
- donációk;
- saját bevétel;
- pályázatok.

Az állami költségvetés az egyetlen forrás, amely viszonylag biztos és rendszeres. Az oktatási intézmények kiadásaiból az állami költségvetés mindenekelőtt a tanügyi dolgozókat, illetve a munkáltatóra eső járulékokat fizeti, emellett az épületek és berendezések javítására és karbantartására is juttat némi összeget. 2007. január 1-jéig minden iskola önállóan számolta el a kereseteket, és fizette ki dolgozóinak az állami költségvetésből e célra

[12] Az igazgató kérésére az iskola nevét nem közöljük.
[13] Segítőkészségét ezúttal is köszönjük.

fordítható béreket. Ezzel az igazgatónak például lehetősége volt megjutalmaznia a kimagasló teljesítményt nyújtó tanárokat. 2007. január 1-je óta azonban a keresetek elszámolását Belgrádban központosították. Jelenleg az iskolarendszer minden dolgozója keresetét névre szólóan számolják el Belgrádban, s utalják át az iskoláknak, azok pedig továbbítják a dolgozók folyószámlájára. A központosítás célja a nagyobb felügyelet: az iskolák így kötelesek havonta beszámolni az elvégzett munkaórák számáról.

A tanügyi dolgozók keresete alapfizetésből és pótlékból áll. Az alapfizetés a fizetés elszámolási alap és a feladatkör koefficiensének szorzata. Ez egységes az egész országban. Minden feladatkörnek megvan a maga szorzószáma, ami általában 3-4 havonta változik. Értéke nyomon követhető a Hivatalos Lapban. Az alapfizetés pótlékkal bővül, ez a munkaévek számától függ. Az iskolák havonta leadják a minisztériumnak a dolgozók havi munkaóráinak számát (ez havonta változhat túlórák, szabadságok stb. függvényében), és ennek alapján határozzák meg állami szinten minden egyes dolgozó havi bérét.

Fontos pénzforrás a községi költségvetés: működési költségeiket a községtől kapott pénzből fedezik. Ide tartozik az iskolák szinte minden egyéb kiadása: a dolgozók utazása (a lakhely és munkahely között), évfordulós és egyéb dolgozói jutalmak, áram- és postaköltség, kommunikáció, biztosítás, kommunális költség, üzleti utak költsége, szerződéses szolgáltatások (számítógépes szolgáltatás), szemináriumok, képzések, ügyvédi szolgáltatás, diákok versenyeinek költsége, reprezentáció, egészségügyi szolgáltatások, épületek karbantartása és javítása, dologi kiadások (irodaszer, dolgozók továbbképzéséhez készült anyagok, szakirodalom, kréta, tanszerek, higiénia stb.) és hasonlók.

Az épület-karbantartás itt is és az állami költségvetésben is megjelenik. Karbantartásra és javítási célokra ugyanis igényelhető az állami költségvetéstől bizonyos összeg, de az esetek többségében ez nem elég, és szükség van a községi költségvetésből történő kibővítésére is.

Hogy a községtől igényelt összeg mennyire fedezi az iskola szükségleteit, ez részben attól is függ, hogy a községi költségvetés hány százalékban teljesül (általában 96-97% körül), és nem utolsósorban attól, milyen gazdag községről van szó. A topolyai iskolák szerencsésnek mondhatják magukat, mert a községtől igényelt összegeket szinte minden esetben megkapják. A szomszédos községben viszont már problémákkal küzdenek: a község szegény, az iskolák nagy adósságot halmoztak fel az áramszolgáltatónál, s megoldás nemigen mutatkozik.

Az állami és községi költségvetési forráson kívül az iskolákat a helyi közösségek is támogatják. A helyi közösségek évi pénzügyi terve ezt tartalmazza is, de sok esetben ez az összeg kicsi.

Más támogatók is megjelenhetnek kisebb-nagyobb összeggel. Ezekre a donátorokra az iskolák pénzügyi terveik összeállításakor nem igazán számíthatnak, mert nem állandóak, és a támogatás összegében sem jelentős.[14]

Néhány topolyai iskola igyekszik nemzetközi partnerkapcsolatot kialakítani más általános iskolákkal, ezzel kölcsönösen támogatva egymást.

A sok külső pénzforrás mellett minden iskola saját bevételi forrást is teremthet. A Topolya községi általános iskolákra ez nem jellemző, a középiskolákra már inkább. Egyik iskola egy adományozótól földet kapott, amit kiad megmunkálásra, és ebből némi bevételhez jut.

Az adományok után illetéket kell fizetni. Ez megnehezíti az ingatlanhoz jutó intézmény dolgát. Esetünkben az iskola kapott egy földterületet, ami után köteles kifizetni az illetéket, holott nem

[14] Az általunk vizsgált iskola egyik évben koszorút küldött egy volt dolgozójuk temetésére. Az elhunyt tanárnő lánya hálából egy nagyobb összeget adományozott az iskolának. Olyan eset is előfordult, hogy az utód és rokonok nélküli nyugdíjas tanár minden vagyonát egykori munkahelyére hagyta, így az iskola örökölt egy házat.

biztos, hogy haszna származik belőle. Az iskolák másik nagy problémája az általános forgalmi adó elszámolása. A topolyai mezőgazdasági iskolának saját gazdasága van, ahol állattenyésztés folyik, s ebből bevételhez jut. A szakmunkásképző iskolában fodrászszalon és egyéb műhely működik. Egyes iskolák használaton kívül a tornatermüket adják bérbe sportegyesületeknek. Itt is problémák adódtak: hogyan megfizettetni a bérleti díjat, hogy az iskolának is haszna legyen belőle. Sokféle megoldással próbálkoztak, végül legjobbnak az a megoldás mutatkozott, hogy a sportegyesületek a helyi közösségeknek fizetnek, a helyi közösség pedig a tornaterem fenntartását támogatja.

Az iskolák bevételében a saját forrás nem jelentős. S ha van is, minden iskolának külön módszert kell kidolgoznia a bevételek szabályos elszámolására.

A pályázaton szerzett támogatás mint bevételi forrás az utolsók között van, ami tükrözi a külföldi lehetőségek iránti bezártságot. Topolya községben csak egyetlen általános iskola büszkélkedhet azzal, hogy megnyert egy pályázatot, s csak egyetlen középiskola követi rendszeresen a belföldi és külföldi pályázatokat. Sikeres pályázásaival jelentős bevételhez jutott.

Minden iskolának folyószámlája is van, amelyre a diákok szülei a vásárolt könyvek, az uzsonna, a kirándulások és egyéb tevékenységek árát fizetik be.

3. ábra

Szerbia közoktatásának finanszírozási rendszere

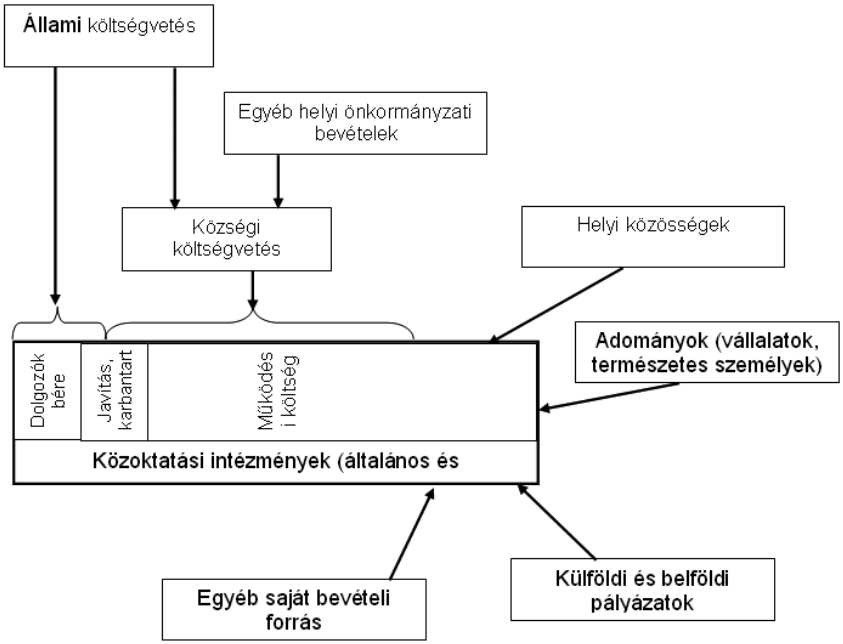

A következő kérdésünk: hogyan történik a fentebb említett források tervezése, milyen tételeket tartalmazhat a pénzügyi terv?

A finanszírozási folyamat egyik kulcsszereplője az észak-bácskai körzet zombori iskolaigazgatósága, mely az oktatási minisztériumhoz tartozik. Az iskolák az igazgatósághoz minden év júniusában kötelesek benyújtani pénzügyi terveiket a következő tanévre. Topolyán ezt a munkát a társult iskolák szakszolgálata végzi, más községekben pedig maguk az iskolák. A minisztériumi formanyomtatványba be kell vinni az iskola alapvető adatait, a tanulók és pedagógusok számát, a tanárok feladatkör szerinti összetételét stb. A fizetéseket a feladatkörök koefficiensei alapján számolják ki. A terv készítéséhez minden iskola információt kap a várható infláció nagyságáról, valamint arról, hogy a következő évben hány százalékkal nőhetnek a bérek. A keresetek nagyságáról szakszer-

vezeti megegyezés létezik. (A tanulmány írásának idején, azaz 2007 novemberében sztrájkoltak a pedagógusok, és a 2008-as évre 15%-os fizetésemelést követelnek. Az állam mindössze 6%-ot javítana a fizetéseken. A tárgyalások folyamatban vannak.)

A fizetések hónapokra való lebontása mellett össze kell állítani a kiadások tervezett nagyságát részletező pénzügyi tervet is. Ebben részletesen fel kell tüntetni, mennyit akarnak a bérre, hűség- és egyéb jutalmakra költeni, útiköltségekre, egészségügyi és egyéb szolgáltatásokra, oktatásra, oktatási anyagokra, egyéb szükséges szolgáltatásokra és dologi kiadásokra fordítani. Az egyes tételek mellett fel kell tüntetni a pénzforrást is. Erre a lehetőség:

- költségvetésből származó bevétel;
- saját bevétel;
- külföldről származó adomány;
- nemzetközi szervezetek adománya;
- egyéb köztámogatás;
- nem állami szervezetek és egyének adománya;
- ingatlan eladásából származó bevétel;
- hazai tartozások törlesztése;
- külföldi tartozások törlesztése;
- kamatokból és értékpapírok eladásából származó bevétel.

A vizsgált községben a pénzügyi tervek mindegyike a kötelező-en betervezett finanszírozási forrást vette figyelembe bevételként.

A kiadásokat az előző évek kiadásai alapján tervezik, figyelembe véve a várható inflációt, valamint a lehetséges növelések előírt határértékeit.

Az iskolák pénzügyi terve ellenőrzésre és jóváhagyásra elkerülnek a zombori iskolaigazgatósághoz (ellenőrzi a tanulók létszámát, a béralapot és a koefficienseket, egyeztet a szabályzattal stb.). Csak azoknak a dolgozóknak a fizetéseit ismerik el, akik a szabályzat által előírt munkahelyet töltenek be. Az iskola foglalkoztathat külön is dolgozókat, pl. kertészt, portást stb., fizetésüket azonban saját bevételből kell megoldania.

A zombori iskolafelügyelőség egyezteti döntését a belgrádi jegybankkal, és közösen meghatározzák az egyes iskoláknak jutó pénzösszeget, majd minden hónap végén, az elvégzett munkaórák alapján elszámolják a dolgozók fizetését, és az állami költségvetésből átutalják a dolgozók folyószámláira.

Ha az oktatási intézmény a következő évben jelentős forrásokat igénybe vevő javítást tervez (távfűtés, nyílászárók stb.), esetleg új állóeszköz vásárlását fontolgatja, kérvényezheti az állami költségvetésből történő finanszírozásukat. Az ilyen jellegű kérvényeket a Tartományi Művelődési és Oktatásügyi Titkársághoz kell eljuttatni (a zombori iskolaigazgatóságon kívül) külön megjelölve minden kérvény prioritását. Tartományi szinten döntik el, melyik iskola mennyi pénzt kap a kért javításokra, beruházásra. Ezt a pénzügyi tervet a községi önkormányzatnál is be kell nyújtani.

A községi képviselő-testület mérlegeli az átvett pénzügyi terveket, és ha gond van, a társult iskolák szakszolgálatán keresztül jelzi az érintett iskolának. Tavaly például az önkormányzat azt jelezte vissza, hogy a tervezett összkiadások legfeljebb 6%-kal léphetik túl az előző évi összkiadásokat. Topolyán zökkenőmentes az együttműködés az önkormányzat és a társult iskolák szakszolgálata között, így nincs is különösebb vita a pénzügyi terveket illetően. Amint a községi képviselő-testület elfogadja a terveket, kezdetét veszi a finanszírozás.

A társult iskolák szakszolgálata a községnek havonta benyújtja igényét az eszközök átutalására. A dolgozók útiköltségének megtérítése előszámla alapján történik. Ez a legproblémásabb tétel, ugyanis egyesek készpénzben, míg mások utazási bérlet formájában igénylik a térítést.

Annak köszöntően, hogy egy intézmény, a társult iskolák szakszolgálata végzi a község iskoláinak könyvvitelét és az elszámolást, fenntartható bizonyos egyensúly. Ha ugyanis egy iskolában némi pénzzavar mutatkozik, a másikban többlet jelentkezik, a községi költségvetésből érkező útiköltségek fedezésére szánt összegeket

az iskolák között átoszthatják. A községi költségvetésből finanszírozott többi kiadás fedezése a tervezetteknek megfelelően történik. Ha év végén a községi költségvetésből pénz marad fenn, azt az iskolák fűtőanyag-vásárlásra költik (feltöltik készleteiket).

Az árak és igények változása miatt szükséges év közben a pénzügyi terv kiigazítása. Ezt általában évente 3-4 alkalommal teszik meg.

Figyelemre méltó jelenség, hogy az esettanulmány során gyűjtött információk egyike sem tartalmaz kisebbségre vonatkozó elszámolási tételt. Azaz függetlenül attól, hogy az iskolában csak állami nyelvű, kétnyelvű vagy csak kisebbségi nyelvű oktatás folyik, minden iskolát egyformán pénzelnek.

Az esettanulmány harmadik részeként nézzük meg, hogyan alakul a vizsgált iskola költségszerkezete.

3. táblázat

A vizsgált iskola tervezett költségének szerkezete a 2008-as évre

Költségszerkezet	**%**	**Pénzelési forrás**
Bérek	51,15	állami költségvetés
Munkáltatóra eső szociális járulékok	9,15	állami költségvetés
Utazási bérlet	0,37	községi költségvetés
Útiköltség-térítés készpénzben	0,19	községi költségvetés
Jutalmak	0,46	községi költségvetés
Állandó kiadások	4,10	községi költségvetés
Pénzforgalom, banki szolgáltatás	0,20	községi költségvetés
Energia	3,50	községi költségvetés
Kommunális	0,21	községi költségvetés
Kommunikációs	0,12	községi költségvetés
Biztosítás	0,07	községi költségvetés
Üzleti utak útiköltsége	0,33	községi költségvetés
Szerződéses szolgáltatások költsége	0,29	községi költségvetés
Számítógépes szolgáltatás	0,05	községi költségvetés

Dolgozók továbbképzése	0,07	községi költségvetés
Információs szolgáltatás	0,03	községi költségvetés
Vendégfogadás	0,06	községi költségvetés
Reprezentáció	0,08	községi költségvetés
Egészségügyi szolgáltatás	0,03	községi költségvetés
Épület-karbantartás	31,65	állami költségvetés
	0,85	községi költségvetés
Berendezések karbantartása	0,15	községi költségvetés
Dologi kiadások	1,28	községi költségvetés
Irodaszerek	0,14	községi költségvetés
Dolgozók továbbképzéséhez szükséges anyag	0,12	községi költségvetés
Tanszer, oktatási anyag (kréta stb.)	0,68	községi költségvetés
Vendégfogadásra szánt anyagok	0,32	községi költségvetés
Egyéb anyagok	0,02	községi költségvetés

A táblázatban közölt adatokból kiemelkedik a bérekre fordított költség, ez az összkiadások 51%-át teszi ki. A másik jelentős tétel, azaz 31%, az épületek karbantartásának költsége. A többi költségelem a kiadások közt viszonylag alacsony. Az is kitűnik, hogy az összkiadások mintegy 92%-át az állami költségvetésből fedezik. Ez érthető is, mert korábban már láttuk, hogy a dolgozók bére és a karbantartási költségek egy része az állami költségvetésre hárul, míg a többi kiadás főként az önkormányzaté. Az összköltség legnagyobb része a fizetésekre, illetve karbantartásra megy el.

Zárószó

A 2006-os *Pisa-teszt* eredményeként, mely az oktatási rendszer minőségét, azaz a diákok tudását méri, Szerbia mindössze a 41. a rangsorban. Ez figyelmeztet, hogy szükséges az oktatási rendszer fejlesztése, hogy minőséges tudást nyújtson, és minőséges munkaerő-potenciált neveljen Szerbiának. Az oktatási rendszer színvonala többek között a tantervek tartalmától, a

tanárok szakképzettségétől és az iskola felszereltségétől függ. Mindez viszont elképzelhetetlen az oktatási rendszer megfelelő finanszírozása nélkül.

A törvényi előírások nem térnek ki részletesen arra, mennyit kell az oktatási rendszerre fordítani. A törvényekben az sem található meg, függ-e a kiadásokra szánt források nagysága az iskolák nagyságától, esetleg a tanulók számától. Mindössze az iskolarendszer alkalmazottainak fizetése van meghatározva koefficiensek segítségével, de ezek az együtthatók a végzettségtől és betöltött tisztségtől függnek, és nem veszik figyelembe a diákok számát.

Az esettanulmány készítése során elhangzott, hogy az iskolák pénzügyi tervét az illetékes iskolaigazgatóságnak jóvá kell hagynia, ezt pedig különböző kritériumok figyelembevételével teszik: a tanulók száma, iskolák területe. (De pontos információt nem tudtak mondani, jogi szabályozáshoz pedig nem jutottam.)

Az állami költségvetésből fizetik az alkalmazottak személyi jövedelmét, a szociális juttatásokat, valamint bizonyos szintű állóeszköz- és befektetés-támogatást. A többi kiadást főként önkormányzati költségvetésből fedezik. Sajnálatos, hogy az önkormányzatok gazdasági fejlettségi szintje igen eltérő, így az iskolák második jelentős bevételi forrása községenként nagyon változó lehet; ez kihat az iskolák ellátottságára, felszerelésére, fejlődési lehetőségeire.

Vajdaság multietnikus közösség, az oktatás igény szerint több nyelven folyik. Elvárható lenne, hogy azok az iskolák, amelyekben többnyelvű oktatás folyik, nagyobb anyagi támogatást kapjanak. Ez azonban nincs így Vajdaságban.

Az OECD-államok oktatásra fordított átlagától sokban eltér Szerbia, amire oda kellene figyelni, és lehetőség szerint felzárkózni, befektetni az oktatási renszer minőségének javításába, hogy az elkövetkező években Szerbia is az élen szerepeljen a Pisa-felmérés ranglistáján.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetőségek. Szerk.: Dr. Gábrity Molnár Irén és Ricz András. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2006.

A Kárpát-medence régiói 7. – Vajdaság. Szerk.: Nagy Imre, MTA Regionális Kutatások Központja. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 2007.

Branimir Štrukelj: A költségvetés diktálja a tempót, O&R, Education and Development Journal, 1. szám, 2005. március.

OECD: Reviews of National Policies for Education, South Eastern Europe, 2003. 349. o.

Honlapok: www.mps.sr.gov.yu (2007. november) – Az oktatási és nevelési rendszer alapjairól szóló törvény.

www.mps.sr.gov.yu – A középiskolai törvény (2007. november).

www.mps.sr.gov.yu – A felsőoktatási törvény (2007. november).

www.parlament.sr.gov.yu – A Szerb Köztársaság 2007. évi költségvetési törvénye (2007. november).

www.statserb.sr.gov.yu – Szerbia 2006. évi statisztikai évkönyve (2007. november).

www.statserb.sr.gov.yu – Szerbia 2007. évi statisztikai évkönyve (2007. november).

www.mps.sr.gov.yu – Oktatási és Sportminisztérium (2007. november).

www.psok.org.yu – Vajdaság Autonóm Tartomány Művelődési és Oktatási Titkársága (2007. november).

www.statserb.sr.gov.yu – Köztársasági statisztikai hivatal.

www.vojvodina.sr.gov.yu – Vajdaság Autonóm Tartomány Végrehajtó Tanácsa.

MAGUNKRÓL

Jelentés a Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Vajdasági Kutatóállomás (Szabadka) tevékenységéről

I. Műhelytevékenység 2004 és 2007 között

A Magyarságkutató Tudományos Társaság sorozatának 7. kötetében (Kisebbségi létjelenségek) publikáltuk legutóbb a műhelytevékenységünket. Az alábbi jelentésben 2003 végétől 2007 végéig összegezzük az MTT munkáját.

1. Részvétel a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által szervezett nemzetközi konferencián. Előadás: *Kisebbségi magyar közösségek – szomszéd országi kutatási eredmények – Vajdasági Kutatóállomás publikációjának bemutatása* (Kisebbségi létjelenségek) (Gábrity Molnár Irén). Budapest, 2003. november 5.
2. MNT-konferencia: A vajdasági magyar felsőoktatási konferencia. Előadás: *Anyanyelvű felsőoktatás feltételei a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka, 2003. november 21–22.
3. Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete által szervezett nemzetközi műhelykonferencia: *A Kárpát-medencei szórványkutatás diszciplináris háttere és aktuális irányai a XXI. század első évtizedében.* Előadás: *Egyházak és szórványmegtartás, egyházi szórványgondozás* (Gábrity Molnár Irén). Budapest, 2003. december 12.
4. A testvérvárosi kapcsolatok programsorozat, a Szegedi Közéleti Kávéház estje. Előadás: *Kisebbségi létezés a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Szeged, 2004. február 17.
5. MTA Külső Tagok Fóruma – Magyar felsőoktatás a környező országokban címmel. Előadás: *A vajdasági magyar felsőoktatás törekvéseiről* (Gábrity Molnár Irén). MTA Elnöki Tanácsterem, Budapest, 2004. május 3.

6. *Megmaradás, korszerű felsőoktatás, tannyelvválasztás* című nemzetközi tanácskozás. Előadások: (1) *A magyar vagy multietnikus egyetem alapításának indoklása a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén); (2) *Magyar tannyelvű felsőoktatás az Újvidéki Egyetemen* (Szalma József); (3) *A kétnyelvű oktatás formái az Újvidéki Egyetemen* (Csányi Erzsébet). Debreceni Akadémiai Bizottság, Debrecen, 2004. október 28–31.
7. MTT-konferencia: *Holnaplátók-e a magyar fiatalok a Vajdaságban?* A Magyarságkutató Tudományos Társaság tudományos rendezvénye. Előadások: *Aktuális szociológiai magatartás-vizsgálatok a Vajdaságban* (Rác Lívia, Diósi Viola); *A vajdasági magyar fiatalok egészségi állapotvizsgálata* (T. Mirnics Zsuzsanna); *Tájékozódás/médiafogyasztás* (Gábrity Molnár Irén, Dencs Tünde); *Tanuljunk anyanyelvünkön!* (Borbás Julianna). Szabadka, 2004. december 4.
8. Részvétel az *Értelmiség 2004 Szabadegyetem* konferencián. Előadás: *A magyar oktatás és szakképzés helyzete a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Szeged, 2004. december 10–12.
9. Részvétel a Pax Romana előadáson. Előadás: *A vajdasági magyar felsőoktatás távlatai* (Gábrity Molnár Irén). Szabadka, 2004. december 19.
10. Részvétel az Európai Parlament Tényfeltáró Bizottságának kérésére (Doris Pack) a civil szervezetekkel tartott konzultáción. Prezentáció: *A magyarok a multietnikus Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Szabadka, Városháza, 2005. január 29.
11. Előadás az MTA szegedi nemzetközi konferencián. Gábrity Molnár Irén: *Vajdasági tudományos eredmények,* ISIRR-8, Szeged, A határon túli tudományosság a Duna–Körös–Maros–Tisza régióban című szekcióban, 2005. április 19–21.
12. *Esélyek és lehetőségek a vajdasági magyar szórvány felzárkózására*; Petőfi Mozaik Alap Szórványkonferencia, Újvidék. *Mit értünk szórványmagyarságon?* – plenáris előadás (Gábrity Molnár Irén). Tanácskozásszervező: Mozaik Alapítvány, helyszíne a Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület, Újvidék. 2005. április 30.
13. MTT-konferencia: *Életet a nyelvnek!* című rendezvény, könyvbemutatóval: *Mi ilyen nyelvben élünk – Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok.* Előadások: *Az aktuális szociolingvisztikai kutatások a Kárpát-medencében és Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén); *Korpuszvizsgálatok és a magyar nyelv vajdasági jelenségcsoportjainak feldolgozása* (Papp György); *A*

kupuszinai nyelvjárás fonémaállományának állapoti–változási jellemzői (Silling István); *Középiskolásaink kis- és nagyközösségi nyelvhasználati* mintái (Rajsli Ilona); *A délvidéki/vajdasági írók nyelvhasználata* (Hózsa Éva); *Vajdasági és magyarországi tankönyvek szociolingvisztikai arculata* (Molnár Csikós László). Szabadka, Városháza kék terme, 2005. június 10.

14. Részvétel a Szociográfiai Műhely – Kanizsa, Írótábor, tudományos tanácskozáson. Előadás: *A magyarság táji tagolódása és településtípusai Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Magyarkanizsa, 2005. szeptember 2.
15. Részvétel a Keresztény Értelmiségi Kör tribünjén. Előadás: *A vajdasági értelmiség vallási magatartása.* Katolikus Kör, Szabadka. 2005. október 19.
16. Részvétel A határon túli magyar tudományos könyvkiadás helyzete nemzetközi konferencián a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. Plenáris előadás: *A tudományos könyvkiadás a Vajdaságban az utóbbi másfél évtizedben.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Komárom, Szlovákia. 2005. november 7.
17. MTT-konferencia: *Közös úton!* című rendezvény, könyvbemutató: *Támogatás és hasznosulás – Hatástanulmányok az anyaországi juttatásokról*. Előadások: *A felsőoktatási igények és humántudományos kutatások a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén); *A magyarországi felsőoktatási és K+F támogatáspolitika kvalitatív és kvantitatív elemzése* (Egyed Albert); *Az anyaországi felsőoktatási támogatások kutatásának módszerei és eredményeinek áttekintése* (Tóth Pál Péter); *Várható változások/új lehetőségek a határon túli magyar oktatás támogatásában – Vajdasági kitekintés* (Kulcsár Szabó Enikő). Szabadka, 2005. október 14.
18. IV. Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencia társrendezője. A Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium (Újvidék) és a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) közös rendezvénye a Közgazdaságtudományi Karon 103 egyetemi hallgató és mentoraik részvételével. Szabadka, 2005. november 18–20.
19. *Stanje i perspektive stanovništva Vojvodine i susednih regiona* (A vajdasági és szomszédos régiók lakosságállapota és perspektívái) nemzetközi konferencia. Előadás: *Vitalne karakteristike, obrazovna struktura i perspektiva vojvođanskih Mađara* (Gábrity Molnár Irén) és Mirnics Károly részvételével. Matica srpska és a Tartományi Végrehajtó Tanács szervezésében. Novi Sad/Újvidék, 2005. november 10.

20. Részvétel a *Položaj nacionalnih manjina u Srbiji* nemzetközi konferencián, a Szerb Tudományos Akadémia szervezésében (Međuetnički odbor za proučavanje manjina i ljudskih prava). Előadók között: Korhecz Tamás, Várady Tibor, Gábrity Molnár Irén. Belgrád, 2005. november 24–26.
21. Részvétel *A délvidéki magyar tudományosság* című konferencián. Előadás: *A közgazdasági és szociológiai tudományok oktatása és a kutatások perspektívája a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén). Felkért hozzászóló: Mirnics Károly. Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék, 2005. december 10.
22. MTT-konferencia: *Útkereszteződésben!* Előadók: *Közérzeti barangoló – aktuális magatartás-vizsgálatok Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa); Útkereszteződésben? A vajdasági magyar fiatalok állapotvizsgálata (Diósi Viola); *Munkahely, megélhetőségi tervek* (Szlávity Ágnes); *Az ifjúsági közösségvállalás időszerű kérdései* (Fejsztámer Róbert); *A fiatalok mentális közérzete* (Dencs Tünde). Főszervező: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, Városháza kék terme, 2006. február 22.
23. Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából. Előadás: *Oktatáskutatás a Vajdaságban: a magyar felsőoktatás eredményei* (Gábrity Molnár Irén); MTA székháza, Budapest, 2006. május 10.
24. MTT-konferencia: *Oktatási oknyomozó – Felsőoktatásunk jövője.* Előadók: *Aktuális oktatáskutatásaink* – az MTT könyvsorozatának 12. kötete (szerkesztő Mirnics Zsuzsa); *Az iskolaköteles kontingens alakulása* (Mirnics Károly); *Iskolastatisztika – Szabadka község közoktatása* (Sziveri Rezső); *Felsőoktatásunk jövője* (Gábrity Molnár Irén); *A pedagógusképzés jövője a Vajdaságban* (Káich Katalin). Szervező a Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, Városháza kék terme, 2006. május 24.
25. *Régió és oktatás* című nemzetközi konferencia a Magyar Tudományos Akadémia Nevelésszociológiai Albizottsága a Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete és a KultúrÁsz Közhasznú Egyesület közreműködésével. Előadás: *A vajdasági magyar felsőoktatás szerveződése* (Gábrity Molnár Irén). Helyszín az MTA székháza, Budapest, 2006. június 2.
26. Részvétel a Szociográfiai Műhely – Kanizsai Írótábor tudományos tanácskozásán: *Családszociográfia, nyelvtanulás és szocializáció*. Előadások: *Generációkapcsolatok – teher vagy szükséglet?* (Gábrity Molnár Irén); *A válás és a család – a modern szenve-*

délybetegségek elidegenítő hatása a családokra (Sági Zoltán); *A család szerepe az identifikáció és szocializáció folyamataiban* (Tóth Glemba Klára). Magyarkanizsa, 2006. szeptember 8.

27. MTT-konferencia: *Gúzsba kötött irodalom* című tanácskozás – Vajda Gábor: *Remény a megfélemlítettségben* című könyvének bemutatója. Előadók: Alkotni lehet kényszerhelyzetben is (szerkesztő-recenzens Mirnics Zsuzsa); *Korszakmonográfiám első kötetének szempontjai, módszere és célja* (szerző Vajda Gábor). Szervező: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, Városháza kék terme, 2006. szeptember 12.
28. *MTA Bolognai folyamat a Kárpát-medencében* című VI. Országos Neveléstudományi Konferencia, a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék szervezésében. Előadás: A *Bolognai folyamat Szerbiában az Újvidéki Egyetem példáján* (Gábrity Molnár Irén), Budapest, MTA Székháza, 2006. október 26–28.
29. Részvétel a Magyar Regionális Tudományi Társaság IV. vándorgyűlésén. Előadás: *Nyugat-Bácska magyarlakta településeinek fejlesztési terve* (Diósi Viola); *Öngyilkosságok Szabadkán* (Dencs Tünde); *A szegénységcsökkentő stratégia mint lehetőség és kihívás Szabadka térségében* (Molnár Verona); *Szabadka felsőoktatásának jelene és jövője* (Gábrity Molnár Irén). Szeged, Városháza, 2006. október 26–27.
30. *Tájak és tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában* című konferencia a Magyar Szociológiai Társaság Nemzeti és Etnikai Kisebbségkutató Szakosztálya szervezésében. Előadás: *Megmaradás, avagy továbbtanulási lehetőségek és szándékok a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén) – támogató a Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2006. november 24–25.
31. Határon túli magyarság a 21. században konferencia-sorozat (2.) Előadás: *Az identitás-megőrzés tömbben és szórványban* (Gábrity Molnár Irén), a Sándor-palota, a Köztársasági Elnöki Hivatal szervezésében. Budapest, 2006. november 30.
32. Részvétel a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) konferenciáján: *Vajdaság magyarlakta községeinek fejlesztési terve*. Szabadka, Magyar Ház, 2006. december 22.
33. Részvétel a *Régiónk emberi erőforrása* című konferencián, az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet Békéscsabai Osztálya keretében működő Magyar–Szerb Területfejlesztési Információs és Dokumentációs Központ szervezésében, Békéscsaba, 2007. március 2.

34. Részvétel az *Egyházak és civil szervezetek a regionális stabilitás szolgálatában* című konferencián. Előadás: *Vallásos magatartás a Vajdaságban – Kutatási eredmények* (Gábrity Molnár Irén). Szervező: a Hittudományi Főiskola. Szeged, 2007. április 28.
35. Civil Akadémia – *Civil szervezetek szerepvállalása a közösségfejlesztés és a közösségi önszerveződés területén*, Szakmai fórum – konferencia. Helyszín: Népkör – Szabadka. Az *Esély a stabilitásra* Közalapítvány támogatásával szervezte a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Közművelődési Tanszék, a Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka és a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka. Szabadka, 2007. május 24.
36. Részvétel a Civil Akadémia *Oktatás és képzés – a tudásalapú közösségfejlesztés szolgálatában* című szakmai fórumon, az *Esély a stabilitásra* Közalapítvány támogatásával szervezte a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Közművelődési Tanszék, a Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka és a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka. Szabadka, 2007. május 25.
37. Részvétel a Kanizsai Szociográfiai Műhely írótábori tanácskozáson: *A regionalizmus és provincializmus közösségi kötődései* címmel. Előadások Gábrity Molnár Irén és Tóth Glemba Klára, Magyarkanizsa, 2007. szeptember 7.
38. Részvétel *Sólyom László magyar köztársasági elnökkel folytatott kerekasztal-megbeszélésen* a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar épületében. Szervező: VMSZ. Szabadka, 2007. szeptember 13.
39. Felszólalás a *Međunacionalna tolerancija u Subotici – juče, danas, sutra* című kerekasztal-megbeszélésen. Szervező az Agencija/Centar lokalne demokratije. Szabadka, 2007. augusztus 31.
40. Részvétel író-olvasó találkozón, a *Délvidék/Vajdaság társadalomtudományi tanulmányok* könyvbemutatóján, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napok keretében, a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület szervezésében, Ada. 2007. október 12.
41. *Vajdasági Tolerancia Program euroregionális és EU-adaptációja, 2005–2006 projektum eredményei.* Bemutató előadás: *Tolerancia-építés esélyei a vajdasági iskolások körében*, a Pannónia Alap és a Magyarságkutató Tudományos Társaság közös rendezvénye. Magyar Ház, Szabadka, 2007. október 15.
42. Részvétel az *EQUAL-REGINET Regionális munkahelymegtartó hálózat* című dél-alföldi projekt nemzetközi záró konferencián, a

PannonForrás Kárpát-medencei Felnőttképzési és Szolgáltatási hálózat kerekasztal-vitájában. Szervező a Békéscsabai Regionális Képző Központ. Gyula, 2007. október 19.

43. Részvétel a *Történelmi tudat – kulturális emlékezet* nemzetközi konferencián, *A délvidéki identitástudat nyomában a 2007. évi kutatáseredmények alapján* című előadással. Szervező a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta és az MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest. Zenta, 2007. november 2–3.
44. Részvétel a *Helyünk Európa gazdaságában* nemzetközi konferencián, Előadások: *Friss diplomások karrierútja és esélyei a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén); és *A Vajdaság mint régió – regionális folyamatok Szerbiában a munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya szempontjából* (Takács Zoltán). Szervező a TSF Gazdasági Főiskolai Kar. Békéscsaba, 2007. november 8.
45. Részvétel a *Magyar tudomány napja a Délvidéken, 2007 – Tudományosságunk lehetőségei, útvesztői és közös nevezői* című konferencián. Előadás: *Oktatásügyünk és a friss diplomások esélyei a Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén), felkért hozzászóló Mirnics Károly. Szervező a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság. Újvidék, 2007. november 10.
46. Részvétel a Kárpát-Panel című szociológiai kutatás bemutatkozó konferenciáján (Gábrity Molnár Irén és Rác Lívia). Szervező az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2007. november 15.
47. Részvétel a *Vajdasági fejlesztési lehetőségek: Mit tegyünk – mit tettünk?* című konferencián, a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) szervezésében, Magyar Ház, Szabadka, 2007. november 16.
48. Részvétel a *Vallás és etnikum Közép-Európában* című konferencián. Előadás: *Vallási magatartás a multietnikus Vajdaságban* (Gábrity Molnár Irén), a Magyar Szociológiai Társaság Etnikai Kisebbségkutató Szakosztálya és a Pécsi Akadémiai Bizottság Kisebbségkutató Munkacsoportja szervezésében. Pécs, 2007. november 23–24.

II. Az MTT kutatásainak összefoglalása (2003–2007)

Az MTA Arany János Közalapítvány (Budapest) által támogatott kutatások:

1. *A vajdasági magyarság iskolai szintjének elemzése, demográfiai összefüggésekben – statisztikai trendek értelmezése.* Az Arany János Közalapítvány (MTA, Budapest) támogatásával (Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly kutatócsoportja), 2004.
2. *A vajdasági magyar nyelvhasználat rétegei, mintái, állományi, változási jellemzői* című publikáció – Szociolingvisztikai kutatás a Szociográfiai Műhely közreműködésével, az Arany János Közalapítvány (MTA, Budapest) támogatásával (Papp György kutatócsoportja), 2004–2005.
3. *Anyanyelv, kétnyelvűség és iskola a Vajdaságban* – Pszicholingvisztikai kutatás (Göncz Lajos kutatócsoportja), 2004.

A Magyar Tudományos Akadémia Elnöki Bizottsága által támogatott kutatások:

4. *A tudáshoz anyanyelven – Délvidéki oktatáskutatások – Oktatásunk jövője*. Témák: *A vajdasági magyar felsőoktatási tervek és működtetésének lehetséges intézményrendszere*; *A vajdasági magyarság anyanyelvi oktatási iskolahálózatát befolyásoló népességcsökkenés*; *Nemzetiség és anyanyelv szerinti népességcsökkenés*; *Iskolaválasztás a Vajdaságban*; *Szabadkai iskolastatisztika*. Az MTA (Budapest) által támogatott kutatások, 2005.
5. *Régió-összehasonlítás a humánerőforrás magatartása tükrében* – Vajdaság és Hargita megye adatai alapján, közös kutatási program a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjával, Románia, Csíkszereda (Miercurea Ciuc), 2007.

A Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram Kuratóriuma által támogatott kutatások:

6. *Karrierutak vagy parkolópályák?* Friss diplomások karrierje, migrációs tendenciája, felnőttképzési igényei a Kárpát-medencében; Apáczai Közalapítvány támogatásából empirikus kutatási projek-

tum (mélyinterjúk és fókuszvita levezetése és elemzése) az Etnika-nemzeti Kisebbségkutató Intézet koordinálásával (Budapest), a vajdasági régiókutatás (20 mélyinterjú és 2 fókuszcsoport vizsgálat) levezetése és tanulmányírás, 2006.
7. *Média2007* – empirikus kutatás a Magyar Nemzeti Tanács Tájékoztatási Bizottságának megrendelésére (a Tartományi Végrehajtó Tanács támogatásával) a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) szervezésében, 2007.
8. *Tájékoztatási igények Vajdaságban*. A Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) koordinálásával (Gábrity Molnár Irén, Mirnics Zsuzsa), 2007.
9. *Identitáskutatás* (1. témafeladat: Identitáskutató műhely alapítása, határon átnyúló programtervek; 2. témafeladat: Nemzeti és regionális tudatszint a régióban és a vajdasági magyaroknál, 3. témafeladat: A fiatalok identitástudata a régióban), 2007.

Az Illyés Közalapítvány által támogatott kutatások:

10. *Hol tartunk jövőnk felmérése/tervezése kapcsán?* Empirikus kutatás egy észak-bácskai község polgárai körében, 2004.
11. *Időszerű magatartás-vizsgálat a vajdasági magyarok köré-ben* – A magyar iskolahálózat átszervezhetőségéről Vajdaságban – Demográfiai trendek, politikai és közéleti befogadókészség, foglalkoztatási, jogi esélyegyenlőség; a vajdasági magyarság jelenével foglalkozó társadalomtudományi empirikus (kérdőíves) kutatása. Kutatók: Gábrity Molnár Irén, Mirnics Károly, Göncz Lajos, T. Mirnics Zsuzsanna, Szlávity Ágnes, Marcikić Alexandra, 2005.

Esély a Stabilitásra Közalapítvány (Szeged) támogatásával:

12. Civil Út-mutató kiadványsorozat I–X. multimédiás CD+inter-net adaptáció megtervezése, a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Közművelődési Tanszék közreműködésével, 2006.
13. *Az észak-vajdasági régió szakképzési programok európai felzárkóztatása,* Pályázó: Nyitott Távlatok, Szabadka; Partnerek: 1. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka; 2. A Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Szakképzési, Továbbképzési és Távoktatási Központja; 3. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Felnőttképzési Intézete, Andragógiai és Művelődéstudományi Tanszék, 2008.

A Vajdasági Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság meg-bízásából:

14. *A tanárok számítógép-ismeretének és -használatának empirikus felmérése* (reprezentatív minta a vajdasági általános és középiskolákban), Újvidék, 2003.
15. *Analiza stanja obrazovanja mađarske nacionalne manjine u Vojvodini sa posebnim osvrtom na potrebe u visokom školstvu* (A vajdasági magyar nyelvű oktatás helyzete különös tekintettel a felsőoktatásra), Újvidék, 2004.
16. *Slojevi upotrebe mađarskog jezika u Vojvodini, njegovi modeli i karakteristike sadržajnih promena* (A magyar nyelv-használat Vajdaságban, modellek és változási jellegzetességek – szociolingvisztikai kutatás), Újvidék, 2005.

A Tartományi Jogalkotási, Közigazgatási és Nemzeti Kisebbségi Titkárság által támogatott kutatás:

17. *A magyar nyelvű oktatás a többnyelvű Vajdaságban* (Anyanyelv, kétnyelvűség és iskola a Vajdaságban. Az iskola szerepe a magyar nyelv megtartásában és a sikeres szocializációban). Újvidék, 2005.
18. *A vajdasági magyar közösség etnikai önszerveződésének feltételei;* magatartás-vizsgálat a változó demográfiai, politikai és tranzíciós gazdasági feltételek közepette. Újvidék, 2005.

A Nemzeti Kulturális Alapprogram által támogatott könyvkiadás és kéziratrendezés:

19. Vajda Gábor: *A magyarság eszme-, irodalom- és kultúrtörténete a Délvidéken* (1945–1972), 2005.
20. Vajda Gábor: *A magyarság eszme- és irodalomtörténete a Délvidéken* (1972–1989), 2007.

Vajdasági önkormányzatok által támogatott kutatás:

21. Empirikus kutatás a vajdasági magyarlakta önkormányzatok felnőtt lakosságának magatartásáról és álláspontjairól 2004-ben (kb. 4500 kérdőívezett alany), 2004.

22. *Kisebbségi és politikai magatartás Vajdaságban*; *Nyelvhasználatunk, Munkaerő-piaci magatartás*; *Egészségügyi magatartás;* a szabadkai Önkormányzat támogatása, 2005.

A Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) keretében végzett kutatások:

23. Regionális gazdasági fejlesztésterv kidolgozása a Regionális Tudományi Társasággal közösen, Szabadka, a Szülőföld Alap Gazdasági és Területfejlesztési Kollégiuma (Budapest) támogatásával. Témák: *Oktatásügy – a tudás alapú társadalomhoz*; *Civil szerepvállalás a helyi fejlesztési programokban*; *Szerbia és Vajdaság demográfiai mutatói – migrációk*, 2006.
24. *Regionális szakképzési hálózatépítési projekt* a Regionális Tudományi Társasággal közösen, Szabadka, a Szülőföld Alap Oktatási Kollégiuma (Budapest) támogatásával, 2007.

III. A Magyarságkutató Tudományos Társaság publikációi[1]

A Magyarságkutató Tudományos Társaság 25 kötete tudományterületek szerint:

1. Demográfia, népességmozgalom, regionalitás, szórványosodás
   - Biacsi Antal: *Kis délvidéki demográfia*. Életjel Könyvek 57. Társkiadó a Szabadegyetem. Szabadka, 1994.
   - *Fészekhagyó vajdaságiak* (Tanulmánykötet és statisztikai adattár). Az MTT sorozatának 4. kötete. Szabadka, 2001.
   - *A határok kutatója* – Szerk.: Szónoky Ancsin Gabriella, Pál Viktor, Karancsi Zoltán. Szegedi Tudományegyetem JGYTK, Szeged–Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. MMPrint, Szabadka, 2007.
   - *Regionális erőnlét*. Az MTT sorozatának 13. kötete. Szabadka, 2008.

2. Szociológia

2.1. Kisebbségkutatás
   - *Tolerancia-építők – Graditelji tolerancije – Construcors of tolerance* (Vajdaság tolerancia-program euroregionális és EU-

[1] Elhangzott 2008. február 14-én, a szabadkai Városi Könyvtár olvasótermében.

adaptációja). Szerzők: Dr. Korhecz Tamás, Dr. Gábrity Molnár Irén, Deli Andor. A Magyarságkutató Tudományos Társaság és a Pannónia Alap (Szabadka) közös kiadványa. Pannon Füzetek 1., Szabadka, 2007.

- *Vajdasági útkereső* (Tanulmánykötet és címtár). Az MTT sorozatának 2. kötete, Szabadka, 1998.
- *Vajdasági marasztaló* (Millenniumi tanulmánykötet és címtár). Az MTT sorozatának 3. kötete. Szabadka, 2000.
- *Támogatás és hasznosulás – Hatástanulmányok az anyaországi juttatásokról*. Az MTT sorozatának 10. kötete. Szabadka, 2005.
- *Közérzeti barangoló*. *Műhely- és előadás-tanulmányok*. Az MTT sorozatának 11. kötete. Szabadka, 2005.

2.2. Oktatásszociológia

- Dr. Tóth Lajos: *Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*. Életjel Könyvek 56. Társkiadó a Szabadegyetem. Szabadka, 1994.
- *Anyanyelvű oktatásunk* (Tanulmánykötet és címtár). Az MTT sorozatának 1. kötete. Szabadka, 1997.
- *Oktatási oknyomozó* (Vajdasági oktatástanulmányok). Az MTT sorozatának 12. kötete. Szabadka, 2006.

2.3. Ifjúságkutatás

- *Holnaplátók – Ifjúsági közérzetmérleg.* Az MTT sorozatának 5. kötete. Szabadka, 2002.
- *Térfoglaló – Ifjúsági szerep- és közösségvállalás.* Az MTT sorozatának 6. kötete. Szabadka, 2003.

2.4. Szociolingvisztika

- *Kisebbségi létjelenségek – Szórvány- és szociolingvisztikai kutatások.* Az MTT könyvsorozatának 7. kötete. Szabadka, 2003.
- *Mi ilyen nyelvben élünk – Nyelvszociológiai és korpuszvizsgálati tanulmányok.* Az MTT Könyvtár 9. kötete. Szabadka, 2004.

3. Történelem

Történelmi múltunk és jelenünk – Csehák Kálmán összegyűjtött tanulmányai. Kiadó a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, Újvidék és a Vajdasági Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2004.

3.1. Művelődéstörténelem
- *Szöllősy Vágó László: Petőfi a déli végeken – A jugoszláviai Petőfi-kultusz nyomában*. Szabadka, 1992.
- *Szöllősy Vágó László*: *Népünkkel – népünkért*. A Népkör krónikája 1872–1992. Szabadka, 1994.
- *Vajda Gábor: Remény a megfélemlítettségben – A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete* (1945–1972). Szabadka, 2006.
- *Vajda Gábor: Az autonómia illúziója – A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete* (1972–1989). Szabadka, 2007.

4. Politológia
- *Kisebbségi autonómiák – önkormányzati törekvések*. Dokumentumgyűjtemény. Szabadka, 1992.

5. Pszichológia (kiadástámogatás)
- *Mirnics Zsuzsanna: A személyiség építőkövei* – Típus-, vonás- és biológiaelméletek. Kiadó a Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, Károli Gáspár Református Egyetem. Budapest, 2006.

5.1. Pszicholingvisztika
- *Göncz Lajos: A vajdasági magyarok kétnyelvűsége – Nyelvpszichológiai vonatkozások.* Az MTT Könyvtár 9. kötete. Szabadka, 2004.

6. Pedagógia
- *Bálizs Jutka, Mikes Melánia: Játsszunk, énekeljünk magyarul!* (Pedagógusok kézikönyve). Szabadka, 2004.

IV. Az MTT Vajdasági Kutatóállomásának egyéb tevékenysége:

1. A fiatal kutatók bevonása és tehetséggondozás
- Oktatáskutatás feldolgozása SPSS.10. programban – Tanulmányi tréning 2005. február 19–20., a Kosztolányi Dezső Nyelvi Gimnázium helységeiben, Szabadkán, a HTO Programiroda szervezésében.
- Empirikus kutatások szervezése: rendszeres kérdezőbiztosi képzések és számítógépes adattárolási kurzusok fiataloknak, végzős egyetemistáknak.

- Konzultációk a magyarul készülő publikációkkal, szemináriumokkal és tanulmányokkal kapcsolatban az egyetemisták, abszolvensek és doktoranduszok részére.

2. A Kutatóállomás egyéb szolgáltatásai

- A Magyarságkutató Tudományos Társaság nyilvántartó és közvetítő szerepet tölt be a Magyar Tudományos Akadémiával kapcsolatban álló intézmények (Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet) és szakmai, valamint kutatócsoportok között. Kutatóhálózati kapcsolatot tart fenn a Kárpát-medencei magyar tudományos műhelyekkel. Feladatkörök: kapcsolattartás, hálózatépítés, közös konferencia- vagy kerekasztal-szervezés, a pályázati lehetőségek prezentálása, konzultációs csoportok összehívása, projektkoordinálás.

Összeállította: Gábrity Molnár Irén, az MTT elnöke

Szerzőink

Gábrity Molnár Irén

Lukácsfalván (Nagybecskerek község) született (1954), a gimnázium elvégzése után a szabadkai Közgazdasági Karon diplomázott (1977), Belgrádban a Politikai Tudományok Karán magiszteri fokozatot (1981) szerzett, majd ugyanott doktorált (1986). Jelenleg rendes egyetemi tanárként a szabadkai Közgazdasági Karon szociológiát, a Tanítóképző Karon oktatásszociológiát ad elő. Két megbízatási időszakban a Közgazdasági Kar dékánhelyettese volt. Kutatási területe és témái: gazdaság-, politikai, oktatás-, vallásszociológia és kisebbségkutatás. A Magyarságkutató Tudományos Társaság kötetsorozatának társszerkesztője, az Új Kép pedagógiai szaklap és az Aracs közéleti folyóirat szerkesztőségi tagja.
Közéleti tevékenysége: a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja (2000), a Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság állandó meghívott tagja (2005), a Magyarságkutató Tudományos Társaság alapító tagja és elnöke (Szabadka – 1991, 1995), tagja a Regionális Tudományi Társaságnak (Szabadka, 2006, alelnök), a Vajdasági Magyar Tudományos Társaságnak (Újvidék, 1997), a Magyar Szociológiai Társaságnak (Budapest) és a Magyar Professzorok Világtanácsának.
Kitüntetései: Gróf Klebelsberg Kuno-emlékérem (2000, a magyar oktatási miniszter kitüntetése); Kisebbségekért Díj (2005, magyarországi állami kitüntetés). Tudományos munkássága: hat egyetemi tankönyv társszerzője, négy szakmonográfiát és több mint 130 tanulmányt és cikket jelentetett meg. Számos nemzetközi tudományos projektum munkatársa.

Tíztételes publikációs lista

1. ***Gde je akcija sindikalno organizovane radničke klase?*** *(Hol van a munkásszakszervezetek akciója?)*, szerk.: Goran Obradović, kiadó: Savremena administracija, Beograd, 1989. 1–104. o.
2. ***The sociology of migration from the formet Yugoslavia –*** Research notes in New community (Journal of the Euoropean Research Centre on Migrationand Etnic Relations), Volume 23, number 1 January 1997, Editorial office ERCOMER Utrecht Universuty the Netherlands. 1997. 109–122. o.
3. ***Régiók Jugoszláviában***. In: Regionális és Kisebbségi Kultúrák Kutatóműhelye: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában (Magyar–holland együttműködési program); Kiadó: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Európa – Tudományok Központja, Piliscsaba, 2003. 415–427. o.
4. ***A magyar vagy multietnikus egyetem alapításának indoklása Vajdaságban***. Sült galamb? Magyar egyetemi tankönyvpolitika kötetben. Lilium Aurum Könyvkiadó, Forum Kisebbségkutató Intézet, Somorja–Dunaszerdahely, Szlovákia, 2005. 211–228. o.
5. ***National or Regional Identity?*** Essays on Regionalisation 2, Collection of contributions submitted within the Projekt: Vojvodina – Multiethnic and Multicultural Region in Cross-Border and Euro-Regional Co-operation. Kiadó: Implementing Agency, Local Democracy Agency, Subotica, 2005.
6. ***Akkreditáció Szerbia-Montenegróban.*** A felsőoktatási akkreditáció Közép-Európában kötetben. Felsőoktatási Kutatóintézet és Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2006. 97–115. o.
7. ***Vitalne karakteristike, obrazovna struktura i perspektiva vojvođanskih Mađara*** – Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 121, Novi Sad, 2006. 359–367. o.
8. ***Oktatásunk jövője.*** In: Oktatási oknyomozó. Kiadó: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2006. 61–122. o.
9. ***Tolerancia-építők – Graditelji tolerancije – Construcors of tolerance*** (Vajdaság tolerancia-program euroregionális és EU-adaptációja). Társszerzők: Dr. Korhecz T., Deli A. Kiadó: Magyarságkutató Tudományos Társaság, Pannónia Alap (Szabadka), háromnyelvű monográfia, Pannon Füzetek 1, Szabadka, 2007. 1–122. o.
10. ***Kistérségi távlatok – SWOT- és Mactor-elemzés Délvidék regionális fejlesztéséhez*** (társszerzőkkel). Kiadó: Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2007. 1–100. o.

Mirnics Károly

Szabadkán született 1937-ben, szülővárosában gimnáziumot végzett (1951–1955), majd Újvidéken, a Bölcsészettudományi Kar Történelem Tanszéken diplomázott (1955–1959). Szakosítása: magisztrátus Belgrádban, a Társadalomtudományi Intézet szociológia szakán (1960–1962), majd ugyancsak Belgrádban, a Politikai Tudományok Egyetemén (1962–1964). Tanársegéd Újvidéken, a BK Történelemtudományok Tanszéken (1961), majd tanácsos a tartományi közigazgatás különböző szerveiben (1962–1992). Munkahelyei: a Tartományi Szociális Kutatóintézet, a Tartományi Szakszervezeti Tanács szakszolgálata, a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság, valamint a Tartományi Statisztikai Intézet. 1996-ig Újvidéken, azóta Szabadkán él.
Kutató demográfus és szociológus.
Szakterülete a szociológia, demográfia. Kutatási területe: a vajdasági magyar kisebbség szociológiai és demográfiai helyzetének elemzése.
Szakmai célja: A jugoszláviai magyar kisebbség sorskérdéseinek (asszimiláció, oktatás, önszerveződés, migráció stb.) kutatása, értékelése, feldolgozása és publikálása.
Itthon, Magyarországon és külföldön publikál. Mintegy száz tanulmányt, vitacikket írt. Számos kiadvány társszerzője.

Tíztételes publikációs lista

1. **Kisebbségi sors.** Újvidék, Forum, 1993. (önálló kötet).
2. **Kis-Jugoszlávia hozomány**. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1996. (önálló kötet).
3. **Menekülő önazonosság-tudat.** Budapest. In: Kisebbségkutatás, 2002/2.
4. **Magyarország külpolitikája: Satuban a jószomszédi viszonyok.** Szabadka, Aracs, 2003/2.
5. **Hungarians in the Vojvodina; Hungary and the Hungarian Minorities**. Columbia University Press, New York, 2004.
6. **A Délvidék (Vajdaság) népességének alakulástörténete (I. rész).** Szabadka, Aracs, 2005/3–4.
7. **A Délvidék (Vajdaság) népességének alakulástörténete (II. rész).** Szabadka, Aracs, 2006/1.
8. **1956 öröksége és a Kádár-korszak.** Szabadka, Aracs, 2006/4.
9. **Haszontalan értelmiség.** Szabadka, Aracs, 2007/3.
10. **„Szerb Trianon?”.** Tirana, 2007. (angol és albán nyelven).

Mirnics Zsuzsanna

Újvidéken született 1973-ban. Az általános és középiskolát szülővárosában végezte. 1992 óta Budapesten él, ahol 1997-ben pszichológusi oklevelet, majd később több módszerspecifikus diplomát (munka- és szervezetpszichológia, szupervízió, NLP) szerzett, és a Semmelweis Egyetemen doktorált. 2000 óta a Károli Gáspár Református Egyetem pszichológia szakán oktat, jelenleg egyetemi docensi kinevezéssel. Elsődleges oktatási területe a személyiség- és szociálpszichológia, kutatási területe pedig a pár- és családdinamika és a kisebbségkutatás. Gyakorlati tevékenységét tekintve szervezeti tanácsadással, valamint párterápiával foglalkozik. A 2006/07-es tanévtől a szabadkai Tanítóképző Kar vendégelőadója.
Mintegy száz tanulmánya jelent meg hazai és külföldi könyvekben és folyóiratokban, s több mint harminc magyarországi és külföldi konferencián vett részt konferencia-tanulmánnyal.
A Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja.

Tíztételes publikációs lista

1. Bagdy E., Mirnics Zs. és Vargha A. (szerk.) (2007): ***Egyén – Pár – Család.*** Tanulmányok a pszichodiagnosztikai tesztadaptációs és tesztfejlesztési kutatások köréből. Animula, Budapest.
2. Mirnics Zs. (2006): ***A személyiség építőkövei.*** Egyetemi jegyzet, HEFOP, Budapest.
3. Mirnics Zs., Bagdy E. (2006): ***A pár- és családvizsgálatok kutatásmódszertani szempontjai.*** In: Bagdy E. (szerk.): Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata, digitális szakkönyv/tankönyv fejezete, HEFOP–Bölcsész Konzorcium, Budapest.
4. Mirnics Zs., Bagdy E. (2006): ***A Közös Rorschach Vizsgálat.*** In: Bagdy E. (szerk.): ***Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata,*** digitális szakkönyv/tankönyv fejezete, HEFOP–Bölcsész Konzorcium, Budapest.
5. Mirnics Zs., Szili I., Kovács D. (2005): ***A kommunikációs és gondolkodási zavar megnyilvánulásai egy szkizofrén páciens családjának interakciómintáiban.*** Psychiatria Hungarica 20:141–155. o.
6. Mirnics Zs. (2004): ***A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása.*** Fórum Társadalomtudományi Szemle 2:37–57. o.
7. Mirnics Zs. (2004): ***Vezető–beosztott interakciók jellemzése a Közös Rorschach módszerrel.*** Alkalmazott Pszichológia 4:93–120. o.

8. Varga G., Mirnics Zs., Kovács D., Szili I. (2005): ***Interakciós minták öngyilkosságot megkísérelt férfiaknál és nőknél***. Psychiatria Hungarica, 2005/6. szám 442–455. o.
9. Mirnics Zs., Czikora Gy., Závecz T., Halász P. (2001): **Changes in Public Attitudes Toward Epilepsy in Hungary,** Epilepsia 42:86–93. o.
10. Mirnics Zs., Békés J., Rózsa S., Halász P. (2001): ***Adjustment and coping in epilepsy,*** Seizure 10:181–187. o.

Rác Lívia

Topolyán született, 1981-ben. Tanulmányait az Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Karán végezte (Szabadka, 2004). Posztgraduális képzését számvitel és revízió szakon szintén itt folytatja. Szakmai tapasztalata: tanársegéd a Közgazdaságtudományi Karon (2004) és az Újvidéki Egyetem Természettudományi Karán (2004), a Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatója (2003), a Határon Túli Oktatás Fejlesztéséért Programiroda Oktatáskutatók képzésében vesz részt (2005), majd külső munkatársa ifjúságszociológiai kutatásokban és a felnőttképzés, az oktatási rendszer finanszírozási mechanizmusa témában. A Szabadkai Műszaki Szakfőiskola előadója (2004–2006).

Publikációi

1. Vajdaság (Szerbia), társszerző Gábrity Molnár Irén, Kárpát-Panel 2007, Budapest, 2007. 120–184. o.
2. Proces harmonizacije raroces harmonizacije računovodstva u Centralno-istočnoj Evropi na primeru Srbije i R. Mađarske (Harmonization process of accounting in the Central-east Europe on example of Serbia and Hungary), Anali Ekonomskog fakulteta, Szabadka, 121–132. o.
3. Dr. Baricz Reže, Dr. Rot Jožef: Osnovi knjigovodstva (könyvbemutató), Anali Ekonomskog fakulteta, Szabadka, No 16, 2006. 165–167. o.
4. A vajdasági felnőtt lakosság gazdaságszociológiai magatartás-vizsgálata. Horizont és tudásmódok, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2005, 199–212. o.
5. Számítógépeket a vajdasági iskolákba! Társadalom és tudomány, Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2004. 305–318. o.

Szlávity Ágnes

Szabadkán született (1977) és él. Az Újvidéki Egyetem Közgazdaságtudományi Karán diplomázott (2001). A közgazdaság-tudományok magisztere (2006), majd a gödöllői (Magyarország) Szent István Egyetem Gazdálkodási és Szervezéstudományi doktori iskolájának PhD-hallgatója.
Munkatapasztalat: a Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatója (2003); a Portland State University School of Business Administration (USA) – Free Market Business Development Institute (Portlandban megtartott), nemzetközi képzési program (2004), majd az Executive Management Certificate Program (2002–2003); a budapesti Arany János Közalapítvány a Tudományért egyéni ösztöndíjasa (2004–2005); tanársegéd a szabadkai Közgazdaságtudományi Karon (2007); a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének tagja (2007).

Tíztételes publikációs lista

1. **Menadžment ljudskih resursa – praktikum** (Emberi erőforrás menedzsment – tankönyvsegédlet), Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2006.
2. **Organizaciono ponašanje – praktikum** (Szervezeti magatartás – tankönyvsegédlet), Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2006.
3. **A magyar fiatalok helyzete Vajdaság munkaerőpiacán.** In: Közérzeti barangoló (szerk: Gábrity M. I. és Mirnics Zs.), Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2005. 37–80. o.
4. **The Process of Changing Organizational Culture, Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici** (a szabadkai Közgazdaságtudományi Kar évkönyve), Szabadka, 2007. 17. sz. 167–176. o.
5. **Ocenjivanje i merenje zadovoljstva zaposlenih u perspektivi upravljanja ljudskim resursima** (A dolgozói elégedettség értékelése és mérése az emberi erőforrás gazdálkodás tükrében), Strategijski menadžment, 4/2006, Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2006. 94–97. o.
6. **Specifičnosti marketing aktivnosti profesionalnih usluga** (A professzionális szolgáltatások marketing-tevékenységének sajátosságai), Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici (a szabadkai Közgazdaságtudományi Kar évkönyve), Szabadka. 2005, 14. sz. 123–131. o.
7. **Obuka zaposlenih – značaj i uticaj na postizanje strategijskih ciljeva preduzeća** (A foglalkoztatottak képzése – fontossága és hatása a vállalat stratégiai céljainak elérésében), Strategijski menadžment, 3/2005, Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2005. 29–34. o.

8. **Savremene tendencije u funkcionisanju agencija za zapošljavanje** (A munkaközvetítő cégek működésének aktuális tendenciái), Anali Ekonomskog fakulteta u Subotici, (a szabadkai Közgazdaságtudományi Kar évkönyve), Szabadka, 2004. 12. sz. 241–249. o.
9. **Strategijski pristup i TQM u upravljanju ljudskim resursima** (Stratégiai hozzáállás és TQM az emberi erőforrás menedzsmentben), Strategijski menadžment, 4/2004, Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2004. 82–87. o.
10. **Prevencija i prevladavanje kulturnog šoka u međunarodnoj poslovnoj saradnji** (A kulturális sokk megelőzése és kezelése a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban). Társszerző dr. Veronika Zimanji. In: Strategijski menadžment, 1–2/2003, Közgazdaságtudományi Kar, Szabadka, 2003. 154–160. o.

Takács Zoltán

Zentán született (1982). Jelenleg Magyarkanizsán él, közalkalmazott a Magyarkanizsai Egészségházban. Okleveles közgazdász. Diplomát az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Karán szerzett (2006). Tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán folytatja 2006-tól a Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában, mint PhD-hallgató. A TEMPUS program résztvevője/ösztöndíjasa, majd a Zoran Đinđić Alapítvány ösztöndíjasa (2005). 2006 óta a Regionális Tudományi Társaság kutató ösztöndíjasa. Kutatásait a Regionális Tudományi Társaság és a Magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) koordinálásával végzi.

Publikációi

1. ***Vajdaság Közép-Európa és a Közel-Kelet találkozásánál – gazdaságföldrajzi helyzetelemzés***. In: Kistérségek életereje. Szabadka: Regionális Tudományi Társaság, 2007. 39–47. o.
2. ***Nem materiális tényezők és a határ menti települések társadalom- és gazdaságföldrajza***. In: Kistérségek életereje. Szabadka: Regionális Tudományi Társaság, 2007. 29–38. o.
3. ***Viselkedési stratégia, avagy regionális fejlesztési terv?*** Helyzetkép a vajdasági magyarság regionális önszerveződéséről (társszerzők Kovács K., Ricz A.). In: Régiók a Kárpát-medencén innen és túl c. konferenciakötet, Baja, Juhász Nyomda, Szeged, 2007. 384–389. o.

4. ***A Vajdaság mint régió – regionális folyamatok Szerbiában a munkaerő-kompetencia és az oktatás viszonya szempontjából***. In: Kitekintés – Perspective, 11. évf. Kiadó: Tessedik Sámuel Főiskola, Gazdasági Főiskola Kar, Békéscsaba, társkiadók: Univerzitea de Vest „Vasile Goldis" Arada és Univerzita Mateja Bela Ekonomská fakulta Banská Bystrica; 2007. 12. sz. 190–197. o.

SADRŽAJ

U potrazi za našim identitetom

Iren Gabrić Molnar: Naš regionalni identitet u obuhvatu materijalnih i nematerijalnih činilaca 9
Žužana Mirnič: Ono što spaja i razdvaja 73

Region i humani izvor proizvodnje

Zoltan Takač: Teritorijalna organizacija i regionalizacija Srbije 123
Karolj Mirnič: Promene u ekonomskoj strukturi stanovništva Vojvodine i mađarske nacionalne manjine (1953–2002) 159
Agneš Slavić: Tendencije na tržištu radne snage u severno-bačkom regionu 246

Ostručavanje radne snage

Zoltan Takač: Odnosi u potrebi za radnom snagom i stručnog obrazovanja 267
Livia Rac: Finansiranje sistema obrazovanja u humanim izvorima proizvodnje 293

O nama

Iz delatnosti Društva 321
Biografije i najvažniji stručni radovi naših autora 335

Sadržaj na srpskon jeziku 343
Sadržaj na engleskom jeziku 345

CONTENTS

In search of our identity

Irén, Gábrity Molnár: Regional identity in the embrace of material and immaterial factors 9
Zsuzsanna, Mirnics: What connects us, what separates us 73

The region and its human resources

Zoltán, Takács: Territorial organization and regionalization in Serbia 123
Károly, Mirnics: The economic structure and its changes in Vojvodina and the Hungarian national minority population (1953–2002) 159
Ágnes, Szlávity: The labour market tendencies of the region of North Bácska 246

Qualified labour force

Zoltán, Takács: The relationship of labour force competence and education 267
Lívia, Rác: Financing the education of the human resource 293

About us

The activities of the MTT 321
About the authors of the volume 335

Sadržaj 343
Contents 345